

Nilufar ABDURASHIDOVA,
Tashkent state transport university, Assistant
E-mail: nilufarabdurashidova66@gmail.com

Under the review associate professor (PhD) of Tashkent state transport university Rustamov I.

SCIENCE FICTION BY ARTHUR CONAN DOYLE: SOLVING WORLDWIDE ISSUES

Annotation

In the plot of this work, A. Conan Doyle applies the theory of ether, which fills the cosmic space, which is now popular. According to the theory, there are regions in the universe that are dangerous to humanity. In this article highlights of science fiction by Arthur Conan Doyle: solving worldwide issues.

Keywords: Science-fiction, space, the disaster, poison, landscape, universal destruction, scientific discovery, the fate of humanity.

НАУЧНАЯ ФАНТАСТИКА АРТУРА КОНАН ДОЙЛЯ: РЕШЕНИЕ МИРОВЫХ ПРОБЛЕМ

Аннотация

В сюжете этого произведения А. Конан Дойл применяет популярную сейчас теорию эфира, заполняющего космическое пространство. Согласно теории, во вселенной существуют регионы, опасные для человечества. В этой статье освещаются основные моменты научной фантастики Артура Конан Дойля: решение глобальных проблем.

Ключевые слова: Научная фантастика, космос, катастрофа, яд, ландшафт, всеобщее разрушение, научное открытие, судьба человечества.

ARTUR KONAN DOYL ILMIY FANTASTIKASI: DUNYO MUAMMOLARINI HAL QILISH

Аннотация

Ushbu asar syujetida A. Konan Doyl hozirda mashhur bo‘lgan kosmik makonni to‘ldiradigan efir nazariyasini qo‘llaydi. Nazariyaga ko‘ra, koinotda insoniyat uchun xavfli mintaqalar mavjud. Ushbu maqolada Artur Conan Doyle tomonidan ilgari surilgan ilmiy-fantastika: dunyo bo‘ylab muammolarni hal qilish masalasi ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Ilmiy-fantastika, kosmik, falokat, zahar, landshaft, universal halokat, ilmiy kashfiyot, insoniyat taqdiri.

Introduction. The main achievements of Arthur Conan Doyle as a science fiction writer are associated with the cycle of works about Professor Challenger. Together with detective stories about Sherlock Holmes, these works brought him well-deserved fame. The cycle includes two stories (or short novels) "The Lost World" (The Lost World, 1912) and "The Poison Belt" (The Poison Belt, 1913), stories "The Disintegration Machine" (The Disintegration Machine, 1927) and "When the earth screamed" (When the World Screamed, 1928). The story "In the Land of Mists" (The Land of Mists, 1926), whose main character is also Professor Challenger. The novel "The Poison" Belt became a kind of continuation of "The Lost World". A. Abramov believes that this story is "much less successful in science fiction" [1]. The fact is that A. Conan Doyle uses in the plot of the work the theory, popular at that time, about the ether filling outer space. In space, according to this theory, there are areas that are dangerous to mankind if the Earth is in one of them. Conan Doyle, of course, puts the formulation of this hypothesis into the mouth of Challenger, who was the only one who foresaw the disaster and was able to prepare for it. The scientist explains to his friends:

"We are all poisoned. Our planet has fallen into a poisonous etheric zone and is sinking deeper into it at a speed of many millions of miles per minute" [2].

This hypothesis has long been rejected by science, but Conan Doyle, who lived and wrote long before space exploration, cannot be blamed for his fascination with this theory. Moreover, in this work the hypothesis itself fades into the background, and philosophical arguments about humanity, the meaning of its existence, are put forward to the fore.

Conan Doyle paints an impressive picture of a lifeless planet. "Not a single bird soared under the blue sky; the distant landscape was not animated in front of us by either people or animals. The sun, leaning towards sunset, continued to illuminate the country with a peaceful brilliance, but a deep silence of universal destruction reigned over everything, the victims of which were soon to fall for us" [2].

The heroes of the story see the lifeless bodies of their contemporaries, lying where the catastrophe found them: men and women, old people and children, in cars and on the grass, lying and sitting. The apocalyptic picture is crowned with an eerie silence, which in Conan Doyle symbolizes the possible end of human existence: The dead silence caused an eerie feeling. She was so solemn, so tragic that the panting and hum of our car seemed to us an obscene violation of it, a profanation of this stately peace, spreading like a huge shroud over the ruins of humanity. This numb, cemetery silence, combined with clouds of smoke that rose here and there to the sky above the ashes, tempered, like an icy breath, our warm admiration for the beauty of nature" [2].

Main part. It is interesting that the writer explains many social conflicts by the action of the poison (ether). It is the poisoned air that causes street riots, uprisings and pogroms, and, as the story says, this happens differently for each nation.

In the description of the disaster, there is some illogicality and even a certain naivety. People who have returned to life do not really remember anything. "Minute dizziness" is the only thing they remember, as if there were no attacks of suffocation. Everyone just woke up, got up and went back to business. The "salvation" of an old woman who

breathed oxygen from a cylinder, which she used because of her illness, seems unconvincing. How did she last for the whole night, if the main characters used several cylinders during this time? It seems that here we again meet with artistic convention. For the sake of narrative dynamics, the author doesn't really care about the logic of the facts being presented. The Poison Belt is not so much about a possible scientific discovery, the prediction of a catastrophe, but about the fate of humanity as a whole. Compared to *The Lost World*, this work has a clearly expressed philosophical character. The action in the story "The Poison Belt" develops in four stages:

- 1.Events before the disaster, preparing heroes for it.
- 2.Description of the coming cataclysm, impressions of the heroes of the story, its witnesses.
- 3.Awakening of humanity, which did not die, but only fell asleep and returns to its former life.
- 4.Conclusions that the heroes draw from the events that took place.

This plot scheme also determines the characteristics of the characters. All the heroes of the work, along with the rest of humanity, are involved in unusual circumstances. But, in contrast to *The Lost World*, it is not so much the adventures that are important here, but the reasoning of the characters about the meaning of being. All the heroes of the "Poisoned Belt" in the face of a universal cataclysm talk about the essence of man, the significance of civilization. These reflections show the heroes from a new angle. Images are evolving. The author adds new details to their characteristics.

First of all, this concerns Professor Challenger.

"In the Poison belt" the reader appears in many ways the same Challenger as in "The Lost World". Many of his features are already known from the first work. His harshness and rudeness in this story are even more pronounced. One of the characters describes him as follows: - Impossible person! exclaimed McArdle. "A newborn pigeon would seem to have cackled at its rudeness, and the most peaceful assembly of Quakers might rebel against it".

One of the main features of Challenger develops in the work - hatred of journalists. The narrator Malone, who has already become close to the professor during his trip to the dinosaurs, hears about the professor the opinion of his fellow craft and a compliment addressed to him: "Last week, he grabbed the collar and braces of young Alex Simpson from *The Courier* and dragged him a mile along the highway. You must have read about this in the police chronicle, right? Our young employees would, perhaps, prefer to interview an alligator who escaped from the menagerie. You are the only person capable of this; you are a longtime friend of this crocodile". And this story emphasizes his mental abilities, which are recognized even by his sworn enemies. One of them says: "Just look at the size of his hat! That hat covers a sixty-ounce brain - a powerful machine, I swear to God, working without a hitch and producing a great product. Show me the machine building and I will determine the dimensions of the machine."

In "Poison Belt" Challenger appears all the same narcissistic personality. The reader will immediately recognize his appearance, to the description of which the author adds new details. The comparisons and epithets that Conan Doyle uses are short and vivid: Challenger does not initially suggest that someone may have developed logical abilities, like himself, and condescendingly admits, despite the "difference in talents", the ability to think in Malone, whom he calls "a young friend." Even the laws of nature give way to Challenger's conceit. When Summerlee reflects sadly that death is inevitable even for Challenger, the scientist protests: "No, Summerlee, I don't want to know anything about your laws, because at least I seem to myself to be too powerful a

phenomenon to be threatened by purely physical decay into a handful of salts and three buckets of water" [4].

Without any hesitation, Challenger announces to his comrades about his plans to write an exceptionally brilliant book: "My mental capital, everything that I have read so far, my experiments and observations, my truly exceptional talent - all this should have been concentrated in this book. She would undoubtedly usher in a new era in science." One of the features of Challenger, already known to the reader from *The Lost World*, is his respect for friendship. It is in the ability to be friends that the narrator Malone sees justification for all the negative qualities of the professor when he recalls their joint adventures. In any case, Challenger is honest and straightforward. As in *The Lost World*, Challenger appears in *The Poisoned Belt* as a true man of science, an adherent of its principles. The professor perceives the catastrophe that has happened only as an opportunity for a unique scientific experiment and when asked to commit suicide in a hopeless situation, he indignantly objects that he does not want to shorten "such an amazing experience" even for a minute. Glorifying science, Challenger defines the type of real researcher, to which he refers, of course, himself: "A truly scientific mind," I say in the third person, so as not to seem boastful, "an ideal scientific mind should be able to invent a new abstract scientific theory even in that period of time, which is needed for its carrier to fall from a balloon to earth. Men of such a strong temper are needed to conquer nature and become pioneers of truth".

But the main difference between Challenger in *The Poison Belt* is that he is no longer a lone hermit. He is married, and the circumstances of his married life illuminate this person from the other side, complement his portrait. Being capable of self-irony, the professor wittily defines the contrast between himself and his wife, strikingly complementing each other: "If you imagine a gorilla next to a gazelle, then you can form an idea of this couple"[3].

Malone is amazed at their relationship. A fragile woman and a rude Challenger sincerely love each other, cannot exist without each other. Before their inevitable death, their feelings are shown in front of their friends. The startled Malone states: "Here, overshadowed by death, was revealed that Challenger who was hiding in the deepest depths of this personality, the man who managed to win and keep the love of his wife."

Saying goodbye to death, each of the spouses comically defines the purpose and meaning of their lived life: "- I thank heaven for the fact that I still have my home and my husband. My purpose in life is the same," Mrs. Challenger said [3].

"Me too," Challenger remarked. "There is as much scientific work as you want, and the catastrophe itself will put us to solve many extremely interesting problems. As the action progresses, Challenger becomes more and more philosophical. He is concerned not only with scientific discoveries, but with the whole experience of human development, the meaning of its existence. At the same time, the scientist acts as a humanist who highly values a person as such. When Summerlee expresses doubt that human existence is the highest goal of the development of nature, the scientist sharply objects: "Of course, my sir, for what other purpose?"

True, Challenger admits that the person may be "just a by-product, accidentally arising in this process." The professor has in mind the claims of man to call himself the highest creation of nature. Challenger views man as a part of the universe, closely related to all of its elements. Human ambition often leads to stupidity and violence. The professor urges you to really perceive your place in the world and to drop excessive claims: "The situation is exactly the same as if

the foam on the surface of the ocean imagined that the ocean should only serve its creation and preservation, or if the mouse in the cathedral believed that the building was erected only for its habitation”.

Humanity must learn a lesson and realise its dependence on the forces of nature. Through the lips of Challenger, Conan Doyle sarcastically compares people to bacilli, and God to a gardener who protects the world he created from them. The rest of the characters in the novel come to similar conclusions. The narrator Malone undergoes a kind of spiritual evolution. The adventurer, the adventurer, is reborn, not without the influence of Challenger, into a philosopher and thinker, in whose words the author argues. Malone first thinks about the end of the world approaching. Previously, these were empty words, but now, when the globe has fallen into a band of poisonous ether, not yet knowing how everything will end, Malone sadly reflects: “End of the world! How often have we heard this word! That it can be transformed into reality, that it means not only a moment completely indefinite in time, but on the contrary - this time, our “today” - it was a destructive, desperate thought”.

Malone is shocked by the disaster. Further existence for him loses all meaning and represents continuous

torment: “Everything that we loved on earth was swallowed up by the great, unknown, immeasurable ocean, and we were left on this deserted island without companions and without any hope. A few more years, during which we had to, like jackals, wander around the graves of our contemporaries who departed, - and then a lonely, belated death awaited us. ” The humorous element complements the basic sci-fi and philosophical content of *The Poison Belt*. It can be argued that in this work Arthur Conan Doyle managed to rise to a new ideological and artistic level.

Conclusion. It seems that Arthur Conan Doyle's contribution to science fiction literature has not yet been fully appreciated. As scientific thought and science fiction develop in the 21st century, the influence of Conan Doyle's work on science fiction writers will not only not diminish, but will undoubtedly increase.

The well-known literary critic M.Urnov precisely defines the significance of Arthur Conan Doyle as a writer: “His place both in the reader's memory and in the history of English literature is definitely and original. It is noticeable for everyone” [8, p. 355].

REFERENCES

1. Abramov A.I. Fantasy A.Konan Doylya //Konan Doyl A. Sobranie sochineniy. T.8. - M.: Pravda, 1966, p.481.
2. Aikon, Paul E.: Origins of Futuristic Fiction. PN 3433.8 A44 1987.
3. Aldiss, Brian. The Detached Retina: Aspects of SF and Fantasy PR830.S35 A39 1995.
4. Aldiss, Brian: Hell's Cartographers: Some Personal Histories of Science Fiction Writers. PS 129 H4 1975.
5. Aldiss, Brian: Trillion Year Spree: The History of Science Fiction PR 830 S35 A38 1986.
6. Brown, I, Carnegie J. Conan Doyle: a Biography of the Creator of Sherlock Holmes. London, Hamilton, 1972. – 254p.
7. Buker, Derek M.: Science Fiction and Fantasy Readers' Advisory: The Librarian's Guide to Cyborgs, Aliens, and Sorcerers. Z688.S32 B85 2002.
8. Chapman, Edgar L. & Carl B. Yoke, eds. Classic and Iconoclastic History Science Fiction. PS374.S35 C58 2003.
9. Doyle A. Poisoned belt // www.lib.ru/INPROZ/.../AKONANDOJL
10. Vse vyderjki iz teksta povesti «Otravlennyy poyas» dayutsya po izdaniyu: Konan Doyle, Arthur Conan.The Poison Belt || www.blackmask.com
11. Урнов М. На рубеже веков. – М.: Наука, 1970, с. 355.

Manzura ABJALOVA,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti dotsenti, Filologiya fanlari doktori

E-mail: abjalova.manzura@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1927-2669

Fil.f.n., dotsent Abdiraxmanova M. taqrizi asosida

WORDNET – LINGVISTIK ONTOLOGIYALAR UCHUN TAYANCH BAZA

Аннотация

XX asrda axborot tizimlari sohasida ma'lumot qidiruv imkoniyatini oshirish, avtomatik tarjima tizimlarini takomillashtirish, matnlarni komponent tahlil qilishga erishish, til leksikonini to'liq aks ettirish maqsadida semantik tizimlar yaratila boshlandi. Jumladan, keng ko'lamlı predmet sohaslarida bilimni tavsiflashga qaratilgan uch paradigma: axborot-qidiruv tezauruslari, WordNet va uning asosida yaratilgan lingvistik resurslar, ontologiyalar yaratildi. E'tiborlisi, WordNet ingliz tili leksik ma'lumotlar bazasi boshqa tillar leksikografik bazalari uchun tayanch manba vazifasini bajardi. Mazkur maqolada aynan Princeton WordNet (PWN) imkoniyatlari xususida so'z yuritildi.

Kalit so'zlar: Wordnet, Princeton WordNet (PWN), lingvistik ontologiyalar, leksik ma'lumotlar bazalari, sinsetlar.

WORDNET – A BASE FOR LINGUISTIC ONTOLOGIES

Annotation

In the 20th century, in the field of information systems, semantic systems were created in order to increase the possibility of information search, improve automatic translation systems, achieve component analysis of texts, and fully reflect the language lexicon. In particular, three paradigms aimed at describing knowledge in a wide range of subject areas were created: information-search thesauri, WordNet and linguistic resources created on its basis, and ontologies. It is noteworthy that the WordNet English lexical database served as the main source for lexicographic databases of other languages. This article is about the possibilities of Princeton WordNet (PWN).

Key words: Wordnet, Princeton WordNet (PWN), linguistic ontologies, lexical databases, synsets.

WORDNET – БАЗА ДЛЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ОНТОЛОГИЙ

Аннотация

В XX веке в области информационных систем были созданы семантические системы с целью повышения возможности поиска информации, совершенствования систем автоматического перевода, достижения компонентного анализа текстов, полного отражения языковой лексики. В частности, были созданы три парадигмы, направленные на описание знаний в широком спектре предметных областей: информационно-поисковые тезаурусы, WordNet и созданные на его основе лингвистические ресурсы, а также онтологии. Примечательно, что лексическая база данных английского языка WordNet послужила основным источником для лексикографических баз других языков. В данной статье представлены возможности исходной лексикографической базы данных – системы Princeton WordNet (PWN).

Ключевые слова: Wordnet, Princeton WordNet (PWN), лингвистические онтологии, лексические базы данных, синсеты.

Kirish. So'zlar va ularning izohlari haqidagi ma'lumotlar azaldan an'anaviy ravishda lug'atlarda saqlanadi. Tabiiy tilni qayta ishlash bo'yicha tadqiqotlarning rivojlanishi bilan mashina (P.S. kompyuter) o'qiy oladigan lug'atlarga ehtiyoj paydo bo'ldi [Miller, 1995:39-41]. Ushbu ehtiyojlarni qondirish maqsadida leksikografik ma'lumotlarni zamonaviy hisoblash mashinalari uchun moslashtirilgan formatda so'zlar tarmoqlari yuzaga keldi. WordNet mana shunday ingliz tilidagi keng qamrovli so'zlar bazasiga ega va ularning turli izohlari hamda tavsiflariga asoslangan dastlabki mukammal, yirik lug'at hisoblanadi.

Ingliz tili imkoniyatlarini o'zida namoyon etish maqsadida yaratilgan WordNet leksik ma'lumotlar bazasi ayrim manbalarda ochiq elektron ontologiya, ayrim manbalarda tezaurus [8] deyiladi. WordNet Internet tarmog'ida foydalanish imkoniyati mavjud, leksik ontologiyalar sinfiga kiruvchi baza hisoblanadi. Shu bois uning asosidan axborot qidiruv sohasida minglab tajribalar o'tkaziladi.

Asosiy qism. Princeton WordNet (PWN) leksik ma'lumotlar bazasi (LMB)ni yaratish ishlari 1984-yilda Jorj Miller va Kristian Fillbaumlardan boshlangan bo'lib,

1995-yildagina WordNet'dan Internet tarmog'ida erkin foydalanish imkoniyati paydo bo'ldi va u matnlarni avtomatik qayta ishlashga mo'ljallangan dasturiy ta'minotlar bo'yicha tadqiqotlarning jadallashishiga turtki berdi.

Dastlabki vaqtlarda WordNet'dan foydalanish davomida natijalar unchalik ijobiy bo'lmagan, ammo WordNet ulkan lingvistik resurslarni rivojlantirish uchun yangi davrni ochib berdi. Turli mamlakatlarda o'z milliy va davlat tillari uchun ko'plab "Wordnet"larning paydo bo'lishiga hamda kompyuter lingvistikasining mashina tarjiması, kompyuter leksikografiyasi yoxud kiberleksikografiya [Abjalova, Erkinov, 2021:240-243], korpus lingvistikasi kabi yo'nalishlarida katta lingvistik resurslarni yaratish uchun izlanishlar hamda amaliy natijalarni yuzaga keltirishga bois bo'ldi. Aslida, WordNet inson xotirasi modeli sifatida Jorj Miller tomonidan yaratilgan. Shu o'rinda savol tug'iladi, nega aynan tilshunos emas, psixolingvistlar WordNet'ning tamal toshini qo'ydi? Javobi shunday: so'z tavsiflarini taqdim etish yuzasidan chiqarilgan ko'plab xulosalar psixolingvistik eksperimentlar bilan bog'liq bo'lgani bois inson xotirasi va miya neyronlari tarmoqlari imitatsiyasi sifatida ingliz tili uchun WordNet tarmoqli leksik ma'lumotlar

bazasi ishlab chiqiladi. Ammo WordNet psixolingvistlardan ko'ra kompyuter lingvistlari qiziqishlarini uyg'otdi.

WordNet'ning unikal semantik tarmog'i foydalanuvchiga muayyan so'zning leksik munosabatlari, sinonimlari va grammatik ma'lumotlarini topish imkonini beradi.

J.Miller WordNet rivojlanishi omillarini quyidagi 3 farazda mujassamlashtirdi [8]:

ajraluvchanlik farazi: tabiiy tilning leksik tarkibiy qismi tavsifini ajratish va alohida o'rganish mumkin. Muayyan yo'nalish, masalan, mashina tarjimasida lingvistik bazasi uchun so'z turkumlarini teglash maqsadida barcha turkumlar bazasi alohidalanilishida mana shunday yirik leksik ma'lumotlar bazasi qo'l keladi;

"namuna" farazi (patterning hypothesis): tilda o'z formal izohiga ega so'zlar borki, bunday izohlarni tildagi aksariyat so'zlarga qo'llash imkoniyati mavjud. Bunday tavsiflar, asosan, ma'nodosh so'zlarga muvofiq keladi. Shu bois ham WordNet asosini sinonimlar tashkil etadi;

qamrab olish farazi (comprehensiveness hypothesis): lug'aviy birliklar qamrovi keng elektron lug'at. Matnlarni avtomatik qayta ishlash dasturlarida kompyuter lug'atlaridan samarali foydalanish uchun lug'at juda katta hajm va qiymatga ega bo'lishi zarur hisoblanadi.

J.Millerning ushbu uch farazi lingvistik ontologiyalarni yaratish uchun asosiy tamoyillar vazifasini o'tagan. Ammo ta'kidlash o'rinliki, mazkur uch tamoyil umumiy xarakterga ega bo'lib, har bir til tabiatiga muvofiq ravishda yanada aniqroq tamoyillarni ilgari surish mumkin. Jumladan, KeNet – turk tili ontologik resursi ingliz tili leksik ma'lumotlar bazasi asosida yaratilgan bo'lsa-da, J.Millerning uch tamoyiliga qo'shimcha ravishda, asosan, sinsetlarni yaratishda asosiy muammo sinset tarkibiga kiruvchi birliklarning semantik aloqasida yuzaga kelganligi sababli sinsetlardagi sinonimik munosabatlarni boshqarish uchun ikkita tamoyil qo'shimcha qilingan: birlashish jarayoni va ajratish jarayoni [Özge Bakay, 2021:166].

E'tiborli jihati, J.Miller o'z farazida semantik munosabatlar dolzarbligini asosiy masala tarzida ko'tarmagan, vaholanki, tabiiy tildagi mavjud leksik birliklar qamrab olingan tizimning o'zi lingvistik ontologiya hisoblanmaydi. Leksik birliklar o'rtasida semantik munosabatlarning o'rnatilishi va tizimda siklning mavjudligi leksik ma'lumotlar bazasiga lingvistik ontologiya maqomini beradi, aks holda tizim yirik elektron leksik bazaligicha qoladi va o'zida til hamda dunyo bilimlari simmetriyasini eks ettirmaydi. Shu bois o'zbek tili ontologiyasini yaratishda WordNet, EuroWordNet, BabelNet, KeNet, RuTez, RussNet tizimlari imkoniyatlari hamda biznes-jarayoni tadqiq etilib, quyidagi to'rt tamoyilni belgilab oldik [Abjalova, 2021:33]:

keng qamrovlilik: o'zbek tilidagi mavjud leksik birliklar qamrab olinadi. Buning uchun barcha sohalardagi leksikografik manbalarga tayanish maqsadga muvofiq. Shuningdek, qamrov imkoniyatini oshirish uchun o'zbek tili korpuslaridagi matnlarga asoslanilsa, maqsadga muvofiq. Natijada tildagi sinkretik shakllar, kvazisinonimlar, enantio-semalar, polifunksional so'zlar va polisemantik so'zlarni aniqlash imkoni oshadi, pragmatik tahlil natijasida o'zbek tili ontologiyasining lingvomadaniy ma'lumotlarni qamrab olish xususiyati yuzaga keladi.

formal til aspekti: tizimga qamrab olingan leksik birliklarning har biri o'z turkumiga ega bo'ladi, so'z turkumlari teglari aniq belgilanadi, lemmatizatsiya jarayoni [Abjalova, 2020:25] amalga oshiriladi, tildagi istisnoli holatlar bartaraf etilib o'zbek tilining formal shakli yaratiladi.

muvofiqlik: lingvistik ontologiyaga qo'yilgan talab asosida mutloq sinonimlarda ularning izohlari muvofiqligi belgilanadi. Kvazisinonimlar va matniy sinonimlar esa

muayyan mutloq sinonim sinsetlariga kiritilgansagina shun sinset izohiga aynan keladi.

semantik simmetriya: LO va tezauruslarni boshqa lingvistik tizim va leksikografik manbalardan farqlovchi asosiy xususiyat va ularning qiymatini oshiruvchi omil semantik munosabatlar sanaladi. Shu bois lingvistik ontologiyada har bir sinset tarkibida jins-tur, butun-bo'lak, antonimiya, omonimiya kabi munosabatlarning o'rnatilishi leksik birliklar o'rtasida bog'lanishni ta'minlaydi. Natijada tizimda yirik tarmoqlanish vujudga kelib, axborot-qidiruv imkoniyatini oshiradi.

XX asr oxirlarida semantik komponent tahlil qilishning nazariyasi mashhur bo'lgan va unda so'zlar ma'nosini gap mazmuni singari sodda semantik to'plam asosida ifodalash mumkin, deb taxmin qilingan. Lekin ko'p yillik tadqiqotlar davomida tabiiy tilni qayta ishlash uchun maqbul resurslarda foydalanishga yaroqli sodda semantik to'plam aniqlanmadi. Muqobil sifatida relyatsion ma'noviy yondashuv tanlab olindi. Bunda so'zlarning ma'nosi ularning ayrim sememalari yordamida beriladi, turli so'zlarning ma'nolari o'rtasidagi munosabatni tavsiflashga asoslanilmaydi.

WordNet'da sinsetlar o'rni. WordNet'ning asosiy qurilish bloklari sinset (synset)lar sanaladi. Sinset – ma'nodosh so'zlardan tashkil topgan, shu bois unda semantik munosabatning sinonimiya turiga asoslaniladi. Synsetlar – so'z tarmoqlarining alohida birliklari, barcha ichki va tillararo bog'lanishlar ham ushbu to'plamlar asosida tuzilgan. Leksik semantikada so'zlarni ular orasidagi bog'liqlik asosida belgilash mumkinligi ta'kidlanadi [Özge Bakay, 2021:166]. Mazkur fikrga tayangan holda, vordnetlarda giperonim, meronim, antonim kabi ma'noviy munosabatlar sinsetlar orqali yuzaga chiqadi.

Sinonimlar to'plami – sinsetlar (synsets) – WordNet'ning asosiy tarkibiy elementlari hisoblanadi. Shu bois ingliz tili uchun ishlab chiqilgan WordNet LMB dunyoda o'nlab boshqa tillar uchun xuddi shu kabi elektron manba yaratishga katta qiziqish uyg'otdi. Jumladan, fincha WordNet – FinnWordNet [Linden, 2010:119-140], polyakcha WordNet [Derwojedowa, 2008:162-177], norvegcha WordNet [Fjeld, 2009:13-16], Dat tili WordNet'i [Pedersen, 2009:269-299], fransuzcha WordNet (WOLF) [Sagot, 2008] kabi bir necha WordNet tarmoqlari yaratilgan.

Bundan tashqari, bir qator tillardagi lug'at tarmoqlarini bog'laydigan ko'p tilli lug'at tarmoqlari yaratilgan. EuroWordNet (EWN) loyihasi [Vossen, 2007] ana shunday multilingval formal ontologiyani yaratish maqsadida amalga oshirildi. Mazkur loyiha doirasida turli tillar uchun WordNetlar yaratish ikki bosiqni o'z ichiga oldi. Birinchi bosqich (1996-1999)da golland, ispan va italyan tillari WordNet'lari yaratildi. Ikkinchi bosqichda esa fransuz, chex, nemis va eston tillari uchun leksik ma'lumotlar bazalari shakllantirildi. EWNda so'z tarmoqlari har bir til uchun alohida-alohida yaratilgan, shundan so'ng PWNga asoslangan tillararo indeks orqali bog'langan. Loyiha mualliflari EuroWordNet va WordNet tizimi resurslarini formal ontologiya va lingvistik ontologiya sifatida farqlashadi.

So'zlarning ma'nosiga ko'ra guruhlanishi jihatidan WordNet tezaurusga o'xshaydi, shu bois ko'p manbalarda unga nisbatan ingliz tili tezaurusi, deb baho beriladi [10]. Biroq bir nechta omillar ushbu tizimning lingvistik ontologiya ekanligini isbotlaydi [11]:

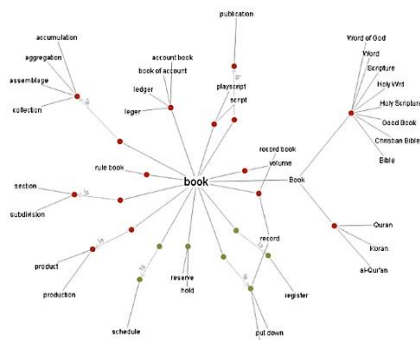
Birinchidan, WordNet nafaqat so'z shakllari – harflar zanjirini bog'laydi, balki so'zlarning muayyan semalarini ham birlashtiradi. Natijada, tarmoqda yonma-yon uchraydigan so'zlar semantik jihatdan ko'p ma'nolilikni bartaraf etadi.

Ikkinchidan, WordNet so'zlar o'rtasidagi semantik munosabatni belgilaydi, holbuki, tezaurusda hech bir

shablona amal qilinmaydi, balki so'zlar shakl va ma'no munosabatiga ko'ra guruhlanadi, xolos. Aniqroq aytganda, tezaurusda muayyan so'zning ifoda va ma'no munosabatlari belgilab beriladi, so'zlararo ko'ptarmoqli munosabat, ya'ni bog'lanish e'tiborga olinmaydi.

WordNet bazasi ot, fe'l, sifat va ravishlar "sinset" deb nomlangan kognitiv sinonimlar to'plamida guruhlashtirilgan bo'lib, ularning har biri alohida tushunchani ifodalaydi. Masalan 1.1-rasmda ko'rganimizdek, "book" so'zining rule book (qoida kitobi) / record book (yozuv kitobi) / volume (jild, tom) / Book (Kitob (atoqli ot)) / record (yozuvlar) / reserve (zaxira) tushunchalari mavjud. Ular, o'z navbatida, tarkibiy ma'nodoshlariga ega. Jumladan: accumulation (to'plash), aggregation (jamlash), assemblage (yig'ish), collection (to'plash, kolleksiya) – ot turkumi; section (bo'lim), subdivision (bo'linma) – ot turkumi; product (mahsulot), production (ishlab chiqarish) – ot turkumi; schedule (dastur, jadval) – ot turkumi; record book (yozuvlar kitobi) – record (yozuvlar) – ot turkumi; account book (kirim-chiqim kitobi), book of account (hisob kitobi), ledger (ro'yxatga olish kitobi), leger – ot turkumi; playscript (ssenariy), script-publication (qo'l yozma) – ot turkumi; reserve (zaxiraga olmoq), hold (ushlab turish) – fe'l turkumi; put down (qo'yimoq), enter (kiritmoq) – fe'l turkumi; record (yozmoq) – put down (yozib qo'shmoq), enter (kiritish) – fe'l turkumi.

Mazkur tarmoqda "record" so'zi ham ot turkumi, ham fe'l turkumiga mansub bo'lib, ot va fe'l sinonimik qatorlarini birlashtiruvchi tugun (AKTda sinf deyiladi) hisoblanadi.

1.2.1-rasm. WordNet tizimida [9] "book" so'zi qidiruvining tarmoqli natijasi

WordNet terminologiyasida har bir sinonimik guruhda ma'nodosh so'zlar qatori mavjud bo'lib, ular bir tushunchaning lug'aviy variantdoshlari hisoblanadi. Mazkur fikrni "book" so'zi orqali yanada ochiqlaymiz (1.1-rasm). Rasmda ko'rinib turganidek, WordNet tizimida sinsetlar o'zaro yuqoridagi kontseptual-semantik va leksik munosabatlar bilan bog'lanadi. Tarmoqda ot turkumiga oid

"book" so'zining atoqli ot shakli ("Book"), ya'ni sinsetning 1-sinset guruhida Quran, Koran, al-Qur'an (Qur'on / Qur'oni Karim) so'zlarining har biri Koran tushunchasining leksik variantdoshlari hisoblansa, 2-sinsetdagi Word of God (Xudoning Kalomi), Word (Kalom), Scripture (Muqaddas Bitik), Holy Writ (Muqaddas Bitik), Holy Scripture (Muqaddas Bitik), Good Book (Yaxshi Kitob), Christian Bible (Nasroniylar Injili), Bible (Injil) so'zlarining har biri "Bible (Injil)" tushunchasining lug'aviy variantdoshlari sanaladi.

Ingliz tilida book so'zi ot va fe'l turkumiga mansub shakldosh so'z bo'lib, kitob, qayd varaqlari to'plami (ot) va buyurtma bermoq, zaxiraga olmoq (fe'l) kabi tarjimalarga ega. Yuqorida ushbu so'zning sinsetlariga binoan aytish mumkinki, book so'zining qo'llanilish ko'lamini keng bo'lib, har bir turkum doirasida sinkretiklik hodisasi seziladi.

Tadqiq manbalariga tayanib aytish mumkinki, tildagi sinkretiklik hodisasi [Abjalova, 2022:193-195] polisemantik va omonimlik hodisasiga yondosh bo'lib, sinkretik shakllar til taraqqiyoti mobaynida yuzaga keladi va uning zamiridagi qarama-qarshi ma'nolar enantiosemyaning shakllanishiga omil bo'lgan.

Xulosa. Wordnet'lardan foydalanish afzalligi shundaki, ular yordamida ma'lumotlarni qidirish yoxud information qidiruv, matnlarni yaratish, mashina tarjimasini, matnlarni avtoreferatlash va annotatsiyalashda muayyan leksik birlikni uning lug'aviy yoki ma'noviy yoxud kvazisinonimiga almashtirish imkoniyatini beradi.

O'rganilgan manbalar asosida kengaytirish va birlashtirish yondashuvlari taqqoslanganda [Abjalova, 2021:44-45], kengaytirilgan yondashuvning amaliy ahamiyatga egaligi hamda vaqtni tejashi ma'lum bo'ldi. Buning asosiy sababi PWN bazasida bir tilli munosabatlarni namoyon qiluvchi mukammal tayanch manba hisoblanadi. Chunki PWN semantik munosabatlar aniq berilgan tarmoqdir. Ushbu tarmoqdan ko'p tillardagi semantik munosabatlar to'plami – sinsetlarni yaratish mumkin bo'ladi. PWNdan munosabatlarning avtomatik ravishda olinishi semantik assotsiatsiyalari ingliz tiliga o'xshash modelni ko'rsatadigan tillar uchun, ayniqsa, foydalidir. Shu o'rinda tillar tipologiyasini yodga olamiz: ingliz tili hind-yevropa tillar oilasining german guruhiga mansub flektiv til hisoblanadi. Hind-yevropa tillar oilasiga, shuningdek, hind, eron, slavyan, boltiq, roman, kelt, yunon, alban, arman til guruhlari ham kiradi. Demak, PWNda kengaytirish yondashuvi yordamida, asosan, hind-yevropa tillar oilasiga mansub ko'plab (hammasi emas, chunki har bir tilning o'z milliy tabiati hatto ingliz tilidan ham farq qilishi mumkin) tillar uchun yaratish samarali natijalarni beradi.

ADABIYOTLAR

1. Abjalova M. O'zNet lingvistik ontologiyasini yaratish loyihasining konsepsiyasi. // O'zbekiston: til va madaniyat. Amaliy filologiya masalalari, – Toshkent: ToshDo'TAU, 1/2022. – B. 123-139.
2. Abjalova M. Sinkretizm – lingvistik hodisa sifatida. O'zbekiston Milliy universiteti xabarlari, 2022, 1/3. ISSN 2181-7324. – B.193-195.
3. Abjalova M. Tahriri va tahlil dasturlarining lingvistik modullari. [Matn] : monografiya / M.A.Abjalova. – Toshkent: Nodirabegim, 2020. – B. 25.
4. Abjalova M.A. O'zbek tili ontologiyasi: yaratish texnologiyasi va konsepsiyasi. [Matn] : monografiya / M.A. Abjalova. – Toshkent: Nodirabegim, 2021. – 215 b. ISBN 978-9943-7804-5-3
5. Abjalova M., Erkinov F. Elektron lug'at va kiberleksikografiya. – T.: O'zMU xabarlari // Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti ilmiy jurnali. – Toshkent, 1/2021. – B. 240-243.
6. Derwojedowa M., Piasecki M., Szpakowicz S., Zawislawska M. and Broda B. 2008. Words, Concepts and Relations in the Construction of Polish Word-Net. In Proceedings of GWC 2008, pages 162-177.
7. Fjeld R.V. and Nygaard L. 2009. Nornet – a monolingual wordnet of modern Norwegian. In NODALIDA 2009 workshop: WordNets and other Lexical Semantic Resources – between Lexical Semantics, Lexicography, Terminology and Formal Ontologies, – P.P. 13-16.

8. http://db4.sbras.ru/elbib/data/show_page.phtml?20+1531 _ Тезаурус WordNet
  9. <http://wordnetweb.princeton.edu/perl/webwn?s=book>
  10. <https://nlpub.ru/Ресурсы>
  11. <https://towardsdatascience.com/%EF%B8%8Fwordnet-a-lexical-taxonomy-of-english-words-4373b541cfff>
- Linden K. and Carlson L. 2010. Construction of a FinnWordNet. *Nordic Journal of Lexicography*, 17:119-140.
- Miller G.A. 1995. WordNet: a lexical database for English. *ACM Communications*, 38: 39-41.
- Özge Bakay and others. TurkishWordNet KeNet. *Global Wordnet Virtual Conference*. 2021. January. – P. 166. https://www.researchgate.net/publication/348264475_Turkish_WordNet_KeNet
- Pedersen B.S., Nimb S., Asmussen J., Sørensen N.H., Trap-Jensen L., and Lorentzen H. 2009. DanNet: the challenge of compiling a wordnet for Danish by reusing a monolingual dictionary. *Language resources and evaluation*, 43:269–299.
- Sagot B. 2008. Building a free French wordnet from multilingual resources. page 24. *ACM*.
- Vossen. P. 2007. EuroWordNet: A multilingual database for information retrieval. In *DELOS workshop on Cross-Language Information Retrieval*.
- Лукашевич Н. В. Тезаурусы в задачах информационного поиска – М., 2010. – 396 с.

Xolixon AKBAROVA,
Qo'qon davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

Filologiya fanlari doktori, prof D.Jamoliddinova taqrizi asosida

ASQAD MUXTOR IJODIDA ILMIY TERMINLARNING BADIY-ESTETIK VAZIFALARI

Annotatsiya

Asqad Muhtorning ijodida ilmiy terminlarni monologik belgilarining o'ziga hosligi, terminlarni sohaviy izohlari, ilmiy uslub, umumiylik xususiyatiga ega bo'lgan terminlar, xususiylik xususiyatiga ega bo'lgan terminlar.

Kalit so'zlar: ilmiy uslub, obrazli tasvir, so'z va birikmalar, atamalar, nutqimizda eng ko'p qo'llaniladigan atamalar.

ARTISTIC AND AESTHETIC FUNCTIONS OF SCIENTIFIC TERMS IN THE WORK OF ASQAD MUKHTAR

Annotatsiya

In Asqad Muhtar's oeuvre, the monological symbols of scientific terms are self-contained, the field annotations of terms, scientific uslub, terms with a common nature, terms with a characteristic of specificity.

Key words: scientific style, figurative image, words and combinations, terms, terms that are most commonly used in our speech.

ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ НАУЧНЫХ ТЕРМИНОВ В ТВОРЧЕСТВЕ АСАДА МУХТАРА

Аннотация

В творчестве Асада Мухтара спонтанно присутствуют монологические символы научных терминов, полевые толкования терминов, научный метод, термины общего характера, термины со спецификой.

Ключевые слова: научный стиль, образный образ, слова и сочетания, термины, термины, которые чаще всего используются в нашей речи.

Kirish. Ilmiy uslubda fan va taxnikaning turli tarmoqlariga oid ilmiy asarlar, darslik va o'quv qo'llanmalari yoziladi. Bu uslub aniq daliliy ma'lumotlar asosida isbotlangan ilmiy xulosalar (qoidalar, ta'riflar)ga boy bo'lishi bilan boshqa uslublardan farqlanadi. Ilmiy uslub ham adabiy tilning bir ko'rinishi bo'lib, bir qator o'ziga xos xususiyat-larga ega: monologik belgilari bilan boshqa uslublardan ajralib turadi;

obrazli tasvirlar bilan emas, aksincha, aniq ma'lumotlarning umumlashgan xususiyatini ta'riflash, tushunchalarga mos keladigan terminlar bilan ish ko'radi. Kitobxonning his-tuyg'usiga emas, ongiga ta'sir etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Lingvopoetikaning stilistika, ritorika, badiiy asar tili kabi fan sohalarini tarixiy taraqqiyoti vujudga keltiradi. Bu masalalar bo'yicha g'arb filologiyasida, jumladan, tilshunosligida ko'plab izlanishlar amalga oshirilgan bo'lib, dastlab G.E.Lessing, S. Soparta, M.Birvish, R. Yakobson, B.Larin, Yu.M.Lotman, Y.Ive, L.Shitser keyinroq V.M.Jirmunskiy, G.O.Vinokur, V.Vinogradov, A.A.Potebnya, M.M.Baxtin, A.B.Checherin, O.S.Axmanova, A.A.Lipgart kabilar tilshunoslik va adabiyotshunoslik fanlarining uyg'unligi haqidagi fikrni ilgari suradilar. Ayni damda, ularning asarlarida badiiy matn tahlili jarayonida til hodisalari tahliliga alohida e'tibor qaratish zarurligi ta'kidlanadi.

XX asrning o'rtalaridan o'zbek tilshunosligida ham lingvopoetik tadqiqotlarda yozuvchi tili va uslubi, badiiy asar tilini o'rganishga alohida e'tibor qaratila boshlandi. I.Sulton, A.Gulomov, S.Mirzayev, L.Abdullayeva, E.Qilichev, X.Dinoyorov, S.Karimov, B.Umirqulov, X.Abdurahmonov, N.Mahmudov, M.Yuldashev, G.Muhammadjonova singari o'zbek tilshunoslarining ishlarida mazkur masala yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy uslubda har bir fanning o'ziga xos atamalaridan foydalaniladi. Ilmiy uslubda so'zlar asosan o'z ma'nosida qo'llanadi. Qoida yoki ta'rifning

mazmunini ochishga xizmat qiladigan ajratilgan bo'laklar, kirish so'z va birikmalar hamda qo'shma gaplardan ko'proq foydalaniladi. Ilmiy uslubda qo'shma gaplardan shunday bo'lsa, shu sababli, bunday vaqtda, shunga qaramasdan singari vositalar yordamida bog'lanuvchi ergash gapli qo'shma gaplar ko'proq ishlatiladi. Sababi bunday gaplar sabab va natija hamda boshqa munosabatlarni aniq ifodalay oladi.

Bog'lochsiz qo'shma galar bu uslubda kamroq ishlatiladi.

Ilmiy matn qurilishining mantiqiy izchil bo'lishi uchun unda boshlanmalar, gap qismlarini bog'lash uhun shunday qilib, shu sababli, ko'rinadiki, shu bilan birga, bundan keyin, shunga ko'ra, aytilganlarga ko'ra kabi so'z va so'z birikmalari qo'llaniladi. Nutqimizda ko'p qo'llaniladigan birinchidan, bir tomondan, ikkinchi tomondan, demak, xullas shaklidagi kirish so'z va birikmalar ham yuqoridagi masadlarga xizmat qiladi.

Ilmiy uslubda fikrning aniq bir shaxs tomonidan bayon qilinayotgani sezilmaydi. Bu uslubda ko'proq fe'ning majhul nisbatidan foydalaniladi: tajriba o'tkazilgan, dalillar keltirilga, isbotlangan.

Yuqorida ko'rib o'tilganlar ilmiy uslubning o'ziga xos lisoniy belgilaridir. Bu belgilar ilmiy uslubni boshqa uslublardan farqini ko'rsatuvchi asosiy belgilaridan biridir. Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanganidek, ma'lum fan ishlab chiqarish sohasidagina qo'llaniladigan maxsus so'zlar terminlar sifatida qaraladi.

Atamalarining vujudga kelishi ham xalqning tarixi qadar qadimiydir. Tunyuquq, Kultegin, Bilga Hoqon singari bitiktoshlarda xalqimiz mashg'ul bo'lgan hunarlarga oid bo'lgan hunarlarga oid bo'lgan terminlarni uchratamiz. Ularni xalqimiz tomonidan yaratilgan afsonalarda, qahramonlik qo'shiqlarida ham uchratishimiz mumkin. Ularni Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asari ularning bizgacha

yetib kelishida katta ahamiyatga ega. Atamalarini dastlab ikki katta guruhga ajratish to'g'ri bo'ladi:

Umumiylik xususiyatiga ega bo'lgan terminlar.

Xususiylik xususiyatiga ega bo'lgan terminlar.

Umumiylik atamalar sirasiga bir terminologik tizimning barcha yo'nalishlari uchun tushunarli bo'lgan terminlar kiradi. Masalan, sportdagi musobaqa, g'alaba, yutuq, chempionat, hakam atamalarini sportning barcha turlarida bemalol qo'llash mumkin bo'ladi. Fizikaga oid jism, elektr, magnit, issiqlik, energiya singari atamalar haqida ham shu gaplarni aytilish mumkin.

Hozirgi ijtimoiy – iqtisodiy va ilmiy- texnik tub o'zgarishlar davrida yangi-yangi fanlar va tushunchalar yuzaga kelmoqda. Shu jumladan o'zbek tilida ham yangi tushunchalar yuzaga kelmoqda, ilgari foydalanib kelingan bir qator leksemalar yangi ma'nolar kasb etmoqda. Shu sababdan leksikologiya, xususan, terminologiya oldida qator muhim masalalarni yechish vazifasi tuibdi.

Terminlarning shakllanishi uzoq tarixga ega. Professor N.Mahmudov terminologiya, terminshunoslik atamalarining vujudga kelish tarixi haqida quyidagi ma'lumotlarni qayd etgan: "Terminologiya so'zi Germaniyada birinchi marta professor Shyuts tomonidan 1786 yili qo'llangan. Fransiyada esa bu so'z XVIII asrda paydo bo'lgan. Ingliz tilida esa Katta Oksford lug'atidagi ma'lumotga ko'ra birinchi marta 1807 yili qayd etilgan. Rus tilshunosligida 1989 yilda muayyan bilim sohasiga oid mahsus so'zlarning jamini "terminologiya" va "terminshunoslik" deb atash barqarorlashdi. O'zbek tilshunosligida ham "terminologiya" va "terminshunoslik"ni shu tarzda farqli tushunchalar sifatida ajratish maqsadga muvofiqdir".

Hozirda terminologiyaning amaliy va nazariy masalalarini yanada chuqurroq o'rganish, terminlar yaratish va ularni qo'llashni til qonuniyatlari asosida tartibga solish davlat ahamiyatidagi masalaga aylangan. Shuning uchun ona tilimizning turli terminologik tizimlarini yanada teranroq tadqiq etish, ularni terminologiyaning xilma-xil masalalari bo'yicha atroflicha tadqiq qilish, bugungi kunning muhim masalalaridan biridir.

Respublikamiz mustaqil deb e'lon qilingandan keyin, bu sohadagi ahvol o'zgardi. Tashqi iqtisodiy aloqalar yanada rivojlanib ketdi, dunyoning juda ko'p mamlakatlari bilan xilma-xil aloqalarga keng yo'l ochildi. Buning natijasida o'zbek tilida yangi-yangi atamalarining paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Bu yangi atamalar sirasida iqtisodiy terminologik tizim ham o'ziga xos o'rinni egallab kelmoqda.

Shu bois fan texnika taraqqiyotining hozirgi bosqichida iqtisodiy atamalarini ham tilshunoslik nuqtai nazaridan tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Maxsus leksikaning ishlatilish doirasi chegaralangan bo'lsa ham, til lug'at tarkibini boyitishning faol manbalaridan sanaladi. Ma'lum tartibga solinganligi, ma'lum maqsadga qaratilganligi terminlarning alohida markerlanganligini bildiradi.

"Termin" tushunchasiga yuklangan mazmun quyidagicha belgilarga asoslanadiki, bular atamalarini umumiste'moldagi so'zdan farqlash uchun yetarli deb o'ylaymiz:

Termin – umumadabiy tilning maxsus vazifa bajaruvchi bir turi bo'lib ishlab chiqarish, fan va texnika tiliga mansub lisoniy birlik, bir so'z yoki birikmadir.

Termin – konkret narsa predmet ashyo, mavhum tushunchalarning maxsuslashtirilgan nomidir.

Termin uchun muayyan ta'rif – definitsiya zaruriydirki, uning yordamida tegishli tushuncha mazmunini aniqroq ifodalash, tushunchaning birini ikkinchisidan chegaralab ajratish imkonini beruvchi, ayni mahalda ma'lum tushunchani muayyan tasnifiy qatorga joylashtirishga yo'l

qo'yuvchi, farqlovchi belgilarni ravshanroq ko'rsatish mumkin.

Tahlil va natijalar. Terminologiya muayyan fanning tushunchalar tizimi bilan o'zaro munosabatda bo'lgan atamalar to'plami sifatida tushunishimiz mumkin bo'ladi. Har qanday tushunchalar sinfiga muayyan tushunchalar yig'indisi to'g'ri keladi. Terminlar rivoji fan taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq. Terminlar umumiste'moldagi so'zlardan farqli ravishda qo'llanilib, ulardan foydalanish ma'lum darajada nazoratda bo'ladi. Terminlar o'zlaricha "paydo bo'lib qolmaydi", aksincha, ularga bo'lgan zarurat yuzasidan "ijod qilinadi", "o'ylab topiladi". Masalan, bo'lajak iqtisodchining yozma yoki og'zaki nutqida kliring, tovar oboroti, birja, renta, sarmoya kiritish kabi tor doiradagina qo'llaniladigan terminlardan foydalanish tabiiy holdir. Bu kabi terminlar iqtisodiyot sohasidan uzoqroq kasb egasi foydalanmasligi barchamizga ayon. Ayni damda iqtisodiyot sohasining bir qator terminlari borki, ular umumistemoldagi so'zlar qatorida birdek qo'llanilaveradi: bozor, mol, tadbirkor, biznes, savdosotiq, pul, xaridor kabilar shular jumlasidandir.

Har bir tilning lug'at tarkibi, xususan, terminologik tizimi xalqning moddiy va ma'naviy tarixi bilan uzviy aloqador holda shakllangan va asrlar davomida boyib borgan. Shu bois ham bunday birliklarda xalqning ijtimoiy hayoti, kasb – kori, turmush tarzi, siyosiy, diniy qarashlari, urf odatlari va boshqalar o'z aksini topadi. Hozirgi kunda ijtimoiy hayotning barcha sohalarda terminlarning keng qo'llanilayotganligi terminologik tizim birliklarini turli sohalarda bilan bog'liq holda tadqiq etish lozimligini ko'rsatadi.

Terminosistemalar ham o'z navbatida, barcha nutq uslublariga xos matnlarda qo'llanish imkoniyatiga ega til birliklari hisoblanadi.

Terminlarning asosan ilmiy uslub doirasida chegaralanganligi, bir tushunchani ifodalovchi lug'aviy birliklar ekanligi ko'plab ilmiy manbaalarda qayd etiladi. Keying yillarda tilshunoslik sohasida amalga oshirilayotgan ilmiy – tadqiqot ishlari, jumladan, terminologiya sohasida amalga oshirilayotgan izlanishlar, terminlarning tildagi amaliy qo'llanishi bilan bog'liq uslubiy, semantik xususiyatlar tadqiqiga bag'ishlangan ishlar bu turdagi birliklarning boshqa leksik – semantik guruhlar kabi o'ziga xos, o'rganilishi lozim bo'lgan muhim jihatlarga ega ekanligini ko'rsatmoqda.

Terminlar ma'lum maqsad asosida ongli ravishda hosil qilingan ijod mahsulidir. Terminlar umumiste'mol so'zlaridan farqli ravishda muayyan soha, kasb kishilari tomonidan mahsus qabul qilingan hamda rasmiylashtirilgan va me'yoriylashtirilgan birliklardir. Terminlar qaysi ma'noda qo'llanilishi aniqlanmaguncha, ma'lum semaga ega bo'lgan so'z hisoblanadi.

Tilshunos olim M. Mirtojdiyev ta'kidlaganlaridek, "har qanday so'zda (shu jumladan, terminlarda ham) ikki hil ma'no mavjud: uzual (to'g'ri) ma'no va okkazonal (hosila) ma'no. Uzual ma'no so'zning semantik tarkibiga kirib, nutqdan tashqarida ham anglashiladi. Buni deyarli tilshunoslar tan oladi. Masalan, Yigit so'zidan qaytmas ...

Agar so'z ma'nosi okkazonal bo'lganda edi, u o'zi qo'llagan gapdan tashqari ifoda bermas va boshqa gap tarkibida shu ma'nosi bilan namoyon bo'lmasdi. Chunki okkazonal ma'no ma'lum nutqiy sharoitdan kelib chiqib ma'lum nutqdagi so'zda hosil bo'ladi. U shu nutqdagi so'zdan tashqarida yashamaydi. Masalan, Lermontovni tashlamadim hech... gapida Lermontov so'zi "Lermontovga oid asar" sharoitidan ma'nosida qo'llangan. Bu ma'no shu nutq sharoitidan kelib chiqib, Lermontov so'zida ifoda topgan. Uni bu so'zdan boshqa so'zda berib bo'lmaydi. Shuning uchun ham uni ko'pgina tilshunoslar individual ma'no deb atashadi.

Xulosa va takliflar. Odatda bir ma'noli terminlar deb qaraluvchi terminlar ham turli matnlarda uzual va okkazonal

ma'nolarda qo'llana olish imkoniyatiga ega. Terminning to'g'ri ma'nosi ham matn doirasida, boshqa so'zlar bilan munosabatga kirishganda yanada aniqroq aks etadi. Ayniqsa, badiiy matn boshqa matn turlariga qaraganda o'zida til birliklarining turli hissiy – ta'siriy, ekspressiv, semantik, funksional, uslubiy xususiyatlarini o'rganish, tahlil qilish va baholashda asosiy manbaa sanaladi. Aniq va tabiiy fanlarga oid terminlar ham badiiy matnlarda boshqa ma'nolarni

ifodalab kelishi mumkin. Ayrim terminlarda voqelikka nisbatan muallif yoki qahramonning ijobiy munosabati ifodalansa, ayrimlarda salbiy munosabat, piching, kinoya ifodalangan bo'ladi. Shu bois ham terminlarning lingvopoetik xususiyatlarini faqat matn tarkibida to'g'ri baholash imkoniyati mavjud. Chunki matn tarkibidagina terminning leksik birlik sifatidagi badiiy – estetik, semantik, uslubiy, kommunikativ vazifasi o'zining to'laqonli bahosini topadi.

ADABIYOTLAR

1. Mahmudov N. Oybek nasrida o'xshatishlarning lingvopoetikasi // O'zbek tili va adabiyoti.-1985.-6. B. 48-50.
2. Karimov S.A. O'zbek tilining badiiy uslubi: Filol. fan. d-ri.. diss. –Toshkent, 1993;
3. Rahimov A. O'zbek romani poetikasi: Filol. fan. d-ri.. diss.avtoref.-1993;
4. Tog'ayev O. Asqad Muxtor romanlarida konfliktlar va xarakterlar: Filol. fan. nomz. diss. avtoref. – Toshkent, 1962. – 24b
5. Tog'ayev O. Asqad Muxtor. – T.: Badiiy adabiyot nashriyoti, 1966. 198-b6.
6. Sayimov B. Asqad Muxtor prozasi. – T.: Fan, 1969, -198-b
7. Sharofiddinov O. Yillar va yo'llar/Adabiyotimizning yarim asri.- T.: Adabiyot va san'at. 1967. 1-kitob. B-164-244.
8. Sharofiddinov O. Ijodning katta yo'lida. / Iste'dod jilolari.- T.: Adabiyot va san'at 1976. B – 153-182
9. Akbarova X.M. Lingvopoetika sohasining vujudga kelishi va uning o'zbek filologiyasiga ta'siri / Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari. 18-to'plam 2-qism. QDPI. 2023. B-282.
10. Akbarova X.M. Asqad Muxtor ijodining o'ziga xosligi / Ilm-fan muammolari tadqiqotchilar talqinida. Xalqaro ilmiy konfarensiya. 2023. B-
11. Akbarova X.M Asqad Muxtor she'riyatida ilmiy atamalarining lingvopoetik xususiyatlari/ "Qo'qon DPI ilmiy xabarlar" jurnali, 2022, №2(6)-mart. – 188-b.

Gulnazhon ALIMOVA,
O'zDJTU 1-Ingliz fakulteti, Ingliz tili amaliy fanlar №1 kafedrasida o'qituvchisi
Nafisa INOGAMOVA,
O'zDJTU 1-Ingliz fakulteti, Ingliz tili amaliy fanlar №1 kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: flowercharm@mail.ru

UzXIA chet tillari kafedrasida v.b.dotsent, p.f.d Sh.H. Akbarova taqrizi asosida

TILNING IJTIMOY TABAQALANISHI - SOTSIOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqola tilning ijtimoiy ahamiyati va uning tabaqalinishini tadqiq etildi. Sotsiolingvistik xususiyatlari aniqlandi va misollar keltirildi. Sotsiolingvistikani o'rganishda qanday muammolar yuzaga kelgani va ularning bartaraf etilishi aks ettirildi. Sotsiolingvistika tushunchasining tabaqalanishi va jamiyatdagi o'rni yoritib berildi.

Kalit so'zlar: Sotsiolingvistika, mikrosotsiolingvistika, tilshunoslik, dialekt.

SOCIAL CLASSIFICATION OF LANGUAGE – SOCIOLINGUISTIC CHARACTERISTICS

Annotation

This article discusses the social importance of language and its differentiation. Sociolinguistic characteristics were determined and examples were given. What problems arose in the study of sociolinguistics and their elimination were reflected. The classification of the concept of sociolinguistics and its role in the society were explained.

Key words: Sociolinguistics, micro sociolinguistics, linguistics, dialect

СОЦИАЛЬНАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ЯЗЫКА - СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Аннотация

В данной статье исследована социальная значимость языка и его дифференциация. определены социолингвистические характеристики и приведены примеры. Отражено, какие проблемы возникли при изучении социолингвистики и их устранение. Объяснена классификация понятия социолингвистики и ее роль в обществе.

Ключевые слова: Социолингвистика, микросоциолингвистика, языкознание, диалект.

Kirish. Sotsiolingvistika atamasi hozirgi zamon tilshunosligida quyidagi ikki ma'noda qo'llanadi: a)til va jamiyat o'rtasidagi munosabat, tilning rivojlanishida jamiyatning ahamiyati muammolarini o'rganish; b)millat yoki xalqning ijtimoiy tabaqalanishi bilan bog'liq holda tilda vujudga keladigan farqlar muammosini o'rganish. Tilshunoslik tarixida bu masalalar ma'lum darajada tadqiq etilgan. Ammo XX asrning 60 – 70 yillariga kelib tilshunoslikda ana shu muammolarni o'rganishga e'tibor yanada kuchaydi. Sotsiolingvistikaga oid bunday muammolarni o'rganishda tilshunoslik faqat jamiyatshunoslik faniga emas, balki falsafa, ijtimoiy psixologiya, etnografiya singari yana bir qator fanlar yutuqlarini ham inobatga olishi lozim bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi zamon tilshunosligida sotsiolingvistik tadqiqotlarga qiziqishning kuchayib borayotganligi quyidagi ikki sabab bilan izohlanadi: a)hozirgi jamiyatda ilmiy asoslangan til siyosatiga ehtiyoj kundan-kun ortib bormoqda; b)struktural tilshunoslik shu vaqtga qadar faqat tilning ichki tuzilishini o'rganish bilan qiziqib keldi, tilning jamiyat bilan, o'sha til egasi bo'lgan xalk tarixi, urf-odati bilan munosabati muammosi tilshunoslar e'tiboridan chetda qolib keldi.

Ma'lum bir milliy tilni davlat tiliga aylantirish quyidagi singari muammolarni xalq etish bilan bog'lik:

1. O'sha til o'z mavqei bilan shu davlatda yashovchi boshqa millatlarga, xalqlarga manzur bulishi kerak, ya'ni bu til mamlakatdagi boshqa tillarga nisbatan ko'proq hududga tarqalgan bo'lishi, bu tilda mamlakatning ko'pchilik aholisi so'zlashishi, leksik-semantik, grammatik va uslubiy jihatdan

mamlakatdagi boshqa xalqlarning tillariga namuna bo'la olishi lozim.

2.Mamlakatda bu tilni targ'ib qilishni to'g'ri yo'lga qo'yish, shu tilda o'qish-o'qitish ishlarini kuchaytirish, buning uchun ommaviy axborot vositalaridan kengroq foydalanish lozim bo'ladi.

3.Ma'lum bir mamlakatda, ayniqsa endigina mustamlakachilik iskanjasidan xalos bo'layotgan davlatda umummilliy davlat tiliga o'tish bir necha yillarni qamrab oladi. Fan va texnika yangiliklari bu mamlakatda ko'proq G'arbiy Evropa tillari orqali keng o'rin oladi, shuning uchun bu davlatlarda G'arbiy Evropa tillari ta'siridan qutilish qo'shimcha qiyinchiliklarga sabab bo'ladi.

Tadqiqod metodologiyasi. Hozirgi davrda tilshunoslikda sotsiolingvistik tadqiqotlarning tez rivojlanishi strukturalizm oqimining salbiy tomonlari bilan ham bog'liqdir, chunki strukturalizm til birliklariga xos bo'lgan shakl va ma'no birligini rad etib, faqat shaklan o'rganishga ko'prok e'tiborni qaratgan edi. Ammo jamiyat rivojlanishi buning tamomila aksini isbotladi, ya'ni biror tilning yashashi va rivojlanishi bu tilda gaplashuvchi xalq va jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq ekan ma'lum bo'ldi.

Ana shunday muammolarni o'rganish sotsiolingvistika fani oldiga o'z vaqtida va yana qator masalalarni ko'ndalang qilib qo'ydi. Jumladan, adabiy til darajasiga ko'tarilgan tayanch sheva yoki dialekt o'sha til egalariga, xalqqa manzur bo'lishi lozim. Adabiy til o'z normalari va qoidalariga ega bo'lib, uni barcha sheva vakillariga to'la manzur qilish ancha murakkab masaladir.

Sotsiologiyaviy tadqiqotlar atamashunoslik muammolari bilan ham bog'liq. Ma'lumki, biror fan va texnika, madaniyat va san'at sohasidagi aniq bir tushunchani ifodalaydigan so'zlarga atamalar (terminlar) deyiladi. Atamalarling lingvistik xususiyatlarini o'rganish bilan atamashunoslik (terminologiya) fani shugullanadi. Atamashunoslik fani atamalar shakllanishining sotsiologiyaviy jarayonlarini belgilashda quyidagi ikki yo'nalishga duch keladi: a) baynalmilal so'zlarni atama sifatida o'zlashtirish va ulardan keng foydalanish; b) baynalmilal so'zlardan tamomila voz kechib, atamalar yaratishda fakt u yoki bu milliy til imkoniyatlaridan foydalanish. Bu yo'nalishlarning ikkalasi ham ma'qul emas, chunki barcha tillarda keng qo'llaniladigan atamalardan voz kechib, sun'iy atamalardan foydalanish adabiy tilning mavqeini pasaytirishga olib keladi. Shu bilan birga, adabiy tilda mavjud atama o'rniga boshqa tildan o'zlashgan atamani baynalmilal so'z deb ishlatish ham maqsadga muvofiq emas: qarshilik – sopramat kabi.

Sotsiologiyaviy fanining rivojlanishi natijasida quyidagi masalalarga aydinlik kiritildi:

jamiyatning taraqqiyoti o'sha jamiyatga xizmat qiluvchi tillar ijtimoiy vazifalarining ortib, ko'payib borishiga olib keladi;

barcha adabiy tillarning lug'at tarkibi fan-texnika taraqqiyoti, jamiyat ehtiyoji tufayli kengayib, boyib boradi;

ijtimoiy taraqqiyotning jadallashib borishi adabiy tillarda o'z aksini topadi;

qo'shni, yondosh tillar ta'siri kuchaya boradi;

millatlararo aloqa vositasi vazifasini bajaradigan tilning jamiyatdagi ijtimoiy mavqei osha boradi, uning jamiyatdagi boshqa tillarga ta'siri ham kuchayadi;

jamiyatda ikki tillilik, uch tillilik hodisalari rivojlanib boradi.

Tahlil va natijalar. Sotsiologiyaviy fani yutuqlari shuni ko'rsatadiki, tillar bir-biriga leksik jihatdangina ta'sir etib qolmay, bir-birining ichki tuzilishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Shunga muvofiq hozirgi zamon tilshunosligida «tillar ichki tuzilishining o'zaro hamkorlik jarayoni» degan tushuncha shakllangan. Mamlakatlararo aloqalarning rivojlanishi o'sha mamlakatlarda yashovchi xalq va elatlar madaniyatining yaqinlashuviga zamin hozirlaydi, natijada tillar ham bir-biriga ta'sir ko'rsatadi, bunday hamkorlik o'z navbatida tillarning ichki rivojlanishini ta'minlaydi.

Chet ellarda, ayniksa, AQShda sotsiologiyaviy bo'yicha ko'p ishlar amalga oshirilmoqda. AQSh tilshunosi R.T.Bell ta'kidlashicha, ijtimoiy tilshunoslik sohasida AQShda ikki yo'nalish mavjud:

a) sof sotsiologiyaviy, bunda gapiruvchi va tinglovchi grammatikasi, bir-biriga ta'siri, hamkorligi o'rganiladi;

b) til sotsiologiyasi, bunda til ishoralari, belgilarining jamiyatdagi turli ijtimoiy jabhalarda ishlatilishi masalalari o'rganiladi.

AQShda birinchi yo'nalish mikrosociologiya deb yuritiladi u bilan asosan tilshunoslar shug'ullanadilar.

Ikkinchisi esa makrosociologiya deb nomlanadi, bu muammolar bilan sotsiologlar shug'ullanadilar.

Mikrosociologiyaviy kichik ijtimoiy guruhlarini tashkil etuvchi shaxslarning nutqiy hamkorlik munosabatlarini o'rganadi. Makrosociologiyaviy esa bir ijtimoiy guruh bilan ikkinchi guruh o'rtasidagi nutqiy muloqotni tadqiq etadi. Mikrosociologiyaviy erishgan yutuqlar makrosociologiyaviy tadqiqotlar uchun ilmiy zamin bo'lib xizmat qiladi. Sotsiologiyaviy tilning ijtimoiy muxitga kura o'zgarish xususiyatlarini atroflicha tadqiq etadi. Bu tilshunoslikda tilning o'zgarish nazariyasi deb yuritiladi.

Sotsiologiyaviy fani tillar tipologiyasi muammosi bilan ham shug'ullanadi. Tillarning sotsiologiyaviy tipologiyasi uning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeini inobatga olgan tipologiyadir. Bunday tipologiyaga quyidagi to'rtta o'lchov, mezon asos qilib olinadi:

1. Standartlashtirish – bunda ma'lum bir tilda gaplashuvchilar tomonidan qabul qilingan adabiy til tushuniladi. Standartlashtirishning asosiy omili tilning grammatikasini va lug'atini yaratishdir.

2. Hayotiylik - bunday ma'lum bir tilda gaplashuvchi jamiyatning bor-yo'qligi inobatga olinadi. Agar til hayotiy, tirik bo'lsa, bu tilni ona tilim deb biladigan, uni e'zozlaydigan jamiyat ham mavjud bo'ladi. Ba'zan ilgari o'lik tilga aylangan tillar ham qaytadan hayotiylik kashf etishi mumkin.

3. Tarixiylik – bunda ma'lum bir tilning jamiyat tomonidan ishlatilishi natijasida uning mo'tadil, bir tekis rivojlanib turishi nazarda tutiladi.

4. Avtonomlik – bunda ma'lum ijtimoiy guruh uchun ona tili sifatida xizmat qilayotgan u yoki bu til boshqa tillardan tuzilishi jihatdan tubdan farq qilishi yoki bir tilning varianti sifatida namoyon bo'lishi tushuniladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda til va jamiyat zamonaviy tilshunoslikning markaziy muammolaridan biri bo'lib, bu muammo asosan jamiyatning ijtimoiy guruhlarda shakllanadi. Sotsiologiyaviy fani yutuqlari shuni ko'rsatadiki, tillar bir-biriga leksik jihatdangina ta'sir etib qolmay, bir-birining ichki tuzilishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Shunga muvofiq hozirgi zamon tilshunosligida «tillar ichki tuzilishining o'zaro hamkorlik jarayoni» degan tushuncha shakllangan. Mamlakatlararo aloqalarning rivojlanishi o'sha mamlakatlarda yashovchi xalq va elatlar madaniyatining yaqinlashuviga zamin hozirlaydi, natijada tillar ham bir-biriga ta'sir ko'rsatadi, bunday hamkorlik o'z navbatida tillarning ichki rivojlanishini ta'minlaydi. Quyidagi xususiyatlarning barchasi ya'ni tilning paydo bo'lishi, rivojlanishi va faoliyatining ijtimoiy mohiyati; jamiyat bilan aloqalarining tabiati; jamiyatning sinflar, qatlamlar va guruhlarga bo'linishiga muvofiq tilning ijtimoiy tabaqalanishi; tilni qo'llashning turli sohalari bilan bog'liq holda foydalanishdagi ijtimoiy farqlar; ikki tilli va ko'p tilli jamiyatlarda tillarning o'zaro munosabati; tillardan birining millatlararo muloqot vositasi funksiyalarini egallashi sharti; jamiyatning tilga ongli ta'sir ko'rsatish shakllari sotsiologiyaviy faning xususiyatlarini aks ettirmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Samatboyeva M. O'zbek yoshlari nutqidagi sotsiologiyaviy (argo, jargon, sleng)/ Filologiya masalalari – yosh tadqiqotchilar nigohida. –T., 2018. –B.108–115.
2. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati.–T., 2002.–B.15Eble, C. C. (1996) Slang and Sociability. North Carolina: The University of North Carolina
3. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. (1985) A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman Group Limited
4. Bossard, J. The sociology of child development. New York: Harper, 1948.
5. Deckert, Sharon K. and Caroline H. Vickers. (2011). An Introduction to Sociolinguistics: Society and Identity. Page 59
6. Bernstein, Basil (1960). "Language and social class: A research note". British Journal of Sociology. 11 (3): 271–276. doi:10.2307/586750. JSTOR 586750.

7. Gumperz, John J.; Cook-Gumperz, Jenny (2008). "Studying language, culture, and society: Sociolinguistics or linguistic anthropology?". *Journal of Sociolinguistics*. 12 (4): 532–545. doi:10.1111/j.1467-9841.2008.00378.x
8. Gumperz, John (1964). "Linguistic and social interaction in two communities". *American Anthropologist*. 66 (6, part 2): 137–153. doi:10.1525/aa.1964.66.suppl_3.02a00100.
9. Stewart, William A (1968). "A Sociolinguistic Typology for Describing National Multilingualism". In Fishman, Joshua A (ed.). *Readings in the Sociology of Language*. The Hague, Paris: Mouton. p. 534.
10. Trudgill, Peter (1974). *The Social Differentiation of English in Norwich*. Vol. 13. Cambridge: Cambridge University Press. p. 56. ISBN 9780521202640.

UDK:420.415.61(045)

Zohida AMIROVA,

Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi, (PhD)

Qarshi davlat universiteti dotsenti, f.f.d (Dsc) X. Paulanova taqrizi asosida

“HEART-YURAK” KONSEPTINING TIL BIRLIKLARINI SEMANTIKASINING STRUKTUR XUSUSIYATLARI

Anotatsiya

Maqola kontekstual-semantikani o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, “yurak” bilan bog'liq so'zlarning semantic sohasining xususiyatlari, nazariy tadqiqot uchun ham ma'lum qiziqish uyg'otadi va undan amaliy foydalanish mumkin.

“Yurak” bilan bog'liq so'zlarning semantikmaydoni kontekstual-semantikada tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: Til, leksima, semantika, kontekstuallik, sinonimiya, lisoniy manzara, til madaniyati, sinonim, til, sezgi, his.

СТРУКТУРНЫЙ ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИКИ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ “HEART-СЕРДЦЕ”

Аннотация

Статья посвящена изучению контекстно-семантики, особенности семантического поля слов, относящихся к слову «сердце», представляют интерес как для теоретического исследования, так и для практического использования. Семантическое поле слов, относящихся к слову «сердце», характеризуется контекстно-семантическим смыслом.

Ключевые слова: Язык, лексема, семантика, контекстуальность, синонимия, языковой ландшафт, лингвокультура, синоним, язык, интуиция, чувство.

STRUCTURAL FEATURES OF THE SEMANTICS OF LANGUAGE UNITS OF THE “HEART-YURAK”

Annotation

The article is devoted to the study of contextual semantics; the features of the semantic field of words related to the word “heart” are of interest both for theoretical research and for practical use. The semantic field of words related to the word “heart” is characterized by contextual semantic meaning.

Key words: Language, lexeme, semantic, contextual, synonymy, linguistic landscape, linguistic culture, synonym, language, intuition, feeling.

Kirish. Til va madaniyat munosabatlari haqida fikr yuritir ekan, ba'zi olimlar til va madaniyat o'rtasidagi keng ma'noda aloqani shubhasiz tan oladilar, bu aloqa sababli-tekshiruvli tavsifda rad etadilar. Boshqa fikrga ko'ra, bu aloqa sababli-tekshiruvli sifatida tavsiflanadi, lekin bunda juda farqli, hatto qarama-qarshi taklif qilinadi. Dunyoning lisoniy manzarasini o'rganish ma'lum til tuzilishi va unda so'zlashuvchilarning milliy-madaniy ongiga tegishli qonuniyatlarini, shuningdek, tilning dunyoni qabul qilish hamda kategoriyalash tamoyillari ishlab chiqilishi va yaratilishi, kategorizatsiya va konseptualizatsiya jarayonida bilim olish usullarining ta'sirini keltirib chiqaradi. Turli tillarda tevarak olam turlicha qismlanishi mumkin. Bu farqlar tushuncha mazmuniga, bilim doirasiga yoki mazkur so'zni qo'llash doiralarga tegishli bo'lishi mumkin. Dunyo tilshunosligida olamning lisoniy tasviri va uning asosiy tuzilmasi hisoblangan «konsept» hozirgi tilshunoslikda tilning vazifasi, ma'lum millat madaniyatining taraqqiy qilishi bilan bog'liq holda voqelantirilib, ushbu muammo doirasida ilmiy-nazariy izlanishlar o'tkazishni taqozo etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sh.Safarov so'zlari bilan aytganda: “Lison inson mavjudligini, uning ijtimoiy tajriba-faoliyatini ta'minlovchi hodisadir. Demak lison tadqiqi bilan shug'ullanayotgan kimsa beixtiyor o'zini bilish bilan mashg'uldir, zero lisoniy faoliyat hodisaning mohiyati-uning ijrochisi-shaxs va ushbu shaxsning ijtimoiy shaxslararo munosabatga kirishi bilan belgilanadi”[1]. V.I.Karasikning fikricha tilshunoslikning lingvokulturologi-yaga chiqishi til nimaning tarkibiy qismi hisoblanishi to'g'risidagi muqarrar muammo bilan izohlanadi. Ko'p qirrali tabiiy hosila bo'lish bilan birga til borliqning eng umumiy fenomeni hisoblanadi. Til muhim muloqot vositasi bo'lib, u kommunikativ faoliyat

komponentga; dunyo yaralishining muhim tarkibiy qismi, axborot bilan ta'minlash va shaxslararo munosabatlarni boshqarish tarzi sifatida ta'sir o'tkazuvchi vosita sifatida tahlil qilinishi, insonlarni u yoki bu harakatlarga yo'naltiruvchi, ijtimoiy munosabatlarning qayd qilinishi, jamoa tajribasining muhim saqlaguvchisi sifatida til madaniyatning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Prof. N. Mahmudov o'z maqolaridan birida “konsept” termini haqida mulohaza yuritib, shunday yozadi: “Lingvokulturologik tadqiqotlarda aynan konseptning ifodalanishi muammolariga juda katta e'tibor qaratilmoqda, internet materiallari bilan tanishganda, masalan, Rossiyadagi tilshunosliklarda bu yo'nalish nihoyatda keng tarqalganligini ko'rish mumkin, bu boradagi ishlarni sanab, sanog'iga ham yetish mushkul. Hatto so'ngi yillarda yoqlangan nomzodlik dissertatsiyalarning ham juda katta qismi aynan u tilda yoki bu tilda konseptning lingvokulturologik tadqiqiga bag'ishlangan”[2].

Sh. Maxmaraimova qayd qiladiki, “Tilning semantik ko'lami uning asosiy birligi ma'no tadqiq etish orqali o'z sharxini topadi. Kognitiv lingvokulturologiyada bu bevosita konseptlar ko'lamiga daxldor masala hisoblanadi. O'z navbatida, konseptlar ko'lamining asosiy unsuri konseptni o'rganish orqaligina mazkur masalani ijobiy hal etish mumkin bo'ladi.

Bunda konsept va tushunchalarni farqlash, farqlangan-da ham ularni bir tartibli, qiyosiy xarakterli, biroq turli ma'noli birliklar ekanini anglash lozim”[3].

Shuni ta'kidlash joizki, o'zbek tiliga “konsept” atamasi nisbatan yaqinda kirdi va uning lingvokulturologik ma'nosida qo'llaniladi.

Konseptga bo'lgan lisoniy-madaniy yondashuv konseptni madaniyatning tayanch birligi sifatida qabul qilishni

taqozo etadi va ma'lum bir madaniyat uchun muhim bo'lgan tushunchalarni o'zida aks ettiradi. Konseptning tuzilishi murakkab. Y.S.Stepanov konseptning uch tarkibiy qatlamini ajratadi: (1) asosiy, bosh belgi; (2) qo'shimcha, yoki bir necha ko'shimcha, "passiv" belgilar; (3) tashqi, lisoniy shaklda aks ettiriladigan, odatda, umuman e'tiborga olinmaydigan ichki shaklni. Olimlarning ko'pchiligi (S.G. Vorkachev, V.I. Karasik, Maslova V.A.), konseptning murakkab tuzilma ekanligini qayd etishadi va uni asosini quyidagilar tashkil etadi deb ta'kidlaydilar: 1) ma'no; 2) obraz; 3) qadriyaviy. Konsept tuzilishidagi konstituentlar konsept maydonini yoki konseptosferani hosil qiladi. Milliy konseptosfera - bu konkret millat uchun xarakterli hisoblangan konseptlarning yig'indisidir, Konsept o'zida konseptual bo'lak, elementlarni taqdim etadi. Bugun "konsept" ko'p hollarda nafaqat "tushuncha" (predmetga tegishli bo'lgan), balki butun tevarak olam haqida boshlang'ich, uziq-yuliy, notugal, ba'zan noaniq, faqat nisbatan adolatli, qadrlil va o'zaro zid bo'lmagan tasavvurlarni ham bildiradiki, ular insonning haqiqiy tushunchalarini modellashtiradi (ilmiy tadqiqotlarda aks ettiradi) va o'ziga xos talqin qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Adekvat semantik nazariyaning maqsadlaridan biri xarakterlash va tushuntirishdir. Semantik jihatdan bog'langan leksemalar o'rtasidagi tizimli munosabatlar va ularning qanday sodir bo'lishi munosabatlardan kommunikativ jarayonda foydalaniladi. Ushbu munosabatlarni qoniqarli tarzda qo'lga kiritish printsiplari jihatdan yoki ba'zi tafsilotlarda etarlicha nazariyalar yo'q. Tillarda leksemalar o'rtasida mavjud bo'lgan semantik munosabatlar mavjud va bu tilshunoslar tomonidan keng muhokama qilingan.

Shunday qilib, semantikani kamchiligi munosabatlar haqidagi faktlar, aksincha, tashkil etish uchun adekvat nazariyaning yo'qligidan, faktlarni tizimlashtirish va umumlashtirishda semantik sohalar nazariyasidan foydalanadi. Nazariya tahlil qilmoqchi bo'lgan sohalar bo'lgan leksik munosabatlardan tuzilgan. Ushbu maqolada biz ingliz tilidagi ushbu munosabatlarning eng muhimlarini ko'rib chiqamiz.

Gapning bir qismiga mansub va egalik qiluvchi ikki yoki undan ortiq so'zlar sinonimlardir. Bir yoki bir nechta bir xil yoki deyarli bir xil denotatsion ma'nolar, ba'zilarida bir-birini almashtiradigankontekstlar hisoblanadi. Bu so'zlar turli xil ma'no turlari, ma'nolari va ma'nolari bilan ajralib turadigan stilistik xususiyatdir. Sinonimik dominant - bu guruhning barcha boshqa a'zolari tomonidan taqdim etilgan o'ziga xos xususiyatlarni o'z ichiga olgan eng umumiy atama. Yuz, ko'rinish so'zlari, yuzlar umumiy denotatsion ma'noga ega bo'lib, ularni "boshning old qismi" sinonimlar. Yuz - dominant, eng umumiy so'z; yuz bir xil qismdiru ko'rsatadigan iboraga ishora bilan boshning, asosan adabiy, yuz yoki yuz uchun.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Sinonimiyaning ma'no munosabati yoki "Ma'noning bir xilligi" keng muhokama qilingan va hatto ba'zi mualliflar tomonidan chalkashtirib yuborilgan. Uning bir qismi munozara (yoki chalkashlik), "ma'no" atamasining noaniqligi bilan bog'liq ko'rinadi. "Ma'no bir xilligi"dagi "ma'no" faqat leksemalarning denotatsiyasini (yoki qo'llanilishini) bildiradi yoki ularning "sezgi"lariga ham murojaat qilish kerakmi? Bu "tavsiflovchi" bilan chegaralanishi kerak ma'no" (ya'ni, denotatsiya va ma'no yoki ko'pincha "kontseptual" yoki "kognitiv" deb ataladigan narsa ma'no, yoki u "hissiy ma'no" kabi boshqa ma'no turlarini qamrab olish uchun kengaytirilishi"uslubiy ma'no", "dialektal ma'no" va boshqalar ifodasini topadi. Biroq, biz ikkita talqinni ajratib ko'rsatish mumkin.

Adabiyotda tez-tez uchrab turadigan "sinonimiya" atamasi. Birinchisiga havola qilinadi

to "tor talqin" sifatida; ikkinchisi "keng talqin".

Biz "yurak" bilan bog'liq so'zlarning quyidagi tuzilishini tahlil qildik.

- 1.Oddiy so'zlar
- 2.Tuzama so'zlar
- 3.Qo'shma so'zlar

Oddiy so'zlarga kelsak, biz quyidagi misollarni keltirishimiz mumkin:

Heartbeat
Heart+suff= derived word
Bigheartedly bigheartedness bigheartednesses
Coldheartedly coldheartedness coldheartednesses
Dishearten dishearteningly disheartenment
Disheartenments downheartedly downheartedness
Downheartednesses fainthearted faintheartedly
Faintheartedness faintheartednesses freehearted
Freeheartedly greathearted greatheartedly
Greatheartedness greatheartednesses greenheart
V+N=Compound word
Heartburn Heartland Take Heart
Have a heart Lose Heart Heart Burn
Heart Break Heart Attack Heart Transplant
Heart Disease Sinking Heart Heart and Soul
Adjective + heart+suf=N
Sweetheart Cold hearted Warm hearted
Heavy hearted Open-hearted Good-hearted
Kind-hearted Heartfelt Heart-stopping
Heart+ -less
Heartless
Heart+Verb
Heartbeat heartworm heartwarming
Adjective+Hear+ed
hard-hearted soft-hearted flint-hearted
stony-hearted happy-hearted light-hearted
broken-hearted wild-hearted chicken-hearted
Noun+heart+-ed
tiger-hearted heart-shaped big-hearted
faint-hearted bold-hearted
Noun+Noun
heart disease heart medicine open-heart
heart murmur heart rhythms lion hearted

Biroq inson tanasi ichidagi moddiy jarayonlar bilan emas, balki uning psixikasi, shuningdek idroki bilan bog'liq funksiyalarga ega bo'ladi. Masalan, qalb – bu, avvalo, insonning ichki hayoti organi: xotira funksiyasi – xotirlab qolish, yodda saqlash va eslashdir: aql-idrok funksiyasi – o'ylash va tushunish va hokazo". Ehtimol, "fizik/nofizik organ" atamasi birmuncha maqbulroq atama bo'lishi mumkindir, chunki amalda ichki a'zolarining hammasi ham ko'rinmas organlardir. Yurak, fizik talqindan (qon aylanish organi) tashqari yana nofizik talqinga ham ega: "o'zining asosiy ma'nosiga ko'ra ... ushbu so'z [yurak] real organni ifodalaydi.

Konsept tushunchasining ahamiyati shundaki, konsept umumiy semantik korrelyatsiyalar asosida iborat. U alohida kontekstlar bilan cheklanishi kerak emas.

"Heart"/"yurak" konseptli his-hayajon leksikasining semantik guruhlari.

Yurakning muhimligi uni inson ma'naviy hayotining markaziga, tuyg'ular, kayfiyatlar, fikrlar, iroda, diniy e'tiqodlar omboriga aylantiradi.

I."Qo'rquv" ma'noli semantik guruh:

-sarosimaga tushish", "o'z-o'zi ustidan nazoratni yo'qotish"

- qo'rquv, dahshat;
- sarosima;

-kimmidir qo'rqitish; qo'rquv yuborish (ayn.: yurakni sug'irib olish); tushgan yurak bilan-qo'rqan holda; qo'rquv dahshat sezgan holda;

On e's heart leaped into on e's mouth (or throat) qo'rqish, juda qo'rqish; yuragi tovoniga tushib ketdi (ayn.: yuragi og'ziga sakradi (yoki tomog'iga tiqildi));

Heart leap out of his mouth, шунингдек, make somebody's heart leap out of his mouth – o'ta qo'rqib ketish; yuragi tovoniga tushib ketdi.

II. "Dard", "qayg'u" ma'noli semantik kichik guruh:

O'zbek tilida:

-qayg'u, dard, alam;

-og'ir qayg'uni boshdan kechirmoq;

-tinchsizlik, hayajon (yurakdan va "tor", "siqiq");

-yurak yorilaman deydi, yurak qon bo'ldi;

Ayni paytda Said yurak-bag'rini kuydirayotgan olovni hech kim o'chirolmasligini payqab turardi

Ingliz tilida:

heart-ache-chuqur qayg'u (heart dan 'heart'/"yurak" va ache "og'riq");

heart-break-dard, qayg'u (heart dan 'heart'/"yurak" va break "sindirish");

on e's heart is broken-yurak singan; dard o'lgan;

III. "Quvonch" – "lazzat" ma'noli semantik guruh

O'zbek tilida:

-shodlik, yaxshi kayfiyat;

-quvonch;

-xursand bo'lish;

-ichdan sevinish (ayn.: yurak quvnamoqda);

O'zbek tilida 'heart'/"yurak" "quvonch" konsepti tuzilishiga kiradi. Aynan u quvonadi, lekin quvonch botinish ko'rinmaydi, kulgiga aylanmaydi, u "ichki":

Shuningdek, shodlik faqat qayg'u fonida seziladi, ular uzviy bog'langan. Har kimning shodligi alohida.

"Quvonch"ning "yurak"ka t a'siri ingliz tilli dunyo manzarasida mutanosib:

with a light heart- yengil ko'ngil bilan

it's a sad heart that never rejoices – quvonch

bo'lmagan yurakka achinish kerak;

a light heart – xotirjamlik, shodlik.

IV. "Sevgi" ma'noli semantik guruh

"Sevgi" va 'heart'/"yurak" konseptlari har ikkala tilda ham kuzatiladi.

O'zbek tilida biz yana konseptlarga qaytamiz:

1. Tuyg'u; 2. Sevgi;

-ko'ngilda sir tutilgan his, orzu; sevgi;

-rom etish, asir qilish, kimningdir qalbini qozonish (yuragini asir etish);

-kingadir ko'ngil berish (sevib qolish) (ayn.: yuragini berish);

-kimmidir sevib qolish, yurakdan urish; kingadir bog'lanib qolish

Ingliz tilida:

Steal smb's heart – kimningdir yuragini o'g'irlash;

Lose on e's heart to smb); 1) (smth) o'z yuragini kingadir berish; kimmidir sevib qolish (t.j. give on e's heart to smb); 2) (smth) kim bilandir qiziqish, nimanidir yaxshi ko'rib qolish (ayn.: yuragini kingadir, yo'qotish, berish);

goin smb's heart – kimningdir muhabbatiga erishish; kimmindir yuragini qozonish.

V. "Kayfiyat", "holat" ma'noli semantik guruh.

O'zbek tilida:

-xush kayfiyat;

-yomon kayfiyat;

-xafa (ayn.: yuragida ko'tarinkilik yo'q);

-1) holsizlik hissini sezish; 2) ranjigan kayfiyatda bo'lish (ayn.: yurak boshidan urmoq);

-yurakdan yorishmoq (ayn.: yurak tozalamoq);

-yuragi titragan, hovuchlagan holda (ayn.: yuragi qinidan chiqib ketyapdi);

-yuragi titragan, hovuchlagan holda (ayn.: yuragi qinidan chiqib ketyapdi);

-hech narsaga qiziqishi yo'q.

Ingliz tilida agar yurak gangisa, 'heart'/"yurak" og'riydi, og'irlashadi:

heartsickness – gangiganlik (heart dan 'heart'/"yurak" va sickness "kasallik");

with a heavy (sore) heart – og'ir yurak bilan;

Va, aksincha, "yurak"ni xursand qilish odamni xursand qilish demakdir:

cheer (delight, gladden, rejoice, warm) the cockles of on e's heart (t.j. do on e's heart good) yurakni xursand qilish (ayn.: yaxshilik qilish); kimmidir xush qilish; To see you all so happy cheers the cockles of my heart – Men sizlarni baxtli ko'rganimdan chin dildan shodman.

Shuni qayd qilish kerakki, bunday qoida faqat yurak so'zi va u bilan bog'liq oborotlar, iboralar va shu kabilar semantikasini o'zbek tilidagi lug'atlar asosida ko'rib chiqishda to'g'ri bo'ldi. Ko'rgazmali manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, ruh va yurak haqidagi tasavvur o'zbeklar, amerikaliklar va ruslarning milliy ongida hamisha ham bunday bir xildagi ma'noni kasb etavermaydi.

Yurakni konseptualashtirishdagi o'xshashliklar va tafovutlar o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologizmlarni ko'rib chiqishda ancha ibratli tusga ega bo'ladi.

Xulosa. Shunday qilib, ingliz va o'zbek tillardagi yurak haqidagi tasavvurlarda o'xshashliklar ham, tafovutlar ham uchraydi. Biroq, yurakning turli: funksional yoki tipologik jihatlardagi markaziy o'ringa egaligi haqidagi prototipik tasavvur saqlanib qolgan. Til va madaniyat mohiyatini tushunishga nisbatan semiotik yondashuvga asoslanadi. Til bilan madaniyatning o'zaro munosabati birmuncha batafsil ko'rib chiqishi talab etadigan g'oyat murakkab masaladir. Tilga uning mohiyatini aniqlash uchun muhim bo'lgan boshqacha yondashuv tilni faqat muloqot vositasi sifatida emas, balki, eng avvalo, etnos madaniyatining ajralmas qismi sifatida tadqiq qilishda ko'rinadi.

ADABIYOTLAR

1. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. –Ташкент, 2008. –Б.5.
2. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqini izlab...//O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent,2002. – №5. – B.9.
3. Maxmaraimova Sh.T. Lingvokulturologiya [matn] o'quv qo'llanmasi. Toshkent: Cho'lpon nomidagi NMIU, 2017. – B. 70.
4. O'sha asar-P.39.

Aziza BADRIDINOVA,
National University of Uzbekistan, Faculty of Foreign Philology ,
Department of foreign language and literature, the 2nd year PhD student,
E-mail: aziza_badridinova@mail.ru

On the basis of review by Associate Professor, Phd, Mavlyanova Umida

LINGUOPRAGMATICS AS THE BRANCH OF MODERN LINGUISTICS

Annotation

This article is dedicated to the study of linguopragmatics, one of the branches of modern linguistics, and its development as an independent science. The article theoretically describes the fact that linguopragmatics was initially part of semiotics, then separated from it, and became one of the new directions of modern linguistics. Moreover, an extract of A.Kadiri's novel was analyzed based on the category of "politeness", which is one of the important issues of linguopragmatics.

Key words: Pragmatics, semantics, syntax, semiotics, communicative intention, speaker, listener.

ЛИНГВОПРАГМАТИКА КАК НАПРАВЛЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Аннотация

Данная статья посвящена изучению лингвопрагматики, одного из направлений современной лингвистики, и ее развитию как самостоятельной науки. В статье теоретически описывается тот факт, что лингвопрагматика изначально была частью семиотики, затем отделилась от нее и стала одним из новых направлений современной лингвистики. Также проанализирован фрагмент романа А.Кадири на основе категории «вежливость», которая является одной из важных проблем лингвопрагматики.

Ключевые слова: Прагматика, семантика, синтаксис, семиотика, коммуникативная интенция, говорящий, слушатель.

LINGVOPRAGMATIKA ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKNING YO‘NALISHI SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqola zamonaviy tilshunoslikning yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan lingvopragmatika va uning mustaqil fan sifatida ravnaq topishi tadqiqiga bag‘ishlangan. Maqolada lingvopragmatika dastlab semiotikaning tarkibida bo‘lganligi, so‘ngra undan ajralib chiqishi, hamda zamonaviy tilshunoslikning yangi yo‘nalishlaridan biriga aylanishi nazariy jihatdan tasvirlangan. Shuningdek, lingvopragmatikaning muhim muammolaridan biri bo‘lgan “xushmuomalalik” kategoriyasi asosida A.Qodiriyning romanidan parcha tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: Pragmatika, semantika, sintaksis, semiotika, kommunikativ intensiya, so‘zlovchi, tinglovchi.

Introduction. During historical period, linguistics was formed as a science which studied issues such as language, its characteristics, stages of development and language units. Among all other sciences linguistics was also developed as an independent science and various linguistic paradigms were created. However, scientists later realized that the human factor is directly and indirectly involved in the language and its phenomena, so that the study of language problems without the human factor is not sufficient for the study of linguistic phenomena. It was found out that the study of theories about the world and how human beings think about it in language. Moreover, speech and a person's reaction to events became very important factors in modern linguistics. At the same time, in this situation, a number of non-linguistic factors such as a person's age, origin, gender, religion, profession, place in society, and culture have become the main characteristics. As a result, anthropocentric directions of linguistics such as text linguistics, cultural linguistics, linguopragmatics, psycholinguistics, sociolinguistics, gender linguistics, cognitive linguistics began to

appear in modern linguistics.

Literature review. Ch. Morris [1], N. Arutyunova [2], K. Bach, R.Harnish[3]

J.Mey [4], S. Levinson [5], N. Filatkina [6], Sh. Safarov [7], M. Hakimov [8] are who studied theoretically and

practically in the field of linguopragmatics all over the world and Uzbek linguistics. They conducted in-depth research on important concepts of linguopragmatics and its problems.

Initially, the field of "pragmatics" was studied by the American scientist

Ch.Pierce, including it in the science of linguistic signs - semiotics. After that, scientists Ch. Pierce and Ch. Morris divided semiotics into three parts: semantics, syntax and pragmatics. Scientist S.Levinson explains their classification as follows: "Within semiotics, Morris distinguished three distinct branches of inquiry: syntactics (or syntax), being the study of "the formal relation of signs to one another", semantics, the study of "the relations of signs to the objects to which the signs are applicable" (their designata), and pragmatics, the study of "the relation of signs to interpreters"[9]. It should be noted that syntax (or syntax) is a science that studies the syntactic relationship of signs to each other, semantics is the study of the relationship of signs to the objects to which signs can be applied, and pragmatics, the relationship of signs to the interpreter - users. Clarifying these thoughts, the scientist Sh. Safarov explained in his monograph as follows: "For pragmatics, if the issues such as why (for what purpose) a person uses a sign and how (in what way) this is done are important, then the use of involuntary signs combined, questions about the formation of a linguistic

structure (syntax) and whether this structure of symbols can express the meaning desired by users (semantics) also begin to be included in the scope of pragmatic analysis"[10]. Based on the opinions of scientists, pragmatics is not separated from syntax and semantics, we also agree that it is a field that is studied in harmony with them. Although semantics and syntax study the meaning of signs and words and the relationship between words, it does not show the attitude of the speaker and the listener to this word and speech. Pragmatics is the field that studies exactly why this word or symbol is chosen by the user for what purpose.

Since the 70s of the 20th century, scientific research in the field of linguo-pragmatics has been carried out by scientists. There are several definitions of linguopragmatics and the problems it deals with. Therefore, J. Mey defines linguo-pragmatics as follows: "Linguopragmatics is a branch of linguistics and semiotics, which studies the circumstances and ways of influencing the meaning of the context. Pragmatics includes the theory of the speech act, the process of engaging in communication, interaction in conversation, and other features related to language in a speech situation. In addition to linguistics and semiotics, this field is also related to philosophy, sociology and anthropology." [11] Furthermore, linguopragmatics is studied in connection with external scientific fields, and therefore we can say that pragmatics is an interdisciplinary science.

Research methodology. Also, different theoretical definitions have been given to pragmatics by world scientists. Summarizing these definitions, we present them in a sequence as follows:

Pragmatics studies the relationship between a sign and its users - Ch. Morris (1938);

Pragmatics = Meaning – Truth condition – G. Gazdar (1979);

Pragmatics explains the communicative intentions and behaviors of the speaker and the strategies used to make them understood by the listener. – S. Davis (1991);

Pragmatics is the communicative action of people in specific speech situations

the language department that studies how to understand and produce. – S. Liu (2001);

Pragmatics is a systematic way of explaining language use in context. – G. Moore (2001);

Pragmatics between language and context embedded in grammatical structure

studies dependence - S. Levinson (2008).

Besides that, Z.Moshood gave the dictionary definition to the pragmatics: "The New Webster Dictionary of the English language (1993) defines pragmatics as "the science of relationship between symbols, their interpretations and users." Like the previous ones, the definition emphasizes the speaker's real intention and also clearly differentiates between the formal meanings of words and the assigned meaning on the basis of contexts of discourse. Stanford Encyclopaedia defines pragmatics as "a field of language that deals with utterances, by which we mean specific events, the intentional acts of speakers at times and places, typically involving language". Pragmatics is sometimes characterized as dealing with the effects of context which is equivalent to saying that it deals with utterances"[12].

Russian linguists have also given several theoretical definitions of linguo-pragmatics. In particular, according to professor I.Susov, pragmatics: "имеет предме-

том совокупность корреляций между единицами языковой системы и составляющими коммуникативно – прагматического контекста речевого (и текстового) общения"[13]. If we translate it, pragmatics is a set of interrelationships between the units of the language system

and the components of the communicative-pragmatic context of speech (text) communication. Moreover, it turned out that pragmatics is a field that studies not only speech, but also communicative-pragmatic communication in context. In addition, according to academician Y.Stepanov, pragmatics not only deals with the same issues as traditional stylistics and ancient rhetoric, but also the best expression of one's thoughts or feelings from language, the most correct or deals with matters such as choosing the most beautiful or the most appropriate expression for the situation[14].

Analysis and results. Indeed, as the Uzbek linguist M.Hakimov stated in his work: "All human social behavior in the objective world finds its place in his speech activity. Therefore, studying human speech allows to get acquainted with his spiritual world. Pragmatics is a new theoretical and practical branch of linguistics. He studies issues related to the speech process, which reflects the social activity of a person, the communicative intention of the speech participants, and the influence of the speech situation"[15]. In accordance with the theoretical opinions of the above scientists, we would like to give an example of the excerpt from the following work of art:

"Siz muvofiq ko'rgan bir ishqa qarshi tushib ra'yingizni qaytarolmayman,

-dedi ko'b o'ylag'andan keyin Oftob oyim, - chunki nima bo'lg'anda ham sizning otaliq ismingiz bor, ham ko'broq ixtiyor sizning qo'lingizdadir. Men albatta ko'zingizni oqu qorasi bo'lg'an yolg'iz qizingizni yaramas, bo'lmag'ur kishiga tutub berarsiz, deb bilmayman. Bu jihat bilan bu ishka rizolig'im bilinsa ham biroq qarshilig'im shundadirki, kuyav toshkandlik bo'lg'andan so'ng qizingizni o'zi bilan birga olib ketar va siz bilan meni yolg'iz bolamizdan ayirar...Bunga qolg'anda sizni bilmasam-da, ammo mening bunday judoliqqa sira toqatim yo'qdir... Mana shu tarafni yengilroq o'ylag'anga o'xshadingiz, jonim.

So'zlaring tog'ri, xotin, - dedi o'ylab qudidor..." (A.Kadiri, "O'tgan kunlar", 45-46 p.)

If we pay attention to the speech of the speaker, at first she starts talking to the father of his daughter, pretending to agree to marry their daughter, and she tells him that since he is the father of the girl, the girl's will is mainly in the father. In the course of her speech, the wife expresses in the most appropriate way, politely, that she cannot bear to lose her only child by sending a girl to another country. "The category of politeness" of linguopragmatics will help us closely in analyzing this situation. Also, in this speech, we see that Oftob is the prototype of a real Uzbek woman. Moreover, the head of the family is the father when deciding every matter, and she has not got the laziness of expressing opinions in a manner typical of representatives of other nationalities, but the gentleness of an oriental woman, we can feel that the art of answering lies in the opinion of the husband. Here, the mother's pragmatic intention, that is, to express her opposition to marrying her daughter to a foreign country. At the end of communication, she achieved the pragmatic intention with her speech. In addition to this, we definitely turn to linguopragmatics to study a certain communication, the intention of the speaker, the influence of communicators on each other. Linguopragmatics is a wide-ranging field, and we can include deixis, presupposition, implicature, explicature, discourse, speech act.

In communication, the categories of person, time, and space are important for the information to be understandable. For example, if we look at the sentence "I lost", here we can see "who lost?", "when did he lose?", "why did he lose?" the answer to such questions remains abstract. The answer to the questions here depends on who and when, and by whom. Also, if we take the phrase "It is cold outside", although it expresses

the fact that it is cold outside, it is definitely more difficult to know when it is cold and where it is cold without other expressions. The phenomenon of deixis of linguo-pragmatics deals with such a problem and helps to clearly express information. As the Russian scientist Arutyunova pointed out, deixis belongs to pragmatics, because it depends on the speech situation and context.

Conclusion. To sum up, pragmatics is one of the main trend of modern linguistics which deals with the relationships between words and word users. It serves to show communicators' pragmatic and communicative intensions of their speeches. Also, linguopragmatics is interrelated to various sciences such as linguoculturology, text linguistics, cognitive linguistics and so on.

REFERENCES

1. Morris C.W. Foundations of the Theory of signs. Chicago: The University of Chicago press, 1938. 59 p.
2. Арутюнова Н.Д. Дискурс. В кн.: Лингвистическая энциклопедия. – М., 1990. – 136-137 с.
3. Bach K., Harnish R.M. Linguistic Communication and Speech Acts. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 2000. – 484 p.
4. Mey J.L. Pragmatics: An Introduction. 2nd yed. – Oxford: Blackwell, 2001. – 392 p.
5. Filatkina N. Pragmatische Beschreibungsansatze. In H.Burger yet al. (yeds.), Phraseologie. Yein internationales Handbuch der zeitgenossischen Forschung. Halbband. – Berlin/N.Y.: de Gruyter, 2007. – 132-158 p.
6. Levinson S.C. Pragmatics.– Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 420p.
7. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008– 318 p.
8. Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. Т., Академнашр. 2013. – 176 б.
9. Levinson S.C. Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – p.1.
10. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – 45 б.
11. Абдуллаева Н.Э. Инглиз ва ўзбек халқ мақолларидаги градуонимик муносабатларнинг лингвопрагматик хусусиятлари. Монография. Т.: “Nurafshon business” 2021. – 107 б.
12. Moshood Z. A pragmatic analysis of proverbs in selected works of Ola Rotimi.
13. Ahmadu bello university, Zaria-Nigeria, 2016. – 19-20 p.
14. Сусов, И.П. Семиотика и лингвистическая прагматика // Язык, дискурс и личность: межвуз.сб.науч.тр.;Твер.гос.ун-т. – Тверь, 1990. – 133 с.
15. Степанов, Ю.С. В трехмерном пространстве языка. Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства. // М., 1985.
16. Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. Т., Академнашр. 2013. – 5 б.

Muxtabar GULYAMOVA,

O'zbekiston Jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti katta o'qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi

E-mail: muxtabar@mail.ru

O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali dotsenti T.Kuchkarov taqrizi asosida

THE IMPORTANCE OF ENVIRONMENTAL PR IN THE IMPLEMENTATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Annotation

In the quest for global sustainability, the role of Environmental Public Relations (PR) has gained prominence as a vital tool for promoting and achieving the Sustainable Development Goals (SDGs). This article explores the crucial role of Environmental PR in advancing sustainable development objectives, emphasizing its capacity to raise awareness, shape public opinion, and foster positive actions towards a more sustainable future. By analyzing key case studies and discussing best practices, this article highlights the significance of effective Environmental PR strategies in driving progress towards a more environmentally responsible and equitable world.

Key words: Environmental PR, Sustainable Development Goals (SDGs), Sustainability Communication, Environmental Communication, Public Relations Strategies, Stakeholder Engagement, Corporate Sustainability, Sustainable Practices, Greenwashing, Sustainable Development

BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARINI AMALGA OSHIRISHDA EKOLOGIK PRNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Global barqarorlikka intilishda atrof-muhit bo'yicha jamoatchilik bilan aloqalar (PR) ning o'rni Barqaror Rivojlanish Maqsadlarini (SDGs) ilgari surish va erishish uchun muhim vosita sifatida e'tiborga sazovor bo'ldi. Ushbu maqola ekologik PRning barqaror rivojlanish maqsadlarini ilgari surishdagi muhim rolini o'rganadi, uning xabardorlikni oshirish, jamoatchilik fikrini shakllantirish va barqaror kelajak sari ijobiy harakatlarni kuchaytirish qobiliyatini ta'kidlaydi. Asosiy amaliy tadqiqotlarni tahlil qilish va ilg'or tajribalarni muhokama qilish orqali ushbu maqola ekologik jihatdan mas'uliyatli va adolatli dunyo sari olg'a siljishda samarali ekologik PR strategiyalarining ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Atrof-muhit bo'yicha PR, Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs), Barqaror rivojlanish kommunikatsiyalari, Atrof-muhit bilan aloqalar, jamoatchilik bilan aloqalar strategiyalari, manfaatdor tomonlarning ishtiroki, korporativ barqarorlik, barqaror amaliyotlar, yashil yuvish, barqaror rivojlanish

ЗНАЧЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО PR В РЕАЛИЗАЦИИ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация

В поисках глобальной устойчивости роль экологических связей с общественностью (PR) приобрела известность как жизненно важный инструмент для продвижения и достижения Целей устойчивого развития (ЦУР). В этой статье исследуется решающая роль экологического PR в достижении целей устойчивого развития, подчеркивая его способность повышать осведомленность, формировать общественное мнение и способствовать позитивным действиям в направлении более устойчивого будущего. Анализируя ключевые тематические исследования и обсуждая передовой опыт, в этой статье подчеркивается значение эффективных стратегий экологического PR в продвижении прогресса к более экологически ответственному и справедливому миру.

Ключевые слова: экологический PR, цели устойчивого развития (ЦУР), коммуникация в области устойчивого развития, экологическая коммуникация, стратегии связей с общественностью, взаимодействие с заинтересованными сторонами, корпоративная устойчивость, устойчивые практики, «зеленое промывание», устойчивое развитие.

Kirish. Atrof-muhit muammolari ortib borayotgan dunyoda barqarorlikka intilish global taraqqiyot uchun zaruriy shartga aylandi. 2015-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror Taraqqiyot Maqsadlarining (BRM) qabul qilinishi iqlim o'zgarishi va biologik xilma-xillikning yo'qolishidan qashshoqlik va tengsizlikka qadar dolzarb global muammolarni hal qilish bo'yicha jamoaviy sa'y-harakatlarda muhim bosqich bo'ldi. Ushbu maqsadlarga erishish nafaqat kelishilgan harakatlar, balki turli manfaatdor tomonlar bilan samarali muloqot va hamkorlikni ham talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, atrof-muhit bo'yicha jamoatchilik bilan aloqalar (PR) roli SDGlarni ilgari surish va butun dunyo bo'ylab barqaror rivojlanishni rag'batlantirishda muhim tarkibiy qism sifatida paydo bo'ldi.

Ekologik PR strategik aloqa intizomi sifatida ekologik maqsadlar va ularni amalga oshirish o'rtasidagi tafovutni

bartaraf etishning kuchli vositasi bo'lib xizmat qiladi. U axborotni tarqatish, jamoatchilik fikriga ta'sir o'tkazish, qo'llab-quvvatlashni safarbar qilish va mas'uliyatni kuchaytirish uchun vosita vazifasini bajaradi. Ushbu maqola SDGlarni amalga oshirishda Ekologik PRning muhim rolini o'rganadi, uning xabardorlikni oshirish, jamoatchilik munosabatlarini shakllantirish va yanada barqaror va adolatli kelajak sari mazmunli harakatlarni boshlash qobiliyatini ta'kidlaydi.

SDGlarni ilgari surishda Ekologik PRning ahamiyatini chuqurroq o'rganar ekanmiz, uning xabardorlikni oshirish, jamoatchilik tomonidan qo'llab-quvvatlashni shakllantirish, siyosat va biznes amaliyotiga ta'sir ko'rsatish va mas'uliyatni oshirishdagi rolini ko'rib chiqamiz. Tegishli amaliy tadqiqotlarni tahlil qilish va ilg'or tajribalarni muhokama qilish orqali biz ekologik va ijtimoiy muammolarni hal qilish

bo'yicha global sa'y-harakatlarni kuchaytirishda samarali Ekologik PR strategiyalarining ahamiyatini ta'kidlaymiz. Oxir oqibat, ushbu maqola hozirgi va kelajak avlodlar uchun yanada barqaror va inklyuziv dunyoni shakllantirishda ekologik PRning muhim rolini ta'kidlab, harakatga chaqiruv bo'lib xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda Atrof-muhit bo'yicha jamoatchilik bilan aloqalar (PR) roli katta ahamiyat kasb etdi. Olimlar uning muhimligini manfaatdor tomonlarni jalb qilish, barqarorlik haqida xabardorlikni oshirish va ijobiy harakatlarni amalga oshirish uchun aloqa vositasi sifatida tan oldilar.

Heath va Ni (2013) tomonidan olib borilgan tadqiqotda mualliflar ekologik PR oddiygina tashkiliy obro'-e'tiborni boshqarishdan barqarorlik tashabbuslarida hal qiluvchi rol o'yinashgacha rivojlanganligini ta'kidlaydilar. Ular tashkilotlar va ularning manfaatdor tomonlari o'rtasidagi tafvutni bartaraf etish uchun zarur bo'lgan strategik aloqa sa'y-harakatlarini ta'kidlab, ekologik PR tashkilotlarning barqarorlik muammolarini samarali hal qilishlari uchun muhim ekanligini ta'kidlaydilar.

Ekologik PRning atrof-muhit muammolari bo'yicha xabardorlikni oshirish va jamoatchilik fikrini shakllantirish qobiliyati adabiyotda tez-tez uchraydigan mavzudir. Thaker and Haley (2013) o'z tahlillarida yaxshi ishlab chiqilgan PR kompaniyalari ekologik muammolarning dolzarbligini va barqarorlik muhimligini samarali tarzda yetkazishi mumkinligini taklif qiladi. Ularning ta'kidlashicha, PR mutaxassislari ijobiy ekologik xatti-harakatlarni keltirib chiqaradigan, jamoatchilik bilan rezonanslashadigan rivoyatlarni shakllantirishi mumkin.

Bundan tashqari, Ma va Ran (2017) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar PR kanallari orqali atrof-muhit kommunikatsiyalarining jamoatchilik idrokiga ta'sirini o'rganadi. Ularning tadqiqoti shuni ko'rsatdiki, samarali muloqot odamlarning atrof-muhitga bo'lgan munosabati va xatti-harakatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu jamoatchilik fikrini shakllantirish va atrof-muhitga qarshi harakatlarni rag'batlantirishda PRning muhim rolini ta'kidlaydi.

Korporativ barqarorlik sa'y-harakatlari va atrof-muhit PRining kesishishi adabiyotda muhim ahamiyatga ega. Kompaniyalar barqarorlikni o'zlarining biznes amaliyotlariga integratsiyalash va PRdan o'z majburiyatlarini bildirish vositasi sifatida foydalanish muhimligini tobora ko'proq tan olishmoqda.

Kotler va Lining tadqiqoti (2008) korporativ ijtimoiy mas'uliyat (KSS) tushunchasini va uning PR orqali qanday yetkazilishini o'rganadi. Ular PR sa'y-harakatlarida samarali bo'lishi uchun KSS tashabbuslari tashkilotning qadriyatlarini va amaliyotlari bilan haqiqiy muvofiqlashtirilishi kerakligini ta'kidlaydilar. Haqiqiylik takrorlanadigan mavzu bo'lib, olimlar yashil yuvish - ekologik tashabbuslarni aldamchi tarzda ilgari surish - ham PR harakatlariga, ham barqarorlik maqsadlariga zarar etkazishi mumkinligini ta'kidlaydilar.

Adabiyotlarda shuningdek, samarali ekologik PR uchun eng yaxshi amaliyotlar haqida tushunchalarni taqdim etadi. Seitel (2017) va Frandsen Johansen (2018) kabi mualliflar PR mutaxassislari atrof-muhit bilan aloqa qilish

strategiyalarini ishlab chiqishda e'tiborga olishlari kerak bo'lgan tamoyillarni belgilaydilar. Bularga shaffoflik, manfaatdor tomonlarning ishtiroki, hikoya qilish va PR kampaniyasi samaradorligini o'lchash kiradi.

Keys tadqiqotlari muvaffaqiyatli ekologik PR kampaniyalarining haqiqiy misollarini taqdim etadi. Masalan, Patagoniyaning adabiyotda ta'kidlangan "Bu ko'ylagi sotib olmag" kampaniyasi (Gudmundsson va boshq., 2015), kompaniya qisqa muddatli foyda hisobiga ham haddan tashqari iste'molni oldini olish va barqarorlikni rivojlantirish uchun PRdan qanday foydalanishi mumkinligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar atrof-muhit PR uchun rivojlanayotgan landshaftga ishora qiladi. Barqarorlik global etqida ahamiyat kasb etishda davom etar ekan, ekologik PR atrof-muhit muammolarini hal qilish va SDGlarni ilgari surishda tobora strategik rol o'ynashi kutilmoqda (Fawkes va Gregory, 2020).

Tadqiqot metodologiyasi. Barqaror rivojlanish maqsadlarini (SDGs) amalga oshirishda Atrof-muhit bo'yicha jamoatchilik bilan aloqalar (PR) ahamiyatini o'rganish uchun keng qamrovli tadqiqot metodologiyasi muhim ahamiyatga ega. Ushbu bo'limda ushbu tadqiqotda qo'llaniladigan tadqiqot dizayni, ma'lumotlarni yig'ish usullari va ma'lumotlarni tahlil qilish usullari ko'rsatilgan.

Tadqiqot dizayni. Sifatli tadqiqot: Ushbu tadqiqot birinchi navbatda sifatli yondashuvni qo'llaydi. Sifatli tadqiqotlar murakkab ijtimoiy hodisalarni chuqur tadqiq qilish va boy, kontekstga xos ma'lumotlarni to'plash imkonini beradi.

Case Studies: Tadqiqot barqarorlikni rivojlantirish va SDGga erishishga hissa qo'shish uchun Ekologik PRdan samarali foydalangan tashkilotlar va kompaniyalarning amaliy tadqiqotlaridan foydalanadi. Bir nechta amaliy tadqiqotlar mavzuning yaxlit ko'rinishini ta'minlaydi. Ushbu tadqiqot metodologiyasidan foydalangan holda, tadqiqot Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda Ekologik PRning roli haqida qimmatli tushunchalarni taqdim etish, eng yaxshi tajribalar va atrof-muhit bilan aloqa va jamoatchilikni jalb qilishda takomillashtirish yo'nalishlarini yoritishga qaratilgan.

Atrof-muhit bo'yicha jamoatchilik bilan aloqalar (PR) Barqaror rivojlanish maqsadlariga (SDGs) erishish va barqaror rivojlanishni rag'batlantirish bo'yicha global sa'y-harakatlarning asosi hisoblanadi. Ushbu adabiyot sharhi ekologik PRning jamoatchilik xabardorligini shakllantirish, xulq-atvoriga ta'sir qilish va yanada barqaror va adolatli dunyoga intilishda ijobiy harakatlarni rag'batlantirishdagi ko'p qirrali rolini yoritib berdi.

Xulosa qilib aytganda, Atrof-muhit bo'yicha PR turli manfaatdor tomonlarni birlashtirish, muhim ma'lumotlarni tarqatish va SDGlarni qo'llab-quvvatlashni safarbar qilish orqali barqaror rivojlanish uchun katalizator bo'lib xizmat qiladi. U ekologik maqsadlar va ularni amalga oshirish o'rtasidagi tafvutni bartaraf etib, uni yanada barqaror, farovon va barchani qamrab oluvchi kelajak sari intilishda ajralmas vositaga aylantiradi. Biz adabiyotlar tahlilida ko'rib chiqqanimizdan, ushbu adabiyotlarni ko'rib chiqishdan olingan saboqlar va tushunchalar ekologik jurnalistikada global barqarorlik sa'y-harakatlarini rivojlantirish uchun Ekologik PRning to'liq salohiyatidan foydalanishda yordam berishi mumkin.

ADABIYOTLAR.

1. Heath, R. L., & Ni, L. (2013). *Environmental Public Relations: A Comprehensive Analysis*. Routledge.
2. Thaker, J., & Haley, E. (2013). *Greening Public Relations: A Proactive Approach to Environmental Communication*. Routledge.
3. Ma, L., & Ran, W. (2017). Environmental Communication through Public Relations Channels and Its Influence on Public Attitudes: An Empirical Study in China. *Environmental Communication*, 11(2), 229-247.

4. Kotler, P., & Lee, N. (2008). *Corporate Social Responsibility: Doing the Most Good for Your Company and Your Cause*. John Wiley & Sons.
5. Seitel, F. P. (2017). *The Practice of Public Relations* (13th ed.). Pearson.
6. Frandsen, F., & Johansen, W. (2018). *Environmental Communication and Public Relations Handbook: Practical Strategies for Sustainable Practice*. Routledge.
7. Gudmundsson, S. V., Wood, G., & Bajde, D. (2015). Patagonia's anti-advertising as marketing strategy. *Marketing Theory*, 15(4), 561-584.
8. Fawkes, J., & Gregory, A. (2020). Environmental public relations: An emerging field. *Environmental Communication*, 1-13.

Xabiba JURABEKOVA,
Andijon mashinasozlik instituti dotsenti.
E-mail: tj2211@inbox.ru

ADChTI dotsenti Z.M.Kabilova taqrisi asosida

LANGUAGE FEATURES OF THE RUSSIAN LANGUAGE IN INCREASING THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS

Annotation

This article analyzes the difficulties in mastering the phonetic, lexical and grammatical rules of the Russian language that students studying the Russian language may encounter. For non-native Russian-speaking students, various linguistic categories of the Russian language cause difficulties in certain areas such as phonetics, grammar, listening and speaking. The author believes that the main task of teaching students the Russian language is to develop the ability to work with text, and not with expressions. The necessary recommendations are given for familiarizing Russian language learners with difficulties in learning this language and finding appropriate ways to overcome them, as well as for teaching students how teachers can overcome such situations.

Key words: Competence, phonetics, vocabulary, grammar, speech.

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ РУССКОГО ЯЗЫКА В ПОВЫШЕНИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В данной статье анализируются трудности в освоении фонетических, лексических и грамматических правил русского языка, с которыми могут столкнуться студенты, изучающие русский язык. У студентов, не являющихся носителями русского языка, различные лингвистические категории русского языка вызывают трудности в определенных областях, таких как фонетика, грамматика, аудирование и говорение. Автор считает, что основной задачей обучения учащихся русскому языку является развитие умения работать с текстом, а не с выражениями. Даны необходимые рекомендации по ознакомлению изучающих русский язык с трудностями в изучении этого языка и поиску соответствующих путей их преодоления, а также по обучению студентов способам преодоления преподавателями подобных ситуаций.

Ключевые слова: Компетентность, фонетика, лексика, грамматика, речь.

TALABALAR KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI ORTTIRISHDA RUS TILINING LISONIY XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada rus tilini o'rganayotgan talabalar duch kelishlari mumkin bo'lgan rus tilining o'ziga xos bo'lgan fonetik, leksik va grammatik qoidalari ni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar tahlil etiladi. Rus tili ona tili bo'lmagan talabalar uchun rus tilining turli lingvistik kategoriyalari ma'lum bir sohalarida, masalan, fonetika, grammatika va tinglash va gapirish sohalarida qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Maqolada talabalarga rus tili o'qitishning asosiy vazifasi jumalalar bilan emas, balki matn bilan ishlash qobiliyatini rivojlantirish ekanligi ko'rib chiqilgan. Rus tilini o'rganuvchilarni ushbu tilni o'rganishdagi qiyinchiliklar bilan tanishtirish va ularni bartaraf etishda mos usullarni toppish va o'qituvchilar tomonidan bunday holatlarni oldindan o'rganib, ularni bartaraf etish yo'llarini talabalarga o'rgatish borasida kerakli tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Kompetentlik, fonetika, leksika, grammatika, nutq.

Kirish. Har qanday tilni o'rganish jarayonida, inson tomonidan bir qator vazifalar bajariladi, yani u o'rganayotgan tilning belgilarini yaxhi o'rganishi, so'zlarning ma'nosini bilishi, shu so'zlardan foydalana olishi, ana shu tilda gapirilayotgan so'zlarni tushunishi, va nihoyat, shu tilda o'zi ham gapirish va yozish orqali o'zining fikrini tushuntira olishi kerak [1]. Faqat shundan keyingina inson o'rganilayotgan tilning grammatikasi bo'yicha bilim olishi va turli xil kompetensiyalarni (lingvistik, nutq, ijtimoiy-madaniy va boshqalar) o'zlashtira oladi [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tilni bilish darajasi ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayonida shakllanadi va nutq faoliyatida amalga oshiriladi. Shaxsning turli tillarni bilishi va ular orqali bemaol muloqotga kirish tushunchasi nafaqat nazariya, balki aloqa amaliyoti uchun ham muhimdir. Insonlarni muloqotga kirish jarayonida mukammal shaxs va malakali mutaxassis sifatida takomillashi muammolari xorijlik olimlar D.Xayms, M.Bayram, M. Fleming, M. Kanale, S. Li Makkey, N.X. Xornberger, Dj. Richards, V. Regan, M.

Xovard, M. Sevil-Troyke, M. Meyerxoff, L. Baxman, A. Palmer, K. Kramsh, M. Selche-Mursiya, Z. Dorney, S. Terrell va boshqalar tomonidan o'rganilgan [9;12; 13].

Zamonaviy muloqot jarayonida shaxsning juda ko'p tillarni o'rgana olishi va bu narsa uning bilish qobiliyatini takomillashtirishi muammosi e'tiborsiz qoldirilgan deb aytish mumkin emas. Aksincha, so'nggi o'n yilliklarda unga tobora ko'proq ishlar bag'ishlangan. Ushbu muammoning turli qirralarini ishlab chiqqan olimlar qatorida biz Nemov R.S., Sarenkov D.I., Yu. N. Emelyanov, A. A. Bodalev, Yu. N. Jukov, N. Yu. Xryashchev, I.I Seregin, F.I Sharkov, M.A Vasilik, A.V.Xutorskiy va uning hamkasblari va boshqalarni ko'rsatishimiz mumkin [4;6;8; 9;10].

Tadqiqot metodologiyasi. Har bir o'qituvchi yaxshi biladiki, leksik materialni o'zlashtirmasdan turib, talabalarda mustahkam til bazasini yaratib bo'lmaydi. Ijodkorlik bilan ishlaydigan o'qituvchilar leksik materialni tanishtirish, mustahkamlash va uning talabalar tomonidan o'zlashtirilishini nazorat qilishning samarali usullarini topishga va amalda

qo'llashga harakat qilmoqdalar. Lug'atni o'rgatishda o'qituvchi uchta muammoga duch keladi: birinchidan, ixcham satrlarda tilni optimal darajada egallash uchun kursga qanday so'zlar va qanday miqdorda kiritilishi kerak; ikkinchidan, leksik material o'qitish bosqichlari va davrlari bo'yicha qanday taqsimlanishi kerakligi; uchinchidan, chet tili lug'atini o'rgatishda qanday vositalar va usullardan foydalanish kerak. Lug'atni tanlash mezoni, albatta, aloqa jarayoni uchun muayyan tuzilmalar, so'zlar, iboralar yoki boshqa birliklarning amaliy zaruratidir. Leksik birliklarning stilistik betarafligi lug'atni tanlash mezoni deb ham ataladi. Ikkinchisi, shuningdek, sinonimlarga nisbatan taqiqni olib tashlashni ham o'z ichiga oladi.

Tahlillar va natijalar. Xabar mazmunining barcha tarkibiy qismlari (semantika, pragmatika, stilistika) intonatsiya vositalari bilan yangilanishi mumkin. Intonatsiyaning bunday imkoniyatlari uning voqelikni o'zlashtirishda ishtirok etishi va kognitiv modelni yaratishi talabalarning muloqot holatini ta'minlashni tashkil etishda ishtirok etishi haqida gapirishga imkon beradi.

Dastlabki bosqichda fonetik material ikkita konsentratsiyaga bo'linadi: kirish fonetika kursi va fonetika

E.A.Brizgunova tomonidan ishlab chiqilgan urg'u tuzilmalari(UT)

UT	ishlatilishi	misol
U	-darak gaplarda xabarni ifodalashda kuzatiladi;	Анвар стоит на улице.
T-1	- zarba qismida ohangning pasayishi bilan tavsiflanadi.	Наргиза читает.
U	- so'roq gapda so'roq so'zlari bilan amalga oshiriladi;	Кто отвечает на вопрос?
T-2	- urg'uli qism ohangning biroz oshishi bilan talaffuz qilinadi.	Что читает Наргиза?
U	- so'roq so'zizis so'roq gap;	Это Равшан?
T-3	- ushbu urg'u urg'u qilingan qismda ohangning sezilarli darajada oshishi bilan tavsiflanadi.	Её зовут Наргиза?
U	- qiyosiy bog'lovchi a bilan ishlatilgan so'roq urg'usi;	А ты?
T-4	- urg'usiz bo'g'inlarda davom etuvchi urg'uli qismida ohangning ko'tarilishi kuzatiladi.	А это?
U	- bahoni olmoshli so'zlar bilan ifodalashda amalga oshiriladi;	Какой сегодня день?
T-5	- urg'u qismida ohangning kuchayishi kuzatiladi.	
U	UT-5 kabi, bahoni olmoshli so'zlar bilan ifodalashda amalga oshiriladi;	Какой вкусный хлеб?
T-6	-ohangning ko'tarilishi urg'udan keyingi qismda ham davom etadi.	
U	-darak gaplarda to'liqlikni ifodalash uchun ishlatiladi, lekin	И Анвар стоит на улице.
T-7	urg'uli qism UT-1 dan farqli o'laroq, emotsional yuklanadi.	

Fonetikani o'rgatish mashqlari eshitish va artikulyatsiyaga bo'linadi. Bu biroz sun'iy bo'linish, chunki Fonetikani o'qitish jarayoni ikki tomonlama bo'lib, yuqorida aytib o'tilganidek, eshitish-talaffuz qobiliyatlari deb ataladigan ko'nikmalarni shakllantiradi. Leksik materialni mustahkamlash va faollashtirish bosqichida mashqlar tizimi bilan ishlash, leksik birliklar haqidagi bilimlar mustahkamlash asosida gaplar tuzish uchun so'z va iboralardan tez va to'g'ri foydalanish qobiliyati shakllanadi.

Nutqda leksik birliklarni birlashtirish va faollashtirish bo'yicha o'quv tizimi bir necha bosqichdan iborat: 1)so'zning kontekstdagi ko'rinishi; 2)funktsional birlik sifatida ma'noning matn variantini semantizatsiya qilish; 3)so'zning matnga "qaytishi"; 4)matn asosida nutq o'rgatish yordamida so'zning ma'nosini matn variantida faollashtirish; 5)so'z ma'nosini kengaytirish, uni boshqa so'zlar bilan tizimli bog'lanish chizig'i bo'ylab ortirib borish; 6)til va tayyorgarlik kommunikativ mashqlar majmuasida so'z ma'nolarini birlashtirish; 7)o'rganilgan leksik birliklar asosida har xil turdagi nutqni o'rgatish; 8)leksik birliklarni o'zlashtirishni nazorat qilishning har xil turlari.

Bo'lajak muhandisning ikki tilli lug'atdan foydalanishni bilishigina u uchun yetarli emasligi aniq. Talaba kerakli ma'lumotlarni faqatgina kompyuterdan emas, balki

kursi [3].Kirish fonetik kursining maqsadi eshitish va talaffuz qobiliyatlarini rivojlantirish va fonetikaning asosiy xususiyatlari haqida bilimlarni egallashdan iborat. Fonetik eshitish ko'nikmasining rivojlanishi rus tovushlarini tanib olishni va ularni bir-biridan ajratish qobiliyatini o'z ichiga oladi (z – s: zloy-sloy, d – t: dom-tom, m – m': mal - mel, l – l': list - les).

Turli urg'u o'rinlariga bo'lgan so'zlarni va turli intonatsiyaga ega bo'lgan gaplarni bir-biridan farqlash zarur. Bu jarayonning boshqa tomoni tovushlarni, so'zlarni va jummalarni talaffuz qilishni o'rganishdir. Fonetikaga kirish kursining qamrovi asosiy fonetika bo'lib, uni o'zlashtirish barcha millat va mutaxassislik talabalari uchun asosiy shart hisoblanadi.

Tovushlar quyidagi ketma-ketlikda hosil bo'ladi: alohida holatda, bo'g'inlarda, so'zlarda, gaplarda. So'z ustida ishlash urg'u qo'yish, turli xil bo'g'inlar soni va urg'uning turli bo'g'inlarga tushishi, so'zlarning ritmik modellarini mashq qilishni o'z ichiga oladi. Urg'u ustida ishlash ruscha talaffuzni rivojlantirishda zaruriy bo'g'indir. Urg'uni o'rgatish E.A.Brizgunova tomonidan ishlab chiqilgan yetti turdagi urg'u tuzilmalari asosida amalga oshiriladi [4].

mutaxassisligiga oid rus tilidagi kitoblardan ham topish qobiliyatiga ega bo'lishi, bu esa o'z oldiga kasbiy rivojlanish va o'z faoliyat sohasida raqobatga dosh berish vazifasini qo'ygan yosh mutaxassis uchun dolzarbdir.

O'qituvchi deyarli har bir darsda yangi so'zlarni kiritishi kerak. Bu esa, o'z o'rnida, bir qator: yangi so'zlarni qanday taqdim etish kerak, qanday miqdorda, so'zlarning ma'nosini qanday tushuntirish kerak? kabi savollarni tug'diradi va hokazo. Biz ushbu savollarga faol va passiv minimum uchun alohida javob beramiz, chunki talab qilinadigan ko'nikmalar va ularni shakllantirishdagi qiyinchiliklar ularning har biri uchun har xil. Faol minimumning leksik birligi alohida gaplarda yoki izchil hikoyada og'zaki kiritilishi kerak.

Rus tilini o'qitish tizimida grammatika asosiy o'rinlardan birini egallaydi. Grammatika morfologiya, sintaksis va so'z yasallishidan iborat bo'lgan tizim hisoblanib, ushbu bo'limlarning barchasi bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir: Morfologiya so'z turkumlari va ularning grammatik kategoriyalarini, sintaksis so'z iboralarining tuzilishi qoidalari, sodda va qo'shma gaplarning tuzilishini o'rgansa, so'z yasallishi bo'limi so'zning tuzilishi(koren, suffiks, prefiks, okonchaniye) va so'zlarning yasallishini o'rganadi.

Xabarni yaratish va idrok etishda grammatikadan foydalanish til yordamida dunyoni modellashtirishga misoldir. Grammatikani egallash tildan tashqari voqelikni aks ettiruvchi har qanday xabarlarni yaratishga imkon beradi. Grammatik jihatni yaratish quyidagi harakatlarni o'z ichiga oladi:

1) talabalarning kommunikativ ehtiyojlarini aniqlash; 2) ushbu ehtiyojlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan grammatik materialni ajratib ko'rsatish; 3) maxsus grammatik vositalardan foydalangan holda kommunikativ ehtiyojlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan malaka va ko'nikmalarni aniqlash; 4) grammatik materialni taqdim etish usullarini aniqlash va ko'nikmalarni rivojlantirish; 5) o'qituvchi rahbarligida bajariladigan harakatlarni nazorat qilish

apparatini shakllantirish; 6) ma'lum bir mavzularni mustaqil o'zlashtirish uchun material ajratish (birlashtirish, takrorlash); 7) o'z-o'zini nazorat qilish va o'z-o'zini tuzatish apparatini shakllantirish.

Xulosa. Rus tilini o'rganish jarayonida tilning fonetik, leksik va grammatik jihatlarini inobatga olgan holda yondoshish muhim ahamiyatga ega. Bunda talabalarning o'z ona tilini solishtirgan holda ta'lim berilsa ko'proq samaraga erishish mumkin. Shuning uchun matnlar, atamalar, terminologik birikmalar, grammatik atamalar tarjimalari, qiyosiy tahlil, tarjimalar darsning majburiy tarkibiy qismlari hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Щукин А.Н. Методика преподавания русского языка как иностранного: учебное пособие для вузов. Москва: Высшая школа, 2003:52 – 53.
2. Хавронина С.А., Балыхина Т.М. Инновационный учебно-методический комплекс. Русский язык как иностранный: учебное пособие. Москва: РУДН, 2008: 133 – 134.
3. Бочарникова, М. А. Понятие «коммуникативная компетенция» и его становление в научной среде // Молодой ученый. — 2009. — № 8 (8). — С. 130-132. — URL: <https://moluch.ru/archive/8/566/> (дата обращения: 25.12.2023).
4. БРЫЗГУНОВА, Е.А. Звуки и интонация русской речи. 3-е изд., перераб. М.: Издательство «Русский язык», 1977. 280 с.
5. Немов Р.С. Практическая психология: Учеб. пособие. – М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 1997.- 320 с.
6. Основы теории коммуникаций. Под ред. Проф. М.А. Василюка. М.: Гардарики, 2006. С. 9-56.
7. Хомский Н. Язык и мышление. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1972.
8. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты // Интернет-журнал "Эйдос". - 2002. - 23 апреля. <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm>.
9. Шарков Ф. И. Коммуникология: основы теории коммуникации: Учебник / Ф. И. Шарков. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2010. — 592 с.) Седов К.Ф. Дискурс и личность. – М. Лабиринт, 2004. – 320 с.
10. Hymes D. On Communicative Competence. In J.B. Pride and J. Holmes (eds.), Sociolinguistics. Harmondsworth: Penguin, 1972: 269 – 293.

Sevara ZUFAROVA,
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti o‘qituvchisi
E-mail:madam.zufarova@mail.ru

O‘zDJTU dotsenti I.O‘sarov taqrizi asosida

ANALYZING THE FUNCTIONAL SEMANTIC FIELD OF CARESSING IN FRENCH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

This scientific article explores the functional semantic field of caressing in the French and Uzbek languages. Caressing is a universal form of non-verbal communication that plays a crucial role in expressing affection and intimacy. However, different languages may employ distinct linguistic devices and cultural nuances to convey the act of caressing. This study aims to compare and contrast the semantics and pragmatics of caressing in these two languages by examining lexical items, cultural contexts, and social norms associated with this non-verbal communication.

Key words: Caressing, Non-verbal communication, Lexical analysis, Cultural context, Affectionate touch, Language and culture, Cross-cultural communication, Linguistic analysis, Semiotics of touch.

FRANSUZ VA O‘ZBEK TILLARIDA ERKALASHNING FUNKSIONAL SEMANTIK SOHASINI TAHLIL QILISH

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqola fransuz va o‘zbek tillarida erkalashning funksional semantik sohasini o‘rganadi. Erkash - bu og‘zaki bo‘lmagan muloqotning universal shakli bo‘lib, u mehr va yaqinlikni ifodalashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Biroq, turli tillar erkalash harakatini etkazish uchun turli xil til vositalari va madaniy nuanslardan foydalanishi mumkin. Ushbu tadqiqot og‘zaki bo‘lmagan muloqot bilan bog‘liq bo‘lgan leksik elementlarni, madaniy kontekstlarni va ijtimoiy me‘yorlarni o‘rganish orqali ushbu ikki tildagi erkalashning semantikasi va pragmatikasini solishtirish va solishtirishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Erkalash, Noverbal muloqot, Leksik tahlil, Madaniy kontekst, Mehribon teginish, Til va madaniyat, Madaniyatlararo muloqot, Lingvistik tahlil, Tegish semiotikasi.

АНАЛИЗ ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ ОБЛАСТИ ПЕТИЦИИ ВО ФРАНЦУЗСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной научной статье рассматривается функционально-семантическое поле ласки во французском и узбекском языках. Ласка – это универсальная форма невербального общения, которая играет решающую роль в выражении привязанности и близости. Однако в разных языках для передачи акта ласки могут использоваться разные лингвистические приемы и культурные нюансы. Целью данного исследования является сравнение и сопоставление семантики и прагматики ласки на этих двух языках путем изучения лексических единиц, культурных контекстов и социальных норм, связанных с невербальным общением.

Ключевые слова: Ласкание, Невербальное общение, Лексический анализ, Культурный контекст, Ласковое прикосновение, Язык и культура, Межкультурное общение, Лингвистический анализ, Семиотика прикосновения.

Kirish. Muloqotning universal va og‘zaki bo‘lmagan shakli bo‘lgan erkalash odamlar o‘rtasida mehr, yaqinlik va noziklikni ifodalashning asosiy vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Erkalash harakati madaniy chegaralardan oshib ketadi, ammo uning atrofidagi lingvistik tasvir va madaniy nuanslar bir tildan boshqasiga sezilarli darajada farq qiladi. Ushbu ilmiy maqolada biz fransuz va o‘zbek tillari kontekstida erkalashning funksional semantik sohasini ko‘rib chiqamiz. Noverbal muloqotning ushbu murakkab shakli bilan bog‘liq bo‘lgan leksik elementlarni, madaniy kontekstlarni va ijtimoiy me‘yorlarni o‘rganib, tadqiqotimiz ushbu ikki xil lingvistik landshaftda erkalashning lingvistik va madaniy munosabatidagi o‘xshashlik va nomutanosibliklarni aniqlashga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jons va Smit (2018) tomonidan olib borilgan tadqiqot erkalash xatti-harakatlaridagi madaniyatlararo farqlarni o‘rganib chiqadi. Ular erkalash mehri universal ifodasi bo‘lsa-da, uning chastotasi va qabul qilinishi turli madaniyatlarda sezilarli darajada farq qilinishini aniqladilar. Tadqiqot madaniy me‘yorlar erkalashning ommaviy va shaxsiy ifodalariga qanday ta’sir qilishini ta’kidladi[1].

Garsiya va Martinezning (2016) "Teginish semiotikasi" kitobida mualliflar turli madaniyatlarda teginish aloqasini, shu jumladan erkalashning semiotik tahlilini o‘rganadilar. Ular teginish nafaqat jismoniy harakat, balki madaniy kontekstlarda chuqur ildiz otgan ramziy va kommunikativ ekanligini ta’kidlaydilar[2].

Smit (2017) kabi olimlar ishqiy adabiyotda erkalashning rolini o‘rganib chiqdilar. Ushbu tadqiqot turli madaniyatlardagi mualliflarning his-tuyg‘ularni, yaqinlik va xarakter rivojlanishini yetkazish uchun adabiy vosita sifatida erkalashdan qanday foydalanishiga qaratilgan. Tahlil adabiyotda erkalashni tasvirlashda madaniy va lingvistik nuanslarni ta’kidlaydi[3].

Chen va boshqalarning qiyosiy tadqiqoti. (2020) yaqinlikdagi madaniy o‘zgarishlarni, shu jumladan ishqiy munosabatlardagi erkalashlarni o‘rganib chiqdi. Tadqiqot frantsuz va o‘zbek juftliklarini o‘rganib chiqdi va madaniy kontekst odamlarning teginish orqali mehr va yaqinlikni ifodalash usullariga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini aniqladi[4].

Hofstedening madaniy o‘lchovlar nazariyasi (Hofstede, 1980) mehr-muhabbat ifodalarida, jumladan, erkalashda madaniy farqlarni tushunish uchun qo‘llanilgan. Ushbu ramka

kuch masofasi, individualizm-kollektivizm va boshqa madaniy o'lchovlar turli jamiyatlarda erkalashning maqbulligi va chastotasiga qanday ta'sir qilishini tushuntirishga yordam beradi.

Uilyams va Jonson (2019) tadqiqoti erkalashning psixologik jihatlarini va uning hissiy farovonlikka ta'sirini o'rganadi. Ushbu tadqiqot madaniy me'yorlar va erkalash uchun individual imtiyozlar ruhiy salomatlik va shaxslararo munosabatlarga qanday ta'sir qilishini o'rganadi[5].

Li va Kim (2018), Ismoilov va Dyupon (2019) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ota-ona va bola munosabatlarida erkalashning ahamiyatini o'rganib chiqdi. Ular erkalashning bolalarda xavfsiz bog'lanish va hissiy rivojlanishga qanday hissa qo'shishini muhokama qiladilar, ota-onalik amaliyotidagi madaniy o'zgarishlarni ta'kidlaydilar[3].

Dubois (2015) va Ahmedov (2017) kabi tilga oid tadqiqotlar erkalashning lingvistik jihatlariga e'tibor qaratgan. Bu tadqiqotlar turli tillardagi erkalash bilan bog'liq leksik birliklarni qiyoslab, iboralar xilma-xilligi va madaniy konnotatsiyalarga oydinlik kiritadi.

Tasviriy san'at va ommaviy axborot vositalarida erkalashning roli Braun (2018) kabi olimlar tomonidan o'rganilgan. Ushbu tadqiqot kino, fotografiya va hikoyaning boshqa vizual shakllarida erkalashning tasviriga madaniy va lingvistik omillar qanday ta'sir qilishini o'rganadi.

Madaniy evolyutsiyaga oid tadqiqotlar, masalan, Smit va Rodrigues (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, tarixiy, ijtimoiy va texnologik o'zgarishlarning ta'sirini ta'kidlab, turli madaniy kontekstlarda vaqt o'tishi bilan erkalash amaliyotlari qanday rivojlanganligini o'rganadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Fransuz va o'zbek tillarida erkalashning funksional semantik sohasini, shuningdek, uning madaniy kontekstini o'rganish uchun sifat va miqdoriy tadqiqot usullarini birlashtirgan aralash usullardan foydalanish mumkin.

Tahlil va natijalar. Fransuz va o'zbek tillarida "erkalash" so'zining lug'aviy tahlili har bir tilda bu tushunchani ifodalashning nozik va nozik tomonlarini ochib beradi:

Fransuz (Caresser):

Caresser: frantsuz tilidagi "erkalash" ning asosiy va to'g'ridan-to'g'ri tarjimasidir. U yumshoq teginish yoki silash harakatini ifodalash uchun markaziy fe'l bo'lib xizmat qiladi, ayniqsa mehr va muloyimlikni bildiradi.

Étreindre: "Quchoqlash" degan ma'noni anglatuvchi frantsuzcha fe'l kimdir quchoqlash yoki yaqindan ushlab turish kontekstida erkalashni ham anglatishi mumkin. Aniq sinonim bo'lmasa-da, u erkalashning kengroq semantik maydoniga kiradi.

Effleurer: "Qo'lini ushlamoq" deb tarjima qilingan bu fe'l erkalashning yengilroq va o'tkinchi shaklini taklif qiladi, ko'pincha yumshoq teginishni yoki qo'llab quvvatlashni o'z ichiga oladi.

Chatouiller: Bu fe'l asosan "qitiqlash" degan ma'noni anglatadi, ayniqsa, yengil kontekstda ishlatilsa, o'ynoqi erkalashni ham o'z ichiga olishi mumkin.

Sevmoq: O'zbek tilidagi markaziy fe'l "erkalash". Bu sevgi, g'amxo'rlik yoki muloyimlikni ifodalash uchun kimgadir yoki biror narsaga yumshoq va mehrli munosabatda bo'lishni anglatadi.

Sevimli: O'zbek tilida "yumshoq" yoki "nozik" ma'nosini bildiruvchi sifat. "Sevinmoq" bilan qo'shilib, erkalash tabiatini tasvirlash, uning yumshoq va mehrli sifatini ta'kidlash mumkin.

Iliqlik: Yana bir sifatlovchi "iliq munosabatda bo'lish" ma'nosini anglatadi. U "sevinmoq" so'zi bilan qo'shilib,

ko'pincha chuqur hissiy bog'lanishni ifodalovchi iliq va mehrli erkalash uchun ishlatilishi mumkin.

Qo'l tutmoq: O'zbek tilida so'zma-so'z "qo'l ushlash" degan ma'noni anglatuvchi bu ibora odatda yaqin insonlar o'rtasidagi barmoqlarning bir-biriga bog'lanishini o'z ichiga olgan erkalash shaklini bildiradi.

Mehribon: O'zbekcha sifatli bo'lib, "nazokatli", "yumshoq" ma'nosini bildiradi. "Sevinmoq" ma'nosida qo'llanilsa, erkalashning mehr-muhabbat va g'amxo'rlikni ta'kidlaydi.

Ikkala tilda ham erkalash tushunchasini bevosita anglatuvchi o'ziga xos fe'llar (frantsuzda "erkalash" va o'zbek tilida "sevmoq") mavjud.

Sifatlar ikkala tilda ham yumshoqlik, ilqlik yoki muloyimlik kabi jihatlarini ta'kidlab, erkalashning tabiatini o'zgartirish va tasvirlash uchun ishlatilishi mumkin.

Frantsuz tili erkalashning turli shakllarini tasvirlash uchun kengroq fe'l va iboralarni taklif etadi, o'zbek tilida esa ko'proq kontekstli sifatlar va tavsiflovchi so'zlarga tayanadi.

Har bir tildagi madaniy va ijtimoiy kontekst erkalash uchun so'z va iboralarni tanlashga ta'sir qilishi mumkin.

Ushbu leksik tahlil frantsuz va o'zbek tillarida erkalashning tildagi ifodalarning boyligi va murakkabligini ta'kidlab, til xilma-xilligini ham, madaniy nuanslarni ham aks ettiradi.

Madaniy kontekst:

Ham frantsuz, ham o'zbek tillarida erkalash tushunchasi bilan bog'liq madaniy kontekstni o'rganish ushbu mehr-muhabbat ifodalarning o'z jamiyatlarida qanday qabul qilinishi va amalda qo'llanilishi haqida qimmatli ma'lumotlarni beradi.

Frantsuz madaniy konteksti:

Omnia oldida mehr-muhabbat namoyishi: Fransuz madaniyatida mehri ommaviy namoyish qilish (PDA) bilan shug'ullanish nisbatan keng tarqalgan va ijtimoiy jihatdan maqbuldir. Bular quchoqlash va o'pishdan tortib, odamlar o'rtasidagi tanishlik darajasiga qarab erkalashning yanada samimiy shakllarigacha bo'lishi mumkin. Biroq, PDA-larning maqbulligi Frantsiyadagi mintaqaviy va individual imtiyozlarga qarab farq qilishi mumkin.

Romantik urg'u: Fransiya ko'pincha romantika bilan bog'liq sevgi va romantikaga bo'lgan bu madaniy urg'u mehrning jismoniy ifodalari taalluqlidir.

Oila va do'stlik: erkalash frantsuz madaniyatida yaqin do'stlar va oila a'zolari ham mehr va yaqinlikni bildirish uchun erkalash bilan shug'ullanishlari mumkin. Ota-onalar farzandlarini mehr va g'amxo'rlik belgisi sifatida erkalashlari mumkin.

Badiiy va adabiy tasvirlar: Fransiya sevgi va erkalashni tarannum etuvchi badiiy va adabiy asarlarning boy tarixiga ega. Mashhur frantsuz adabiyoti va san'ati ko'pincha samimiy va mehrli sahnalarni tasvirlab, erkalashning madaniy ahamiyatini yanada ta'kidlaydi.

O'zbek madaniy konteksti:

Jamoatchilikda konservatizm: O'zbek jamiyatida mehr-muhabbatni ommaga ko'rsatishga nisbatan konservativ yondashuv mavjud. Jamoat joylarida erkalash odatda tavsifa etilmaydi, ayniqsa qarindosh bo'lmagan shaxslar o'rtasida. Omnia oldida xatto oila a'zolar o'rtasida ham so'zlarning ishlatilishiga taqiqlar mavjud.

Oila va an'ana: O'zbek madaniyatida oilaviy qadriyatlar va an'analarga katta e'tibor berilgan. Oilada erkalash muhim rol o'ynaydi, ota-onalar ko'pincha farzandlarini mehr, ilqlik va g'amxo'rlik ko'rsatish usuli sifatida erkalaydilar. Erkalashning bu shakli oilaviy mehrning tabiiy ifodasi sifatida qaraladi.

Madaniy me'yorlarga hurmat: O'zbek jamiyati madaniy va ijtimoiy me'yorlarga hurmat ko'rsatishga ustuvor ahamiyat beradi. Bu jamoat joylarida kamtarlik va odob-

axloqni saqlashni o'z ichiga oladi, bu esa ommaviy mehr-muhabbat namoyon bo'lishiga ta'sir qiladi.

Fransuz va o'zbek tillarida erkalash bilan bog'liq madaniy kontekst o'ziga xos ijtimoiy me'yor va qadriyatlarini aks ettiradi. Fransuz madaniyati mehr-muhabbatni ommaviy ravishda namoyish etishga imkon bersa va romantikaga urg'u bersa, o'zbek madaniyati oilaviy rishtalar, an'analar va madaniy me'yorlarni saqlashga katta ahamiyat beradi.

Madaniy kontekstdagi bu farqlar har bir jamiyatda erkalashning qanday qabul qilinishi va qo'llanilishiga sezilarli darajada ta'sir qiladi.

Xulosa. Fransuz va o'zbek tillarida erkalashning funksional semantik sohasi hamda uning madaniy kontekstiga oid tadqiqotlar ushbu ikki xil lingvistik va madaniy landshaftlarda ushbu mehr tuyg'ularini idrok etish, amalda qo'llash va ifodalash usullari haqida qimmatli ma'lumotlar berdi. Tadqiqotdan olingan asosiy xulosalar:

Erkalash – madaniy chegaralardan oshib ketadigan og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqotning universal shakli. Ham fransuz, ham o'zbek tillarida erkalash harakatini bildirish uchun o'ziga xos leksik birliklar va iboralar mavjud bo'lib, ular jismoniy mehr-muhabbatni, hissiy aloqani, oilaviy yoki ishqiy aloqalarni ta'kidlaydi.

Fransuz tili erkalashning turli shakllarini tasvirlash uchun kengroq fe'l va iboralarni taklif etadi, bu esa turli xil erkalash harakatlarini aniq tasvirlash imkonini beradi. Bundan farqli o'laroq, o'zbek tilida erkalash xususiyatini ko'rsatishda ko'proq kontekstli sifatlar va tavsiflovchi so'zlarga tayanadi.

Erkalash idroki va amaliyotini shakllantirishda madaniy me'yorlar katta rol o'ynaydi. Fransuz madaniyati mehr-muhabbatni ko'proq ommaga namoyish etishga imkon beradi, o'zbek jamiyati esa erkalash uchun shaxsiy va oilaviy kontekstga urg'u berib, jamoat joylarida ko'proq o'zini tutadi.

Ham fransuz, ham o'zbek madaniyatida oilaviy Rishtalarni silashga katta ahamiyat beriladi. Ota-onalar ko'pincha o'z farzandlarini mehr va g'amxo'rlik belgisi sifatida erkalaydilar va shaxsiy va samimiy muhitda er-xotinlar o'zlarining mehr va hissiy aloqalarini ifodalash uchun turli xil erkalash shakllari bilan shug'ullanadilar.

Erkalash ikkala tilda ham semiotik va adabiy vosita bo'lib xizmat qiladi, adabiyot va vizual vositalarda his-tuyg'ularni, yaqinlik va xarakter rivojlanishini etkazish uchun ishlatiladi. U madaniy kontekstlarda chuqur ildiz otgan va ramziy ma'noga ega.

Erkalashning madaniy nuanslari va lingvistik ifodalarni tushunish samarali madaniyatlararo muloqot va madaniy sezgirlik uchun juda muhimdir. Erkalashning ommaviy va shaxsiy ifodalaridagi farqlarni tan olish madaniy bo'shliqlarni bartaraf etishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, fransuz va o'zbek tillarida erkalashning o'rganilishi og'zaki bo'lmagan muloqotning universal shakli turli madaniy va lingvistik muhitda qanday idrok etilishi va amalda qo'llanilishi haqida ko'p qirrali tushunchani berdi. Ushbu topilmalar til, madaniyat va inson ifodasi o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni yanada kengroq tushunishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Huehls, Mitchum, and Rachel Greenwald Smith, eds. *Neoliberalism and contemporary literary culture*. JHU Press, 2017.
2. Chapter, Conclusions on, taxis fields in modern english, conclusions on chapter ii, and conclusions on chapter III. "Categories of temporality and taxis. Temporality as a functional semantic field Semantic categories of grammar."
3. Miller, George A., and Philip N. Johnson-Laird. *Language and perception*. Harvard University Press, 1976.
4. Vinay, Jean-Paul, and Jean Darbelnet. *Comparative stylistics of French and English: A methodology for translation*. Vol. 11. John Benjamins Publishing, 1995.
5. Caffarel-Cayron A. A systemic functional grammar of French: From grammar to discourse. A&C Black; 2006 Jun 27.

Gulrukh IMAMOVA,
Buxoro davlat universiteti magistranti
E-mail: g.l.imamova@buxdu.uz

Buxoro davlat universiteti dotsenti, PhD M.Axmedova taqrizi asosida

JIN RAYSNING “KENG SARGASSO DENGIZI” ROMANIDA RAMZ TALQINI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ramz tushunchasi sifatida eslatib o'tish mumkin bo'lgan asardan ayrim parchalar hamda ularning tasnifi ham yoritilgan. Maqolada asarning o'sha davrdagi jamiyat va undagi kishilarning yashash tarziga anchagina urg'u berilganligi va ramz tushunchasini ham ko'pincha shu qismlarda kuzatish mumkinligi tufayli asarda sotsiologik uslub, ayrim misollar yozuvchining aynan o'zining hayotidan kelib chiqqan holda tasvirlangan qismini biografik uslubga, hayotidagi kechinmalar qahramonning psixologiyasiga ta'sir etishini esa psixoanalitik, tarixiy usul orqali yoritib berilishi nazarda tutiladi.

Kalit so'zlar: Ramzlar, adabiy matn tarkibi, stilistika, funksiyalar, belgilar, yozuvchining individual uslubi.

INTERPRETATION OF SYMBOLISM IN “WIDE SARGASSO SEA” BY JEAN RHYS

Annotation

The article is devoted to the urgent problem of artistic Stylistics - the use of units depicting the symbols in the specific construction of works of art based on the stories of Jean Rhys. The article distinguishes three levels of compositional significance: the author-narrator in particular the level of what he sees and understands, the level of historical and philosophical generalizations, and the author's level of "I". The writer shows the grammatical, structural variety of symbols, the dependence of the choice of symbolic units of different expressive-stylistic colors, their functions and the ability to differ from the specific relationship of the author. Individual author's methods of using symbolic units are separated and described. The article has the parts which include symbolisms and all these parts are analyzed in the work. As the article defines the society of that time and symbolisms are used in these parts, sociological method was utilized and the influence of the lifetime problems was the reason of leveraging psychoanalytical, biographical method and historical methods.

Key words: Symbols, composition of literary text, stylistics, functions of symbols, individual writer style.

СИМВОЛИЗМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЕ ЖИНА РИЗ “WIDE SARGASSO SEA”

Аннотация

Статья посвящена актуальной проблеме художественной стилистики - использованию единиц, изображающих символы, в специфическом построении произведений искусства по мотивам рассказов Джина Райса. В статье выделяются три уровня композиционной значимости: автор-повествователь, в частности, уровень того, что он видит и понимает, уровень исторических и философских обобщений и уровень авторского "я". Писатель показывает грамматическое, структурное разнообразие символов, зависимость выбора символических единиц разной экспрессивно-стилистической окраски, их функции и способность отличаться от конкретного отношения автора. Выделены и описаны индивидуальные авторские методы использования символических единиц и так же в статье использованы социологический, психоаналитический и биографический, исторический методы.

Ключевые слова: Символ, композиция художественного текста, стилистика, функции символов, индивидуальный стиль писателя.

Kirish. Adabiyotda voqelikni badiiy ifodalashda ramzlarga murojaaa qilish badiiyatning shartli usullaridan biri sifatida ta'riflanadi. Tasvir jarayonida yozuvchining ichki niyati, kitobxonga yetkazmoqchi bo'lgan fikri ramzlar orqali ifodalanadi. Ramziylik – obyekt, shaxs yoki joyning to'g'ridan-to'g'ri ma'nosidan tashqari mavhum g'oyani ifodalashi deb ham ta'riflanadi. Angliyalik yozuvchi Jin Rays “Keng Sargasso dengizi” romanida juda ko'p ramzlardan mahorat bilan foydalangan. Ushbu ramzlarni foydalanishda yozuvchining asli kelib chiqishi, o'sha davrdagi vaziyatning ham tasiri juda katta. Yozuvchi “keng Sargasso dengizi” nomli asarida Britaniya mustamlakalaridan biri bo'gan Dominikada qulchilikdan keyingi vaziyat va bu nafaqat qullarning balki quldorlarning hayotida ham keskin burilishlar yasaganligini ifodasini ushbu asar tahlilida kuzatish mumkin. Qahramonlarning boshidan kechirgan kechinmalar hamda ko'nglidan o'tkazgan voqealarni yozuvchi ko'proq ramzlar timsolida beradi. Ushbu ishda ko'zgu, bog', olov, ayollarning kiyimlari, qushlar kabilar ramziylikni ifodalaganligi tahliliga

duch kelish mumkin. Ramz tushunchasining ahamiyatini aynan “Keng Sargasso dengizi” kabi asarlarni tahlil qilayotganda yanada chuqurroq tushunish mumkin.

Tahlil va natijalar. Asar sarlavhasining “Keng Sargasso dengizi” deb nomlanishi alohida chuqur ma'noga ega. Ma'lumki, Sargasso dengizi Shimoliy Atlantika okeanining o'rtasida joylashgan, qirg'oqsiz dunyodagi yagona dengiz. Yozuvchining aynan shu dengiz nomini sarlavha darajasiga olib chiqishi alohida ramziylik kasb etadi. Sargasso dengizi Antuanettaning ijtimoiy, ruhiy holatiga ishora bo'lib, uning boshpanasizligi, vatansizligi qirg'oqsiz dengizga tenglashtiriladi. Yozuvchi uning hech qanday aniq bir madaniyat, millatga tegishli emasligi, shaxs sifatida o'zini anglolmasligi, ikki millat va madaniyat o'rtasida sarson bo'lishini Sargasso dengizi kabi mustaqil emasligi, okean oqimlariga qaramliligi orqali ifodalashga harakat qiladi. Adabiy tanqidchi Barat Antuanetta – Sargasso dengizi, u “muxtoriyat va o'zlikni izlashda ayollik timsoli: u shunchalik qattiq kurashsa ham, hech qachon unga qamrab olgan

ekspluatator va patriarxal tuzumning makkor tuzoqlaridan xalos bo'lolmaydi deya ta'rif beradi"[1].

"Keng Sargasso dengizi" haqida adabiy tanqidchilarning fikrlariga yuzlanar ekanmiz "Har kungi dunyo" (The Daily World) 1967 yildagi jurnalining 11-iyun sonida Rays xonim bir necha yillar davomida Sharlotta Brontening "Jeyn Eyr" asarining qahramonlaridan biriga qiziqib keldi. Bu Jeyn Eyr emas balki Janob Rochesterning telba Yamaykalik xotini, Bertha Mason edi. Aynan shu ayolning ayancli taqdiri haqida o'zining aynan shu asarida yoritib berdi. (Miss Rhys has been haunted for many years by Charlotte Brontë's "Jane Eyre". It is not Jane herself who interests her but M. Rochester's insane first wife, Bertha Mason, whom he married in Jamaica. This book is Miss Rhys effort to fill in the unfortunate woman's past.)

Laura Fish "Keng Sargasso dengizi" nafaqat ajoyib asar balki bir necha buyuk romanlar jamlanmasidir deb ta'kidlaydi. Bir necha qismli ushbu asar hamda 'Jane Eyre' asarida intertekstuallik yaqqol namoyon bo'lsada ikkala asar qahramonlarining dunyoqarashlari tubdan farq qilishini hamda ularning taqdirleri o'tmish bilan ifodalanganligini sezish qiyin emas". ("Wide Sargasso Sea" is not just a great novel, it is many brilliant books in one. Multi-layered and complex, Jean Rhys's prelude to Jane Eyre vividly illustrates how accounts and understanding differ, and creates a sense of the characters' past being inescapable)[1].

Kler Armetsted Gardian jurnalida Rays haqida yozar ekan "Rays modernizm XIX asr adabiyotiga modernizm bo'yog'ini kirita oldi. Rochester timsoli ostida ham u aynan ana shu bo'yoqdorligini ko'rsata oldi. 1966- yilda nashr etilgan ushbu asar nafaqat Jeyn Eyr asariga intertekstuallik asosida yozilgan balki to'liq siyosiy roman bo'lib, har bir qahramon o'zining ayancli taqdiriga ega, Qirg'in nomli shaharcha, Talofot nomli bola, Eri tomonidan majburan Berta deb nomlangan, xayolot dunyosiga cho'lg'igan Antuanetta....

Qulchilikning bekor qilinishidan bir necha yil oldin Antuanettaning onasi uchun to'y sovg'asi sifatida Yamaykaga olib kelingan kishi, Kristofin edi. U qullik bekor qilinishidan bir necha yil oldin olib kelingan. U "obeah" (vudu,sehr) bilan shug'ullanadi va uning asl niyati va sodiqligi haqida asar davomida bir xulosaga kelish juda qiyin.

Yakuniy qismda Berta tomonidan Tornfild Xolldagi voqealar hikoya qilinadi, u yerda Sharlotta Brontening qahramoni Greys Pul tomonidan shafqatsizlarcha munosabat ifodalangan parchalar mavjud. Zinapoyadagi shamning miltillashida ikki roman birlashishi ifodalangan tasvirlar sezish mumkin deb talqin qilinadi. ("Rhys's triumph is to put a modernist palette to the service of the 19th-century imagination: she lets us see the colors while also demonstrating to us how they appear to Rochester. Published in 1966, this isn't simply a prequel but a deeply political novel in its own right, in which names echo with a traumatic history that can barely be remembered, let alone mentioned: a town called Massacre, a boy called Disastrous, and Antoinette herself, who is cruelly stripped of her illusions by a husband who insists on calling her Bertha. In prose becoming steadily more queasy and disorientating, we witness a disintegration that is also a disinheritance. The final section is narrated by Bertha from her attic in Thornfield Hall, where she is brutally constrained by Charlotte Brontë's character Grace Poole. In the flicker of a candle on a draughty stairwell, the two novels come together, and two very different sorts of gothic merge into one.") [1].

Romanda irqiy mojarolarni, moliyaviy tazyiq hamda ma'naviy tazyiqni ochib beruvchi ramzlarga ham murojaat qilingan.

1. Yamaykada oq tanlilar boshqaruv sohasida bo'lib, atigi bir foiz odam ushbu irqqa mansub edi. Oddiy aholi

asosan sobiq qul bo'lgan qora tanlilar va na oqlarga, na mahalliy aholiga tegishli bo'lgan kreollar nomli qatlamdan iborat edi. Kreollar sobiq ingliz, fransuz yoki ispanlarning avlodi bo'lib, bosh qahramon Antuanetta va uning onasi Annet ushbu irqqa mansub edi. Mahalliy aholi oq tanli yevropaliklarni ham, kreollarni ham tan olmas, ularni "oq suvaraklar yoki "oq nigirlar" deb atab, ruhiy va ma'naviy zulm qilishardi. Quyidagi parcha yuqorida aytib o'tgan sharhimizga yaqqol misol bo'la oladi: "Nevertheless, English promises of financial restitution do not materialize for a number of years. It is the act of abandonment by their own race that adds the extra edge of bitterness and despair. The family is marooned, indeed, since they are "white niggers" in the eyes of European whites. As a result, they are completely isolated in the society of Jamaica"[2].

2. Ushbu romanda ayollarning erkaklarga moliyaviy jihatdan qaram ekanligi to'g'risidagi ma'lumotlarga tez-tez duch kelamiz. Bunday vaziyatdagi ayollarning iqtisodiy masalalarda hech qanday rolga ega bo'lmaganligi ularning jamiyatda ham ma'lum bir rolga ega bo'lmaganliklari bilan talqin qilinadi. Antuanettaning o'gay otasi va o'gay akasi tomonidan uyushtirilgan turmush uning moliyaviy mustaqillikdan moliyaviy qaramlik tomon boshladi. Garchi boshida ikkilangan bo'lsada Antuanetta janob Rochesterga turmushga chiqishga rozi bo'ldi va ingliz qonunida takidlanganidek Antuanettaning o'ttiz ming funt qalin pulisi hamda Grandbois nomli qo'rg'on uning turmush o'rtog'i nomiga o'tishi, uni moddiy qaramlik tomon boshladi. Antuanettaning turmush o'rtog'i pulni to'g'ri sarflay olmaslikda ayblay boshladi. Ushbu parcha yuqoridagi so'zlarimiz isboti bo'la oladi. "she handed out so carelessly, not counting it, not knowing how much she gave..."[2]. Tez orada hamma narsa janob Rochester tomonidan boshqariladigan bo'ldi va Antuanetta unga mutlaq qaram bo'lib qoldi.

3. Manaviy tazyiq aynan janob Rochesterning Antuanettani ham moddiy ham ma'naviy jihatdan boshqarishga harakat qilishga harakat qilishi bilan talqin qilinadi. U Antuanettaning ishonchini albatta baxtli qilishini va himoya qilishini takrorlab qozonadi ammo Antuanetta unga ko'ngil qo'yib turmushga chiqqanidan keyin butunlay boshga isonga aylanadi. Barcha hodisa janob Rochesterning Daniel Coswaydan olgan xati bilan bog'lansada u xotining o'z oilasi haqida savollarga berayotgan javoblarini eshitishni ham xoxlamasligi aynan uning Antuanetta qilgan zug'mlarni biri deb talqin qilinadi. She wants to clear up Daniel's rumors but is rejected by Rochester, "We won't talk about it now. Rest tonight. Not tonight. Some other time"[1] ushbu parchada Antuanettaning chorasiz qolganligi garchi turmush o'rtog'iga vaziyatni tushuntirishga intilsada to'liq rad etilganlini anglash qiyin emas. Janob Rochester Antuanettaning vajlarini eshitishni ham xoxlamasligi quyidagi parchada yaqqol namoyon. Antoinette is irritated, "you ask questions about my mother and then refuse listen to my answer." Aynan o'sha voqeadan so'ng Antuanettaning gapirish huquqidan doim musovo bo'lishini asarning keyingi qismlarida guvohi bo'lamiz. Aynan moddiy va ma'naviy siqilish uni aqldan ozishiga sabab bo'lganligini to'g'risida ham taxminlar mavjud. Adabiy tanqidchilardan bo'lgan Jenkins aytgan jumlar taxminimizning isboti bo'la oladi. "There were social and psychological reasons why women might go, or be considered, 'mad': women led restricted lives, their ambitions were often considered 'mad'. Their lives were in the hands of their husbands and male relatives. They could be locked up, divorced and deprived of their children and money if they were diagnosed 'mad'.

Asarda obyektlar vositasida ramziy tushunchalar keltirilganini quyida berilgan parchalar tahlili yordamida guvoh bo'lamiz

Qushlar: "He made an effort to fly down but his clipped wings failed him and he fell screeching. He was all in fire"[1]. Ushbu parchada Antuanettaning qiyinchiliklari to'tiqush obrazi orqali ramziy ifodalangan. Janob Meyson tomonidan qanotlari kesilgan, ozodligi bo'g'ilgan qush Antuanettaning eri tomonidan erkinlikdan mahrum qilinganligi, qush kabi chorasizligi talqin qilinadi.

Ko'zgu: Romanda qahramonlar ko'pincha ko'zgulardan o'zlarining shaxsini anglashga yordam beradigan tashqi vosita sifatida qarashadi. Ishontirish va ularning qo'rquvini yengish uchun ham ko'zgu asarda bot-bot ishlatiladigan obyektlardan biridir. Ko'zoynaklar, mazmunli nigohlar va tiniq suv havzasi kabilar ko'zgu vazifasini bajarib qahramonlarning o'zi haqida chuqurroq anglashga intilishining ramzi sifatida ifodalangan. Quyidagi parchada Antuanettaning onasi Annet garchi oqsuyak yevropaliklar tomonidan rad etilib kelinayotgan bo'lsa-da o'zining tashqi ko'rinishi bilan qayta obro' qozonishi mumkin deb o'ylab oynaga qarashi haqidagi parcha berilgan. "Still planned and hoped—perhaps she had to hope every time she passed a looking glass." [1]. Quyidagi parchada esa yozuvchi Antuanettaning monastirda bo'lgan davrida boshdan kechirgan voqealarini ifodalashda aynan ko'zgu timsolidan mahorat bilan foydalanganini guvohi bo'lishimiz mumkin: "We have no looking-glass in the dormitory" [2]. Jin Raysning monastirda oyna mavjud emasligini eslatib o'tishi, qahramon shaxsiyatini, o'zligini yo'qotganligini ifodalaydi.

O'rmonlar va daraxtlar: Antuanettaning o'rmon va daraxtlar haqidagi tushi, alohida simbolik ma'noga ega bo'lib, qo'rqinchli, noma'lum va sovuq o'rmon uning iztirobli kelajagi ifodasi sifatida talqin qilinadi. "Now we have reached the forest. We are under the tall dark trees and there is no wind. "Here"? He turns and looks at me, his face black with hatred, and when I see this I began to cry" [10]. Bu parchadagi tasvir Antuanettani kelajakda qayg'uga soladigan vaziyatlar kutayotganligiga ishora qiladi.

Bog': Antuanetta Kolibri mulkidagi bog'ni hashamatli, bo'rttirib ilohiy bog' bilan taqqoslaydi. Uning so'zlari bilan aytganda, bog' o'zining yorqin ranglari, o'tkir hidlari va chigal o'sisdhi bilan kishining hislarini uyg'otadi". Antuanettaning ta'kidlashicha "Our garden was large and and beautiful as that garden in the Bible- the tree of life grew there. But it had gone wild" [11]. Romanda tasvirlangan Kreol turmush tarzi—ekspluatatsiya, boylik va qullikka asoslangan ekanligi — qarovsiz bog'ni tasvirlash barobarida qahramon o'zini tasvir etgan deb talqin qilinadi.

Ayollarning liboslari va sochlarining holati: Romanning boshida Tia va Antuanetta janjallashganda, Tia uning libosini o'g'irlab, Antuanettani kamsitadi. Annetning oilani qashshoqlikdan olib chiqish harakati o'zi va Antuanetta uchun yangi liboslar tikishdan boshlanadi. Antuanetta isitmalab anchadan keyin uyg'onganida, u kasal bo'lib qolganini va katta o'zgarish sodir bo'lganini ya'ni sochlari kesilganini ko'radi. Luiza de Plana, romandagi eng ideal ayol, doimo oq libosda va Antuanetta unga taqlid qilishga doimo

urinadi va bu harakatlari doim muvaffaqiyatsizlik bilan yakun topadi. Kristofinning ko'pincha baland rangdagi libosi esa uni vajohatli qilib ko'rsatadi.

Olov: Yong'in romandagi ham halokat ham qutqaruvchi kuchdir. Kalibridagi qo'rg'onidagi yong'in - bu yaqin atrofdagi qora tanlilar tomonidan qasos va bo'ysunish harakati, ammo bu Antuanetta hayotining bolalik davridagi qiyinchiliklardan uni ozod qiladi. Antuanettaning bolaligidagi Kalibri qo'rg'onidagi yong'in, Antuanetta va erining asal oyi davomida shamlar uchquni yoki to'tiqush Kokoning alangada qolishi ayanchli kelajakdan darak bersada Antuanetta roman oxirida nihoyat erkinlikka erishadi.

Jin Raysning aynan vaqt va makon in'ikosini ifodalashda aynan o'sha hududni tanlashida ham chuqur ma'no bor. Ushbu hudud qullikdan keyingi Britaniya koloniyalaridagi vaziyat talqini bo'lib, qullikning tugatilishi yaxshilikning nafs bo'tqoqiga botganlardan ozod bo'lishi deb talqin qilinadi. Ammo qullikning tugatilishi kelib chiqishi kreol oilasidan bo'lgan Antuanetta uchun yaqin qarindoshlaridan judo bo'lishi bilan yakunlandi. Qullikni bekor qilish konvensiyasi anchagina davlatlar, shuningdek, Yamaykadagi siyosiy ahvolni tubdan o'zgartirdi. Antuanettaning fikricha ushbu konvensiya u va uning oila a'zolariga xafsizlik jihatdan tahdidga sabab bo'ldi

Ko'rinib turibdiki, Antuanettaning o'rta yoshlik davri madaniy hamda gender tengsizligidan aziyatga boy bo'lish bilan birga uning yoshligi ham aynan shunday siyosiy vaziyat tayfali qiyinchiliklar hamda psixologik hujumlar ostida o'tdi. Antuanettaning fikricha, kuch-qudrat hamda tilning har xilligi gender tengsizligi ziddiyatning kuchayishiga sabab bo'ladi.

Xulosa. Yozuvchi Jin Rays adabiy tanqidchilar hamda kitobxonlar orasida simbolizmlardan mohirona foydalana olishi bilan ajralib turadi. O'sha davrni tasvirlar ekan, yozuvchi qahramonlarining kechinmalarini shunchaki tasvirlashga emas, balki ramzlar orqali qahramonlarining ruhiy, hissiy, ma'naviy tuyg'ularini ochib berishga harakat qiladi. Ramz tushunchasi talqinida yozuvchi moliyaviy, ma'naviy, jismoniy qaramlikka ham urg'u berib o'tadi. Keng Sargasso dengizi bu adabiy tanqidchilar o'rtasida qizg'in bahs-munozaralarga sabab bo'lgan romanlardan biri deb hali hanuz takidlanadi. Mustamlakachilik tuzumidan keying davr sifatida roman Angliyaning mustamlakachilik imperiyasini deb ayblab, uning ushbu boshqaruv tizimini Karib orollari aholisining ahvoli misolida bayon etadi. Biroq, Raysning hikoyasi - oq kreol - irqiy zulm bilan bir qatorda patriarxat tuzum ifodasida ham namoyon bo'ladi va maqolada aynan shu so'zlarning isbotini kuzatish mumkin bo'lgan misollarga duch kelish mumkin. Shu sababli, feministik nazariyachilar uchun bu ramanning asosiy qahramoni bahs-munozara manbasidir. Rasmiy uslublari va tematik manbalarida Rays romani zamonaviy va postmodern vositalarini o'z ichiga oladi, shu bilan birga, ba'zida ulug'vorlik, ehtiros va g'ayritabiiylik haqidagi romantik tushunchalarga asoslangan asar sifatida takidlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Barat. Colonial Criticism. London, "Longman", 2001.-P.-40.
2. <https://lithub.com/read-the-first-reviews-of-jean-rhys-wide-sargasso-sea/>
3. <https://lithub.com/read-the-first-reviews-of-jean-rhys-wide-sargasso-sea/>
4. J. Rhys. Wide Sargasso sea. New York, "Constable", 1967.- P.28-29.
5. J. Rhys. Wide Sargasso sea. New York, "Constable", 1967.-P.53.
6. J. Rhys. Wide Sargasso sea. New York, "Constable", 1967.- P.81.
7. O'sha asar-P.39.
8. O'sha asr-B.3.
9. O'sha asr- B.45.
10. O'sha asar-B.54.
11. O'sha asar-B.17.

Marjona ISKANDAROVA,
Master degree student of Uzbekistan State World Languages University

Under the review of M.Akhmedova associate professor, PhD in English literature and translation studies department, BukhSU

THE VERBALIZATION OF RELIGIOUS VALUES IN ENGLISH AND UZBEK

Annotation

The article provides general information about religious values, comments on the verbalization of values in English and Uzbek languages and is analyzed using examples.

Key words: philosophy of language, cognitive linguistics, linguoculturology, Heaven, Hell, historical tradition, public holidays, rituals.

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ РЕЛИГИОЗНЫХ ЦЕННОСТЕЙ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В статье даются общие сведения о религиозных ценностях, комментируются вербализации ценностей на английском и узбекском языках, анализируется на примерах.

Ключевые слова: философия языка, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, Рай, Ад, историческая традиция, государственные праздники, ритуалы.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA DINIY QADRIYATLARNING VERBALIZATSIYASI

Annotatsiya

Maqolada diniy qadriyatlar haqida umumiy ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, ingliz va o'zbek tillaridagi qadriyatlarning verbalizatsiyasi haqida fikrlar keltirilgan va misollar yordamida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: til falsafasi, kognitiv lingvistika, lingvokulturologiya, jannat, do'zax, tarixiy an'ana, davlat bayramlari, marosimlar.

Introduction. The concept is a basic concept in the philosophy of language, cognitive linguistics, linguoculturology, linguoconceptology and a number of other linguistic areas that study the human factor in language and aimed at the anthropocentric paradigm of language learning. From the point of view of cognitive linguistics, a concept is "an operational unit of memory, mental lexicon, conceptual system and language of the brain, the entire picture of the world, a quantum of knowledge"[1]. From a linguocultural perspective, the concept "is recognized as the basic unit of culture, its concentrate"[2] and is "the main unit of linguoculturology"[3].

Literature review. Some differences in the interpretation of the concept in cognitive linguistics and linguoculturology, according to a number of researchers, "linguocognitive and linguocultural approaches to understanding a concept are not mutually exclusive: a concept as a mental formation in the mind of an individual is an outlet to the conceptual sphere of society, i.e. ultimately on culture, and the concept as a unit of culture is a fixation of collective experience, which becomes the property of the individual"[4].

Research methodology. The concepts of "Heaven" and "Hell" are found in all branches of Christianity, reflected in verbal forms in various ethnic cultures. Even a non-believer person has his own idea of these concepts, which are found in the semantics of a significant number of idioms and proverbs, thanks to which any person develops one or another idea about life after death.

"Longman Dictionary of Contemporary English" gives the following definition of the lexeme "jannat" - "paradise/heaven" [3]:

1. "Paradise" is Heaven, thought of as the place where God lives and where there is no illness, death, or evil;
2. "Heaven" is the place where God is believed to live and where good people are believed to go when they die.

From the definitions of this lexeme, as well as with the help of well-known set expressions and idioms, the main similarities can be identified. Firstly, heaven is a sign of happiness. For example: in English language - "be in seventh heaven", "thank heavens", "in heaven", "in hog heaven", "heaven on earth"; in Uzbek - "osmondagi kabi", "samoviy zavq", "yettinchi osmonda". The next thing that can be noticed from the semantic content of set expressions is that heaven is the place where everything was predetermined in advance: For example: "Marriages are made in heaven", "heaven knows", "heaven forbid". In the Uzbek language, in addition to the idiom, which has an exact equivalent (osmonda qilingan nikoh), everything is decided according to the will of God, and not the will of heaven: "Uni Xudo biladi", "Alloh jazolaydi", "Allohning g'azabidan saqlaning".

The difference can be seen in exclamations and surprise: if in Uzbek the exclamation "Ey Xudo!" is the most common and has the equivalent "Xudoyim!", In English, expressions such as "for heaven's sake!", "Good heavens!" are used for the same purposes. In English, the concept "heaven" also conveys the meaning of great efforts and great achievements found in the expressions: "in heaven's name", "move heaven and earth". In addition, based on the dictionary definitions of the lexeme "paradise," paradise is a place where people are protected from troubles and suffering. Compare: in Uzbek language - "Osmonga hamdu sanolar!"; in English language - "Heaven protects children, sailors, and drunken men", "Pennies from heaven". In other words, paradise/heaven in all its manifestations, both in literature and in folk art and the minds of people, is what we need to strive for, the only thing that can help in difficult times, "a better world." To begin with, the most banal thing is that hell is a worldwide symbol of horror. Compare: "A hell of a mess" - jahannam (dahshatli) tartibsizlik, "a living hell" - haqiqiy do'zax, "hell on earth" - yer yuzidagi do'zax.

However, a difference can be identified that is similar to the difference in the use of "heaven". If in Uzbek-speaking society "jannat" is often replaced by "Xudo," here, hell is also reduced to something "yashash."

Compare: "Hell of a note" - la'nati (jahannam misolida);

"Mad/evil as hell" - la'nati g'azablangan, do'zax kabi g'azablangan,

"Go to hell" - jahannamga ravona bo'l;

"Give somebody Hell", "be hell on wheels" - la'nat, do'zaxga (g'azab ifodasi sifatida). In some expressions of the English language, there is a mention of hell as a symbol of failure: "as much chance as a wax cat in hell" (as much chance as a wax cat in hell); "you haven't got a hope in hell". Hell is perceived as great fear and torment, and therefore manifests itself in different forms. If we look at the descriptions in the Bible, there is "weeping and gnashing of teeth" in hell. After the second coming of Jesus Christ there will be a Last Judgment. All the dead will come to life on it, and then God will distribute them between paradise and fiery hell. To express an impossible situation in English discourse, such stable combinations as "when hell freezes over", "on a cold day in hell", "snowball's chance in hell" are often used.

Analysis and results. Muslim culture, which is an integral part of world culture, has played a significant role in the history of human civilization and continues to have a significant impact on various areas of life in different countries of the world. For a deeper understanding of Muslim culture, it is necessary to study it through the prism of everyday life. Culturology of everyday life is a complex area of humanitarian knowledge that began to develop in the mid-90s. XX century However, the historical tradition of studying everyday life by individual scientific disciplines was even earlier. A systematic analysis of everyday life involves identifying and describing its main elements and structure, considering its functions and the dynamics of historical development. Let us turn to the meaning of the term "everyday". "Weekdays - 1. Working days, not holidays. 2. Every day, everyday life". "Everyday life - Everyday, everyday life". "Weekdays... 1. Not a holiday, contrary. Holiday... Business, labor side of life".

It is also possible to draw some parallels in European and eastern languages. In English, everyday life means "kundalik", "kunlik", "har kuni", "oddiy", "odatiy". For example, every day talk is a conversation on everyday topics, our everyday life is our everyday life. I do it every day - Men buni har kuni qilaman. In Arabic, "yomiyun" means "kunlik", "odatiy", "davriy". Thus, the meanings of the term "kundalik" are similar in different languages. In the second half of the 19th - early 20th centuries. works by N. Kostomarov, A. Tereshchenko, I. Zabelin, E. Viollet-le-Duc, P. Guiraud, E. Fuchs and others, devoted to everyday life, were published.

The questions that worried scientists of this first wave of interest in everyday life can be reduced to such groups as habitat: nature, city, village, home (in its facing outward and internal space, including interior, furniture, utensils, etc.); the body and care for its natural and sociocultural functions: nutrition, exercise, hygiene, healing, costume; rites of passage - birth (baptism), creation of a family (wedding), death (funeral); family, family relationships, interpersonal relationships in other microsocial groups (professional,

religious, etc.); leisure: games, entertainment, family and public holidays and rituals. In the 20th century J. Huizinga and representatives of the Annales school (L. Febvre, M. Bloch, F. Braudel, J. Le Goff, E. Le Roy Ladurie, etc.) began to study the mental structures of everyday life. The names of representatives of this school are associated with the second stage (1920-1980) of the development of the historiography of everyday life, which is characterized by the attention of researchers to the value meanings of manifestations of everyday life.

Everyday culture is a set of everyday cultural phenomena and processes that are repeated over several generations and constitute a certain tradition of thinking. The culture of everyday life has its own history, because, certain mental structures change historically from one cultural era to another. The culture of everyday life is associated with natural and climatic conditions, the ethnic and national identity of its particular people, the historically established way of life, rituals, work activities, and leisure; thus, the culture of everyday life is the result of regional, epochal and religious originality. Moreover, the culture of everyday life in general, and the culture of everyday life of Muslims in particular, is not the result of the creation of great people, as in specialized forms of culture (philosophy, science, art, etc.).

It implies the way of life and thinking of people of a given social community and historical era and consists of morals, customs, beliefs, habits of consciousness and behavior, ways of perceiving the world and a picture of the world as a whole, which have become the collective property of entire classes and estates, nations at a certain stage of their historical development. Thus, the culture of everyday life has its own national, social and historical specificity and is based on certain values.

Conclusions and suggestions. Islam identifies the following basic values: faith, life, reason, procreation, property. These values act as the main objects of Sharia protection. At the head of the hierarchy of values in Islam is faith. It is faith, its five pillars - the basic rules of Islam, that lay down and subsequently determine and develop a person's attitude towards other important values - life, reason, procreation and property. The second value of Islam is life. It is perceived as God's gift, as the most valuable of all that God has endowed every living creature. The giving and taking of life are God's exclusive privilege. It is considered a sacred duty for a Muslim to live a rich life and always be ready to return it back - at the first request of God. The third value of Islam is reason - a person's ability to understand, think logically and creatively. The difference between man and other creatures is that he is endowed with consciousness and free will. But the mind can be attacked and suffer injury or damage due to various factors. These, for example, include irritability, anger, desire for self-interest, intemperance, etc. Thus, in the hadiths of the Sunnah of the Prophet more than once it is said about anger as something that clouds the mind. The fourth value of Islam is property. Property in Islam is considered sacred and inviolable. This provision is now recorded in the constitutions of many states professing Islam. At the same time, the main emphasis is on the comprehensive strengthening and development of private property, which is the economic basis of these states.

REFERENCES

1. Kubryakova E. S., Demyankov V. Z., Pankrats Y. G., Luzina L. G. A brief dictionary of cognitive terms. M., 1996. 245 p.
2. Karasik V.I. Language circle: personality, concepts, discourse. M.: Gnosis, 2004. 116 p.
3. Karasik V.I. Language circle: personality, concepts, discourse. M.: Gnosis, 2004. 109 p.
4. Karasik V.I. Language circle: personality, concepts, discourse. M.: Gnosis, 2004. 135 p.

Сония ИСЛЯМОВА,

преподаватель-стажёр Джизакского государственного педагогического университета

E-mail:soniyayusupovna@mail.ru

По основе рецензии доктор филологических наук, доцент С.Зокировой

MODERN APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF A SYSTEM OF EXERCISES IN RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Annotation

This scientific article examines the current problem of developing a system of exercises in Russian as a foreign language. It analyzes modern approaches to creating such a system, identifies the problems of existing systems and suggests ways to solve them, taking into account the individual needs of students and the use of modern technologies in the educational process.

Key words: Russian language, foreign, system, exercises, development, relevance, approaches, analysis, problems, solutions, individual needs, education, modern technologies, communicative competencies, skills.

ОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К РАЗРАБОТКЕ СИСТЕМЫ УПРАЖНЕНИЙ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Аннотация

Данная научная статья рассматривает актуальную проблему разработки системы упражнений по русскому языку как иностранному. В ней анализируются современные подходы к созданию такой системы, выявляются проблемы существующих систем и предлагаются пути их решения, с учетом индивидуальных потребностей учащихся и применения современных технологий в образовательном процессе.

Ключевые слова: Русский язык, иностранный, система, упражнения, разработка, актуальность, подходы, анализ, проблемы, решения, индивидуальные потребности, образование, современные технологии, коммуникативные компетенции, навыки.

TIZIMINI RIVOJLANISHGA ZAMONAVIY YONDASHULAR RUS TILIDA CHET TILI SIFATIDA MASHQLAR

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada rus tilida chet tili sifatidagi mashqlar tizimini ishlab chiqishning dolzarb muammosi ko'rib chiqiladi. Unda bunday tizimni yaratishga zamonaviy yondashuvlar tahlil qilinadi, mavjud tizimlar muammolari aniqlanadi va o'quvchilarning individual ehtiyojlari va ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni hisobga olgan holda ularni hal qilish yo'llari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: rus tili, chet tili, tizim, mashqlar, ishlab chiqish, dolzarblik, yondashuvlar, tahlillar, muammolar, echimlar, individual ehtiyojlar, ta'lim, zamonaviy texnologiyalar, kommunikativ kompetensiyalar, ko'nikmalar.

Введение. Русский язык является одним из самых распространенных языков в мире. По степени распространенности, в 2022 году русский язык занимал восьмое место, после английского, мандаринского китайского, хинди, испанского, французского, стандартного арабского и бенгальского языков. Всего на русском языке говорит около 258,2 миллиона человек.

Однако, если рассмотреть языки, которые являются родными для их носителей, русский язык занимает седьмое место в мире. В 2022 году около 154 миллионов человек владели русским языком как родным[5].

Информационные технологии и развитие интернета также оказывают значительное влияние на использование русского языка. По данным исследования W3Techs, в марте 2013 года русский язык занял второе место по использованию в интернете. Это свидетельствует о его популярности и значимости как языка коммуникации и обмена информацией.

В связи с широким распространением русского языка как иностранного, разработка эффективной и современной системы упражнений является актуальной задачей. В данной статье будут рассмотрены современные подходы к разработке такой системы, а также анализ существующих систем упражнений и применение

разработанной системы в практической образовательной среде.

Значимость разработки системы упражнений по русскому языку как иностранному обсуждалась учеными-лингвистами, такими как В. А. Бухбиндер, И. Л. Бим, Н. Д. Гальскова, Н. И. Гез, Л. В. Скалкина, Е. И. Пассов, И. В. Рахманинов, А. Н. Щукин, С. Ф. Шатилов и др. В дидактике под упражнением понимается тренировка, которая представляет собой регулярно повторяющееся действие, направленное на овладение определенным навыком или умением[3].

А. А. Леонтьев, известный лингвист, психолог, подчеркивает необходимость прохождения ступеней опосредованного владения иностранным языком. Он указывает на важность «родной системы правил реализации программы» в процессе изучения иностранного языка. Это означает, что разработка системы упражнений должна быть основана на учете особенностей и структуры родного языка учащихся [2].

Таким образом, разработка системы упражнений по русскому языку как иностранному имеет значительное значение для эффективного освоения языка учащимися. Упражнения помогают учащимся развивать навыки и грамматическую корректность в русском языке, повышая их коммуникативные компетенции. При этом необходимо

учитывать родные языковые структуры и правила учащихся, что позволяет создать более адаптированную и эффективную систему упражнений по русскому языку как иностранному.

Обзор текущего состояния и проблем существующих систем упражнений по русскому языку как иностранному возникает в контексте обсуждения эффективности таких систем и их соответствия современным требованиям обучения иностранным языкам.

Одной из главных проблем является недостаточная адаптация систем упражнений к индивидуальным потребностям и возможностям учащихся. Каждый учащийся имеет свой уровень подготовки, цели и интересы в изучении русского языка. Поэтому необходимо учитывать разнообразные методы обучения и индивидуальные особенности каждого студента.

Другой проблемой является недостаточное внимание к контексту и практическому применению изучаемого материала. Существующие системы упражнений часто ориентированы на формальные правила грамматики и лексики, но не всегда предоставляют достаточное количество упражнений для тренировки практических навыков использования языка в реальном общении.

Кроме того, проблемой является ограниченность выбора и вариативности упражнений. Многие существующие системы предлагают стандартные упражнения на повторение грамматических конструкций и лексики, но могут упускать важные аспекты развития коммуникативных и стратегических навыков.

Другая проблема связана с доступностью и использованием современных технологий в системах упражнений. С развитием информационных и коммуникационных технологий появляются новые возможности для создания интерактивных и мотивирующих систем упражнений. Однако, не все существующие системы упражнений полностью используют эти возможности.

Обзор различных учебников и пособий для изучения русского языка как иностранного представляет собой значимый этап в познании русского языка обучающимися. Ряд учебных материалов был разработан для различных уровней владения языком, среди которых можно выделить следующие:

«Жар-птица» - серия учебных комплексов, разработанных Мавриду Натальей Ивановной, предназначенных для изучения русского языка как иностранного с нуля до уровня В1, каждый из которых включает в себя учебник, рабочую тетрадь, методическое пособие для преподавателя, CD-диск и сборник тестов, наполненных грамматическим материалом и активностями для развития навыков говорения и расширения словарного запаса; кроме того, планируется разработка мультимедийного комплекса для освоения уровней В1-В2 в будущем.

«СПУТНИК-1», современное пособие для аудитории 8-12 лет, начинающих изучение русского языка, разработанное автором Охотниковой О., включает в себя учебник с семью уроками по различным лексическим темам, рабочую тетрадь и тематические карточки, а также предоставляет возможность работы с аудиоматериалами через qr-коды для слушания голоса профессиональных дикторов-детей, позволяя легче усваивать новую лексику и грамматику с помощью повествующих персонажей, присутствующих во всем курсе.

«ПО-РУССКИ ОБО ВСЁМ», пособие, созданное авторами Низником М. и др., предназначено для уровня В1 и рекомендуется для детей в возрасте 10-13 лет, и акцентирует свое внимание на развитии речевых навыков учащихся; включая 18 уроков, каждый из которых структурирован следующим образом: предтекстовые упражнения для развития навыков говорения и работы с лексикой, чтение рассказов и выдержек из произведений русских и зарубежных писателей, послетекстовая работа; также имеются грамматические задания. Выбранные темы уроков, такие как рассказ о себе, друзьях, играх, школе и мечтах на будущее, знакомы и понятны детям и подросткам всех национальностей.

«РУССКИЙ КЛАСС», учебник, разработанный Осиповой И.А. и Вохминой Л.Л., предназначен для подростков 14-18 лет, изучающих русский язык как иностранный в старших классах школы, и состоит из двух частей: первая часть на уровне А2-В1 с 16 уроками, позволяющая достичь уверенного базового уровня, и вторая часть на уровне В1-В2 с 12 уроками, позволяющая овладеть знаниями уровня В1 в полном объеме; к каждому уровню прилагаются рабочие тетради и CD-диски с аудиоматериалами, упрощающими процесс понимания и обучения.

Однако, существуют и слабые стороны: некоторые системы упражнений ограничены в использовании современных технологий, таких как интерактивные задания и аудио-материалы, что может привести к снижению мотивации и вовлеченности учащихся. Кроме того, фрагментарное включение грамматических заданий может не полностью покрыть все аспекты изучения грамматических правил [10].

Разберём несколько современных научных подходов к разработке систем упражнений по русскому языку как иностранному.

Межкультурный подход играет важную роль в обучении иностранным языкам, так как помогает студентам развивать не только языковые, но и межкультурные компетенции. Он включает в себя изучение культуры страны изучаемого языка, что позволяет лучше понимать менталитет носителей языка и способствует межкультурному общению [6]. Межкультурный подход развивает навыки межкультурной коммуникации, включая умение адаптировать речь к культурному контексту, а также помогает студентам осознавать и отражаться на особенностях своей собственной культуры [7]. Применение цифровых технологий в межкультурном обучении также даёт возможность более глубокого изучения языка и культуры через доступ к разнообразным источникам информации. Кроме того, сотрудничество между разными учебными заведениями посредством межкультурных образовательных программ и партнерств дополняет обучение студентов и обогащает их опыт межкультурного общения [4]. Итак, интеграция межкультурного подхода в обучение русскому языку как иностранному позволяет студентам развивать языковые навыки в комплексном культурном контексте, способствуя их адаптации и эффективному межкультурному общению [13].

Еще одним из методов разработки систем упражнений по РКИ (русскому как иностранному) является когнитивно-лингвистический подход. Он основан на теории, которая утверждает, что язык и когнитивные процессы (восприятие, понимание, мышление) взаимосвязаны и взаимозависимы.

В рамках когнитивно-лингвистического подхода разрабатывается методика, которая старается учесть

познавательные процессы и ресурсы учащихся при изучении русского языка. Она основывается на исследовании того, как учащиеся организуют и структурируют информацию, каким образом они усваивают и запоминают новые языковые конструкции, и какие способы обработки информации наиболее эффективны для изучения русского языка[8].

При разработке систем упражнений по РКИ по когнитивно-лингвистическому подходу учитываются следующие принципы:

1. Активное участие учащихся. Учащиеся активно вовлекаются в процесс изучения языка, где они не только пассивно слушают и повторяют, но и анализируют, сравнивают и создают новые конструкции.

2. Опора на реальные жизненные ситуации. Упражнения и задания призваны отражать реальные ситуации, с которыми учащиеся могут столкнуться в повседневной жизни, что способствует практическому применению языка.

3. Адаптивность и гибкость. Система упражнений должна быть гибкой и адаптированной под индивидуальные потребности и интересы каждого учащегося.

В когнитивно-лингвистическом подходе работали исследователи такие, как Чарльз Филлмор, Джордж Лакофф, Рональд Лангакер, Леонард Талми, Александр Кибрик и др. Они проводили исследования в области когнитивной лингвистики и разработали основные принципы и методы данного подхода к разработке систем упражнений по РКИ.

Разработка систем упражнений по русскому языку как иностранному может быть основана и на игровом подходе, который получил значительное внимание со стороны исследователей в области лингвистики. Феномен игры изучался как зарубежными, так и отечественными учеными, которые интересовались ее социальной природой, структурой и значением для психического развития человека.[9]

Западные философы и психологи, такие как Э. Берн, Р. Винклер, Г.-Х. Гадамер, Ж.-П. Сартр и З. Фрейд, активно исследовали игру и ее роль в психологическом и философском контексте. Среди отечественных ученых, И. Е. Берлянд, Л. С. Выготский, Н. Я. Михайленко, А. Н. Леонтьев и Д. Б. Эльконин, рассматривали игру с точки зрения развития личности и психического развития[5].

Исследователи также подчеркивают важность игры в обучении иностранным языкам и предлагают различные лингвистические игры для развития языковой и коммуникативной компетенций. Например, фонетические игры позволяют участникам различать звукобуквенные комплексы, а словообразовательные игры помогают создавать цепочки словообразования. Лексические игры способствуют подбору синонимов/антонимов и лексической сочетаемости, а грамматические игры помогают разбираться в морфологических особенностях слов и структуре предложения[12].

Для развития коммуникативной компетенции могут применяться ролевые игры, в которых участники

выступают в различных коммуникативных ситуациях. Это способствует практике языка и развитию навыков общения.

Игры с лингвострановедческой и лингвокультурной составляющей направлены на развитие лингвокультурной компетенции и позволяют погружаться в изучаемую культуру.

Кроме того, «креативные» игры, такие как игры-проекты, стимулируют развитие профессиональной креативности и способствуют более глубокому освоению языка.

Важным этапом в совершенствовании образовательного процесса является адаптация современных подходов к разработке систем упражнений по русскому языку как иностранному. При реализации данного процесса необходимо учесть несколько ключевых аспектов.

Во-первых, идентификация целевой аудитории играет значимую роль. Разработка систем упражнений должна быть ориентирована на особенности и потребности обучающихся, а также учитывать их языковой уровень и цели изучения русского языка. Понимание этих факторов поможет сформулировать целевые задачи и определить наиболее эффективные методы и приемы обучения.

Во-вторых, использование различных упражнений и заданий имеет важное значение для активного вовлечения учащихся в процесс обучения. Разнообразие упражнений позволяет стимулировать интерес учащихся и сделать обучение более эффективным. Применение разнообразных форматов, таких как ролевые игры, групповые проекты и дискуссии, позволяет студентам активно применять полученные знания и умения в практических ситуациях.

Более того, применение современных технологий и интерактивных средств является важным аспектом в разработке систем упражнений. Использование различных платформ, онлайн-ресурсов и мультимедийных материалов может значительно обогатить процесс обучения, обеспечивая студентам возможность самостоятельного и интерактивного изучения языка. Технологии также могут быть использованы для мотивации студентов и предоставления обратной связи, что способствует их самооценке и дальнейшему прогрессу[11].

В заключении можно отметить, что разработка эффективной системы упражнений по русскому языку как иностранному является актуальной задачей в современном образовании. Упражнения способствуют развитию навыков и грамматической корректности в языке, а также повышению коммуникативных компетенций учащихся. Однако, существующие системы упражнений требуют дальнейшей адаптации к индивидуальным потребностям студентов, увеличению практического контекста и вариативности, а также использованию современных технологий для более интерактивного обучения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Занько С. Т. Игра и учение. — М. : Педагогика, 1991. — 193 с.
2. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики: учебник для студ. высш. учеб. завед. 4-е изд., испр. М.: Смысл; Академия, 2005. С. 288.
3. Гальскова Н. Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика: учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений. 9-е изд., стер. М.: Академия, 2008. 336 с.
4. Педагогика: учебник / Л.П. Крившенко [и др.]; под ред. Л.П. Крившенко. М.: Проспект, 2010. 432 с

5. Жидкова Р.А. Современные методы оценивания результатов обучения // Известия ПГПУ им. Белинского. 2012. № 28. С. 779–782.
6. Левицкая, Т. Н., & Лотц, Н. Г. (2012). Интеграция межкультурного подхода в обучение русскому языку как иностранному. Вестник Санкт-Петербургского университета. Язык и литература, (2), 143-150.
7. Kukulska-Hulme, A. (2013). Mobile learners: Who are they and who will they become? In Zane, L. B., & Seilhamer, R. (Eds.), *Mobile learning: A handbook for educators and trainers* (pp. 145-160). London: Routledge.
8. Воленко О.И., Черняева Е.В. Моделирование в обучении иностранному языку как социально-профессиональный феномен. Среднее профессиональное образование. 2015; 7: 54 – 59.
9. Крылова О.Н., Бойцова Е.Г. Технология формирующего оценивания. Учебно-методическое пособие. ФГОС. 2015.– 128 с
10. Марусева И.В. Современная педагогика (с элементами педагогической психологии): Учебное пособие для вузов. М. – Берлин: Директ-Медиа, 2015. 624 с.
11. Бородкина Н.В., Тихомирова О.В. Формирующее оценивание в школе. – Ярославль: ГАУ ДПО ЯО ИРО, 2016. – 60 с.
12. Массалова А. Э., Дзюба Е. В. Игры на уроках русского языка как иностранного : учеб.-метод. пособие для профессионально ориентированного обучения. — Екатеринбург, 2019. — 62 с.
13. Ислямова С. Ю., Ислямова Л. С. ПРЕПОДАВАНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ //INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – С. 225-229.

Xurshida KADIROVA,

ToshDO'TAU, O'zbek tili ta'limi fakulteti O'zga tilli guruhlarda o'zbek tili ta'limi kafedrasida dotsenti, f.f.n.

E-mail: qodirova@navoiy-uni.uz

ToshDO'TAU professori, fil.fan.dok. S.Muxamedova taqrizi asosida

DYSPHEMISM IN UZBEK AND RUSSIAN LANGUAGES (COMPARATIVE ANALYSIS)

Annotation

The article provides a comparative analysis of dysphemetic units of the Uzbek and European languages according to their characteristics. It uses examples to express the level of use of dysphemisms in the Russian and Uzbek languages and their stylistic features. The article emphasizes that dysphemetic units appear mainly in journalistic works in the European environment, and political discourse is also an object of study in their linguistics. The author claims that dysphemisms are reflected in Uzbek speech only in live speech and fiction. Believes that cultural norms play an important role in this. The author revealed the topic of the article using a comparative method, and his general conclusions have a scientific basis.

Key words: Dysphemism, journalistic text, Russian language, Uzbek language, European linguistics, Uzbek linguistics, comparative analysis.

ДИСФЕМИЗМ В УЗБЕКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ (СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ)

Аннотация

В статье проведен сравнительный анализ дисфемических единиц узбекского и европейского языков по их признаку. В ней с помощью примеров выражен уровень употребления дисфемизмов в русском и узбекском языках и их стилистические особенности. В статье подчеркивается, что дисфемические единицы появляются преимущественно в публицистических произведениях в европейской среде, а политический дискурс также является объектом исследования в их лингвистике. Автор утверждает, что дисфемизмы отражаются в узбекской речи только в живой речи и художественной литературе. Считает, что важную роль в этом играют культурные нормы. Автор раскрыл тему статьи сравнительным методом, а его общие выводы имеют научную основу.

Ключевые слова: Дисфемизм, публицистический текст, русский язык, узбекский язык, европейское языкознание, узбекское языкознание, сопоставительный анализ.

O'ZBEK VA RUS TILLARIDA DISFEMIZM (QIYOSIY TAHLIL)

Аннотация

Maqolada o'zbek va yevropa tillaridagi disfemik birliklarining belgisiga ko'ra qiyosiy tahlili amalga oshirilgan. Unda rus va o'zbek tillaridagi disfemizmning qo'llanilish darajasi, uslubiy o'ziga xosliklari haqida misollar yordamida fikr mulohazalar bildiriladi. Maqolada disfemik birliklar, asosan, yevropa muhitida publitsistik ishlarda ko'rinishi, tilshunoslikdagi tadqiqot ishlarining obyekti ham siyosiy diskurs ekanligini ta'kidlaydi. Muallif disfemizmlarni o'zbek nutqida faqat jonli nutq va badiiy adabiyotda o'z aksini topishini aytadi. Bunda madaniy me'yorlar muhim o'rin tutishini mulohaza qiladi. Muallif maqola mavzusini qiyosiy metod orqali yoritgan bo'lib, umumiy xulosalari ilmiy asosga ega.

Kalit so'zlar: disfemizm, publitsistik matn, rus tili, o'zbek tili, yevropa tilshunosligi, o'zbek tilshunosligi, qiyosiy tahlil

Kirish. Zamonaviy tilshunoslik tilning nutq birliklari, ya'ni baholovchi stilistik vositalarni o'rganish, xususan, muloqotning institutsional sohalarida bu birliklarning qo'llanilish va uning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash bilan xarakterlanadi. Ayniqsa, evfemizm va disfemizm hodisasi tilshunoslikning yangi bosqichlari hisoblanib, uni tillararo qiyoslab, sohalar bilan bog'lab o'rganishga qiziqish ortib bormoqda. Lekin, evfemizmga nisbatan disfemizmga biroz kam e'tibor qaraladi. Agar, deydi M.S.Pestova, lug'atda evfem. yoki evf. ishoralari allaqachon tanish bo'lgan bo'lsa, disfem. yoki disf. ishorasi juda kam uchraydi[10]. Asosan, OAVda, siyosiy diskursda, u ham bo'lsa Yevropa tillaridagi bu hodisani ko'tarib chiqqan maqolalar tez-tez ko'zga tashlanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Disfemizmlarni alohida guruhga ajratish, vulgarizm va argodan farqlash qiyin, chunki bu guruhlarning leksik tarkibi to'la mos kelishi mumkin, lekin farqlar leksik qiymatida emas, balki nutqda foydalanilish darajasi, maqsadi va o'rnida. Disfemizmlar, asosan, haqorat, so'kish, qarg'ish bilan chegaralanadi. "Haqorat, keng ma'noda so'kinish sifatida turli shakllarda:

bolalarcha hazil-mazaxdan tortib to haqorat va qarg'ish-gacha bo'lishi mumkin. Ammo ularning barchasi odatda inkor etish, qabul qilmaslik yoki xafa qilish, kamsitish istagini bildiradi, ular muloqot sherigining salbiy bahosiga asoslangan. U muloqot muhiti hisoblanadi" [11].

Shunday qilib, bu hodisani tillararo o'rganishda birinchi xulosaga kelish mumkin: Yevropa tillarida turli sohalarida, ayniqsa, siyosiy diskursda, va hattoki, korona-virus tematikasidagi OAV tilida qo'llanilgan disfe-mizmlar [5] ilmiy muhohasa mavzusiga aylangan. O'zbek tilida esa bu birliklardan o'quvchida voqelik yoki shaxs haqida kuchaytirilgan salbiy taassurot qoldirish uchun ko'proq badiiy adabiyotda foydalanilganligini va uning tadqiqi ham shu doirada bo'lganligini ko'ramiz.

Yevropa tilshunosligida политкорректность deb ataluvchi institutsional muloqot amaliyotida xushmuo-malalik meyorlarini tartibga soluvchi ijtimoiy-madaniy tushuncha paydo bo'lib, o'sha meyorning lingvistik tahlili, qoidasi bo'yicha, femalar deb ataluvchi doiralarda amalga oshiriladi. Bular – evfemizm, disfemizm va ortofemizm deb ataladi. Etimologik nuqtai nazardan, "disfemizm" so'zi "dys" (bad,

abnormal, difficult) inkor bildiruvchi old qo'shimcha – prefiks va yunoncha “pheme” (speech, voice, utterance, a speaking) so'zlaridan kelib chiqqan. Disfemizm haqida atama sifatida birinchi marotaba 1927-yilda Albert Karnoy qayd etgan, u uni masxara qilish, qo'pol mazax qilish deb ta'riflagan. “Evfemizm” atamasi esa 1793-yilda ilmiy muomalada paydo bo'lgan (“good, well” degan ma'noni anglatuvchi e-prefiksi). Ortho – prefiksi yunoncha orthos so'zidan kelib chiqqan va «straight, true, correct, regular» degan ma'noni anglatadi. [8] Masalan, K.Allan va K.Burridj evfemizmni yoqimli va muloyim ifodalar, disfemizmni qo'pol va haqoratli ifodalar, ortofemizmni neytral tushuncha deb ataydi; ikxfemiyalar ular tomonidan bu uchta hodisani umumlashtiruvchi giperonim atamasi sifatida ajratiladi [1]. Faqat so'ngi ikki atama o'zbek tilshunosligida uchramaydi. Odatda, tilshunoslikka oid lug'atlarda disfemizm xususida alohida to'xtal olmay, ko'pincha unga evfemizm bo'limida yo'l-yo'lakay izoh berib ketiladi. Shu ma'noda, o'zbek tilshunosligi bilan Yevropa tilshunosligi orasida disfemizmni o'rganish, ilmiy talqin qilish borasida katta farq bo'lmay, ularda faqat davriy nuqtai nazardan tafovut borligini xulosa qilish mumkin.

O'zbek tilida bunday erkinlik ichki madaniyat bilan qafasga solinib, o'zbek xarakteridagi bunday belgilar faqat so'zlashuv nutqida va qisman badiiy adabiyotlarda foydalanish bilan chegaralanib qolinadi. Shu o'rinda tadqiqodchi Ye.F.Bex “Zamonaviy ingliz tilidagi yozuvchi-larning disfemizm va vulgarizmlardan foydalanishi oqlana-dimi yoki bu muallifning troplari va umuman yozish boyligining soddalashtirilgan o'rnini bosishdan boshqa narsa emasmi” deya haqli savolni o'rta qatga tashlaydi [7]. Zero, muallifning etnik madaniyat belgisi uning nutq birliklaridan foydalanishda o'z aksini topadi, deb qabul qilib kelganmiz. Biroq, Ye.F.Bex va boshqa g'arb tadqiqotchilari Yevropa madaniy nuqtai nazari bilan buni yoqlaydilar: disfemizmni oddiy mulqot o'rnida kamsitish va haqorat qilish uchun ishlatiladigan stilistik figura deb ta'riflab chiqadilar.

Yozuvchining ijobiy emas, balki salbiy stilistik rang berishidir, deydi. Adabiyotda bu trop ba'zi lirik qahramonlarning boshqalarga ma'qul bo'lmagan munosabatini qo'pol, tushkunlikka tushiruvchi, kamsituvchi tarzda yetkazadi, xolos [2], deydi.

Tadqiq metodologiyasi. O'zbek tilida ijod qiluvchi adiblar qahramon tilini ham o'quvchiga beparдоз namoyish qilmaydi, salbiy qahramonning og'ziga ham faqat pardalangan so'zlarni «soladi», uni ham, kim va qanday odam bo'lishidan qat'i nazar, milliy ibo va andishadan xoli ko'rmaydi, tilning kir tomonini ko'rsatmaydi. Ye.F.Bexning fikricha esa badiiy asarlarda disfemizmning qo'llanishi maqsadga muvofiqligi haqidagi savolga qarshi tanqidchilar va o'quvchilarning fikrlari munozarali ekanligini, masalan, Shotlandiya yozuvchisi Jenni Faganning “Panoptikon” romani har xil haqoratli iboralar bilan liq to'la ekanligini, biroq, bu muallif tomonidan mohirona ishlatilgan har xil haqoratlar tufayli o'quvchidan yuqori baho olishiga erishganini yozadi. Ma'lum bo'lishicha, o'quvchi zamonaviy adabiy asar sahifalarida mashhur qarg'ishlarni qayta kashf etishga qiziqar emish [7].

O'zbek tilining publitsistik uslubida quyidagi kabi disfemizmlardan foydalanish juda kam uchraydi: “Admittedly he was okay and fi t to continue, but the paramedics in the meat wagon weren't to know that at the time.” “Go'sht aravachasi” so'zi “tez yordam” tushuncha-siga nisbatan disfemiya vazifasini bajaradi. Jumla, jinoiy sohaga taalluqlidir, chunki bunday disfemizmni matbuotda ishlatish sur'ati, dunyodagi terroristik harakatlar bilan bog'liq voqealarning tezligi, jinoyatchilikning yuqori darajasi bilan bog'liq [12].

Badiiy matnda qo'llanadigan disfemizmlarning xususiyatlaridan biri o'quvchida salbiy taassurot uyg'otish bo'lsa, ikkinchi tomondan, personajlar ruhiyatidagi salbiy munosabatni namoyon qilishdir. Shuning uchun disfemizm muallif yoki personaj nutqiga xos bo'lishi mumkin.

Quyidagi jumlada cho'log' supurgi ifodasi orqali muallifning salbiy munosabati ifodalangan. Ammo bunda muallif munosabati Otabek munosabati asosiga qurilgan: Otabek bu cho'log' supurgini tanidi va uning istehzolarini payqadi. (O'tkan kunlar – 120)

Boshqa tillarda ham muallif nutqi qahramon kayfiyati, narsa-hodisaga bo'lgan munosabati asosida shakllanib, quyidagi misolda buning dalilini ko'rishimiz mumkin: Брат Николай был родной и старший брат Константина Левина и одноутробный брат сергея Ивановича, погибший человек, промотавший большую долю своего состояния, вращавшийся в самом странном и дурном обществе и поссорившийся с братьями. (Анна Каренина – 35)

Demak, badiiy nutqda muallif nutqiga xos disfemik birliklar personaj nutqiga xos disfemik birliklardan ancha kamligi bilan xarakterlanadi. Zero, badiiy nutq talabi shunday yo'l tutishni taqozo qiladi. Siyosiy nutqda esa disfemik birliklarning qo'llanilishida buning aksini yoxud nisbatan miqdoriy mutanosiblikni kuzatish mumkin. Bu publitsistik nutqning badiiy nutqdan ayri qahmaqad va vazifalarga egaligi bilan belgilanadi.

Badiiy matnda personajlar nutqiga xos disfemizmlar faqat norozilik sifatida yoki kommunikatsiyada manipulyatsiya qilish vositasi sifatida salbiy munosabatni, ba'zan esa ularning ma'naviy tubanliklarini shu munosabat bilan uyg'un ifodalash vazifasini bajaradi.

Kumushning go'zallik ta'rifini g'oyibona eshitib, og'zining suvi kelguchi xotinliq va xotinsiz orzumandlar “yotib qolg'uncha, otib qol!” so'ziga amal qilib, qutidorni-kiga sovhilarni turnaqator yubora boshlag'an edilar. (O'tkan kunlar)

Mazkur frazeologizmlarning tarkibiy qismlari asosiy ma'nolarini yo'qotib, nutqiy vaziyatning yangi umumiy ma'nosiga singib ketgan. Subyektiv hislarni yetkazish uchun ifodalanyotgan bu (yotib qolg'uncha, otib qol) disfemik xarakterdagi ko'chim rus tilida ekvivalentga ega, og'zining suvi kelmoq esa bu ro'yxatga kiritilmay, yozuvchining o'z iborasi sifatida, nutqiy vaziyatda paydo bo'lgan disfemizm sifatida qo'llaniladi. Gapga teng ko'p komponentli bu ibora tarjimada tushib qoladi va boshqa ibora bilan o'giriladi: Молва о красоте Кумуша отягла покой у многих – и холостых и женатых, – и руководствуясь поговоркой “попытка – не пытка, а спрос – не беда”, сваты один за другим журавлиным клином потянулись в дом кутидора.

Disfemistik frazeologik birlik ma'nosining konnotativ tomoni, tavsiflangan obyektini past baholab, ularni boshqa til birliklari fonidan ajratib turishi bilan xarakterlanadi. Chunki bu xunuk odat ko'proq suqlanayotgan odamdagidek hayvoniy xususiyatni ko'z oldimizda gavdalandiradi. Yanada aniqroq aytiladigan bo'lsa, adib Kumush artofida xiralasha-yotgan sovhilar, o'ljasi ishtioqmand itga menzaladi.

Frazeologizmning tom ma'noli komponentli bo'lgan itning disfemik vaziyat uyg'otishi boshqa tillarda ham mavjud. M. S. Pestova frazeologik birliklarning dog etimologik komponenti hech qachon ijobiy qabul qilinmagan – to lead a dog's life, to go to the dogs, to die like a dog, to throw it to the dogs, deydi. [10] Robert Xedrikson o'zining so'z va iboralarning kelib chiqish entsiklopediyasida itlar uy hayvonlari hisoblanmasligini, ularni yeyilmaydigan stol qoldiqlari bilan boqishganligini aytadi. Itning kunini ko'rish, itdek o'lish dastlab yaxshi bo'lmagan turmush tarzini olib borishni anglatgan, deyiladi adabiyotda[4].

Tarjimada qo'llanilgan попытка – не пытка, а спрос – не беда iborasi esa o'zbek tilidagi disfemik vaziyatni yumshatganini ko'rishimiz mumkin. Buni tarjimonning o'zbek tiliga bo'lgan ehtiromi bilan baholash mumkin: yotish, otish bilan bog'liq semalarning aksariyati salbiy otenkaga egaligini hisobga oladigan bo'lsak, frazeaning umumiy ma'osi shu semalar asosida salbiy to'n kiyadi va muallif maqsadi – Kumush munosabati yuzaga chiqadi. Berilgan rus tilidagi frazeaning hech bir komponentida salbiy otenkali leksema uchramaydi. Bu ortofemik birlik o'zbek tilining manfiy qutbdagi kayfiyat, badxulq xarakte-rini yopishga xizmat qiladi va matn qurshovida o'zbek milliy sajiyasi haqidagi o'zga tilning tasavvuri minusga ketmaydi.

Tahlil natijalar. Demak, frazeologizmlarning umumiy ma'nosiga ta'sir etuvchi komponentlaridagi odam a'zolari va hayvon, tabiat bilan bog'liq birliklarning aksari-yati ko'p tillarda bir biriga yaqin ma'nolarda idrok etilib, ularning nutqda konnotativ vazifa bajarishi ham deyarli bir xil deyish mumkin.

Yevropa tilshunosligida evfemizatsiya-disfemizatsiya bilan bog'liq ishlarda disfemizm kommunikatsiya qoidalarini buzishdan ko'ra boshqacharoq xususiyatga ekanligi ta'kidlanadi. Har qanday birlik evfemizatsiyada bo'lganidek, disfemizatsiyada ham bir atamani ikkinchisiga almashtirsa bo'ladi. Haqiqatdan ham, quyi uslubning leksik birliklari muayyan ijtimoiy guruhlar muhitida evfemizm yoki disfemizm vazifasini bajarishi, shuningdek, muayyan nutqiy vaziyatlarda ortofemik xususiyatga ega bo'lishi ham mumkin. Xoler "evfemizm erkalar uchun – disfemizm ayollar uchun" [3] deganidek, bu hosila ma'nolarning ham gender xususiyati bor.

Bugungi kunda gender farqlar faqat tilshunoslikda emas, balki boshqa gumanitar sohalarda ham qiziqish uyg'otmoqda. Olimlar erkaklarga nisbatan ayol nutqi tez

ekanligini, erkaklarda pauzalar borligini, biroq ma'noliroq va aniqroq ekanligini isbotlashgan. Umaman olganda, erkaklar uchun so'kinish va neologizmlardan foydalanish xos bo'lsa, ayolarga neytral va eskirgan oborotlardan foydalanish xarakterlidir[6].

Evfemizlarning gender xoslanganligi o'zbek tilshunoslarining e'tiboridan chetda qolmagan. Dastlab, N.Ismatullayev evfemizmlarni guruhlarga ajratganda xotin-qizlar tilida uchraydigan evfemizmlar [9] deya alohida ko'rsatgan edi. 2020 yilda Sh.K.Gulyamova o'zbek tili evfemizmlarining gender xususiyatlarini tadqiq etib, tilshunosligimiz rivojiga hissa qo'shgan edi. Disfemizmg kelganda esa, birinchidan uni tadqiqi etish uchun ichki tarbiya, madaniy mezonlar to'g'anoq bo'lib, ikkinchidan hodisaning bu xususiyatlarini o'rganish uchun yetarli manbaa bo'lmaganli tufayli tilshunosligimiz bu jihatdan biroz oqsamoqda. Ular yo'q emas, bor. Biroq, haqiqatdan ham uni o'rganish kerakmi, ayollar ulug'lanadigan bir millat sifatida tilimiz orqali dunyo tanigan go'zal o'zbek xarakteri, obro'siga putur yetkazish shartmikan, degan savol tug'iladi. Qolaversa, so'ngi zamonaviy tilshunosligimizning ilmiy bahslarida yo'l-yo'lakay bu masalaga to'xtalinib ketilayotganligi, bu masala olimlar nazaridan chetda qolmagan-ligidan dalolat beradi.

Xulosa. Qachonki, meyor bo'lmagan birliklardan foydalanish ilmiy hujjat sifatida olib chiqilsa millat ruhi so'nadi, nutqiy didsizlik paydo bo'ladi, no'noq notiq avj oladi. Hozirda, rus leksikonining ko'p qismini egallagan disfemizm qonunchilikka yuz tutgan. O'zbekiston esa ruslardagi kabi haqoratdan foydalangani uchun jarima udirilib, ayrim hollarda hibsga olinish darajasiga hali yetgani yo'q. Zero, qon-qoniga singib ketgan madaniy nutq disfe-mizmdan foydalanishga yo'l qo'ymaydi. U Yevropa tillari uchun xos, deyish mumkin.

ADABIYOTLAR

- Allan K., Burrige K. Forbidden Words. Taboo and the Censoring of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. P.29. – 303 p.
- Etymology dictionary Режим доступа URL: <http://www.etymonline.com/> (2021 йил 7 августда қаралди <https://www.etymonline.com/search?q=dysfemism>)
- Holder R. W. A dictionary of euphemisms. – London: Oxford University Press, 1995. 470 p.
- The QPB Encyclopedia of Word and Phrase Origin. Robert Hednrickson. Facts on File.
- Агафонова О.И., Белозерова М.С. Дисфемизмы и эвфемизмы в медийном дискурсе на примере публикаций о коронавирусе. // Казанская наука. №5 – Казань, 2020. С. 52-54.
- Бех Е.Ф. Гендерные особенности использования дисфемизмов // Bulletin of the South Ural State University. Ser. Linguistics. 2019, vol. 16, no. 1, pp. 53–56.
- Бех Е.Ф. Употребление дисфемизмов современными англоязычными авторами. // Успехи современной науки и образования. – Белгород. 2017, Том 3, №1. С. 137-139
- Дружинин А.С., Фомина Т.А., Поляков О.Г. Эвфемизмы, дисфемизмы, ортофемизмы и экспериенциальный контекст: холистический взгляд на лингвистическую проблему // Язык и культура. 2020 № 50. С. 23-40. DOI: 10.17223/19996195/50/3
- Исматуллаев Н. Ўзбек тилидаги эвфемизмлар ва уларнинг классификациясига доир // Ўзбек тили ва адабиёти, 1964. — № 1. – Б. 57.
- Пестова М. С. Эмотивность и оценочность как основные компоненты коннотации дисфемистичных фразеологических единиц, построенных на гиперболе, в английском и русском языках. <https://cyberleninka.ru/article/n/emotivnost-i-otsenochnost-kak-osnovnyye-komponenty-konnotatsii-disfemistichnyh-frazeologicheskikh-edinit-postroennyh-na-giperbole-v/viewer>
- Федорова, Л. Л. Прямое выражение агрессии в речевом общении / Л. Л. Федорова // Агрессия в языке и речи. – М., 2004. – С. 219–232.
- Шумайлова Е.С., Малышева Н.В. Эвфемизмы и дисфемизмы в английских газетных текстах. // международный журнал экспериментального образования. Научно-издательский центр "Академия естествознания", Москва, №8, 2011. С. 154-155

Aziza KOBILOVA,
Phd, associate professor Bukhara state university
Gulnoza BURIYEVA,
the 2nd year master's student, Bukhara state university
E-mail: a.b.kobilova@buxdu.uz

under the review professor, DSc of Bukhara state university Gadoeva Mavlyuda Ibragimovna

PRAGMATICS AS ONE OF THE MAIN ASPECTS OF LINGUISTIC RESEARCH

Annotation

In this article, pragmatics is analyzed as one of the main aspects of linguistic research and several scientists' studies about pragmatics are provided. Pragmatic features of journalistic discourse are analyzed.

Key words: Pragmatics, pragmatism, aspect, conservation, expressions, recipient, observer, lingua-pragmatics.

PRAGMATIKA LINGVISTIK TADQIQOTLARNING ASOSIY JIHATLARIDAN BIRI SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada lingvistik tadqiqotlarning asosiy sohalaridan biri pragmatika xususida fikr yuritilgan va bir qator olimlarning pragmatikaga oid tadqiqotlari tahlil qilingan. Maqolada publitsistik diskursning pragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Pragmatika, pragmatizm, aspekt, saqlanish, ifodalar, qabul qiluvchi, kuzatuvchi, lingvopragmatika.

ПРАГМАТИКА КАК ОДИН ИЗ ОСНОВНЫХ АСПЕКТОВ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация

В данной статье рассматривается прагматика, одно из основных направлений лингвистических исследований, и анализируются исследования ряда ученых по прагматике. В статье анализируются прагматические особенности публицистического дискурса.

Ключевые слова: Прагматика, прагматизм, аспект, сохранение, выражения, реципиент, наблюдатель, лингвопрагматика.

Introduction. In modern linguistic linguistics, the term "pragmatics" (from Greek *tsrautsa* - "deed", "action") - one of the most frequently used terms. According to C.W. Morris, the term "pragmatics" was created with looking back at the term "pragmatism", "since it is pragmatism that is back serious attention to the relationship of signs to their users and for the first time deeply and completely substantiated your meaning of this relationship understanding of mental activity" [12, 3]. However, the author emphasizes that pragmatics should be rebuked from pragmatism; because pragmatics, being a specifically semiotic term, has its own formulation. It was this scientist who introduced into scientific circulation.

Literature review. The term "pragmatics" is popular nowadays. Charles Morris, developing the ideas of Charles Pierce, divides semiotics into semantics, syntactics and pragmatics. This is division has already become a classic and adopted not only by philosophers, but also linguists. Pragmatics is an aspect of the semiotic approach to linguistic phenomena.

Different researchers focus on different aspects pragmatists. Let's consider the most popular points of view of Russian and foreign researchers.

The most laconic definition was proposed by C.U. Morris, creator of the popular term that interprets pragmatics as a discipline, studying the relationship of signs to their interpreters. Besides, the researcher identifies two aspects of pragmatics: "the first arises in connection with trying to develop a language in which to talk about pragmatic dimension of semiotics; the second one deals with the application of this language to the analysis of specific cases" [14, 3].

According to the lingua-pragmatic concept of V.L. Naera linguistic pragmatics is "the focus of the influencing potential of the text" [15, 2].

The researcher also believes that they have a pragmatic aspect of texts of different functional styles and genres. However, the author notes a number of differences, in particular, we can talk about the number of differences (intensity of impact), as well as qualitative differences (texts differ in the content of their pragmatics and the means of its implementation in the process communications) [16, 3].

A. A. Chernobrov also pays special attention to the connection between pragmatics and concept of context. The author believes that "... pragmatics in strictly linguistically there is maximum consideration of cultural, historical, psychological, target conditions for the functioning of the text" [18, 4]. In addition, the scientist also emphasizes the importance of two directions in this aspect - coding pragmatics and decoding pragmatics.

Decoding A.A. Chernobrov notes that "... the pragmatics of coding this is an adaptation of the text by the author to achieve his goal communication department.

Decoding pragmatics is the interpretation of text the listener (recipient) with the trill of a correct understanding of the communal author's tasks" [18, 4].

Russian scientist V.Z. Demyankov also notes the role of interpretation for understanding pragmatics in general. The author emphasizes that the rules pragmatic interpretation are at the same time rules of conducting conversation, and those rules and techniques that the interpreter uses (communication participant or observer) when rethinking statements, relying on location and semantics [19, 2].

V.Z. Demyankov believes that the pragmatic interpretation contains "... 1) description strategems that motivate the actions of the communicating parties (specific strategies "stitch" episodes of discourse into a thematically organized whole). And 2) assessing the effectiveness of the discourse and its parts used within the framework tactics that implement strategies in specific circumstances of communication. In pragmatic interpretation thus includes an assessment of coherence" [19, 2]. Thus, the scientist interprets pragmatics as a discipline that deals with identifying pragmatic interpretations.

Other scientists N.D. Arutyunova, E.V. Paduchev are being considered pragmatics as a discipline that studies the behavior of signs in real life communication processes. In addition, the authors note the scientific approach pragmatists to language, but at the same time the authors emphasized the importance of speech acts for pragmatics, assuming that the context is in relation complementarity to another concept central to pragmatic - speech act. Scientists, the interaction of speech act and context constitutes the main core of pragmatic research [20, 1].

A D. Schweitzer believes that the pragmatic level is communicative intent, communicative effect and installation on addressee [18, 3];

Yu.S. Stepanov believes that in semantics language is described from the point of view the relationship of signs to what they designate (objects of reality); syntactics examines the relationship of signs to each other; in pragmatics is studied in relation to signs to the person who uses the language. Author adds that language unfolds in these three dimensions [17, 2].

Result And Analysis. Despite the huge number of definitions of pragmatics, in general they come down to two points of view:

1) pragmatics - a doctrine that explores signs in their relation to those who create, accept and send them;

2) pragmatics is the correlation of linguistic features and extralinguistic conditions within the framework of any communicative situations.

It is known that the pragmatics of any text is one of its integral features. Thus, the very concept of the text as a sign, i.e. editshce, by definition presupposing the presence of an interpreter and designed for interpretation and through it - for a behavioral reaction, organically includes a pragmatic aspect. Pragmatic the permeation of the text is reflected in the very definition of linguistics as a scientific discipline, the purpose of which is to analyze the essence and organization of prerequisites and conditions of human communication.

From a historical point of view, as an early form of pragmatics, it is often consider rhetoric. Even in the classical definition of signs there is indication of the interpreter and interpretation. We can assume that we already have Aristotle laid down the first elements of modern pragmatics. Aristhotel talks about words as conventional signs of thought that are common to all people [3, 54]. But still, pragmatics and rhetoric are not exactly the same thing.

Recognizing the similarity between pragmatics and rhetoric, Yu.S. Stepanov also points to differences. The scientist believes that the difference between the new pragmatics and stylistics rhetoric consists only in means: pragmatics must empirically describe how does a person act when solving problems for himself in his practical language use, and then theoretically generalize these observations.

In addition, the author offers his point of view on problem of pragmatics, arguing that the category of the subject is central category of modern pragmatics [14, 6].

T.A. Van Dyck and V. Kinch do not contrast or compare at all rhetoric and stylistics with pragmatics. These

authors are confident that stylistics and rhetoric can draw attention to important concepts, act in as incentives for local and global connectivity, to promote acceptable pragmatic interpretations and pragmatic elements semantic representation of structural organization [8, 3]. Thus, scientists talk about interconnection and complex the influence of rhetoric, stylistics and pragmatics in the process of understanding connected text.

Van Dijk believes that to identify pragmatics proposals, the following components play a decisive role:

A) Properties of the grammatical structure of the utterance (given rules of grammar);

B) Paralinguistic characteristics, such as speech rate, stress, intonation, pitch, etc., on the one hand, and gestures, facial expressions, movement bodies, etc. - on the other side;

C) Observation/perception of the communicative situation (presence and properties of objects, people, etc. located in the field of view);

D) Knowledge/opinions stored in memory about the speaker and his properties, and also information about other features of this communicative situation;

E) In particular, knowledge/opinions regarding the nature of what is happening interactions and the structure of previous communicative situations;

F) Knowledge/opinions derived from previous speech acts, i.e. previous discourse, both micro (or local) and large (or global) levels;

G) General knowledge (primarily conventional) about interaction, about rules, mainly pragmatic;

H) Observation/perception of the communicative situation (presence and properties of objects, people, etc. located in the field of view);

I) Knowledge/opinions stored in memory about the speaker and his properties, and also information about other features of this communicative situation;

J) In particular, knowledge/opinions regarding the nature of what is happening interactions and the structure of previous communicative situations;

K) Knowledge/opinions derived from previous speech acts, i.e. previous discourse, both micro (or local) and large (or global) levels;

L) General knowledge (primarily conventional) about interaction, about rules, mainly pragmatic.

The importance of the above components cannot be underestimated.

Discussion. It is impossible to determine the pragmatic orientation of the statement, limiting itself only to understanding the general meaning of the sentence. The idea was proposed by the English logician and philosopher J. Austin [6, 2]. His doctrine of speech acts played an important role in the development of pragmatics as one of the main aspects of linguistics. J. Austin introduced the distinction of constative (describing some state of affairs and having truth value) and performative (serving as a basis carrying out some action - requests, promises, etc.) expressions, and proposed an apparatus for making performative utterances. Later the scientist introduced the concepts of locution, illocution and illocutionary force, perlocution.

Closely related to illocution and the illocutionary force of an utterance is the concept intentions. According to the definition of the logic of G.P. Grice, 1st principle is the speaker's intention to communicate something, to convey a certain thing in an utterance subjective meaning [6, 2].

American logician and philosopher J. Searle, developing the ideas of J. Austin, classifies illocutionary acts, highlighting representatives, directives, commissives, expressives, declarations [8, 2]. In pragmatics, the functional

nature of the phenomena being analyzed is important. The pragmatics of any text is its characteristic feature, which is determined the nature of the text as the main unit of communication. In progress communication, along with empirical and logical functions, is realized also the evaluative and communicative function of language, directed simultaneously both from the individual and to the individual.

Conclusion. The need to take into account the so-called "human factor" in any linguistic study does not cause doubts in pragmatics. As a special aspect of language, the most important are the relations between language and its user, therefore, speaking about the mathematical aspect of language research, we are talking about the study and analysis of linguistic material, from the point of view of persons who use it, taking into account all the factors that we can observe when fusing signs.

REFERENCES

1. Searle, J. *Speech acts: A n essay in the philosophy of language* / J. Searle. - Cambridge: Cambridge University Press, 1969. -203p.
2. Арутюнова, Н. Д. Предложение и его смысл / Н.Д. Арутюнова - 2-е изд., стр. - М: УРСС, 2002. - 384 с.
3. Kobilova, A. (2022). *Lingua-cultural aspects of medical periphrases of English language*. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz), 9(9).
4. Bakhriddinova, K. A. (2020). Features of the use of the periphrases of the Uzbek and English languages in journalistic texts. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(7), 8162-8168.
5. Bakhriddinova, K. A. (2020, December). *Periphrasis-As A Stylistic Device*. In *Archive of Conferences* (Vol. 10, No. 1, pp. 215-216).
6. Bakhriddinova, K. A. (2021). Some considerations about periphrases. *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL*, 11(2), 1614-1617.
7. Bakhriddinova, K. A. (2022). Semantic and lingua-cultural features of English and Uzbek medical periphrases. *International Journal on Integrated Education*, 5(6), 162-167.
8. Kobilova, A. B. (2021, February). *Peryphrases used in medical texts and their characteristics (on the example of English and Uzbek languages)*. In *Archive of Conferences* (Vol. 15, No. 1, pp. 255-257).
9. Bakhriddinova, K. A. *The use of the medical periphrases of the Uzbek and English languages in journalistic texts*. *JournalNX*, 7(06), 143-150.
10. Kobilova, A. B. (2022). *Инглиз ва ўзбек лингвомаданиятида тиббий перифразаларнинг хусусиятлари: филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси*. Бухоро, 2022.–148-б.
11. Bakhriddinova, K. A. (2023). *THE FORMATION OF MEDICAL PERIPHRASES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES*. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(2), 569-573.
12. Erkinovna, Y. F. . (2023). *Four Current Approaches to Politeness*. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(6), 250–255. Retrieved from <http://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/321>
13. Erkinovna , Y. F. . (2023). *Grice's Conversational Maxims in Our Everyday Life*. *Miasto Przyszłości*, 32, 151–154. Retrieved from <http://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/1118>
14. Yuldasheva, F. (2023). *ИССЛЕДОВАНИЯ ВЕЖЛИВОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ*. *Farg 'ona davlat universiteti ilmiy jurnali*, (1), 480-483.

Shakhlo KUVVATOVA,
Bukhara state university, assistant,
E-mail:kuvvatova.shaxlo@gmail.com

under the review associate professor(Phd) of Bukhara State University Kobilova Aziza Baxriddinovna,

SPECIFIC FEATURES OF ENGLISH HISTORICAL WORKS

Annotation

This article discusses the specific features of English historical works and novels. Historical fiction refers to those narratives that are fictional but set in a historical backdrop. Real-life historical events typically have a significant impact on the storyline. The main elements of a historical fiction story are time period significance, historical accuracy in events, believable details in fictional events, and vivid description of historical fiction characters.

Key words: Literary heritage, ethnic characteristics, heroic epic, historical fiction, medieval novels, myth, romance.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКИХ ИСТОРИЧЕСКИХ ТРУДОВ

Аннотация

В данной статье рассматриваются особенности английских исторических произведений и романов. Историческая фантастика относится к тем повествованиям, которые являются вымышленными, но происходят на историческом фоне. Реальные исторические события обычно оказывают значительное влияние на сюжетную линию. Основными элементами историко-художественного рассказа являются значимость периода времени, историческая достоверность событий, правдоподобные детали вымышленных событий и яркое описание персонажей исторической фантастики.

Ключевые слова: Литературное наследие, этнические особенности, героический эпос, историческая фантастика, средневековые романы, миф, роман.

INGLIZ TARIXIY ASARLARINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz tarixiy asarlari va romanlarining o‘ziga xos xususiyatlari muhokama qilinadi. Tarixiy fantastika o‘ylab topilgan, ammo tarixiy fonda o‘rnatilgan hikoyalarni anglatadi. Haqiqiy hayotdagi tarixiy voqealar odatda hikoya chizig‘iga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Tarixiy fantastik hikoyaning asosiy elementlari vaqt davri ahamiyati, voqealardagi tarixiy aniqlik, fantastik voqealarda ishonarli tafsilotlar va tarixiy fantastika qahramonlarining yorqin tasviridir.

Kalit so‘zlar: Adabiy meros, etnik xususiyatlar, qahramonlik eposi, tarixiy fantastika, o‘rta asr romanlari, afsona, romantika.

Introduction. The literary heritage of any nation is a historical, artistic and aesthetic source that deeply expresses its history, ethnic characteristics, customs, and social household life. One of the main tasks of fiction is to create works dedicated to events that happened in the past, historical figures who lived in the recent or distant past. In contrast to scientific research, a writer or poet in a work on a historical subject also makes effective use of text, relying on the truth of history.

A writer or a poet, together with historical figures, brings the image of textile heroes into the work in order to vividly embody the image of these persons, to illuminate the landscape of the depicted period in a wide and comprehensive way. The author of a work on a historical subject is required to study the life of the depicted period or the life and activities of a historical person based on historical documents, to truthfully express the historical color of that period, to reflect the characteristics of the language of the people of that time in the speech of the characters.

Literature Review. The purpose of a writer or poet in addressing a historical topic is to acquaint the readers with the important events of the historical past, the lives and activities of historical figures, to arouse in them a sense of respect for the historical past of their people, and in this way to educate an enlightened generation. The topic of the historical past is covered mainly in the genres of prose, novels, short stories and narratives, dramaturgy, tragedy and drama, as well as poetry, such as epics, ballads, and lyric poems. The theme of the past in world literature is presented with great skill in the

novels of W.Shakespeare, W.Scott, J.Galsworthy, L.Tolstoy and other writers.

A modern historical work in Uzbek literature was created for the first time by Abdulla Kadiri. The historical novel genre appeared in Uzbek literature with the writer's novel "O‘tgan kunlar". Oybek developed the traditions of the historical novel started by Kadiri in the novel "Kutlug khan" and laid the foundation stone of the historical-biographical novel genre with the novel "Navoi". Later, O. Yakubov took the genre of historical novels to a new level with the novels "Ulugbek xazinasi", P. Kadirov "Yulduzli tunlar", Muhammad Ali "Sarbadorlar".

English literature is a collection of masterpieces that have left a huge mark in the history of world literature. English literature includes major works and creations of many famous writers. English literature, like the literature of other nations, consists of a thousand-year history and periods full of certain stages, sharp changes, innovations and upheavals. And, of course, the history of English literature began to appear on the basis of many epics, ballads, myths and legends, which are the product of folk oral creativity.

Old English prose works include legal writings, medical treatises, religious texts, and translations from Latin and other languages. A particularly notable example is the Anglo-Saxon Chronicle, which dates to the reign of King Alfred (871–899) and spans more than three centuries. Most Old English poetry is preserved in four manuscripts: Beowulf manuscript; Exeter Book; Junius manuscript is also known as

the Caedmonian manuscript; and Vercelli's book contains religious poems and prose.

The world literary process is a complex phenomenon. In it, all literatures are in constant contact and influence each other to one degree or another. Today, it is difficult to find pure national literature that develops only on the basis of its own laws and regulations, free from external influences. However, it is recommended to be careful when studying the issue of literary influence in works related to literary studies. The study of literary relations is very important in today's conditions, common themes, common events, and common images exist in various literatures. Literary relations are not one-way, but mutual. This means mutual influence and enrichment of national literatures.

The role of artistic translation in this process is invaluable. Literary translation is a great creative field, a school of skills for national writers. Those who first translated the examples of world literature into Uzbek were mostly writers and poets themselves. Among them were Chulpan, Abdulla Kadiri, G.Gulam, Oybek, M. Shaikhzoda, H. Olimjon and others. Every writer, every poet translates the works of the writer he likes.

Result And Analysis. A forced translation is not a work of art. The translation will be successful if the translator who translated the sample of other national literature into his native language is also a writer or poet. Because the creator feels the creator more clearly than anyone else, understands him correctly and can convey his thoughts to the reader more deeply. Publishers and mass media have a great contribution to the development of literary relations between peoples. This can be witnessed in the example of Europe, where publishing and printing works have been established since the Middle Ages. Of course, the best way to quickly get acquainted with works published in other languages is to read them in those languages.

Language is the tool that separates the peoples of the world from each other and unites them. All nations living on earth and their representatives communicate with each other mainly through translation. As the political, economic, cultural and social relations between peoples and nations become stronger, translation and translation become stronger. "The main direction of translation activity is to introduce peoples who speak different languages to each other, to organize mutual communication through literature, in other words, to create an opportunity for intercultural communication." [1]

Today, translation serves the expansion of mutual economic-political, scientific and cultural relations between peoples. Translation accelerates the development of national languages and increases the vocabulary of languages. Translation accelerates the process of interaction and literary influence of national literature. In national literature, translation leads to the emergence of universal ideas, new topics and new genres. Thanks to translation, the immortal works of the great masters of words are resounding in thousands of languages of the world. The works of dozens of writers such as Homer, William Shakespeare, Honore de Balzac, Alexander Pushkin, Leo Tolstoy, Ernest Hemingway have been translated into the languages of almost all nations of the world. The works of every writer and poet who wrote a pen in pursuit of a universal goal are not only the property of their people, but also the wealth of all mankind.

All peoples can develop their own literature and culture only if they establish an integral relationship with each other's literature and culture. If you look at it from the position of each national literature taken separately, translation appears as a factor that facilitates diversity. When the masterpieces of world literature are translated from one language to another, they play an active role in developing the national

consciousness of the people speaking that language, creating a new aesthetic taste, and educating the worldview. So, translation has an educational and educational value. If we study the past, present and future life of our people through original literature, we get to know the life, past, and lifestyle of other peoples through literary works. Both original literature and translated literature have the same importance, they develop in the same way.

If we talk about the translations into Uzbek of the works of the writers of the countries that attract our attention, such as the English literature, which is an integral part of the literature of the Western European countries, and the representatives of the American literature, which is a number of English-speaking authors, then it should be noted that such translated works immediately attracted the attention of Uzbek artists, and soon many of them became the works of our people and took a place on the bookshelves.

The heroic epic "Beowulf" is considered to be the first work that tells the history of events related to the life of the ancient Anglo-Saxon tribes. It was probably composed between 700 and 750. As we mentioned above, Old English poetry is preserved in almost four manuscripts: Exeter Book, Junius Manuscript, Vercelli Book and Beowulf Manuscript. [2] Through the work "Beowulf", we have acquired many valuable information about the English nation and people, such as the history of the English people, ancient living and lifestyle, ethics, religion, and culture.

However, this work is not only a source of historically important information or an example of folk oral creativity consisting of simple legendary stories, but also a collection of beautiful and unique, skillfully composed poetic associations. American folklorists M. Perry and B. Lord conducted the study of the poetic structure and style of Beowulf, paying special attention to its poetic aspect. The thematic scheme of the work "Beowulf" is reflected in the works of famous folklorists of that time, having similar aspects both in terms of form and content. This is also the main reason why the main motive of the work "Beowulf" has a combative nature based on the theory of Perry and Lords and occupies an important place in the sequence of plots. The text of the epic consists of 3000 verses and is written in Old English (Anglo-Saxon). Scientific sources do not have accurate information about the time when the epic was created. In fact, the only copy of the epic dating back to the 10th century has reached us. It is now kept in the British Museum [3].

Discussion. The manuscript was first published in 1815. The academic edition of the epic was prepared by R. Chambers and was reprinted several times in the 20th century. During his visit to England in 1786-1787, the Icelandic scientist Johnson Thorkelin had the opportunity to record two copies of the epic "Beowulf". Those two copies are the manuscript that forms the basis of the copy of the work published for the first time in 1815. In addition, Thorkelin also translated "Beowulf" into Latin. In his Latin translation, Thorkelin was able to convey the spirit, imagery, essence of the first original form of the work through the use of rhythm in the translation, five-couplet poems, volume of ballads, the presence and absence of alliteration, and the use of many archaisms of that period. Thorkelin's translation and copy into Latin is the only copy that is the closest to the original copy in all respects and can fully convey the true essence of folklore unlike other translations.

The epic "Beowulf" is a work belonging to the epic genre, in which the defense of the homeland and heroic feelings are celebrated with high artistic pathos. Also, the work describes the beauty of mother nature, the feeling of love for her, the life of the heroes in the bosom of nature, and their marches in battles. The work is perfectly structured according

to its language, structure and linguistic abilities. Many linguists and literary scholars note that this work is a monument reflecting the great and rich epic tradition of the Anglo-Saxons, which was destroyed due to the conflicting attitude of the Christian Church [4].

Conclusion. If we look at the main character of "Beowulf", we can have several interesting facts. Although Beowulf is not a historical hero, it is possible to observe signs related to several historical events in the image of this hero[5]. The two factors that bring any nation to the level of a nation

and show its educational and cultural values in the eyes of the whole world are the language and literature of this nation. On the pages of literature, the history of the people, the country's past, and cultural development, which took place over thousands of years, find their expression in countless words, beautiful phrases and units, and serve as a heritage and priceless treasure for the future generation. This work has been studied not only by British scientists, literary critics and historians, but also by attracting the attention of researchers from all over the world.

REFERENCES

1. Richard Gray. A History American Literature. Third Edition. Blackwell Publishers Ltd 2012. UK
2. Азадовский М.К. Статьи о литературе и фольклоре. М.-Л.: Гослитиздат, 1960.- С.547. 3. Bakoeva M. Muratova E., Ochilova M. English Literature. Tashkent 2010
3. <http://www.uz-translations.net> Thornley G.C. An outline of English literature. Longman, 2003.
4. Қаюмов О.Чег эл адабиёти тарихи.- Тошкент: Ўқитувчи, 1979.
5. Richard Gray. A History American Literature. Third Edition. Blackwell Publishers Ltd 2012. UK Oxford companion to English literature. Margaret Drabble. Oxford University press. 2000.
6. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халкимиз билан бирга қураимиз. "Ўзбекистон" НМИУ, 2017. – 485 б.
7. Қаюмов О.Чег эл адабиёти тарихи.- Тошкент: Ўқитувчи, 1979
8. Erkinovna, Y. F. (2021). Politeness and Culture. International conference on multidisciplinary research and innovative technologies, 2, 82–86.
9. Erkinovna, Y. F. (2022). The Principle of Politeness in the English and Uzbek Languages. Eurasian Research Bulletin, 6, 65-70.
10. Yuldasheva, F. (2023). Исследования вежливости в современной лингвистике. Farg 'ona davlat universiteti ilmiy jurnali, (1), 480-483.
11. Erkinovna, Y. F. . (2023). Expression of the Modesty Maxim in English. Best Journal of Innovation in Science, Research and Development, 2(6), 333–336.
12. Yuldasheva Feruza Erkinovna. (2023). Cross-Cultural Variation and Distribution of Politeness Strategies .American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769), 1(8), 31–34.

Saodat KULBAEVA,
Guliston davlat universiteti dotsenti

Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti B. Kurbanov taqrizi asosida

OBRAZLI-IFODAVIY QATLAMLAR VA TARJIMA

Annotatsiya

Mazkur maqolada tilning leksik va obrazli-ifodaviy qatlamlari va ularning badiiy tarjimadagi o'rni masalasi qiyosiy tahlil qilish orqali o'rganib chiqiladi. Har bir til o'zigagina xos badiiy tasvir vositalariga ega. Tarjimada bu xususiyatlarni to'g'ri berish ba'zan ayni tarjimaning umumiy badiiy-estetik qimmatini belgilashda muhim omillardan biriga aylanadi.

Kalit so'zlar: tarjima muammolari, leksik ekvivalenti, arxaizm, badiiy tasvir.

ОБРАЗНО-ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЕ ПЛАСТЫ И ПЕРЕВОД

Аннотация

В данной статье посредством сравнительного анализа исследуется вопрос о лексическом и образно-экспрессивном слоях языка и их роли в художественном переводе. Каждый язык имеет свои средства художественного изображения. Правильное представление этих особенностей в переводе иногда становится одним из важных факторов определения общей художественной и эстетической ценности того же перевода.

Ключевые слова: проблемы перевода, лексический эквивалент, архаизм, художественный образ.

FIGURATIVE AND EXPRESSIVE LAYERS AND TRANSLATION

Annotation

This article, through comparative analysis, examines the question of the lexical and figurative-expressive layers of language and their role in literary translation. Each language has its own means of artistic representation. The correct representation of these features in a translation sometimes becomes one of the important factors in determining the overall artistic and esthetic value of the same translation.

Key words: translation problems, lexical equivalent, archaism, artistic image.

Kirish. Tarjima qilish uchun so'zlarning asosiy lug'aviy mazmuni-yu, tilning grammatik qoidalarini bilishning o'zi kifoya emas. Buning uchun tilni his etish lozim. Tilning ana shunday "hissiy" tomonlaridan biri muayyan asarda avtor tilning qaysi qatlamlaridan, qanday, neyusinda foydalaniganida o'z ifodasini topadi. Bu esa uslub bilan bog'liq. Albatta, har bir konkret yozuvchi, konkret asar, konkret janrga mansub ishlar tarjimasida birinchi o'ringa chiqadigan talablar bo'ladi. Olaylik, I.A.Krilov masallari tarjimasida bu milliylikni berish, Muxammadsharif Gulxaniyning "Zarbulmasal"i tarjimasida-paremiologiya, frazeologiya, idiomatika; komediya tarjimasida hajviyot va yumor; lirika va xalq qo'shiklarida-tuyg'u, shartli simvolika va hokazo.

Hatto bir til taraqqiyotining turli bosqichlarida muayyan bir xil so'z, tarkib, grammatik vositalar orqali ifodalangan uslubiy ma'nolarda ham turli farqlar, siljishlar, torayish va kengayishlar sodir bo'ladi. Keng ma'noda, tillararo tarjimada ham konkret lisoniy vositalarning uslubiy koeffitsienti bir hil qimmatta ega emas. Chunonchi, boshqird adabiyotidan-eston tiliga tarjima qilishda bosh masala tuyg'u va soddalikni aks ettirishning murakkabligi, eston adabiyotidan-boshqird tiliga o'g'irishda esa poeziyaning raqional asosini aks ettirish jiddiy qiyinchilik tug'diradi. Lekin hamma gap shundaki, muallif uslubini aks etg'irish badiiy tarjimaning barcha aspektlari uchun umumiy va zaruriy shart xisoblanadi[1,2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Badiiy tarjmani qiyosiy uslubshunoslik asosida o'rganish muammosini yirik rus tarjimashunos olimi npof. A.V.Fyodorov va boshda mutaxassislar ilmiy asoslab berdilar [7].

Nazariya sohasida ishlayotgan kishilar o'rtasida badiiy tarjimada asosiy birlik deb nimani qabul qilish masalasida bir

to'xtamga kelingan emas. Bunday birlik: I.Kashkinning aytishicha-obraz, V.I.Rosselsning fikricha-parcha, A.Fedorovning e'tiqodiga ko'ra-gapdir. Aslida, tillarning leksik, sintaktik va uslubiy vositalarini chog'ishtirib o'rganish masalani bunday umumiy tarzda quyib bo'lmasligini ko'rsatadi. Zotan, muayyan bir tildan boshqa tilga kimni, nimani va qanday tarjima qilinayotganiga qarab, tarjima qonuniyatlari, talablari, prinsiplari ham o'zgaradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Har bir tilni ham o'ziga xos kuchli va zaif tomonlari bor. Dunyoda boshqa tillarda mavjud barcha lug'aviy-uslubiy xususiyatlar, semantik grammatik resurslarni batamom qoplay oladigan mutlaq boy til yo'q va bo'lishi mumkin emas. Har bir til o'zicha boy va o'zicha go'zal. Binobarin: hech qachon biron-A-tildan biron B-tilga tarjima qilish, ayni vaqtda o'sha B-tildan o'sha A-tilga tarjima qilishga teng emas [8].

Bir tildan boshqa tilga o'g'irish ishida tarjima jarayonida "qatnashuvchi" tillarning imkoniyati masalasiga doir juda qiziq bir kuzatish Jorj Munenning tarjima nazariyasiga doir asarida keltiriladi. Faqat bu o'rinda umuman tilning imkoniyati emas, balki "sub'ektiv" omillari - tilning leksik uslubiy normalari nechog'lik ishlanganligi hamda "demografik" omil-tarjimada qatnashuvchi tillarning egasi bo'lgan xalqlaro o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, ilmiy, adabiy-madaniy aloqalarining qanchalik rivojlanganligi nazarda tutiladi. "Rus tilidan fransuzchaga tarjima bo'lish masalasini tahlil qilish har ikki tilning qiyosiy tipologiyasini (sof tilshunoslik asosida) hisobga oladi yoki hisobga olishi kerak; lekin bu ikki til o'rtasidagi butun aloqalar tarixini ham e'tiborga olishi lozim; rus tilidan fransuzchaga 1960 yilda tarjima qilish-bu 1760 yilda yoki hatto 1860 yilda ham rus tilidan fransuzchaga tarjima qilish bilan sirayam bir xil narsa

emas, oldingi davrda (xali birinchi fransuzcha-ruscha lug'at (1786) ham yaratilmagan bir vaqtlarda) aloqa kam edi. XVIII asrdan e'tiboran rus tilidan qilingan har bir tarjima, har bir sayohat, shunday sayohatlar haqidagi har bir tafsilot va hikoya ruslar yoxud fransuzlar uchun umumiy birdamlik vaziyatini yuzaga keltira boshladi, har bir aloqa undan keyingi aloqalarni taqozo eta boshladiki, nihoyat, bora-bora Fransiyada Turgenev, Tolstoy, Dostoevskiylarning shuhrati keng yoyildi, bu aloqalar esa millionlab fransuz kitobxonlarning qalbiga yo'l oldi, buning natijasida xoh tilda bo'lsin, xoh boshqa sohada bo'lsin, tafovutlar har gal kamaya bordi" [6].

Ma'lumki, fransuz tilining bobokaloni lotin tili hisoblanadi. Holbuki, xali qadimgi fransuz tili qaror topgan davrdayoq lotin tili o'lik tillar qatoriga o'tib ulgurgan edi. Shuning uchun ham M.V. Lomonosov o'z ajdodlarining tilini tushunmaydigan xalq deganda fransuzlarni nazarda tutgan. Shu tariqa fransuz tili o'zining negizi bo'lmish lotin tilidan batamom uzilib qolishi oqibatida unda arxaik so'zlar soni ham juda kam miqdorni tashkil etadi.

Afsuski, bizda ko'p hollarda til lug'atining arxaik qatlamiga qandaydir keraksiz, ba'zan xatto "zararli", ortiqcha narsa deb qaraladi. Vaholanki, bu tamoman to'g'ri emas. Arxaik so'zlar, V.G.Belinskiyning ta'biri bilan aytganda, "xaqiqiy bebaho xazinadir". Chunki ular vositasida lug'atning ko'p ma'nolilik xususiyati oshadi hamda maxsus she'riy ma'no va lisoniy muhit yaratish uchun katta imkoniyat yuzaga keladi.

Fransuz tilining arxaik lug'at boyligi juda kam, borlari ham o'zining mustaqil his-tuyg'u anglatish ma'nolaridan maxrum bo'lib, faqat maqol, matal va idiomalar tarkibidagina shartli timsol sifatida saqlanib qolgan, xolos. Xuddi shu sababdan arxaizm tushunchasiga hamma tillar uchun yagona ta'rif ham berib bo'lmaydi. Masalan, fransuz tilida mashhur tilshunos olim Sharl Ballining ta'rifi bo'yicha "arxaizm-bu tildagi shunday bir faktki, agar alohida olib qaralsa, gapiruvchi sub'ektga tushunarli bo'lmaydi, faqat kontekst ichidagina ma'no kasb etadi; ana shu konteksttagina ma'noga ega, uning alohida unsurlarini tahlil qilganda biron fikr anglatmaydi". Demak, fransuz tilida arxaizm faqat leksikologik plandagina o'rganilib, uslubiy ma'noga emas.

Rus tilida esa hamma so'z turkumlari bo'yicha arxaik so'zlar o'z sinonimlariga ega. Rus tilining arxaizmlarga g'oyat boyligi, fransuz tilining esa, aksincha, arxaik so'zlari nihoyatda kamligi rus tilidan fransuz tiliga tarjima qilish ishini benixoya qiyin ahvolga tushurib qo'yadi. Aksincha, fransuz tilidan rus tiliga tarjima qilganda esa badiiy matn xususiyatlari, tarjima qilinayotgan asarda fransuz tilining boshqa leksik vositalari, morfologik-sintaktik xususiyatlari orqali his-tuyg'ularni rus tilidagi mavjud arxaik so'zlar bilan bemalol bersa bo'ladi.

"Boris Godunov" tragediyasida Boris hamda, ayniqsa, patriarx va Pimen tilidagi arxaik vositalar orqali aks etgan chuqur milliy o'ziga xoslik bilan soxtakor va polyak personajlarining ta'sirsiz, quruq, yasama tillari o'rtasidagi yaqqol farq asar uslubining jozibador, sermazmun va ta'sirchan bo'lishini ta'minlagan. Mutaxassislar fikricha, ana shu uslubiy zid qo'yish asarning fransuzcha tarjimasida, yuqorida aytilgan sababga ko'ra amalga oshmagan, natijada tragediyaning O.Lansere qalamiga mansub fransuzcha tarjimasida ruscha asl nusxasidan usluban ancha yiroqlashgan."... Cherkov kitoblaridagi slavyan tillaridan foydalangan rusiya tilining hozirgi yevropa tillari oldida ushbu stil tufayli afzalligi bor", deganda M.V.Lomonosov yuksak uslubni hosil qilishda arxaizmlarning rolini alohida qayd etgan edi. L.S.Pushkin asarlarida o'zining butun lug'aviy-uslubiy jilosi bilan aks etgan ana shu chuqur badiiy mazmun, shirador ma'no, "afzallik"ni fransuz tilida xuddi shunday muqobil vositalar bilan berish amri maxol bo'lganligidan, fransuz kitobxonlari

uni katta nosir sifatida taniganlari holda, shoirning poeziyasi ularning qalbiga deyarli borib yetmagan. Zinxor, izxor etilgan bu fikrlar tillardan-tillarga tarjima bo'lmaslik nazariyasini oziqlantirish, uni tasdiqlashga xizmat qilmasligi, balki masalani quyidagi taxlitda quyishni taqozo etishi kerak. Birinchidan, fransuz tili bo'y arxaik qatlamga ega bo'lmagan, undagi arxaik unsurlar leksikologik asosda o'rganilgani xolda, mustaqil uslubiy ma'noni ifodalashga xizmat qilmas ekan, boshqa tillarda, jumladan rus tilida rang-barang arxaizmlar vositasida hosil kilingan barcha badiiy-uslubiy jilolarni fransuz tilida umuman berib bo'lmaydimi? Ikkinchidan, fransuz adabiyoti asarlarida fransuz tilining arxaizmlardan bo'lak lug'aviy, morfologik-sintaktik vositalari orqali ifodalangan badiiy-uslubiy xususiyatlarini rus tilining "afzalligi" (M.V.Lomonosov) bo'lmish arxaizmlar bilan bersa bo'ladimi? [5].

Tarjima bo'lish nazariyasining asosiy tezislaridan biri shuki, biron tilda shunday bir narsa yo'qki, uni boshqa tillarda ifodalab bo'lmagan. To'g'ri, muayyan tilda biron lisoniy kategoriya, yo uslubiy qatlam, yo mantiqiy tushuncha, yo leksik vosita bo'lmasligi mumkin. Ammo bu hol bir tildagi o'sha lingvistik o'ziga xoslik yohud afzallik vositasida ifodalangan fikrni bo'lak tillarga boshqa fonetik, morfologik, sintaktik yoki leksik-uslubiy vositalar bilan umuman berib bo'lmasligini bildirmaydi. Hozir tahlil qilinayotgai juft til (rus va fransuz) misolida esa shuni aytish mumkin: rus tilida arxaik qatlam vositalari bilan ifodalangan uslubiy ma'nolarni fransuz tilida boshqa, bilvosita yo'llar bilan bersa bo'ladi. Bu "bilvosita" tadbirlar nimadan iborat ekanligini, mutaxassislar fikricha, fransuz adabiyotining namoyandalari, so'z ustalari kelajakda ixtiro qiladilar.

Tahlil va natijalar. Sharqda go'zal qiz yuzini oyga nisbat berish chuqur ijobiy an'anaviy o'xshatish hisoblanadi. Masalan, "Navoiy asarlari lug'ati"da moh, max so'zlari asosida yasalgan quyidagi birikmalar qayd etilgan: mohi dilafro'z-ko'ngilni xush qiluvchi oy, ko'ngil oluvchi go'zal; mohi jahongard-dunyoni kezuvchi oy; mohi zuxrajabin-zuxraday porloq, go'zal; mohi Kan'on-Kan'on go'zali (husndor Yusuf laqabi); mohi nav-yangi oy; mohi sarv kad-barvasta go'zal; mohi tob, mohi tobon-porloq oy, toblanib turgan go'zal; mohi xirgoh-chodirdagi oy, go'zal; mohi shabafroz-tunni yorituvchi oy; mohi shabgard-tunda kezuvchi oy; mohi mehr-oy va Quyosh; mohi n'nlab-shirin so'z oy, shirin so'z go'zal; mohvash-mahvash-oyga o'xshagan, go'zal sevgili; mohliqo-mahlmqo-oy yuzli go'zal, sevgili; mahpaykar-oy suratli, oyday, go'zal; mahpora-oyparcha, go'zal; moh ruxsor-oy yuzli- go'zal; mohro'y-oy yuzli, go'zal; mohtal-at-oy yuzli, go'zal, chiroyli; mohtob, mahtob-oydi.

O'zbekcha-ruscha lug'atda mahvash, mahliqo, mahpora singari negizi forscha-tojikcha moh-"oy"dan tuzilgan so'zlar bilan birga, o'zbekcha oy anglatgan "go'zallik" ma'nolari quyidagicha beriladi: oydek - lunolikaya (krasivaya) devushka; oyni etak bilan yopib bo'lmas - maqol Луну подолом не прикроешь, соотв. шила в мешке не утаишь; har kimniki o'ziga oy ko'rinar ko'ziga - maqol. buk. Всякому своё кажется луною (своё не муги, да бело); оутома - ko'chma ma'no. Круглолицый, лунолицый (URL 258, 298-299). Rus tilida esa luna (oy) so'zining deyarli bironta ham ko'chma ma'nosi lug'atlarda qayd etilmagan [3,4].

Qadimgi hind eposi "Ramayana"da oy, quyosh, yulduzlar faqat tabiat "mo'jizasi", bezagi, sayyora, yoritgich emas (garchi dostonda maftunkor manzaralar tasvirida masalaning bu tomoni ham keng o'rin egallasa-da), balki insonning ma'naviy olami, jismoniy go'zalligi, tarovati, xusnu latofati ta'rifida tez-tez qo'llanib turadigap "yarashiq" an'anaviy uslubiy vosita sifatida keng istifoda etilgan. Samoviy jismlar - oy, quyosh, yulduzlar yer yuzining turli

qismlarida kishilar nazdida ro'yo har xil jilvalanadi. Turli millatlarga mansub odamlar osmon yoritgichlari to'g'risida yoki ular asosida shu qadar rang-barang rivoyatlar to'qishgan, shunchalik ko'p maqol, matal, majozlar yaratganlarki, bular bir-biridan jiddiy farqlanadi. Lekin sharq xalqlarining og'zaki ijodi, mifologiyasi va paremiologiyasiga xos umumiylik shundaki, masalan, oy go'zal yor, maxbuba siyosining latifligi, xushruyligini ifodalab keladi. Bunday qaraganda, go'zalning yuzi, andomini tasvirlaganda nuqul "oyga murojaat" qilaverish ifodaviy siyqalik va g'alizlikni keltirib chiqaradiganday tuyuladi. yo'q, bu yog'i san'atkorning mahoratiga bog'liq. Yerning tabiiy yo'ldoshi hisoblanmish oy o'z fazasini aylanib chiqarkan, odamlarga ko'rinadigan kundan boshlab qanday "chidib", "o'zgarib", "to'lishib", "katgalashib", "tug'ilib", "botib" borsa, mohir san'atkor qo'lida, uning didli tasvirida har gal o'zgacha bir chiroy, latif tarovat paydo qiladi.

Badiiy tasvir vositasi sifatida "oy"dan foydalanish borasida ("Ramayana") asl nusxa, ayni holda ruscha tarjimada qo'llanilgan tadbir bilan o'zbek tarjimoni ishlatgan usullar o'rtasida farq bor. Chunonch, ruscha tarjimada: 1) luna (oy)-osmon yoritgichi sifatida tabiat tasvirida ishtirok etadi; 2) boshda mavjudotlar (masalan, qushlar) yoki har xil inshootlarning ko'rkini ifoda etishda qo'llaniladi; 3) mahbuba chehrasining go'zalligini chizishda doimiy uslubiy ob'ekt bo'lib keladi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, «oy yuzli yor» o'zbek tilida nihoyatda go'zal mahbubani anglatga, ruslarda bu go'zaloik tushunchasi u yoqda tursin, aksincha, qo'pollik va nodonlikni bildiradi. Mazkur tadqiqotda tilning leksik va frazeologik qatlamlari va ularning badiiy tarjimadagi o'rni masalasi xorijiy adiblarni asarlarining vosita til (rus tili) orqali o'zbek tiliga o'girilgan tarjimalarini qiyosiy tahlil qilish orqali o'rganib chiqiladi.

ADABIYOTLAR

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение: учеб. пособие для студентов филол. и лингв. фак. вузов. – М.: Academia, 2004. – 347 с.
2. Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. М., 1978.
3. Комиссаров В.Н. Translation and interpretation. // Translator's notebooks. Issue. 19. Moscow: Higher school, 1982. - P. 112.
4. Jukov V.P. Dictionary of Russian Proverbs and Sayings // Library of Russian Dictionaries, 2000. — P. 528.
5. М.В.Ломоносов. Поли.собр. соч. Т. VII, М., 1952, с. 587-592.
6. Mounin G. La stylistique de Michael Riffaterre. — In: Estu-dios ofrecidos a Emilio Alarcos Llorach. Oviedo, 1977, vol 1.
7. Фёдоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). М:Висш.школа.,1983.303 с.
8. Хакимова Ш.Р. Отражение языка и культуры в англоязычных лингвострановедческих текстах. // Достижение науки и образования. №3(83),2022. С.23-24.

Хулкар МАЖИДОВА,
Докторант НГПИ
E-mail: majidova95@bk.ru

Под рецензии доц. Ф.Р.Жумаевой, НавГПИ

**RUS VA O'ZBEK TILIDAGI O'SIMLIK NOMLARINING SO'Z YASALISHIDA SO'Z YASOVCHI
QO'SHIMCHALARINING QO'LLANILISHI**

Аннотация

Ushbu ishda o'simliklarning nomlari va ularning so'z yasalish usullari hamda fitonimlarni shakllantirishning eng samarali usullari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: so'z yasalishi, affiksalar, fitonimlar, qo'shimcha yasalish usuli, semantika.

**УПОТРЕБЛЕНИЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ АФФИКСОВ В НАЗВАНИЯХ РАСТЕНИЙ В РУССКОМ И
УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ**

Аннотация

В данной работе были рассмотрены названия растений, их словообразовательные способы. А также были рассмотрены наиболее продуктивные способы образования фитонимов.

Ключевые слова: словообразование, аффиксы, фитонимы, суффиксальный способ образования, семантика.

USE OF WORD-FORMING AFFIXES IN THE NAMES OF PLANTS IN RUSSIAN AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

This work examined the names of plants and their word-formation methods. The most productive ways of forming phytonyms were also considered.

Key words: word formation, affixes, phytonyms, suffixal method of formation, semantics.

Введение. Президентом Узбекистана Шавкатом Мирзиёевым 26 января 2022 г. было проведено селекторное совещание, посвященное обсуждению стратегии развития нового Узбекистана на 2022–2026 гг. и её реализации. Им были предложены приоритетные направления в развитии страны, среди них – «Во имя чести и достоинства человека» и «Государство для людей». Для их реализации с учетом мнений и предложений граждан Узбекистана была разработана стратегия развития нового Узбекистана на 2022–2026 гг. В соответствии с положениями концепции граждане Узбекистана должны стремиться владеть языками народов, с которыми осуществляют сотрудничество Узбекистан, активно развивает всестороннее сотрудничество с Россией. Особое внимание в концепции уделено развитию русского языка, в особенности словообразовательного аспекта. Мы в нашей работе рассматриваем словообразовательные элементы фитонимов, названий растений русского и узбекского языков.

Названия растений представляют обширный материал для исследования в разных аспектах. В данной статье мы попытались рассмотреть ботаническую лексику в аспекте этимологическом, то есть с точки зрения словообразовательной структуры.

Фитонимы, то есть названия растений, образуются морфологическими (суффиксация, сложение, сложение с суффиксацией) и лексико-семантическими способами.

Степень изучённости. В ходе исследования фитонимов мы выявили следующие основные способы образования: суффиксация; сложение; сложение с суффиксацией.

Среди однословных фитонимов мы выделили следующие группы:

фитонимы, образованные суффиксальным способом;

фитонимы, образованные способом сложения;

фитонимы, образованные способом сложения с суффиксацией;

фитонимы, образованные путем метафорического переноса.

Среди многословных фитонимов мы выделили следующие группы:

фитонимы, образованные путем метафорического переноса;

фитонимы, в состав которых входит прилагательное и существительное.

Литературный обзор: Работы по изучению названий растений ведутся в различных направлениях. Направление, которое наиболее близко нашим целям, – это реконструкция названий растений. Что касается тюркских языков, данная проблематика исследовалась уже в ряде работ. В очерке «Растительный мир: дикорастущие деревья, кустарники и травы» (автор Э.Р.Тенишев)[1] реконструированы названия пратюркских деревьев и кустарников, исчерпывающе приведены значения рефлексов пратюркских названий растений в тюркских языках, специально отмечены заимствования из одних тюркских языков в другие, которые можно выявить лишь при тщательном лингвистическом анализе.

При написании статьи мы использовали статью «Модели семантической деривации в русской терминологии» на материале биологических терминов, статью «Языковые тенденции в выборе мотивирующих признаков в процессе номинации экзотических растений (на материале фитонимов русского и английского языков)», «К вопросу о функциях номенклатурных номинаций (на материале международных наименований

цветковых растений)», на энциклопедию «Природа Беларуси» и «Жизнь животных». Также мы обращались к работе В.А. Меркуловой «Очерки по русской народной номенклатуре растений»[2]. Множество работ, посвящённых изучению названий растений, принадлежит исследователю Т.А. Бобровой[3].

Огромную работу по истории тюркской фитонимии в рамках алтаистики проделала Л.В.Дмитриева[4]. Автор тщательно исследует морфологическую структуру обще- и межтюркских фитонимов. Этимология отдельных тюркских фитонимов рассматривается в словарях З.Гомбоца (Gombocz, 1912a), В.Г.Егорова (Егоров, 1964), М.Р.Федотова (Федотов, 1996) и т.д.

Методология исследования. В настоящее время профессионально ориентированное обучение представляет собой самостоятельную, очень востребованную и активно развивающуюся область теории и методики преподавания РКИ. Большой вклад в разработку этого аспекта внесли Л.В.Дмитриева, Каюм Насыри, Н.В.Бурганова, Р.Г.Ахметьянов, Л.Т.Махмутова, А.Г.Шайхулов, Э.С.Кулиева, А.Жарибметова и др.

С опорой на современные исследования нами уделяется особое внимание особенностям обучения сельскохозяйственным терминам в курсе РКИ и предлагается методика работы с профессиональной лексикой

Для начала давайте рассмотрим фитонимы образованные суффиксальным способом. Самыми продуктивными являются суффиксы, которые активно участвуют в современном словообразовании и образуют большое количество новых слов. Приведем некоторые примеры из них:

1. Сочетание основы имени прилагательного с суффиксом -ик-. Особенностью этой модели является то, что в ней выступают основы прилагательных, осложненных самыми разнообразными суффиксами.

- основа прилагательного с суффиксом -ов- (-ев-) + -ик-:

Боровик ← боровой – в значении связанный, соотносящийся по значению с существительным бор.

Боровик – шляпочный базидиальный гриб.

Дубовик ← дубовый – в значении сделанный из дуба, отделанный дубом.

Дубовик – шляпочный гриб из рода болеет.

Каштановик ← каштановый – в значении относящийся к каштану.

Каштановик – шляпочный гриб из рода гирипор.

Луговик ← луговой – в значении относящийся к лугам.

Луговик – род травянистых растений семейства злаков;

- основа прилагательного с суффиксом -н- + -ик-:

Млечник ← млечный – в значении похожий на молоко.

Млечник – род шляпочных базидиальных грибов.

основа прилагательного, образованного из сочетания имени существительного с предлогом под- + -ик-:

Подосиновик ← подосиновый – это слово связывают не только с характерным местом произрастания этих грибов, но и цветом шляпок, напоминающим осеннюю окраску осинового листьев.

Подосиновик – шляпочный гриб из рода лекцин.

Подберезовик ← подберезовый – в значении гриба с бурой шляпкой и белой мякотью, растущий в березовых лесах.

Подберезовик – шляпочный гриб из рода лекцин.

- бессуффиксная основа имени прилагательного + -ик-:

Рыжик ← рыжий – в значении цвета красно – желтого.

Рыжик – род травянистых растений семейства крестоцветных.

2. Сочетание именной основы или основы глагола с суффиксом -ух- /-ушк-:

Волнушка ← волна – в значении водяного вала, образуемый колебанием водной поверхности.

Волнушка – шляпочный гриб из рода млечник.

Говорушка ← говорить – владеть устной речью.

Говорушка – род базидиальных грибов.

Горькушка ← горький – в значении своеобразный едкий вкус.

Горькушка – шляпочный гриб из рода млечник.

Резуха ← резать – разделять на части, отделять от целого чем–нибудь острым.

Резуха – род травянистых растений семейства крестоцветных.

Резушка ← резать-разделять на части, отделять от целого чем–нибудь острым.

Резушка – род травянистых растений семейства крестоцветных.

Свиноушка ← свиной – свойственный свинье, характерный для неё.

Свиноушка – род шляпочных базидиальных грибов.

3. Сочетание именной основы с суффиксом -янк-(а):

Белянка ← белый – в значении цвета мела или снега.

Белянка – шляпочный гриб из рода млечник.

Веснянка ← весна – в значении времени года, следующее за зимой.

Веснянка – род травянистых растений семейства крестоцветных.

Дымянка ← дым – в значении летучих продуктов горения с мелкими частицами угля.

Дымянка – род травянистых растений семейства дымянковых.

Зубянка ← зуб – костное образование для откусывания и разжевывания пищи.

Зубянка – род травянистых растений семейства крестоцветных.

4. Сочетание основы имени прилагательного с суффиксом -як-:

Синяк ← синий -

Синяк – род травянистых растений и кустарников семейства бумажниковых.

Чистяк ← чистый.

Чистяк – род травянистых растений семейства лютиковых.

5. Сочетание основы имени существительного с суффиксом -ник-:

Журавельник ← журавель – почитаемая птица, символизирующая бессмертие, процветание, счастье, семейное счастье и даже.

Журавельник – род травянистых растений семейства гераниевых.

Волдырник ← волдырь – водяной подкожный пузырь от ожога или от долгого трения.

Волдырник – род травянистых растений семейства гвоздичных.

Волчник ← волк – вид хищных млекопитающих из семейства псовых.

Волчник – род кустарников семейства волчниковых.

Таволжник ← таволга – род кустарников семейства розовые.

Таволжник – род травянистых растений семейства розовых.

Хвостник ← хвост – подвижный придаток на задней части тела животного или суженная задняя часть тела некоторых животных.

Хвостник – род травянистых растений семейства хвостниковых.

Ромашник ← ромашка – род однолетних цветковых растений семейства астровые.

Ромашник – род травянистых растений семейства сложноцветных.

Бородавник ← бородавка – новообразование доброкачественного характера.

Бородавник – род травянистых растений семейства сложноцветных.

Букашник ← букашка – всякое маленькое, мелкое насекомое.

Букашник – род травянистых растений семейства колокольчиковых.

Бурачник ← бурак – красная свекла.

Бурачник – род травянистых растений семейства бурачниковых.

Вейник ← веть – дуть, обдуть дуновением.

Вейник – род травянистых растений семейства злаков.

Венечник ← венец – славянский девичий головной убор.

Венечник – род травянистых растений семейства лилейных.

Воробейник ← воробей – в значении маленькой птички с серо-черным оперением.

Воробейник – род травянистых растений семейства бурачниковых.

Грыжник ← грыжа – патологическое состояние, при котором внутренние органы выпячиваются из одной полости в другую.

Грыжник – род травянистых растений семейства гвоздичных.

Дубровник ← дубрава – в значении дубовый лес.

Дубровник – род травянистых растений семейства яснотковых.

Дудник ← дуда – духовой инструмент в виде дудки.

Дудник – род травянистых растений семейства зонтичных.

Желтушник ← желтуха – желтушное окрашивание кожи и видимых слизистых оболочек, обусловленное повышенным содержанием в крови и тканях билирубина.

Желтушник – род травянистых растений семейства крестоцветных.

Заячник ← заяц – небольшой зверек из отряда грызунов, а также мех его.

Заячник – род трутовых грибов.

Колочник ← колочий – способность колоть, причинять уколы.

Колочник – род травянистых растений семейства сложноцветных.

Лужайник ← лужайка – в значении небольшой полянки на опушке или посреди леса.

Лужайник – род травянистых растений семейства норичниковых.

Лунник ← луна – общее обозначение естественных спутников планет.

Лунник – род травянистых растений семейства крестоцветных.

Омежник ← омега – 24-я буква греческого алфавита.

Омежник – род водноприбрежных и болотных травянистых растений семейства зонтичных.

Паутинник ← паутина – сеть из тонких нитей, получающийся от выделения пауком клейкого сока.

Паутинник – род шляпочных базидиальных грибов.

Пузырник ← пузырь – наполненный воздухом воздушный шарик.

Пузырник – род кустарников семейства кочедыжниковых.

Сердечник ← сердце – в значении конусообразного полого мышечного органа.

Сердечник – род травянистых растений семейства крестоцветных.

Стальник ← сталь – сплав железа с углеродом с добавлением различных примесей.

Стальник – род травянистых растений и кустарников семейства бобовых.

Страусник ← страус – в значении бескилевая нелетающая птица семейства страусовых.

Страусник – род папоротников семейства оноклеевых.

Чернобыльник ← чернобыль – производный от растения «попынь обыкновенная».

Чернобыльник – род травянистых растений семейства яснотковых.

Чесночник ← чеснок – в значении многолетнее травянистое растение.

Чесночник – род шляпочных базидиальных грибов.

Шелковник ← шелк – в значении мягкая ткань из нитей добываемых из кокона тутового шелкопряда.

Шелковник – род травянистых растений семейства лютиковых.

Анализ и результаты. В ходе данной работы было выяснено, что фитонимы образуются с помощью суффиксации, сложения, сложения с дополнительной суффиксацией и метафоры. В данной работе основное внимание было уделено названиям растений которые были образованы с помощью суффиксов.

В фитонимах, образованных суффиксальным способом, наиболее продуктивными являются суффиксы -ник- (ваточник), -ик- (боровик). Менее продуктивными являются суффиксы -ниц- (чесночица), -як- (синяк), -ок- (вьюнок), -ец- (чистец).

Среди фитонимов участвуют следующие суффиксы: -ник- (двулепестник), -к- (многоножка), нулевой суффикс (телорез).

Закключение. Активизация работы по обучению ботанической терминологии на занятиях словообразования и РКИ, будет способствовать повышению эффективности усвоения студентами учебного материала, формированию умения самостоятельно и систематически расширять полученные знания, формированию потребности в чтении литературы по специальности, освоить словообразовательные элементы фитонимов, использованию терминологических, переводных и толковых словарей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Тенишев Э.Р. «Растительный мир: дикорастущие деревья, кустарники и травы» очерк.
2. Меркулова, В.А. Очерки по русской народной номенклатуре растений / В.А. Меркулова. – М.: Наука, 1967. – 258 с.
3. Боброва, Т.А. Фитонимы на -ик(а), -иц(а) : дисс.... канд. филол. наук: 330559. – М, 1976. – 266 с.

Shoxista MAHMUDOVA,
Alfraganus University Sharq filologiyasi kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: shohistaxon.mahmudova@gmail.com
ORCID: 0009-0003-1095-1723

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti professori, f.f.d. N.A.Jabborov taqrizi asosida

INTERPRETATION OF THE IMAGE OF THE CREATOR IN THE STORIES OF SHUKUR KHOLMIRZAEV

Annotation

This scientific article presents an artistic interpretation of the image of today's Creator, examines in detail psychologism and its features, which occupy an important place. Creative people draw conclusions about life on paper based on thinking, intelligence, and a strong emotional impression. Therefore, the worldview and spiritual energy of the writer penetrates into every living work. Sh. Based on the psychological method, we analyzed the images of the Creator depicted in the stories of Kholmiraev, and traced to what extent the image of the Creator is depicted in these works, the techniques of using the portrait by the writer, the worldview of the hero, the nature and influence of social conditions, the social environment in the formation of these characters, to what extent the image of the Creator is depicted in the prose of the period of independence. Revealing the character of the heroes of the story, the writer gives a picture of the social environment and social conditions. He evaluates the influence of the social environment on the creative worldview in different ways.

Keywords: creativity, talent, character, portrait, psychology, image, thinking, style, monologue.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА СОЗДАТЕЛЯ В РАССКАЗАХ ШУКУРА ХОЛМИРЗАЕВА

Аннотация

В настоящей научной статье представлена художественная интерпретация образа современного Творца подробно рассматривается психологизм и его особенности, занимающие важное место. Творческие люди делают выводы о жизни на бумаге на основе мышления, интеллекта, сильного душевного впечатления. Поэтому в каждое живое произведение проникает мировоззрение, душевная энергия писателя. Ш. На основе психологического метода мы проанализировали образы Творца, изображенные в рассказах Холмирзаева, и проследили, в какой степени в этих произведениях изображен образ Творца, приемы использования портрета писателем, мировоззрение героя, характер и влияние социальных условий, социальной среды в формировании этих персонажей, в какой степени образ Творца изображен в прозе периода независимости. Раскрывая характер героев повести, писатель дает картину социальной среды и социальных условий. По-разному оценивает влияние социальной среды на творческое мировоззрение.

Ключевые слова: креатив, талант, характер, портрет, психологизм, образ, мышление, стиль, монолог.

SHUKUR XOLMIRZAYEV HIKOYALARIDA IJODKOR OBRAZI TALQINI

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada bugungi kunda ijodkor obrazining badiiy talqinida psixologizm va uning xususiyatlari muhim o'rin tutishi borasida atroflicha fikr yuritilgan. Ijodkor ahli tafakkur, aql, kuchli ruhiy taassurot asosida hayot haqidagi xulosalarni qog'ozga tushiradi. Shuning uchun har bir tirik asarga yozuvchining dunyoqarashi, ruhiy quvvati singib ketadi. Sh.Xolmirzayev hikoyalarida tasvirlangan ijodkor obrazlarini psixologik metod asosida tahlilga tortdik va bu asarlarda ijodkor obrazi qay tarzda tasvirlanganligi, adibning portretidan foydalanish uslublari, qahramon dunyoqarashi, xarakteri va bu xarakterlarni shakllanishida ijtimoiy sharoit, ijtimoiy muhit ta'siri qay darajada ekanligini, mustaqillik davri nasrida ijodkor obrazi qanday qiyofada tasvir etilganligini kuzatdik. Hikoya qahramonlari xarakterini ochishda adib ijtimoiy muhit va ijtimoiy sharoit tasvirini beradi. Ijtimoiy muhitning ijodkor dunyoqarashiga ta'sir etishini turlicha baholaydi.

Kalit so'zlar: ijodkor, iste'dod, xarakter, portret, psixologizm, obraz, tafakkur, uslub, monolog.

Kirish. Zamonaviy adabiyotshunoslikda muammo markaziga Inson va uning ichki kechinmalarini tasvirlash yuqori cho'qqiga ko'tarildi. Holbuki, birinchi planga shaxs muammosining chiqishi, inson ruhiyatiga qiziqishning ortishi, urushlar, inqirozlar, gumanitar halokatlar xarakteri bilan shartlanadi; ikkinchidan, adabiyot va adabiyotshunoslikning "erkinlashganligi", mustabid tuzumdagi g'oyaviy yo'l-yo'riqlarga qaram emaslik o'tgan asrning so'nggi choragida ijod qilgan yozuvchilar asarlarida inson ichki olami tasvirining barcha go'zallik va teranliklarini yangicha, butun va to'laligicha talqin qilish imkonini berdi.

Shu nuqtayi nazardan qaraganda, Sh.Xolmirzayev hikoyalarida qo'llanilgan badiiy psixologik usullar majmui alohida e'tiborga molik. Uning ijodiy meroslari bo'yicha tadqiqot olib borganlarning aksariyati, g'oyaviy aniqlik berish

maqсадida bo'lsa kerak, odatda yozuvchi nasrining aynan qahramonlar ruhiy dunyosining tasviri yangicha ijodiy eksperimentlar, usul va va izlanishlar maydoni vazifasini o'tagan edi. Ijodkorda inson ruhiyatidagi bo'hronlar, tebranishlar ular ijodida estetik jihatdan yuksak va mazmundor qatlamni hosil qildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Adabiyotshunoslik sohasida psixologizmning mazmun-mohiyati, tarixiy taraqqiyoti, ahamiyati haqida ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan, ilmiy asarlar chop etilgan. Ammo N.G.Chernishevskiy, L.N.Tolstoy kabi yozuvchilar hamda S.G.Bocharov, A.N.Iezuitov, A.P.Skaftimov, L.Ya.Ginzburg, V.V.Kompaneets, A.B.Yesin, V.Xalizev, H.Umurov kabi olimlar ko'plab ilmiy izlanishlar olib bordilar. Ta'kidlash

joizki, bu boradagi tadqiqotlarda terminologiyaga oid tortishuvlar muammosi ko'zga tashlanadi.

Chunonchi, "badiiy psixologizm" tushunchasi bilan bir qatorda "psixologik tahlil", "psixologik nasr", "qalb dialektikasi" kabi terminlar keng qo'llaniladi. Ba'zi olimlar faqat psixologizmning usuli, tarixiy ildizlariga to'xtalishsa-da, uning asl ma'nosi, tub mohiyatini chetlab o'tishgandek taassurot qoldiradilar.

XX asr adabiyotida psixologizm nafaqat qahramon ichki dunyosini yoritish vositasi, balki "syujetni belgilovchi va struktura hosil qiluvchi ta'sirchan omil" (N.Leytes) sifatida ham o'z ahamiyatini saqlab qola oldi; qahramon ruhiyatini uning "botiniy fursatlari" (Kolobayeva) orqali aniqlash usullari o'z tasdig'ini topmoqda.

A.B.Yesin fikricha, psixologizm bu: "Aql va his-tuyg'ularni yetarlicha to'liq, mufassal shaxsiy xayoliy dardlarini badiiy adabiyotning o'ziga xos vositalar yordamida teran va chuqur tasvirlashdir"[1]. A.B.Yesinning ushbu fikridan ko'rinadiki, psixologizm – bu o'ylab topilgan shaxs (badiiy personaj) hislari, fikrlari, kechinmalarining badiiy vositalar yordamida batafsil, ko'lamdor va chuqur ifodalanishidir. V.V.Kompaneets fikricha, "Psixologizmning rivojlangan asosi bu - inson barcha his-tuyg'u, aql-idrok doirasi bilan o'zini o'rab turgan dunyo hodisalarining serqirra, murakkab, hissiy va intellektual doirasini, ichki dunyosini, ko'p tomonlama o'zaro bog'liqligini ichki dunyo orqali bilishning badiiy kalitidir"[2].

U o'zining "Badiiy psixologizmning tadqiqot muammolari" maqolasida mazmun jihatdan aynan sinonim bo'lolmaydigan ikki tushunchaga "psixologizm" va "psixologik analiz"ga ajratadi. Psixologizm tushunchasi psixologik tahlil tushunchasiga nisbatan kengroq tushunchadir va u asarda muallif psixologiyasi ifodasini o'z ichiga oladi. Maqola muallifi: "Asarda psixologizm mavjud bo'lishi lozim yoki bo'lmasligi masalasini yozuvchi hal qilmaydi", deb ta'kidlaydi. Psixologik tahlil ham o'z navbatida ob'ektga yo'naltirilgan qator vositalarga ega. Bu yerda esa badiiy asar muallifining ongli ko'rsatmasi hozir bo'ladi. Psixologik tahlil orqali bu muammo yechiladi. Professor Hotam Umurov ta'biri bilan aytganda, "... tashqi muhit karakter ichki dunyosida qo'zg'alishlar, zilzilalar, kechinmalar o'yg'otgani kabi, bu ichki dunyoning murakkab "sirlari" karakter, xatti-harakatlarni asoslashga, boshqarishga, tashqi muhit rivojiga turkni beradi"[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Tarixiy o'zgaruvchan fenomen sifatida psixologizmning idrok qilinishi uni o'rganishda ham bo'lakcha yondashuvlarni, eng avvalo, ilmiy tekshirishda qiyosiy-tarixiy, biografik, struktural, germenektivik metodlarning muhim ekanligini, maqsadga qaratilgan sintezni, muammoni bir butun holda tekshirishni talab qiladi.

Binobarin, "Badiiy psixologizm bu qahramonlarning g'oyaviy-ruhiy izlanishlarini o'zida mujassam etgan badiiy shakl, inson karakterining shakllanishini, shaxs dunyoqarashidagi asoslarini adabiyot tomonidan o'zlashtirilish shaklidir. Psixologizmning ma'rifiy-muammoviy va badiiy qimmatini, eng avvalo, shunda ko'rinadi"[1].

Ammo, baxtga ko'ra, psixologizm adabiyotni tark etmadi. Bunga XX asrning ko'plab yirik yozuvchilari ijodi guvohlik berib turibdi.

Inson ruhiyatini ochishda san'atkor mahoratining, mas'uliyatining o'rni to'g'risida A.Qahorning o'zi shunday yozgan edi: "Psixologizm – kishilarning ichki dunyosiga, ularning latif-zarif tomonlari va go'zalligiga yaxshi e'tibor qilish to'g'risida jiddiy o'ylab ko'rish fursati yetdi. Bu yozuvchilik mahoratining eng muhim jihati"[4]. Qahramon hayoti davomida ko'rgan kechirganlaridan xulosa chiqarib, odamlardan begonlashib boradi. Asrlar mobaynida yechimini topmagan masalalardan charchagan paytlari "o'ziga qamalib

olgisi" keladi. Xuddi shu yerda tasvirlanayotgan barcha voqea-hodisalar ruhiylashadi va ruhiy tahlil foydasiga ishlaydi. Qahramon ichki dunyosi ziddiyatlar, tangliklar, azob-og'riqlardan iborat ruhiy holatlar, og'ir kechinmalar orqali tasvirlanadi.

Tahlil va natijalar. Bugungi XXI asr qissa va hikoyachiligida ijodkor ruhiyatining betakror, tizginsiz, jo'shqin va tushkin iztiroblarini tasvirlash yozuvchilarning asl maqsadiga aylandi. Jumladan, Sh.Xolmirzayevning "Yozuvchi", "Bulut to'sgan oy", "Quyosh-ku falakda kezib yuribdi" hikoyalarida ijod dardiga yo'liqqan insonning qalb iztirobi, orzu-armonlari tasvirlanadi. Xo'sh, ijodkor kim o'zi? Ijodkor – rassom, ijodkor – haykaltarosh, ijodkor – bastakor, ijodkor – yozuvchi... Ular inson ruhiyatidagi kishi ilg'amas his-tuyg'ularni, dard, iztirob, quvonch va baxtni nozik tasvirlar orqali ifodalovchi san'atkorlardir. Har qanday ijod – faoliyat, ammo har qanday faoliyat ijod bo'lavermaydi. Hayotda ijodkorlik tafakkuri, tuyg'usi barq urgan kishilar faoliyati – ijod. Ijodkorlik ularning yashash tarzi. Shu bois, biz ijodkorlarni doimo kuzatish, tahlil qilish, ular to'g'risida ma'lum xulosaga kelishda, ilhom og'ushida, ma'naviy va jismoniy bezovtalikda ko'rishga odatlanib qolganmizki, ularning nafaqat asarlari, balki iste'dodi, ijodiy kamoloti, dunyoqarashi, ideali, madaniy saviyasi, turmush tarzi, shaxsiy fazilatlarini mudom kitobxonni qiziqtirib kelmoqda.

Shuning uchun ham ijod tabiati, ijod psixologiyasi, ijtimoiy jarayon, ijodkor shaxsi kabi masalalarni tahlil qilishga bo'lgan e'tibor tobora ortib bormoqda.

Badiiy asarning asosiy mazmunini kitobxonga yetkazishda, qahramonlar ruhiyatini ochishda adib psixologizmni ochib berishda bevosita yoki bilvosita kabi usullaridan foydalanadi.

"Personaj o'y-kechinmalari, his-tuyg'ularining ichki monolog, ong oqimi tarzda yoki muallif tilidan o'zini bo'lmagan avtor gapini bayon qilinishi psixologik tasvirning bevosita shakli hisoblanadi. Asarda personaj ruhiyatining, uning xatti-harakatlari, gap-so'zlari, yuz-ko'z ifodalari, mimikasi, undagi fiziologik o'zgarishlarni ko'rsatish orqali ochib berilishi bilvosita psixologik tasvir"[5].

Psixologik tahlilni xarakterlarni tasvirlashning ichki (ichki monolog, xotira va tasavvur obrazlari) va tashqi (muallif nutqi, mimika va psixikaga doir boshqa tashqi ko'rinish holatlarning hissiy o'ziga xosligini namoyon qilish) formalari ajratish mumkin. Umumiy aytganda, yozuvchi hislarning obyektiv kechish jarayoniga xalaqit bermasdan, qahramon ichki dunyosida kechayotgan tebranishlarni ifodalaydi.

Badiiy adabiyotda qahramon qiyofasini yaratish san'ati o'ziga xos an'anaga ega. Qadim zamonlardan buyon qahramonlar ichki dunyosidagi bo'hronlarni, ruhiyatidagi o'zgarishlarni tahlil qilishda adiblar portretidan ham foydalanib kelishadi. Ba'zi ijodkorlar asarni portret tasviridan boshlasalar, boshqalari keyinroq portretga murojaat qilishadi. Demochimizki, portret chizilmagan birorta epik asar yo'q. Faqat portret karakter mohiyatini ochishga, ichki dunyosiga razm solishga xizmat qilsagina, o'z o'rni bilan berilgan hisoblanadi.

Sh.Xolmirzayevning 80-90-yillardagi ijodiga xos xususiyat o'z asarlarida INSONNI tasvirlashni bosh maqsad qilganida ko'rinadi. U ijodkorlarni, avvalo, inson sifatidagi fazilatlarini qadrlaydi. Shuning uchun "Yozuvchi" hikoyasida Odil Yoqubovni ijodkor, adib sifatidagi qiyofasini ochmaydi, balki uni oddiy, beg'ubor, shu bilan birga mag'rur, qo'rqmas inson qiyofasida tasvirlaydi. Sh.Xolmirzayevning "Yozuvchi", "Bulut to'sgan oy", "Quyosh-ku falakda kezib yuribdi" hikoyalaridagi ijodkor obrazlarini ichki dunyosini ochishda bilvosita portretidan ma'lum darajada foydalanadi. Masalan, "Yozuvchi" hikoyasida Odil Yoqubovning tashqi qiyofasini

bir o'rinda chizmaydi, balki uni hikoya matniga sochib tashlaydi. Bir o'rinda u Odil Yoqubovning portretini shunday chizadi: "Oqi ko'paygan siyrak sochi boshiga yopishib qolganay, tolasini qimir etmaydi"[6]. Bu holat, ya'ni sochining tolasini qimir etmasligi, qahramonning qat'iyatli, irodasi mustahkam inson ekanligini ifodalasa, boshqa bir o'rinda esa: "Shunda yo'lka adog'ida boshiga oqqina qiyiqni chandib olgan, devqomat otam ko'rinadi. Yanoqlarining kengligi bilan Odil akaga o'xshab ketadi"[6], deb qahramonni tashqi qiyofasini chizib beradi.

Yozuvchi badiiy asar qahramonining ruhiyatini yaqqolroq, tabiiyroq ochish maqsadida ichki monologdan foydalanadilar. Ichki monolog – badiiy asarda personajning o'z-o'ziga qaratilgan nutqi bo'lib, mohiyat e'tibori bilan qahramon ichki dunyosini ko'rsatishga xizmat qiladi.

Sh.Xolmirzayevning "Quyosh-ku falakda kezib yuribdi" hikoyasi qahramoni birinchi shaxs tilidan hikoya qilingani uchun portretidan foydalanmaydi. Ijodkor qiyofasini berish uchun ichki monologdan foydalanadi. Bunga quyidagi satrlarni keltirishimiz mumkin: "Men hayotni yaxshi ko'rardim. Vassalom! Boricha: butun tovlanishlari, hatto fojealari bilan... Ana shu hayotdan ko'ngil sovudi-da, birodar! Sotsializmning barbod bo'lganiga achinmayman. Biroq u bilan birga mening ham nimalarimdir barbod bo'lganiga aminman: men inongan qadriyatlar puchga chiqdi... Go'yoki bugungi kungacha behudaga yashagan ekanman..."[7]. Mana bu o'y-kechinmalar ijodkorni hayoti davomida ishonib kelgan e'tiqodi bir sarob bo'lib qolganligi uchun qalban ozor chekadi. U yolg'izlikka ko'miladi. Qissadagi ijodkor o'zini-o'zi taftish qiladi. Qissa ijodkorining psixologiyasi monolog-taftish orqali ochib beriladi. Ijodkor bir davrdan ikkinchi bir davrga o'tishda psixologik qiynaladi. U yashash uchun maqsad izlaydi. Davrga nisbatan ichki bir norozilik uyg'onadi: "Xayriyat, eng so'nggi kitobimga uch-to'rt so'm qalam haqi tekkan edi... Ha so'nggi kitobimga!.. Ha-da: shu narsalar ham ta'sir etgandi-da menga... Ma'naviyatning qadri shunchalar tushib ketadimi?"[7]. Ijodkor hikoya so'nggida Zumradning gaplaridan yashashdan maqsadini qayta tiklab oladi. Ya'ni inson qandaydir tuzumlarga ishonib yashash emas, balki borliqni, insoniyatni sevib yashashi kerakligini uqtiradi.

XIX-XX asrlar adabiyotida psixologizmning shiddat bilan tiklanishi va qaror topishining chuqur madaniy-tarixiy sababi bor. Bu esa yangi zamon kishisida o'z-o'zini anglashga bo'lgan kuchli ehtiyoj bilan bog'liq. Zamonaviy falsafa ongni "o'zini o'zi amalga oshiradigan" va "o'zini o'rganadigan" ongga bo'lib o'rganadi. So'nggisini o'zini o'zi anglash deb nomlashadi. O'zini o'zi anglash "o'ziga qaytish hodisasi"dan iborat refleksiya (o'z ruhiy holatini tahlil qilish) ko'rinishida amalga oshadi.

Bizning davrimizga kelib psixologizm qator badiiy asarlar qiyofasida o'zining yangi va alohida ko'rinish bilan aks etmoqda.

Yuqoridagi fikrlarda ta'kidlanganidek, psixologizm masalasi mohiyat e'tibori bilan umumiy xarakterga ega. Unda obyekt va subyekt chambarchas aloqador, shu bilan birga subyektning roli katta.

Badiiylik – san'atning ham joni, ham ruhi ekan, uni yuzaga keltiruvchi asosiy vositalardan biri badiiy obrazdir. Badiiy obraz tasviriylik, aniqlik, jonlilik, umumlashiruvchi xarakter, asar g'oyasini tashuvchiligi kabi xususiyatlarga ega.

O'zbek nasrida psixologizmning chuqurlashuvi, qahramon ruhiyatining tubsiz va qorong'u qatlamlariga nazar tashlash, inson umrining mazmun-mohiyati haqida turli ko'rsatma va yo'riqlardan xoli chuqur mulohaza yuritish, nazdimizda, o'tgan asrning so'nggi choragida yuz berdi. Adabiyotimiz taraqqiyotining ayni shu kezlarida psixologizm deb ataladigan alohida sifatga ega psixologik asarlar shakllana boshladi: "... Asarlarda nasrning nazm tomon siljib borishi – ruhiyat olamini aks ettirishi, qiyos, ramzlarning noziklashuvi, moddiy tushunchalar tuyg'usini yengib, ruhiy-ma'naviy tasavvurlar olamidani muhim o'rin egallashi singari belgilar" bo'y ko'rsatdi.

Ijodkor ahlida yana bir g'ayritabiiy odat borki, ular faqat yolg'izlikka ko'milib yashashni xohlashadi. Ijodkorning atrofida barcha do'st-birodarlari, qavmu qarindoshlari, oilasi bo'lsa ham, u o'zini hamisha yolg'iz his etadi. U faqat o'z qalbi, yuragi bilan do'stlashadi. Sh.Xolmirzayevning "Quyosh-ku falakda kezib yuribdi" hikoyasidagi ijodkor obrazi Quvrat aka ham hayotning ma'nisizligi haqida, o'zining yolg'izligi haqida gapiradi: "Atrofqa qara, - dedim o'zimga-o'zim, - hamma jonivorlar juft-juft! Sen esa – yolg'izsan! Sening hayoting – notabiiy hayot..."[7], – deb o'kinadi. "Bulut to'sgan oy" hikoyasidagi asosiy qahramon Quvratjonning hayot haqidagi qarashlari esa shunday edi: "Men esam ularning sasini eshitib, o'zlarini kuzatib zavqlanar hamda totli bir xo'rsinish bilan Buddaning mashhur so'zini bot-bot eslar edim: "Inson har qancha baxtsiz bo'lsayam, yorug' olamni ko'rib turganidan xursand bo'lish kerak. Chunki uni ko'rmasligiyam mumkin edi". Keyin esa o'zimizning Muhammad payg'ambar hadislaridan birida insonning boshiga tushguvchi barcha og'irliklar, qalbini larzaga soluvchi iztiroblar Alloh taolo tarafidan bandasini sinash uchun berilajagi, illo bandasi shularga-da shukrona qilsa, farovon kunlarining qalbni xushnud etuvchi quvonchlarning qadriga ko'proq yetishi haqida xabar berganlarini esladim. Qolaversa, bu ikki hikmat – menga tasalli, quvvat berguvchi "hamrohlarim" edi"[7]. Demak, mana bu so'zlar muallifning hayot davomidagi buyuk hikmatlar ekanligini anglaymiz va bu hikmatlar muallifning hikoyadagi obrazi Quvratjon tilidan aytiladi.

Xulosa qilib aytganda, hikoya qahramonlari xarakterini ochishda adib ijtimoiy muhit va ijtimoiy sharoit tasvirini beradi. Ijtimoiy muhitning ijodkor dunyoqarashiga ta'sir etishini turlicha baholaydilar. Sh.Xolmirzayev hikoyalarida ijodkor obrazini davr muhitiga emas, balki inson birinchi planga chiqadi. Barcha ko'rguliklarga insonning o'zi sababchi ekanligini uqtiradi.

Ijodkorlar ruhiyatiga va ijod jarayoniga XX asr ijtimoiy muhitning ta'siri yaqqol sezilib turadi. U bu ruhiy azobdan qutulish yo'llarini izlay boshlaydi va adibning ongli yangilanish sari qadam qo'yishiga sababchi bo'lgan kuchlarning ta'siri tasvirlanadi. Mana shu xususiyat bilan ular XX asr ijodkor obrazlaridan farq qiladi. U endi mustaqillik davri ijodkorlarining badiiy qiyofasi sifatida bo'y ko'rsatadi. Mustaqillik davrida adibning ongli ham yangilana boshlaydi, qalblarida yashashga bo'lgan umid tug'iladi, o'z xatolarini anglay boshlashadi. Bu esa adibni o'z-o'zini anglay boshlaganidan dalolat beradi.

ADABIYOTLAR

1. Есин А.Б. Психологизм русской классической литературы. – М., 1988.
2. Компанез В.В. Художественный психологизм в советской литературе (1920-е годы). – Т., 1980. – С. 113.
3. Умурув Ҳ.И. Сайланма. Биринчи жилд. Рисолалар. – Т.: Фан, 2007. – Б. 42.
4. Қаҳҳор А. Асарлар. 6 томлик, Т. 6. – Т., 1971. – Б. 277.
5. Куронов Д. Адабиётшуносликка кириш. – Тошкент.: Халк мероси. 2004. – Б.70.
6. Холмирзаев Ш. Сайланма. – Тошкент: Шарқ, 2005. – Б. 351.

7. Қўшжонов М. Абдулла Қаҳҳор маҳорати. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1988. – Б. 20.
8. www.zitata.com/jorj_orewel. P.8
9. Пин Ye.P. Psixologiya tvorчества, kreativnosti, odarennosti. – Piter, 2009. – S.35
10. Каримов Н., Мамажонов С., Назаров Б., Норматов У., Шарафиддинов О. XX аср ўзбек адабиёти тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1999. – Б. 66.
11. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2000.
12. Mahmudova Sh..A. Artistic psychologizm in uzbek literature of the twentieth century// Omega science. – Kirov,2019. <https://os-russia.com/arh-conf>
13. Mahmudova Sh. A. Ijodkor obrazining badiiy talqinida psixologizm. – Finland, 2023. – B. 544. International Journal of Education, Social Science & Humanities. Finland Academic Research Science Publishers . Volume-11| Issue-11| 2023
Published: |22-11-2023| <https://doi.org.-10.5281-zenodo.10116351>

Javohirxon NASRULLAYEV,
Samarqand davlat chet tillar instituti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: javohirkhonn97@gmail.com

SamDCHTI professori, f.f.d N.Nasrullayeva taqrizi asosida

LINGVISTIK TOLERANTLIK: SEMANTIK VA IJTIMOY-MADANIY REALLASHUV ASPEKTLARI

Аннотация

Mazkur maqola zamonaviy jamiyatdagi "tolerantlik" konseptining mohiyati va o'zgaruvchan tabiatiga bag'ishlangan. Maqola ushbu mavzuning tadqiqot sohasidagi ahamiyatini asoslab beradi va "tolerantlik" atamasi semantikasining ko'p qirraliligini va uning o'zgaruvchanligini tushuntiradi. Ushbu fenomenni o'rganishga turli yondashuvlar, jumladan, "tolerantlik" konsepti turli xil rakurs asosida tahlil qilinadi. Bundan tashqari, zamonaviy jamiyatda "tolerantlik" tushunchasining kontekstual qo'llanilishi va evolyutsiyasi o'rganilib, hozirgi madaniy va ijtimoiy paradigmadagi ushbu kontseptsiyani chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: tolerantlik, jamiyat, semantika, variativlik, yondashuvlar, tadqiqot, sabrlik, kontekst, evolyutsiya, madaniyat.

ЯЗЫКОВАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ: АСПЕКТЫ СЕМАНТИКИ И СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация

Исследование затрагивает сущность и изменяющуюся природу "tolerantnosti" в современном обществе. Оно обосновывает значимость этой темы в сфере исследований и разъясняет многогранность семантики термина "tolerantnost'" и его вариативность. Анализируются различные подходы к изучению этого феномена, включая рассмотрение концепции "tolerantnosti". Дополнительно, исследуется контекстуальное применение и эволюция восприятия "tolerantnosti" в современном обществе, обеспечивая более глубокое понимание этого понятия в современной культурной и социальной парадигме.

Ключевые слова: tolerantnost', общество, семантика, вариативность, подходы, исследование, терпимость, контекст, эволюция, культура, социум.

LANGUAGE TOLERANCE: SEMANTIC ASPECTS AND SOCIOCULTURAL IMPLEMENTATION

Annotation

The study delves into the essence and evolving nature of "tolerance" in contemporary society. It establishes the significance of this subject in the realm of research and elucidates the multifaceted semantics of the term "tolerance" and its variability. Various approaches to investigating this phenomenon are scrutinized, encompassing an examination of the concept of "tolerance". Furthermore, the contextual application and evolution of the perception of "tolerance" in present-day society are explored, providing a comprehensive understanding of this concept within the contemporary cultural and social paradigm.

Key words: tolerance, society, semantics, variability, approaches, research, context, evolution, culture.

Kirish. Lingvistik tolerantlik jamiyatda mavjud bo'lgan turli tillar va muloqot usullariga hurmat ifodasini namoyon etadi. Ushbu turdagi tolerantlik, tili yoki aloqa usuli o'zgacha bo'lgan (farq qiladigan) shaxslar yoki guruhlar bilan o'zaro aloqada ishlatiladigan turli xil verbal va nonverbal aloqa shakllarini o'z ichiga oladi. Bu esa o'z navbatida adresat (qabul qiluvchi)ning nafaqat ijtimoiy-psixologik xususiyatlari (uning e'tiqodi, qadriyatlar va xatti-harakati), balki biologik xususiyatlari (jinsi, yoshi, millati va boshqalar) ham hisobga olinadi. Bundan tashqari, lingvistik tolerantlik aloqa jarayonida ijtimoiy o'zaro ta'sirning ijobiy va konstruktiv modellaridan foydalanishni nazarda tutadi. Lingvistik tolerantlik, insonlar orasidagi muloqotning barcha shakllarini qamrab olmasligiga qaramay (garchi lingvistik tolerantlik normalari, nisbatan aytganda, san'at kabi ko'plab lingvistik bo'lmagan aloqa shakllariga tatbiq etilishi mumkin), uning normalari va munosabatlari odamlar o'rtasidagi aloqaning turli jihatlariga ta'sir qiladi.

Lotincha "tolerantia" so'zidan olingan "tolerantlik" atamasi gumanitar va ijtimoiy fanlarda, shuningdek, ijtimoiy amaliyotda keng e'tirof etilgan va terminologiyada sezilarli o'zgaruvchanlik bilan ajralib turadi. Huquqiy yondashuv nuqtai nazaridan "tolerantlik" tushunchasi huquq tamoyillariga asoslangan jamiyat qurilishining ajralmas talabi sifatida talqin etiladi. Psixologik yondashuv nuqtai nazaridan esa tolerantlik

betaraflik va befarqlikni ifodalovchi, har doim shaxsiy qarashlariga rioya qiladigan hodisa sifatida, boshqa tomondan esa maksimal darajada hamdardlik va xayrixohlikning namoyon bo'lishi sifatida qabul qilinadi. Madaniyatshunoslikda tolerant dunyoqarashning shakllanishi va rivojlanishiga hissa qo'shadigan yoki aksincha, to'sqinlik qiladigan madaniy jihatlarni aniqlashga alohida e'tibor beriladi. Bunga tolerantlikning shakllanishiga ta'sir qiluvchi, shuningdek, tolerantlik ongining rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan madaniyatlarni o'rganish kiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. V. Yujakova so'zlovchi tomonidan salbiy yoki neytral qarashlarning o'zaro ta'siri va tolerantlikning umumiy prinsipi natijasida ko'rib chiqilgan lingvistik tolerantlik ta'rifini kiritadi. Unga ko'ra ushbu tamoyil "o'zga"ga ekvivalent shaxs sifatida munosabatda bo'lishni belgilaydigan lingvistik va nutqiy xulq-atvor normalari to'plamini o'z ichiga oladi. Ushbu ta'rif boshqa milliy, diniy, ijtimoiy muhitga mansub shaxslar yoki guruhlar bilan ijobiy munosabatda bo'lishga, shuningdek, turli xil qarash, dunyoqarashlar, fikrlash va xulq-atvor uslublariga ega bo'lgan faol ijtimoiy pozitsiyani va psixologik tayyorgarlikni ta'kidlaydi [11, 16].

Ushbu lingvistik tolerantlik konseptiyasida Yujakova uni asosan so'zlovchiga og'zaki agressiya (tajovuz)ning namoyon bo'lishidan qochishga imkon beradigan nutq vositasi

deb biladi. Bu shuni anglatadiki, salbiy yoki neytral qarashlar lingvistik tolerantlikning ajralmas qismiga aylanadi. Yujakova o'zining "Mafkuraviy yo'naltirilgan ommaviy axborot nutqida tolerantlik" nomzodlik dissertatsiyasida lingvistik tolerantlikning namoyon bo'lishi matn ob'ektiga og'zaki yoki yashirin salbiy baho berish bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlaydi. Biroq, bizning lingvistik tolerantlik haqidagi tushunchamiz shuni ko'rsatadiki, bayonot ob'ektini baholashdan qat'i nazar, matnlarda uning namoyon bo'lishini kuzatish mumkin. Bu bizning qarashimizdagi lingvistik tolerantlik har bir so'zlovchi o'z nutq faoliyatida doimiy ravishda amal qilishi kerak bo'lgan me'yorlar to'plami ekanligi bilan asoslanadi. Noverbal darajada lingvistik tolerantlik tinglovchi tomonidan haqoratli deb hisoblanishi mumkin bo'lgan imo-ishoralar, harakatlar va noverbal muloqotning boshqa birliklaridan voz kechish orqali amalga oshiriladi. Misol uchun, G'arb madaniyatlarida tinglovchining xabarni tushungangligini ko'rsatadigan "yaxshi" imo-ishorasidan foydalanish (ko'tarilgan qo'l va bosh barmog'i "o" harfi shaklida birlashtirilgan) yunon va turk etnik guruhli vakillari bilan muloqot qilishda tavsiya etilmaydi. Bu o'z navbatida ularning madaniyatida kuchli ifodalangan haqorat ma'nosiga ega [12]. Umuman olganda, bizning fikrimizcha, lingvistik tolerantlik fenomeni "madaniy kompetensiya" fenomeni ya'ni boshqa madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish qobiliyati bilan juda ko'p umumiy xususiyatlarga ega ekanligini kuzatishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Falsafiy tadqiqotlar kontekstida tolerantlik tushunchasining tarixiy evolyutsiyasining xususiyatlari, shuningdek uning antropologik tabiatining ta'siri ko'rib chiqiladigan asosiy yo'nalishlardir. Bu yerda tolerantlik har qanday dogmatizmning yetishmasligi haqida xabardorlik sifatida talqin etiladi.

"Tolerantlik" tushunchasi bir nechta talqinlarni o'z ichiga olgan muhim polisemiya ega. Semantik maydonning lingvistik namoyon etilishi ushbu konsepsiyaning ikkita asosiy talqinini ajratishga imkon beradi: tolerantlik sabrlik sifatida va tolerantlik begona shaxsning mavjud haq-huquqlarini (legitimligini) tan olish sifatida.

Boshqa birovning legitimligini tan olish kontekstida "ma'lum jihatlari bilan ustun, farq qiladigan yoki umumiy qabul qilingan fikrlarga rioya qilmaydigan odamlar bilan hamjamiyatni o'rnatish va qo'llab-quvvatlash istagi va qobiliyati" deb tushuniladi [1], shuningdek, "boshqalarning o'zidan farq qiladigan fikrlarini qabul qilish" [2] deb ham talqin qilinadi, "tolerantlik" hodisasining semantikasi V.E.Budenkova, N.L.Novosadova, N.N.Fedotova, M.P.Mchedlov kabi olimlarning ilmiy ishlarida aks etganligini kuzatish mumkin.

M.L.Novosadovanning fikricha, "tolerantlik" tushunchasi faol va konstruktiv munosabatni nazarda tutuvchi xilma-xillikka qiziqish ifodasini qamrab oladi. Uning ta'kidlashicha, "tolerantlik" semantikasining muhim jihati barqarorlik va kuchdir. Boshqalarning fikriga tolerant bo'lish kuchli shaxsning pozitsiyasini ifodalaydi, muhosasizlik va ksenofobiya esa zaiflik belgilari bilan bog'liqligi ta'kidlanadi [3, 45]. Shuningdek, M.L.Novosadovanning fikriga ko'ra, "tolerantlik" axloq qoidalariga zid bo'lmagan boshqalarning qonuniy manfaatlarining legitimligini tan olish sifatida talqin qilinishi mumkin. Bu boshqalarning tajribasiga ochiqlik, muloqotga tayyorlik va ma'lum bir kontekstda o'z tajribasini kengaytirish istagini o'z ichiga oladi [4, 27].

M.P.Mchedlov ham xuddi shunday fikr bildirib, tolerantlik xayrixohlikni, hurmat orqali ifoda etiladigan muloqot va hamkorlikka tayyorlikni nazarda tutishini ta'kidlaydi [5, 72]. T.V.Volkovaga ko'ra, tolerantlikni bevosita universallik, birlik va hamfikrlikka intilish sifatida

qabul qilinadi. U buni jamiyatda rozilik va hamjihatlikni shakllantirishga yordam beradigan madaniy omil rolini o'ynaydigan "tolerantlikning eng yuqori darajasi" deb belgilaydi [6, 57].

Tahlil va natijalar. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda "tolerantlik" "boshqa odamlarning fikri, e'tiqodi va xatti-harakatlariga sabrlik", shuningdek, "biror narsaga toqat qilish, biror narsaga bardosh berish qobiliyati" deb talqin qilinadi. Bu fikrni S.G.Ilyinskiy, B.G.Kapustin, Yu.Shpis, I.V.Krugova, V.V.Solovyovlar kabi tadqiqotchilar qo'llab quvvatlaydi.

Ushbu qarash vakillari tolerantlik va sabrlik atamalarini bir xil ma'noga ega ekanligiga ishonishadi va uni "boshqa kishiga" faqatgina munosabatda bo'lish usuli, shaxsiy hayotning xususiyatlari esa jiddiy ahamiyatga ega emas deb qabul qiladi" [9-10, 60]. Biroq, "tolerantlik" va "sabrlik" tushunchalarini butunlay ekvivalent deb hisoblash kerakligi to'g'rimi?

S.I.Ojegov va N.Yu.Shvedovalar tomonidan tuzilgan "Rus tilining izohli lug'ati"ga ko'ra, bag'rikeng shaxs - bu boshqalarning fikri, qarashlari va xatti-harakatlariga yovuzlik (dushmanlik) qilmasdan, sabr-toqat bilan munosabatda bo'la oladigan shaxs deb keltiriladi. "Sabr" tushunchasi esa biror narsaga chidash qobiliyatini anglatishi keltirilgan [10]. "Tolerant" fe'li kimningdir yoki biror narsaning mavjudligiga chidashga yoki istalmagan narsaning mavjudligiga ixtiyoriy ravishda ruxsat berishga tayyorlikni tavsiflaydi.

Ushbu tushunchalarni tolerantlik haqidagi zamonaviy munozaralar kontekstida, ularning o'zaro ma'no o'xshashligini hisobga olgan holda ajratib ko'rsatishga arziydimi va bu zamonaviy jamiyatda bag'rikenglik tushunchasiga qanday ta'sir qilishi mumkinligi haqida ko'plab munozaralar paydo bo'ladi.

Zamonaviy lug'atlarda "sabrlik" ko'pincha biror holat yoki hodisani bardosh bilan kutish, qanoat qilish; o'zini tiyish qobiliyati bilan bog'liq. Bundan farqli o'laroq, "sabr" ko'pincha noqulaylik yoki yoqimsiz his-tuyg'ularni keltirib chiqaradigan narsaga toqat qilish yoki chidash uchun ichki sabr yoki ushlab turish doirasida yanada faol qobiliyatni tasvirlaydi.

Sabr-toqatdan farqli o'laroq, tolerantlik bag'rikenglik tashqi tolerantlikni yoki ichki dissonans yoki norozilik mumkin bo'lgan vaziyatda tinch-totuv yashashni saqlab qolish qobiliyatini anglatadi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, zamonaviy munozaralar sharoitida "tolerantlik" nafaqat boshqalarning fikrini qabul qilish, balki o'z qarashlariga zid bo'lsa ham, faol hurmat va mavjud farqlarni anglash kabi kengroq ma'nolarni o'z ichiga oladi. Shu tarzda tolerantlik turli xillikka hurmat va farqlarga ochiqlik asosiy rol o'ynaydigan inklyuziv jamiyatga intilishni o'z ichiga olishi mumkin. Shunday qilib, zamonaviy kontekstdagi tolerantlik oddiy "sabr" yoki "bag'rikenglik" bilan emas, balki xilma-xillik va farqlarga nisbatan konstruktiv va ochiq munosabat bilan bog'liq.

Xulosa va takiflar. Xulosa qilib aytganda, umumiy semantik asos mavjudligiga qaramay, "tolerantlik" "sabr-toqat" va "bag'rikenglik" atamalarini ma'lum farqlarga ega. Bag'rikenglik tushuncha sifatida tolerantlikni o'z ichiga olmaydi, xuddi shu tarzda ham tolerantlik ham bag'rikenglikni o'z ichiga olmaydi. Tolerant bo'lish o'z e'tiqodiga to'g'ri kelmaydigan g'oyalar va harakatlarga oddiygina chidash, o'zboshimchalik bilan bo'ladigan harakatlarga befarq bo'lishni yoki atrofda barcha narsani loqaydlik bilan qabul qilishni anglatmaydi. Tolerantlik, aksincha, shaxsning ko'p qirrali jamiyatga, uning xilma-xilligini hisobga olgan holda ijobiy munosabatini ifodalaydi. Bu yovuz harakatlarni rad etish bilan birga atrofda ijtimoiy-madaniy muhitni konstruktiv va xayrixoh baholashda ifodalangan.

ADABIYOTLAR

1. Tolerantlik // Kolyer ensiklopediyasi URL: <http://www.slovopedia.com/>
2. Tolerantlik // Merriam Webster URL: <http://www.merriam-webster.com/>
3. Novosadova M.L. Zamonaviy jamiyatda tolerantlik qadriyatini falsafiy tushunish // Madaniyatshunoslik tahlili. - 2006. - №2(6).
4. Fedotova N.N. Tolerantlik mafkuraviy va instrumental qadriyat sifatida // Falsafiy fanlar. - 2004. - №4. - b. 5-27.
5. Mchedlov M.P. Tolerantlik muammolari // Falsafiy fanlar. - 2002. - №4. - b. 72.
6. Volkova T.V. Tolerantlikni jamiyatning ijtimoiy-madaniy integratsiya omili sifatida ijtimoiy-falsafiy tahlili: nomz. ... dis. fal. - Rostov n/D, 2006. - 57 B.
7. Katta ensiklopedik lug'at // Slovopedia.com: Rus izohli lug'atlari URL: <http://www.slovopedia.com/>
8. Ushakovning izohli lug'ati // Slovopedia.com: Rus izohli lug'atlari URL: <http://www.slovopedia.com/>
9. Duden Deutsches Universalwörterbuch, 2023. Berlin: Duden, b: 60-65.
10. Ojegov S.I., Shvedova N.Yu. Rus tilining izohli lug'ati. - 4 nashr. Rossiya Fanlar akademiyasi. V. V. Vinogradov nomidagi rus tili instituti.
11. Yujakova Yu.V. Mafkuraviy yo'naltirilgan ommaviy axborot nuqtida tolerantlik: nomz. ... dis. fil. - Chelyabinsk, 2007.
12. Innocent gestures that mean rude things abroad. URL: <http://travel.ninemsn.com.au/world/rudegestures/835248/innocent-gestures-that-mean-rude-things-abroad>

Abbos NASULLAEV,
The 2nd year master's student Bukhara state university
Aziza KOBILOVA,
Phd, associate professor Bukhara state university
E-mail: a.b.kobilova@buxdu.uz

Under the review professor, DSc of Bukhara state university M.Gadoeva

MEDICAL METAPHORS USED IN JOURNALISTIC TEXTS

Annotation

This article presents a comprehensive review of metaphors used in medical literature. It explores the various ways in which metaphors are employed to convey complex medical concepts and enhance communication between healthcare professionals and patients. The review draws upon academic databases, medical journals, and scholarly literature to provide a thorough analysis of the use of metaphors in medical discourse.

Key words: metaphors used in medical literature, medical discourse, communication in healthcare, academic databases, medical journals, scholarly literature, complex medical concepts, healthcare professionals, patients.

JURNALISTIK MATNLARDA ISHLATILADIGAN TIBBIY METAFORA

Anotatsiya

Ushbu maqola tibbiy adabiyotlarda qo'llaniladigan metaforalarning keng qamrovli sharhini taqdim etadi. U murakkab tibbiy tushunchalarni yetkazish va tibbiyot xodimlari va bemorlar o'rtasidagi aloqani kuchaytirish uchun metaforalardan foydalanishning turli usullarini o'rganadi. Sharh tibbiy nutqda metafora qo'llanilishini to'liq tahlil qilish uchun akademik ma'lumotlar bazalari, tibbiy jurnallar va ilmiy adabiyotlarga tayanadi.

Kalit so'zlar: tibbiy adabiyotda qo'llaniladigan metaforalar, tibbiy nutq, sog'liqni saqlash sohasidagi aloqa, akademik ma'lumotlar bazalari, tibbiy jurnallar, ilmiy adabiyotlar, murakkab tibbiy tushunchalar, sog'liqni saqlash xodimlari, bemorlar.

МЕДИЦИНСКИЕ МЕТАФОРЫ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В ЖУРНАЛИСТСКИХ ТЕКСТАХ

Аннотация

В данной статье представлен комплексный обзор метафор, используемых в медицинской литературе. В нем исследуются различные способы использования метафор для передачи сложных медицинских концепций и улучшения общения между медицинскими работниками и пациентами. Обзор опирается на академические базы данных, медицинские журналы и научную литературу, чтобы обеспечить тщательный анализ использования метафор в медицинском дискурсе.

Ключевые слова: метафоры, используемые в медицинской литературе, медицинский дискурс, коммуникация в здравоохранении, академические базы данных, медицинские журналы, научная литература, сложные медицинские концепции, работники здравоохранения, пациенты.

Introduction. In the realm of medicine, language plays a vital role in conveying complex concepts and bridging the gap between healthcare professionals and patients. While medical literature is often filled with technical jargon and scientific terminology, metaphors have emerged as a powerful tool to enhance communication and understanding. Metaphors in medical literature not only facilitate comprehension but also humanize the experience of illness, treatment, and healing. They provide a bridge between the technical and the personal, enabling patients and healthcare providers to connect on a deeper level.

Metaphors play a crucial role in medical literature, serving as powerful tools to explain complex medical concepts and enhance communication between healthcare professionals and patients. This article aims to explore the various metaphors used in medical literature, highlighting their significance in conveying abstract medical ideas and facilitating understanding.

Metaphors are figures of speech that compare two seemingly unrelated concepts, often using familiar language to explain abstract or complex ideas. In the context of medicine, these metaphors serve as a valuable means of explaining intricate medical procedures, diseases, symptoms, and

treatment options in a way that patients can relate to and comprehend.

Literary review. Medical metaphors in literature allow authors to effectively convey the experience of illness and its impact on individuals. By using medical terminology and imagery, writers can evoke empathy and understanding in readers, enabling them to relate to characters' struggles with physical or mental health. For example, in Sylvia Plath's "The Bell Jar," the metaphor of the protagonist's mental illness as a suffocating bell jar effectively conveys the sense of isolation and confinement experienced by those suffering from mental health issues.

Medical metaphors also provide a means for authors to explore the fragility of life and the inevitability of death. By drawing parallels between the human body and its ailments and the transient nature of existence, writers can prompt readers to contemplate their own mortality. In John Donne's poem "Death Be Not Proud," the metaphor of death as a slave to fate challenges conventional notions of mortality and offers a defiant perspective on the inevitability of death.

Medical metaphors in literature offer a lens through which authors can examine various aspects of the human condition, such as vulnerability, resilience, and the limitations

of the human body. These metaphors allow writers to delve into the complexities of human existence and offer insights into the human experience. In Gabriel Garcia Marquez's "Love in the Time of Cholera," the metaphor of cholera as a metaphor for love highlights the irrational and consuming nature of love, as well as its potential to bring both joy and suffering.

Susan Sontag, in her book "Illness as Metaphor," Sontag explores the use of medical metaphors in literature and how they shape our understanding of illness. She discusses how diseases like cancer and tuberculosis have been metaphorically linked to moral failings or character flaws, perpetuating harmful stereotypes. Example of a medical metaphor: "*Cancer is a demon that invades and destroys the body.*"

Oliver Sacks, a renowned neurologist and writer, Sacks often used medical metaphors in his works to help readers understand complex neurological conditions. His book "The Man Who Mistook His Wife for a Hat" contains numerous examples of medical metaphors that elucidate the experiences of patients with neurological disorders. Example of a medical metaphor: "*The brain is like a symphony orchestra, with each part playing a different instrument. When one instrument malfunctions, the entire orchestra can be affected.*"

Arthur Frank, in his book "The Wounded Storyteller," Frank explores the use of illness narratives and medical metaphors in shaping individuals' experiences of illness. He examines how metaphors can both empower and disempower patients, influencing their understanding and coping mechanisms. Example of a medical metaphor: "*Living with chronic pain is like carrying a heavy burden that never leaves your side.*"

Rita Charon, as a physician and literary scholar, Charon has written extensively about the intersection of medicine and literature. She advocates for the use of narrative medicine, which incorporates storytelling and metaphor to enhance patient care and understanding. Example of a medical metaphor: "*The doctor is a detective; piecing together clues from a patient's symptoms to arrive at a diagnosis.*"

These scholars and their works demonstrate how medical metaphors have been explored in literature and medical discourse to deepen our understanding of illness, human experience, and the complexities of the human condition.

Main body. One common metaphor found in medical literature is the concept of the body as a *machine*. This metaphor likens the human body to a complex system of interrelated parts, just like a well-oiled machine. By using this metaphor, doctors and researchers can describe how different organs and systems function together to maintain overall health or how a disease disrupts this delicate balance. This metaphor helps patients visualize their bodies as intricate mechanisms that require maintenance and repair, allowing them to better understand their conditions and the treatments recommended.

Another metaphor frequently employed in medical literature is that of *war* or *battle*. Illnesses are often described as enemies that need to be fought or defeated, while treatments are portrayed as weapons or strategies. This metaphor empowers patients by presenting them as warriors in their own healing journey, instilling a sense of agency and determination. Additionally, it allows healthcare providers to discuss treatment plans in a way that is both comprehensible and emotionally engaging.

The *journey* metaphor is also commonly used in medical literature. It likens the experience of illness to a voyage, with different stages, challenges, and milestones. This

metaphor acknowledges that healing is not a linear process but rather a transformative journey that patients embark on. It helps patients understand that setbacks and obstacles are natural parts of the process, fostering resilience and hope.

Metaphors in medical literature not only aid in comprehension but also facilitate empathy and emotional connection. By using metaphors, doctors and healthcare providers can bridge the gap between the technical aspects of medicine and the human experience of illness. They allow patients to feel heard, understood, and supported, which is crucial for their overall well-being and adherence to treatment plans.

However, it is important to acknowledge that metaphors can have limitations and potential pitfalls. They may oversimplify complex medical conditions or create unrealistic expectations. Moreover, metaphors can vary across cultures and may not always resonate with every patient. Therefore, healthcare professionals must be mindful of the metaphors they use and ensure they are appropriate, respectful, and inclusive.

1. War Metaphors:

One prevalent metaphor in medical literature is the use of war-related terminology to describe diseases and treatments. Phrases such as "battle against cancer" or "fighting off infection" create a sense of urgency and determination. However, this metaphor may also inadvertently convey a sense of blame or failure if a patient does not respond positively to treatment.

2. Journey Metaphors:

Another commonly employed metaphor is the concept of a medical journey. Patients are often described as embarking on a path towards recovery, with healthcare professionals serving as guides. This metaphor helps patients understand that healing is a process that requires time, effort, and collaboration.

3. Machine Metaphors:

Medical literature frequently employs machine metaphors to explain bodily functions or medical interventions. For example, describing the heart as a pump or the brain as a computer helps simplify complex physiological processes. Such metaphors aid in conceptualizing medical concepts and enable easier communication between healthcare providers and patients.

4. Building Metaphors:

Medical literature often uses building metaphors to describe the construction or reconstruction of bodily structures. For instance, phrases like "rebuilding bone density" or "reconstructive surgery" convey the idea of repairing or restoring damaged parts of the body. These metaphors help patients visualize the healing process and instill hope for recovery.

Conclusion. Metaphors in medical literature serve as powerful linguistic devices that enable healthcare professionals to convey complex medical concepts in a more accessible manner. By drawing on familiar experiences and concepts, metaphors facilitate understanding and enhance patient engagement. However, it is important to use metaphors ethically and consider their potential impact on patients' emotional well-being. Further research and analysis of metaphors in medical literature can contribute to improving healthcare communication and patient-centered care. Metaphors used in medical literature serve as powerful tools for communication, understanding, and empathy. They help bridge the gap between technical medical language and the personal experiences of patients. By employing metaphors such as the body as a machine, war or battle, or the journey metaphor, healthcare providers can enhance comprehension, instill a sense of agency, and foster emotional connection.

However, it is important to use metaphors judiciously, considering their limitations and ensuring they are culturally sensitive. Ultimately, metaphors in medical literature play a vital role in unlocking the language of healing.

REFERENCES

1. Johnson, M., & Lakoff, G. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
2. Rorty, R. (1991). *Objectivity, relativism, and truth: philosophical papers*. Cambridge University Press.
3. Bakhridinovna, K. A. (2020, December). Periphrasis-As A Stylistic Device. In *Archive of Conferences* (Vol. 10, No. 1, pp. 215-216).
4. Bakhridinovna, K. A. (2021). Some considerations about periphrases. *Academicia: An international multidisciplinary research journal*, 11(2), 1614-1617.
5. Bakhridinovna, K. A. (2022). Semantic and lingua-cultural features of English and Uzbek medical periphrases. *International Journal on Integrated Education*, 5(6), 162-167.
6. Kobilova, A. B. (2021, February). Peryphrases used in medical texts and their characteristics (on the example of English and Uzbek languages). In *Archive of Conferences* (Vol. 15, No. 1, pp. 255-257).
7. Bakhridinovna, K. A. The use of the medical periphrases of the Uzbek and English languages in journalistic texts. *JournalNX*, 7(06), 143-150.
8. Kobilova, A. B. (2021). Some considerations about periphrases. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*. ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 2, February 2021. Impact Factor: SJIF 2021= 7.492.– Page: 1637-1640. Impact Factor: SJIF, 7, 1637-1640.
9. Baxriddinovna, K. A. (2022, January). Voqelik obyektini perifrastik sinonimlar orqali ifodalash. In *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes* (pp. 71-73).
10. Kobilova, A. B. (2021). Periphrasis used in medical texts. In *Proceeding of International Conference on Research Innovation In Multidisciplinary Sciences, Hosted From New York USA 6th-7th of March* (pp. 261-262).
11. Kobilova, A. B. (2022). Инглиз ва ўзбек лингвомаданиятида тиббий перифразаларнинг хусусиятлари: филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. Бухоро, 2022.–148-б.
12. Baxriddinovna, K. A. (2023). The formation of medical periphrases in english and uzbek languages. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(2), 569-573.
13. Kobilova A.B. (2023). Lingua-cultural aspects of medical periphrases of English language/ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal <https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:aca&volume=12&issue=5&article=004>
14. Кобилова А.Б. Ўзбек ва инглиз тили тиббий перифразаларининг когнитив-морфологик хусусиятлари | *Conferences* <https://conferences.uz/index.php/conferences/article/view/195>
15. Kobilova, A. (2021). Классификация перифраз на английском и узбекском языках. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 5(5). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/2360

Dilafroz RAXMATOVA,
Samarqand davlat chet tillar instituti katta o‘qituvchisi, PhD
E-mail:rahmatovadilafroz2@gmail.com

SamDChTI dotsenti, PhD H.Aslanova taqrizi asosida

TURKISTONLIK JADIDLARNING TIL HAQIDAGI QARASHLARI

Аннотация

XIX asr oxiri XX asr boshlarida Turkistonda vujudga kelgan jadidchilik harakati namoyondalari ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida yangilik kirishishga harakat qildilar. Ularning mustaqil davlat barpo etish, milliy mafkurani yuqori darajaga ko‘tarish, xalqni savodli qilish, yangi usuldagi maktablar joriy etish va darsliklar tuzish, o‘zbek tili grammatikasini yangi me‘yoriy tizimga kiritish, tilimiz sofligini saqlash kabi ezgu vazifalarni maqsad qilgan edilar. Jadidlarning til haqidagi qarashlari ham ahamiyatli bo‘lib, bu g‘oyalar hanz dolzarbligicha qolmoqda.

Kalit so‘zlar: Turkiston, jadid maktablari, o‘zbek tili, darslik, maqola, Sarf va Nahv, ma‘rifatparvar, arabcha va forsha so‘zlar.

ВЗГЛЯДЫ ТУРКЕСТАНСКИХ ДЖАДИДОВ НА РАЗВИТИЕ ЯЗЫКА

Аннотация

Проявления джадидского движения, возникшего в Туркестане в конце XIX века, в начале XX века пытались внедрять инновации во все аспекты общественной жизни. Они были направлены на решение таких благородных задач, как построение независимого государства, поднятие национальной идеологии на высокий уровень, повышение грамотности народа, внедрение школ по новой методике и составление учебников, введение узбекской грамматики в новую нормативную систему, поддержание чистоты нашего языка. Взгляды джадидов на язык также важны, и эти идеи до сих пор остаются актуальными.

Ключевые слова: Туркестан, джадидские школы, узбекский язык, учебник, статья, Сарф и Нахв, просветитель, арабские и персидские слова.

VIEWS OF TURKESTAN JADIDS ON LANGUAGE DEVELOPMENT

Annotation

Manifestations of the Jadidist movement that arose in Turkestan at the end of the XIX century, at the beginning of the XX century they tried to introduce innovations into all aspects of public life. They were aimed at solving such noble tasks as building an independent state, raising national ideology to a high level, improving the literacy of the people, introducing schools using a new methodology and compiling books, introducing Uzbek grammar into a new regulatory system, and maintaining the purity of our language. The Jadids' views on language are also important, and these ideas still remain relevant.

Key words: Turkestan, Jadid schools, Uzbek language, book, article, Sarf and Nahv, enlightener, Arabic and Persian words.

Kirish. Jadidlar harakati qisqa vaqt ichida butun Turkiston bo‘ylab keng tarqaldi. Ular tomonidan ko‘tarilgan muammolar XIX asr oxiri va XX asr boshlarida nafaqat Turkiston, balki Kavkaz, Qrim, Tatariston xalqlari hayotida muhim ahamiyat kasb etdi. Bu harakatning Turkistondagi vakillari asosan millat taqdiriga befarq bo‘lmagan ziyolilar - davlat va jamoat arboblari, olimlar, shoir va yozuvchilar hamda maorif xodimlari bo‘lishgan. Shu bilan birgalikda, taraqqiyparvar kuchlar orasida xalqning deyarli barcha tabaqalari – dehqon, hunarmand, savdogar, mulkdorlar, ulamolalar ham bor edi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Shu o‘rinda jadidchilik harakati yirik arboblarning ta‘lim tizimi, til siyosatiga doir qarashlari to‘g‘risida qisqacha to‘xtalib o‘tsak. Jadidlar yurt kelajagini milliy dunyoqarashni saqlagan holda ta‘lim tizimini isloh qilishda ko‘rdilar. Buning uchun maktab darsliklari yaratishga harakat qildilar. Bu sa‘y-harakatlarning natijasi o‘laroq jadidchilik harakatining asoschisi bo‘lgan Ismoilbek Gaspirlining “Rossiya musulmonligi” (1881), “Ovropa madaniyatiga bir nazar muvozzini” (1885) singari yozgan darslik va qo‘llanmalari ta‘lim jarayoniga tatbiq qilingan. Rus va turkiy tillarda chop etilgan “Tarjimon” gazetasida qiziqarli maqolalar e‘lon qilib borilgan. Allomaning o‘zi ham 1893 yilda Toshkentga kelgan, Samarqand va Buxoroda bo‘lgan va ziyolilar bilan

uchrashganligi jadidlar o‘rtasida aloqalar bo‘lganligidan dalolat beradi [1].

Ayniqsa, Ismoilbek Gaspirlining: “Ilmi yo‘q, zamonaviy texnologiyalarni bilmaydigan, tushunmaydigan xalqlar o‘z-o‘zidan taraqqiy qilgan xalqlar bosimi ostida yo‘q bo‘lib ketadilar. Bu kurash millatlar uchun hayot-mamot jangidir! Bu qon to‘kilmaydigan, qurol ishlatilmaydigan ko‘zga ko‘rinmas urushda faqatgina ilmu-fan, sanoat rivoji bilangina g‘olib chiqish mumkin”, degan fikri jadidlar g‘oyalarining asl mag‘zini aks ettiradi[2.1].

Jadidchilikning yana bir namoyandasi Abdurauf Fitrat o‘z faoliyati davomida “O‘zbek tili qoidalari to‘g‘risida bir tajriba: Sarf”, “O‘zbek tili qoidalari to‘g‘risida bir tajriba: Nahv”, (1924-1930 yillar davomida olti marta nashr etilgan), “Tojik tili grammatikasi” (1930) kabi asarlari va maxsus maqolalari bilan tilshunoslik fani taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shdi.

Fitrat o‘zbek leksikografiyasi rivojiga ham munosib hissa qo‘shdi. U “Eng eski turk adabiyoti namunalari” nomli asarida Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘atit turk” asarini tilshunoslik va adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan o‘rgangan va asarga maxsus lug‘at tuzgan. Jami 126 ta sof turkiycha so‘z izohlangan mazkur lug‘atda asar tarkibidagi so‘zlarning izohi keltirilgan. So‘zlarni sinxron aspektida tavsiflash bilan kifoyalanmasdan, etimologiyasini ham bergan.

Ayniqsa, lug'atdagi ayrim so'zning ma'nolarini izohlash jarayonida ularning usmonli turk, tatar, ozarbayjon, arab, fors tilidagi muqobillarini ham qiyoslaganligi Koshg'ariy an'anasi davom ettirganligini ko'rsatadi.

U "Tilimiz" maqolasi orqali o'zbek tilining haqiqiy targ'ibotchisi va himoyachisi sifatida namoyon bo'ldi [10]. Olim til sofligi masalasiga alohida e'tibor qaratadi. Ushbu maqolada muallif "Arab, fors, rus, nemis, frantsuz tillaridan qay birining sarf kitoblarini olib qarajak, ko'ramizki, bir so'zni yasamoq uchun bir qancha yozilg'on, undan so'ng shul qoidadan tashqari qolg'on (mustasno) so'zlar deb to'rt-besh so'z ko'rsatilgan. Turk so'zlarida esa bunday so'z topilmaydir... Tilimizning avj to'g'risida ham boyligi, tugalligi bilindimi? Endi so'zni turkchani baxtsizligiga ko'chiraman. Turk tili shuncha boyligi, shuncha tugalligi bilan baxtsizlikdan qutula olmamishdir. Turk tili dunyoning eng baxtsiz tilidir", deb yozadi va buning sabablarini o'zbek tili lug'at tarkibida arab, fors so'zlarining haddan ko'pligi, rus tili elementlarining ixtiyorsiz ravishda kirib kelayotgani, sheva so'zlaridan, hatto argo va jargon so'zlaridan oqibatsiz foydalanilayotganligi bilan izohlaydi. "Turkchani bilmas ekansiz, – deydi Fitrat, – o'rganing. Hozirgi so'zlarimizdagi arabcha, forschalardan bir nechasi uchun turkcha topilmaydir, desangiz to'g'ridir. Biz ham ularni chiqarmoqchi emasmiz. Ularni olurmiz, lekin o'zimizniki qilurmiz. Turkchalashtirmiz" [11]. O'zbek tili leksikasi taraqqiyotida diniy tushunchalarni ifodalovchi arabcha so'zlar alohida ahamiyatga ega. Islom dinining o'tgan asrlarda olamga yoyilishi natijasida o'zbek tiliga bir qator yangi lug'aviy birliklar kirib keldi, o'zlashdi. Bir qator arabcha lug'aviy birliklar islomiy din koloritini saqlab qolish maqsadida o'zbek tilida uning o'rnini bosa oladigan muqobili bo'lmaganligi uchun tarjima qilinmasdan asl holicha qo'llangan. Fitrat ularni muomaladan chiqarmoqchi emasmiz, deganda masalaning ana shu jihatlarni nazarda tutgan.

Abdulhamid Cho'lponning bu davr ilg'or qarashlariga qo'shgan hissasi uning badiiy ijodda tilimiz nozik imkoniyatlarini ochib berishida, xususan, "Kecha va kunduz" romanida badiiy vositalar yordamida ko'rsatilgan. Yozuvchining shaxs erkinligi, yurt ozodligi bilan bog'liq davr muammolarini badiiy tarzda ifodalash barobarida til birliklarini tanlash va o'rinli qo'llashida ko'rinadi. Fikrlarni implitsit tarzda obrazlar nutqi vositasida berishda uning o'ziga xos uslubi namoyon bo'ladi. Tilshunos olim S.Boymirzaeva haqli ravishda ta'kidlaganidek, "Voqelikda kechayotgan hodisalarning badiiy jihatdan qayta ifodalanishi, lozim bo'lganda, qayta yaratilishi hamda hayotiy haqiqatning badiiylik bilan ta'minlangan holda ifodalanishi individual uslubning badiiy matnda ustuvorligini ta'minlaydi. Albatta, badiiy nutq matnining shakllanishida janrning umumiy belgilari, adabiy tilga oid bo'lgan boshqa stilistik hodisa – belgilar ham ishtirok etadi, biroq estetik mazmun ifodasida ularning o'rnini individual uslub vositalariga qiyosan nisbiydir. Individual uslub badiiy matn lingvostilistik qobig'ining, uning mazmun doirasining markazida turadi" [2]. Cho'lpon romandagi obrazlar nutqi misolida til masalasidagi qarashlarini ham aks ettirgan.

"Adabiyot nadir?" maqolasida "Adabiyot har bir millatning hisli ko'ngul tarixining eng qorong'u xonalarida maishat (tirikchilik)ning ketishiga qarab har xil tusda va rangda yetishgan, fayzli til birla taqdir etula olmaydirg'on bir guldir", – deb yozgan va ushbu maqolasida adabiyot, ruh, taraqqiy, inqiroz, tarix, inqilob singari arab tilidan, fidokor, choyxona, umid, shodon kabi forsiy tillardan olingan so'zlardan foydalangan. Asarda muallifning rus tiliga oid so'zlarni qo'llamaganligi ko'zga tashlanadi.

Xalqimiz orasida Abdulla Avloniyning 1921 yilda yozilgan "Hifzi lison" maqolasidagi "Har bir millatning

dunyoda borlig'ini ko'rsatadurgon oyina hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yo'qotmak millatning ruhini yo'qotmakdur", – degan fikrlari mashhurdir[5]. Ayniqsa, muallifning "Hayot! Biz turkistonlilar milliy tilni saqlamak bir tarafda tursun, kundan-kun unutmak va yo'qotmaktadurmiz. Tilimizning yarmiga arab, forsiy ulangani kamlik qilub, bir chetiga rus tilini ham yopishdurmaktadurmiz... Zig'ir yog'i solub moshkichiri kabi qilub, aralash-quralash qilmak tilning ruhini buzadur" degan fikrlari til taraqqiyotining o'tgan asr boshlaridagi holati to'g'risida muayyan tasavvur uyg'otadi. Avloniyning "Tarbiya bizlar uchun yo hayot - yo najot, yo halokat yo saodat, yo falokat masalasidir" degan fikrlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmay kelmoqda.

Muhokama va natijalar. Ma'lumki, insonning madaniy-ma'naviy qiyofasi, xulqi avvalo, uning tilida aks etadi. Shu bois Abdulla Avloniy nutq jarayonida so'zlarni o'rinli va maqsadga muvofiq qo'llash lozimligini, aks holda o'rinsiz so'z qo'llash "qovoqari kabi quruq g'ung'ullamoq" ekanligini ta'kidlaydi.

Abdulla Avloniy qarashlarining yana bir e'tiborli tomoni shundaki, u so'z qabul qilishda zamondan ortda qolmaslikka chaqiradi. Olim agar taraqqiyot tufayli qabul qilingan tushunchani o'z tilimizda ifodalash imkoni bo'lmasa, uning boshqa tillardagi ko'rinishlarini qo'llash mumkin deb hisoblaydi. U iloji boricha bu so'zlarning o'zbek tilidagi muqobilidan foydalanish zarurligini ta'kidlaydi va quyidagilarni yozadi: "O'z uyimizni qidirsak va axtarsak yo'qolganlarini ham toparmiz. "Yo'qolsa yo'qolsun, o'zi boshingga tor edi", – deb Yovrupo qalpog'ini kiyub, kulgi bo'lmak zo'r ayb va uyatdur" [5].

Shu o'rinda shu narsani ta'kidlab o'tishni istardikki, tilimizda "nutq madaniyati" tushunchasi ostida nutqning aloqaviy sifatlari – tozaligi, to'g'riligi, mantiqiyli, ifodaliligi, rostligi, ta'sirchanligi, obrazlilik kabi sifatlari tushuniladi. Nutq oldiga qo'yiladigan, asrlar davomida shakllangan bu talablar Koshg'ariy, Navoiy, Bobur asarlarida ham uchraydi. Abdulla Avloniy asarlarida ham bu an'ananing davom etganligi seziladi.

Adib nutq madaniyatiga oid fikr bildirar ekan, nutqda o'rni bilan shirin so'zlash, qisqa va ma'noli so'zlagan kishigina o'z oldiga qo'yan maqsadiga erishadi deb hisoblaydi. Muallif maqolada:

Go'zallik yuzda ermas, ey birodar,

So'zi shirin kishi har kimga yoqar.

So'zing oz bo'lsinu ma'noli bo'lsun,

Eshitkanlar qulog'i durga to'lsun[5].

misralarini keltirish bilan xushmuomalalilik, ma'noli so'zlash va tinglovchida yaxshi taassurot qoldirish g'oyasini ilgari suradi. Abdulla Avloniy ham boshqa jadidlar singari arab, fors, rus tillarini ham yaxshi o'rgangan ma'rifatparvar edi.

Jadidlar g'oyasining ilg'or targ'ibotchilaridan bo'lgan Munavvar qori Abdurashidxonov o'z faoliyatida maktab va madrasalar faoliyatini isloh qilish, ta'lim tizimiga zamonaviy dunyoviy fanlarni kengroq olib kirish g'oyasini ilgari surdi. Madrasalarda asosiy darslarni arab tilida emas, balki o'zbek tilida olib borish, diniy saboqlar bilan cheklanib qolmaslik, ijtimoiy, dunyoviy fanlarni o'qitish masalasini qo'ydi. Eski maktablar faoliyatiga chek qo'yib, "usuli savtiya" maktablarini ochish, darsliklar yaratish, umuman, o'zbek tili mavqeyini oshirish uchun harakat qildi.

Munavvar qori Abdurashidxonovning 1925 yilda yozilgan Qayum Ramazon va Shorasul Zunnun bilan hammualliflikdagi uch bo'limdan iborat "O'zbekcha til saboqlig'i" asari tilshunoslik rivojiga muhim hissa bo'lib qo'shilgan. Olim milliy teatrimizda o'zbek tilining qo'llanilmasligini tanqidga olib, 1914 yil 27 fevralda

Toshkentda Kolizey teatri binosida "Turon" teatri truppasining rasmiy ochilishi marosimida so'zlagan nutqida "Na uchun o'z tilimizda tiyotlar yasab, oramizda bo'lg'on buzuq odatlarni yo'q qilmoqqa harakat qilmaymiz? Na uchun Turkistonda birgina bo'lg'on jamiyatimizni va faqirlikdin inqirozga yuz tutgan maktab va maorifimizni obodlig'iga sa'y va ko'shish qilmaymiz?" deb xalqqa murojaat qildi[6].

Jadidlarning til borasidagi ilg'or fikrlari adibning Sirdaryo viloyati 1-tuman xalq ta'limi inspektoriga yo'llagan iltimosnomasida: "Ruslar bilan doimiy ravishda muloqotda bo'lish, ayniqsa, savdo, ma'muriy, temir yo'l kabi turli jabhalarda faoliyat olib borish uchun mahalliy aholi har xil bilimlarni egallashda qurol bo'lg'an rus tilini bilishi kerakligiga iqrar bo'lyapman", degan fikrlarni bayon etganligida ham ko'rinadi[6].

Samarqand jadidchilik maktabining yirik vakili Saidrizo Alizoda "Har millat o'z tili ila faxr etar" maqolasida til sofligini saqlash lozimligini uqtiradi: "Agarda til va adabiyotimizni muhofaza qilmay, anga ajnabiy lug'at va so'zlarni qo'sha bersak, bir oz zamonada til va milliyatimizni yo'qoturmiz. Milliyatimizni yo'qotganda diyonatimiz o'z-o'zi ila, albatta, yo'qolur. Bas, bizga tilimizni ajnabiy so'zlardan muhofaza qilmoqlik eng birinchi muhim bir vazifadir"[12].

Samarqand ma'rifatparvarlari orasida yangi jadid maktabining ilg'or muallimi sifatida tanilgan **Hoji Muin** vaqti matbuotda til masalasi bo'yicha qator maqolalar e'lon qilish barobarida turkiy xalqlar uchun yagona tilni joriy qilish masalasini ko'taradi va bu masalani hal etish nihoyatda qiyin ekanligini, ungacha shug'ullanish lozim bo'lg'an ish – xalqning savodxonligini oshirish ekanligini aytadi. "Albatta, bu ishga ham til masalasi zo'r ro'llar o'ynaydur. Modomiki, bir xalq ichida maorif tarqatish xalqning o'z ona tili bilan bo'latur, biz ham xalqimizni oqartish uchun o'zbek tiliga ahamiyat bersak lozimdur. Ya'ni o'zbekcha tilni o'zbeklar ang'arqlik bir holga qo'yishimiz kerakdir. Bu ish esa tabiiy til birlashtirishga xilof bir hol bo'lib qoladir. Shuning uchun umumturklar uchun mushtarak adabiy bir til vujudga chiqarmoq masalasini qo'zg'atish biz uchun hanuz vaqtsiz, ham foydasiz bir ishdur", deydi.

"Turkistonda «tavhidi lison»chilarning birinchisi, manim bilganimcha, marhum Behbudiy edi. Behbudiy afandi

maktab uchun bir necha risolasini (til birlashtirishga xidmat qilsun deb) o'rtaroq shevada yozishga tirishdi. Bu maqsadni asarlarining muqaddimasida ham yozib o'tdi. "Samarqand" gazetasida ham shu maqsadni ta'qib etdi. Hatto "Oyna" majmuasining birinchi yilida ham boyog'i fikridan qaytmadi. Bu to'g'rida Behbudiy afandi bilan ba'zan muhohasa qilishar edik. Mumkin qadar xalq tushunarlik darajada sodda o'zbekcha yozishning kerakligini aytar edik. Lekin ul hech qabul qilmas edi.

Behbudiy afandi aytar edi: "Har narsaning taraqqiy qilishidek tilning ham yuksalishi lozimdur. O'zbek tilining yuksalishi turkcha (usmonlicha)ga yaqinlashishi bilan bo'latur. Biz o'zbekchani shu yo'l bilan yuqori ko'tarsak, turklar ham o'z tillaridan mumkin qadar forscha va arabcha so'zlarni chiqarsalar, shuning bilan o'rta bir sheva maydong'a chiqib til birlashtirish vujudga chiqar"[7].

Taraqqiyparvar jadidchilik harakatining samarqandlik yana bir vakili **Vadud Mahmudning** tilga oid muhim qarashlari adabiy tanqid doirasida bayon qilingan. Allomaning "Tanlangan asarlar"iga so'zboshi yozgan prof. N.Karimov ham "Vadud Mahmud adabiy-tanqidiy maqolalarida asarning g'oya va mazmuniga emas, avvalo, uning nafisligi va nozik yasalishlariga, ya'ni badiiyligi, shakli, uslubi va tilga e'tiborni qaratadi", degan fikrni aytgan [9]. V.Mahmud adabiy tilini so'zlashuv tilidan farqlaydi va ularga nisbatan chig'atoy va o'zbek so'zlarini ishlatadi. "Alpomish" dostonidan parcha keltirib, ana shu tilni o'zbekcha, deydi. "Bu kungi she'rlarimiz va san'atkorlarimiz" maqolasida "Bu til chig'atoydan ko'b jihatdan ayriladurg'on bir tildir. Buning uslubida o'zgachadir. Abulg'ozining "Shajarai turk"i esa bu til bilan yozilgan emas, balki chig'atoy tili bilan yozilgan. Mana shu keltirgan namuna va dalillarimiz bu da'vomizni isbotiga kifoyat etsa kerak. Bundan shu natija chiqadirki, bu kungi adabiy tilimiz va Behbudiyning tili va uslubi, A. Sa'diy aytganicha o'zbekcha bo'lmasdan yuqorida ko'rsatganimizcha chig'atoychadir", degan fikrni aytadi[9].

Ona tilimizning bir zamonlar chig'atoy tili, yoki boshqa bir tilmi, qanday nomlanishidan qat'iy nazar, o'z davrida yozma va og'zaki shakllari bo'lg'an. Mumkin qadar bu tilni adabiyashtirish va me'yorlashtirish yo'lidagi sa'y-harakatlar esa jadidlarning alohida xizmatidir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston tarixi, II jild (XIX asr II yarmi – 1991 yil avgust) Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. – Toshkent, 2015. – B. 162
2. Ismoilbek Gaspirinskiy – Turkiy xalqlarning buyuk ma'rifatchisi, jadidchilikning otasi. t.me/historyfactsuz.
3. Boymirzayeva S. Badiiy matnda qo'shma gap. Monografiya. – Samarqand: SamDU nashri, 2008. – B.6.
4. Adabiyot nadir? – "Sadoi Turkiston" gazetasining 1914 yil 4 iyun soni.
5. Avloniy A. Tanlangan asarlar. 2 jildlik. 2-jild. – Toshkent: Ma'naviyat, 1998. – B.61.
6. Abdurashidxonov M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2003. – B.19.
7. Muin Hoji. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2005. www.ziyouz.com kutubxonasi, – B.85-86.
8. Karimov N. Munaqqid haqida so'z / Vadud Mahmud. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2007, – B.2.
9. Vadud Mahmud. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2007, – B.57,58.
10. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviya, 2006, – B.57,58.
11. Fitrat A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviya, 2006, – B.110.
12. «Oyina» gazetasining №14 soni.

Dildora RAHIMOVA,

*National University of Uzbekistan Faculty of Foreign Philology Master's student
theprincessfirdaus@gmail.com*

Based on the review by PhD N.Abdullaeva

THE HISTORY AND THE DEVELOPMENT OF SPEECH CULTURE IN ENGLISH AND UZBEK

Annotation

Linguistics, as the scientific study of language, carries immense responsibility in exploring and understanding the intricacies of human communication. Within this field, speech ethics plays a vital role in navigating the ethical considerations that arise when studying language. This article examines speech ethics according to linguoculturological point of view. By highlighting the the history and the development of speech culture, the importance of speech ethics is seen.

ИСТОРИЯ И РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРЫ РЕЧИ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Лингвистика как научная система исследования языка, играет огромную роль в изучении и понимании тонкостей человеческого общения. В этой области речевая этика играет жизненно важную роль в решении этических вопросов, возникающих при изучении языка. В данной статье речевая этика рассматривается с лингвокультурологической точки зрения. Анализированы историю и этапы развития речевой культуры, раскрыта значимость речевой этики.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA NUTQ MADANIYATI TARIXI VA RIVOJLANISHI

Annotatsiya

Tilshunoslik fani tilni ilmiy o'rganish sifatida inson muloqotining nozik tomonlarini o'rganish va tushinishda katta mas'uliyatni oladi. Ushbu sohada nutq etikasi tilni o'rganishda paydo bo'ladigan axloqiy mulohazalarni boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqola lingvo-madaniyatshunoslik nuqtai nazariga ko'ra nutq etikasini o'rganildi. Nutq madaniyatining tarixi va rivojlanishining xususiyatlari hamda nutq odobining ahamiyati ochib berilgan.

Key words: linguoculturology, speech culture, speech ethics, communication, cultural traditions, linguistics world picture, cyberbullying, discourse analysis, sociolinguistics.

Introduction. Speech ethics are integral to effective communication and fostering mutual respect among individuals. Ethics involve utilizing language in a responsible and considerate manner, recognizing the potential impact of words on others, and upholding principles of honesty, integrity, and empathy. It is essential for individuals to familiarize themselves with the norms, manners and ethical standards associated with both spoken and written communication. In linguistics, speech etiquette and ethics are the issues of Linguocultural studies, as Ashurova D.U, Galieva M.R state: **“Linguistics of the XXI century is actively developing the idea that language is not only an instrument of communication but also the cultural code of a nation.** It happened due to the development of a new anthropocentric paradigm, which gives a man the status of being “the measure of all things” and focuses on studying the “human factor” in the language. The human is considered the centre of the Universe and language, because he is the only bearer of universal and national-specific values. Accordingly, Yu.S. Stepanov claims that linguistics is a science about “language in the human and the human in language” [2]. From the perspectives of this paradigm a human being is not just a bearer of a language, but rather of a certain conceptual system according to which he understands, cognizes and conceptualizes information about the world and culture” [1]. From this point of view, it can be seen that a human is a part of culture who owns all cultural-specific features and values within one certain culture. Speech is one of the fundamental the skill of a human and aspects of culture which appears in both oral and written forms. Although speech is individual and language is general, speech cannot be developed without

certain principles, cultural and ethical rules of a society. Since the child was born, he naturally imitates to speak as his family members do.

Literature review. While learning the native language, a person shapes the picture of the world according to all phenomenon and ideas in his mind. Accordingly, Ashurova D.U, Galieva M.R say: “Each ethnic language reflects a specific world picture, characterized by a specific way of the world perception and by peculiar features of the language system. Each nation perceives the world in its own unique projection. It should be stressed that both the conceptual and linguistic world pictures are inseparable from the national peculiarities of perception and understanding of the world. Each nation is characterized by peculiar, somehow, different from other nations, mentality, life style, cultural traditions, and that accounts for some differences in perception of the same objects, events, phenomena by representatives of different nations [3]”. For example, the word “*wedding*” is realized differently in English and Uzbek cultures. English people gather only close people, bride toss her flowers at the mob, people throw grains of wheat or oats at newlyweds and etc. On the other hand, in Uzbek weddings, there will be more people at the ceremony and traditions like “*kuyov navkar*”, “*kelin salom*” will be held. “*Kuyov navkar*” is the tradition when all friends of bridegroom gather with him and they go to the bride's home to take her for the wedding party. When they reach her home, Uzbek national musical instruments will be played aloud to celebrate and there, bridegroom feeds his friends on Uzbek national meal palov. “*Kelin salom*” is held during of after the wedding, where bride greets with new members of her family making obeisance, and family

members give her presents and they also get back from her different gifts. Popova Z.D., Sternin I.A. In their book mentioned that: "It is worth noting that the differentiation between the linguistic and national world pictures is to some extent relative. This differentiation, in our opinion, may be approved of only from the theoretical point of view. Practically the linguistic world picture and the national world picture do coincide specifying either universal or national human knowledge or experience. Everything depends on the approach and the aims of the research. Accordingly, in every concrete case the analysis is focused either on general or nationally specific features. In other words, the linguistic world picture perpetuates general human experience, and the national world picture reflects the experience of a concrete national community, its system of views, stereotypes of thinking and behavior, perception, opinions and judgements [4].

Research methodology. Through comparative analysis of languages, it can be seen that similar to above examples, speech culture is also distinctive in each culture. From the history of Uzbek culture, the ideas of speech and speech culture were always topical. A.J. Omonturdiyev., SH. I. Abduraimova wrote: "In ancient times, the primary ideas of speech culture were appeared in the form of speech ethics. Mastering the language, respecting it and its appropriate use managed mainly through general ethical standards. They were illustrated in the form of a folk creation like proverbs, and also in the Turkish ancient written monuments, as well as in Central Asia, in the works of writers and poets the topic of language, speech and speech ethics were well expressed and up to us has arrived." There is even a proverb in Mahmud Koshgariy's work "Devoni lug'otut-turk" as "Erdam boshi til", that is translated as "the beginning of the language is the beginning of manners". Such thoughts also can be found in "Qobusnoma", in "Hibat-ul Haqayik" by Ahmad Yugnakiy and in Hajib's "Kutadgu Bilig" works. Thoughts on language and speech etiquette, speech culture, speech art, especially can be seen in the works of Alisher Navoiy" [5]. Even in ancient times Turkic people tried to answer the question speech and its manners, ethics and culture trying to write some great examples of works in linguistics. Nowadays, the study of speech is considered as a broader science. On this topic Uzbek linguists A.J. Omonturdiyev., SH.I. Abduraimova wrote: "Linguistic science of speech culture, as well as other disciplines defining the position of it is currently an important issue. R.A. Budagov calls the culture of speech "philological science". V.P. Petushkov, on the other hand, treats him from a number of disciplines praises "new science". Petushkov writes: "the culture of speech is the scientific branch of science in addition to linguistics as aesthetics, etiquette, social its perfect only when it is closely separated from the sciences is able to create its doctrine and the expected significant impact on society able to pass, according to a number of scientists, the culture of speech is a special section of linguistics"[5]. Calling speech culture an "independent science" and the idea of teaching it appeared in Uzbek linguistics too. "Academician G'.A. Abdurahmanov writes: The issues of speech culture it would be nice to be taught as an independent subject in higher education. Not only in higher education, but also in the upper classes of high schools norms of speech culture need to be specially trained. A few years ago the culture of speech in the lessons of the mother tongue in the upper classes were taught. In the following years, it was under someone's fault was removed" [5].

Compared to Uzbek culture, speech ethics in the English language can be traced back to ancient civilizations. Greek philosophers, such as Aristotle, emphasized the importance of ethical communication through their works on

rhetoric [6]. They stressed the need for speakers to consider the ethical implications of their words and to speak with honesty, clarity, and respect. During the medieval period, societal norms heavily influenced speech ethics in English. Courtesy books, popular during this time, provided guidelines on proper speech conduct, advocating for polite and respectful language. In the Renaissance and Enlightenment eras, there were significant changes in speech ethics. The emergence of humanist ideals shifted the focus to individual expression and reasoned discourse. Prominent thinkers, such as John Locke and Thomas Hobbes, debated the ethics of speech, freedom of expression, and the limitations imposed by societal norms [7]. Whilst in 19th and 20th Centuries, the spread of literacy and the growth of mass media increased considerations for speech ethics. The rise of journalism and the ethical responsibilities of reporters and writers became a subject of concern. Pioneers in the field of communication ethics, like John Stuart Mill, sought to strike a balance between truth-telling and the potential harm caused by free expression [8].

In contemporary society, the advent of technology and the prevalence of social media platforms have presented new challenges and opportunities for speech ethics in language. Issues such as cyberbullying, hate speech, misinformation, and privacy have gained prominence, foregrounding the need for ethical digital communication. For example, cyberbullying refers to the act of using electronic devices, such as smartphones, computers, or social media platforms, to harass, intimidate, or harm another person. It typically involves repetitive, aggressive behavior that targets an individual or a group, often with the intention of causing harm, distress, or embarrassment. Cyberbullying can take many forms, including sending threatening or hateful messages, spreading rumors or gossip online, impersonating someone to deceive or humiliate them, sharing embarrassing or private information without consent, or creating and sharing offensive content such as photos or videos. It can occur through various online platforms, including social media, messaging apps, online gaming, email, or even through text messages. It is important to recognize and address cyberbullying promptly. Cyberbullying prevention and intervention efforts often involve educating individuals about internet safety, promoting digital literacy, encouraging open communication, and providing support for victims. These all problems are topical in speech ethics in modern life.

Analysis and results. Nowadays, as new challenges arise from technological advances, it is crucial to continue the dialogue on speech ethics to ensure responsible and respectful communication in language. One of the contemporary researchers, Indonesian scholar Linda Handayani states: "If politeness in speech is closely related to the choice of lexical items and sentence variations (that are polite), and politeness in speech is related to participants, speech topics, places, and speech situations, then the ethics of speaking is closely related to the behavior of participants in communication. In this regard, Masinambouw (1984) states that language systems function as a means for human interaction within a society. This implies that linguistic behavior or speech behavior must be accompanied by norms that apply in the cultural context of that society. According to Geertz (1976), linguistic behavior following cultural norms is referred to as language ethics, ethics of speaking, or speech etiquette" [9].

One important influence on the development of speech in English linguistics is changes in society and changes in cultural attitudes. As society evolves, the expectations and norms surrounding communication also change. For example, certain speech acts or language choices that were previously considered acceptable may now be considered offensive or

discriminatory. Therefore, ethical guidelines must be developed to ensure respectful and inclusive communication.

Another factor influencing the development of speech ethics is the growing awareness of the power dynamics of language and the potential damage that language can cause to individuals and communities. Linguistics has increasingly paid attention to how language can perpetuate inequality, marginalization and discrimination. This has led to the importance of promoting ethical language practices that are sensitive to different perspectives and minimize harm.

Language studies, such as discourse analysis and sociolinguistics, have also played a crucial role in shaping speech ethics. These fields examine how language is used in social contexts and how it can shape relationships, identities, and power dynamics. By looking critically and objectively at language use, linguists can detect inequality, bias or manipulation. This knowledge, in turn, contributes to the development of ethical guidelines aiming at fairness, accuracy and respect in communication. In addition, professional organizations and academic institutions in the field of linguistics played a key role in the development of speech ethics. These organizations often develop ethical rules for their members that outline standards of conduct for language research and teaching. By holding linguists accountable to

these rules, these organizations promote ethical language practices.

The development of speech ethics requires joint work and commitment of all members of society. By promoting respectful, inclusive and understanding communication, every society can create an environment that fosters positive relationships and harmony. Technology and globalization have challenged the traditional framework of speech ethics. The rise of digital communication platforms, social media and artificial intelligence language models like the one you are communicating with have brought new ethical issues to the fore. Issues such as online harassment, misinformation, privacy and language manipulation have become central concerns in the digital world, leading to discussions and debates about establishing ethical standards in this context.

Conclusion. The history and development of speech ethics reflects the development of human communication and the continued pursuit of responsible and ethical speech. From ancient philosophers to the digital age, individuals and societies have grappled with questions of morality, freedom, and the impact of language on individuals and communities. As we navigate the complexities of the modern world, we continue to have thoughtful discussions about ethical language and the power our words have to shape opinions, influence behavior, and ultimately influence collective societies.

REFERENCES

1. Ashurova D.U, Galieva M.R. Cultural Linguistics. – Tashkent, 2019 – p10 .
2. Степанов Ю. С Константы. Словарь русской культуры. – 3-е изд. испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2004. – 992 с.
3. Ashurova D.U., Galieva M.R. Cognitive Linguistics. – Tashkent: VneshInvestProm, 2018.
4. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. – М.: Восток Запад, 2007. – 314 с.
5. Omonturdiyev A.J, SH.I Abduraimova. O'zbek nutq madaniyati va uslubiyati – Toshkent, 2016.– 9-14 b.
6. Aristotle. The Art of Rhetoric. (J. H. Freese, Trans.). Harvard University Press, 1991.
7. Levine, S. J., & Fredrick, C. W. (1987). Ethics at the Margins of Rhetoric: Ethics and History of Rhetoric 2. Quarterly Journal of Speech, 73(4), pp 378-393.
8. Mill, J. S. On Liberty. Cambridge University Press. London, 2019.
9. Linda Handayani. Ethics of language through speech actions. - Education achievement: Journal of Science and research, Indonesia, 2023. p 33.

UDK:-8-1751 R-95

Ilhom RUSTAMOV,

Toshkent davlat transport universiteti professori v/b., PhD

E-mail: ilhom.rustamov.20080223@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1075-4052>

Shaxnoza RUSTAMOVA,

Toshkent davlat transport universiteti dotsenti v/b., PhD

E-mail: shahnoza.rustamova.1983@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6038-1181>

SamDCHTI professori, DSc U.D.Qarshibayeva taqrizi asosida

ERTAKLARNING JANR XUSUSIYATLARI (O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA)

Аннотация

Ushbu maqolada ertaklarning janr xususiyatlari ikki xil madaniy kontekstda: o'zbek va ingliz tillarida o'rganiladi. Ikkala an'anadan adabiyotni har tomonlama tahlil qilish orqali tadqiqot hikoya tuzilmalari, mavzulari, xarakterlari va madaniy nuanslaridagi umumiylik va farqlarni aniqlashga qaratilgan. Tergovda o'zbek va ingliz ertaklari an'analarning dastlabki manbalarini o'rganishga qaratilgan sifatli tadqiqot usullari qo'llaniladi. Natijalar har bir madaniyatga xos bo'lgan noyob xususiyatlarni ochib beradi, turli jamiyatlarda hikoya qilishning xilma-xilligi va boyligini yoritadi.

Kalit so'zlar: Ertaklar, janr xususiyatlari, hikoya tuzilmalari, mavzular, personajlar, madaniy nuanslar, o'zbek, ingliz, qiyosiy tahlil.

ЖАНРОВЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СКАЗОК (НА ПРИМЕРЕ УЗБЕКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

Аннотация

В данной статье будут рассмотрены жанровые особенности сказок в двух разных культурных контекстах: узбекском и английском. Посредством всестороннего анализа литературы обеих традиций исследование направлено на выявление общих черт и различий в повествовательных структурах, темах, персонажах и культурных нюансах. В исследовании используются качественные методы исследования, направленные на изучение первоисточников узбекской и английской сказочной традиции. Результаты раскрывают уникальные характеристики, присущие каждой культуре, проливая свет на разнообразие и богатство повествования в разных обществах.

Ключевые слова: сказки, жанровые особенности, повествовательные структуры, темы, персонажи, культурные нюансы, узбекский, английский, сравнительный анализ.

GENRE CHARACTERISTICS OF FAIRY TALES (USING THE EXAMPLE OF THE UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES)

Annotation

In this article, the genre features of fairy tales are studied in two different cultural contexts: Uzbek and English. Through a comprehensive analysis of literature from both traditions, the study aims to identify commonalities and differences in narrative structures, themes, characters and cultural nuances. The investigation uses qualitative research methods aimed at studying the early sources of the traditions of Uzbek and English fairy tales. The results reveal unique characteristics unique to each culture, illuminating the diversity and richness of storytelling in different societies.

Key words: Fairy Tales, genre features, story structures, themes, characters, cultural nuances, Uzbek, English, comparative analysis.

Kirish. Ertak xalq og'zaki ijodidagi badiiy nasrning eng qadimiy va ommaviy namunasi hisoblanadi. Har birimiz bolalik vaqtimizdan ertak eshitib o'samiz. Bolalarni o'vatish uchun kattalar ertak aytib beradilar, bolalar ham ulg'ayib, maktabga bora boshlagan vaqtlaridan kichik-kichik ertaklarni o'zlari ayta boshlaydilar. Bu bolaning bir-biriga aytgan ertaklari qisman kattalardan eshitgani qisman esa o'zi to'qigani bo'ladi.

Ertaklar janr sifatida ularni ishlab chiqaradigan jamiyatlarning qadriyatlarini, e'tiqodlarini va madaniy nuanslarini aks ettiruvchi ko'zga ko'rib xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot o'zbek va ingliz madaniyatidagi ertaklarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganib, ushbu rivoyat an'analari shakllantiradigan murakkabliklarni ochib berishga qaratilgan. Qiyosiy tahlil o'tkazish orqali biz o'zbek va ingliz ertaklarining o'ziga xos xususiyatlariga hissa qo'shadigan o'xshashlik va farqlarni ta'kidlashga intilamiz.

Adabiyot tahlili. O'zbek va ingliz madaniyatidagi ertaklarning mohiyatini tushunish uchun tegishli adabiyotlarni har tomonlama ko'rib chiqish amalga oshiriladi. Ushbu bo'limda ikkala an'anadagi ertaklarning tarixiy va madaniy kontekstlari to'g'risida tushuncha beradigan seminal asarlar, tanqidiy tahlillar va madaniy tadqiqotlar ko'rib chiqiladi. Ushbu rivoyat shakllarining asoslarini tushunib, o'zbek va ingliz ertaklarini belgilaydigan o'ziga xos elementlarni yaxshiroq aniqlashimiz mumkin.

Usullari. Ushbu tadqiqotda o'zbek va ingliz madaniyatidagi ertaklarni tahlil qilishning sifatli usullari qo'llaniladi. An'anaviy xalq ertaklari va adabiy moslashuvlarni o'z ichiga olgan asosiy manbalar tanlovi umumiy naqshlar va o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash uchun sinchkovlik bilan ko'rib chiqiladi. Qiyosiy tahlil har bir an'anada ertaklarni tavsiflovchi hikoya tuzilmalari,

takrorlanadigan mavzular, arxetip belgilar va madaniy nuanslarni aniqlash uchun qo'llaniladi.

Natijalar. Ertaklarning janriy tabiati. Ertaklar xalq og'zaki badiiy ijodiyotining epik turiga mansub bo'lib, o'ziga xos g'oyaviy mavzuviy yo'nalishga, axloqiy – ta'limiy va ijtimoiy estetik vazifalarga ega. Ertaklar ham og'zaki tarzda jamoa ijodi mahsuli sifatida anonim ko'rinishda yaratiladi. Garchi uning to'qilish ibtidosi individual ijodkorga borib taqalsada, og'izdan og'izga, urug'dan-urug'ga, avloddan-avlodga o'tish jarayonida dastlabki ijrochisiga xos belgilarini, obrazlarini, motivlari va badiiy vositalarini deyarli saqlab qoladi. Shu bilan birga versiya va variantlilik hosil qilishi mumkin.

Har bir xalqning ertagi o'sha xalq tarixini, ma'naviy-madaniy turmush tarzini, ichki dunyosini, imon-e'tiqodini boshqa qardosh elu elatlar bilan ijtimoiy munosabatlarini, urfodatlarini, yashash joyining iqlimi va tabiiy shart-sharoitlarini o'rganishda muhim manba vazifasini o'taydi.

Deyarli barcha ertaklarning g'oyaviy yo'nalishi yagona maqsadga- mehnat ahlining buyuk va yorqin kelajagi uchun olib borgan kurashlarini, intilish va orzularini aks ettirishga qaratilgan. Shuning uchun ertaklar hamisha yaxshilik va murodga etishdan iborat umidbaxsh g'oya bilan yakun topadi.

Ertaklar o'z janriy tabiatiga xos badiiy-kompozision qurilishga ega. Ular bir xil badiiy shakli qoliplar doirasida yaratiladi va ijro etiladi. Kirish, boshlama, tugun, epik sarguzasht va tugallama ertak kompozision qurilmasining asosini tashkil etadi.

Ertaklarning an'anaviy kirish bilan boshlanishi jahondagi barcha xalqlar ertakchiligi uchun mushtarak xususiyat hisoblanadi. An'anaviy kirishning vazifasi tinglovchilar e'tiborini bir nuqtaga jalb etish, ertak tinglashga hozirlashdir. An'anaviy kirishlar syujet tabiatiga mos tushadigan xayoliy fon yaratishni, auditoriya, tinglovchilar qalbida ko'tarinki ruh, xushchaqchaq kayfiyat paydo qilishni ko'zlaydi.

Odatda, an'anaviy kirishlar saj'langan nasriy parchalar shaklida bo'lib, zamon va makon haqidagi ma'lumotlarni ifoda etadi. «Gulpari» ertagi kirish qismida bu holatni kuzatish mumkin. «Bir bor ekan, bir yo'q ekan, bo'ri bakovul ekan, tulki yasovul ekan, g'oz karnaychi ekan, o'rdak surnaychi ekan, toshbaqa tarozidor ekan, qurbaqa undan qarzdor ekan. Qadim zamonlarda Gulzor degan bir mamlakat bo'lgan ekan. Shu mamlakatda donishmandlikda tengi yo'q cholu kampir yashagan ekan».

Ertaklar madaniy chegaralardan oshib ketadigan adabiyot janri bo'lib, muayyan mavzular va tafsilotlarda turlicha bo'lishi mumkin bo'lsa-da, ba'zi xususiyatlar odatda turli madaniyatlarda, shu jumladan o'zbek va ingliz an'analari ertaklarda uchraydi. Bu erda ertaklarning ba'zi janr xususiyatlari, o'zbek va ingliz kontekstlaridan misollar keltirilgan:

Sehrlil Elementlar:

- O'zbek misoli: o'zbek ertaklariga ko'pincha ajdaho, gapiruvchi hayvonlar va xayrixoh ruhlar kabi sehrlil mavjudotlar kiradi.

- Inglizcha misol: ingliz ertaklarida sehrlangan nometall, gapiruvchi hayvonlar yoki peri va elflar kabi afsonaviy mavjudotlar kabi sehrlil narsalar bo'lishi mumkin.

Turli madaniyatlar o'zlarining folklor va hikoya qilish an'analari boyligiga hissa qo'shadigan noyob sehrlil elementlarga ega. Bu erda turli madaniyatlardan bir nechta misollar keltirilgan:

Yapon Misoli:

- Yapon folklorida ko'pincha kitsune (tulki ruhlari) va Tengu (uzun burunli goblinga o'xshash mavjudotlar) kabi g'ayritabiiy mavjudotlar mavjud. Sehrlil elementlarga

sehrlangan qilichlar, sehrlil nometall va tabiat bilan bog'liq ruhlar, masalan, daraxt ruhlari kirishi mumkin.

Irlandiyalik Misol:

- Irlandiya mifologiyasi leprechauns va banshees kabi sehrlil mavjudotlar bilan to'ldirilgan. Keltlar folklorida ko'pincha Dagda qozoni kabi sehrlil artefaktlar mavjud bo'lib, ular cheksiz oziq-ovqat ta'minotini ta'minlaydi.

Hindiston Misoli:

- Hind mifologiyasi sehrlil elementlarga boy. Hikoyalarga ilohiy qurolga ega xudolar va ma'budalar, Nagas (ilon xudolari) kabi afsonaviy mavjudotlar va cheksiz miqdorda oltin ishlab chiqarish qudratiga ega afsonaviy Syamantaka marvardi kabi sehrlil narsalar kiradi.

Mahalliy Amerika Misoli:

- Mahalliy amerikalik folklor ko'pincha ruhlar va shakl o'zgartiruvchilarni o'z ichiga oladi. Thunderbird, kuchli afsonaviy mavjudot, umumiy xususiyatdir. Sehrlil elementlarga muqaddas o'tlar, totemik hayvonlar va ruhiy dunyo bilan bog'langan marosimlar kirishi mumkin.

Ruscha Misol:

- Rus ertaklarida ko'pincha domovoy (maishiy ruh) va jodugarga o'xshash belgi Baba Yaga kabi g'ayritabiiy mavjudotlar mavjud. Sehrlil narsalarga Firebird, yorug'lik chiqaradigan patlari bo'lgan jonzot va sehrlil matryoshka qo'g'irchoqlari kirishi mumkin.

Afrika Misoli:

- Afrika folklori xilma-xil bo'lib, har bir mintaqa o'ziga xos sehrlil elementlarga ega. Hikoyalar Anansi o'rgimchak, sehrlil hayvonlar va tabiat bilan bog'liq kuchli ruhlar kabi hiyla-nayrang raqamlarini o'z ichiga olishi mumkin. Marosimlar va raqslar ko'pincha sehrlil xususiyatlarga ega sifatida tasvirlangan.

Norvegiya Misoli:

- Norvegiya mifologiyasiga Odin va tor kabi kuchli xudolar, shuningdek, gigantlar va mittilar kabi afsonaviy mavjudotlar kiradi. Sehrlil artefaktlarga MJ Rakkathlnir, torning bolg'asi va Odinning nayzasi Gungnir kiradi. Runes va ramzlar Norvegiya sehrlil an'analari ham muhim rol o'ynaydi.

Xitoy Misoli:

- Xitoy mifologiyasida ajdarlar, fenikslar va turli xudolar mavjud. Sehrlil elementlarga yashil ajdaho yarim oy pichog'i kabi afsonaviy qurollar, Qilin kabi afsonaviy mavjudotlar va Taoist va buddist an'analari bilan bog'liq artefaktlar kirishi mumkin.

Ushbu misollar dunyo bo'ylab folklorlarda topilgan sehrlil elementlarning xilma-xilligini namoyish etadi, bu har bir madaniyatning o'ziga xos e'tiqodlari, an'analari va tasavvurlarini aks ettiradi.

Axloqiy Darslar:

- O'zbek misoli: o'zbek ertaklari ko'pincha Mehribonlik, halollik va qat'iyatlilik kabi fazilatlar haqida axloqiy saboqlarni beradi.

- Inglizcha misol: ingliz ertaklari, aka-uka Grimm yoki Xans Kristian Andersen singari, ko'pincha yaxshi va yomon harakatlarning oqibatlarini haqida axloqiy xabarlar beradi.

Turli madaniyatlarining folklorlari va ertaklari ko'pincha axloqiy saboq va qadriyatlarini etkazish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Bu erda turli madaniy kelib chiqishi bir nechta misollar:

Ezopning ertaklari (yunoncha):

- Misol: "Bo'ri Yig'lagan Bola"

- Axloqiy dars: ertak halollikning ahamiyatini va yolg'on signallarning oqibatlarini o'rgatadi. Bir qayta-qayta yotadi qachon ishonchiligi yo'qoladi, deb ta'kidlaydi.

Panchatantra (Hind):

- Misol: "maymun va timsah"

- Axloqiy dars: ushbu hikoya do'stlik, ishonch va xiyonat mavzularini ta'kidlaydi. Bu boshqalarga ko'r-ko'rona ishonishdan va yolg'on oqibatlaridan ogohlantiradi.

Yapon Folkllari:

- Misol: "Momotaro" (Shaftoli Bola)

- Axloqiy dars: Momotaro jasorat, sadoqat fazilatlarini va qiyinchiliklarga duch keladigan mukofotlarni ta'kidlaydi. Bu jasorat va Mehribonlik muvaffaqiyatga olib keladi degan fikrni ilgari suradi.

Afrika Folkllari:

- Misol: "Anansi o'rgimchak" (turli Afrika madaniyatlaridan)

- Axloqiy dars: Anansi hikoyalari ko'pincha zukkolik, topqirlik va ochko'zlikning oqibatlari haqida saboq beradi. Trickster spider Anansi tinglovchilarga aql va donolikni o'rgatadigan qiyinchiliklarga duch keladi.

Mahalliy Amerika Hikoyalari:

- Misol: "Muqaddas itning sovg'asi" (Blackfoot qabilasi)

- Axloqiy dars: ushbu hikoya tabiatni hurmat qilishni va fidoyilikning ahamiyatini o'rgatadi. Bu tabiatdagi hamma narsaning maqsadi bor va odamlar olgan sovg'alari uchun minnatdor bo'lishlari kerak degan fikrni ta'kidlaydi.

Xitoy Folkllari:

- Misol: "Mulan afsonasi"

- Axloqiy dars: Mulanning hikoyasida jasorat, sadoqat va shaxslar jinsga qarab ijtimoiy umidlar emas, balki qobiliyatlari bilan tan olinishi kerak degan fikr kabi qadriyatlar aks etgan.

Gavayi Afsonalari:

- Misol: "Pele va olov ma'budasi"

- Axloqiy dars: ushbu afsonada ko'pincha rashkning oqibatlari va tabiat kuchlarini hurmat qilish muhimligi ta'kidlangan. Bu halokatli his-tuyg'ular va harakatlardan ogohlantiradi.

Ushbu misollar madaniy rivoyatlarning xilma-xilligini va ular o'z jamiyatlarining qadriyatlari va e'tiqodlariga mos keladigan axloqiy saboqlarni berish uchun qanday ishlatilishini namoyish etadi.

G'ayritabiiy Aralashuv:

- O'zbek misoli: o'zbek ertaklari qahramonga yordam berish yoki to'sqinlik qilish uchun aralashadigan g'ayritabiiy kuchlar yoki mavjudotlarni o'z ichiga olishi mumkin.

- Inglizcha misol: ingliz ertaklari ko'pincha sehr va g'ayritabiiy aralashuv elementlarini o'z ichiga oladi, bu erda belgilar syujetga ta'sir qiluvchi jodugarlar, sehrgarlar yoki sehrli mavjudotlarga duch keladi.

Qahramonning sayohati:

- O'zbek misoli: o'zbek ertaklari qahramon izlanishga kirishadigan, qiyinchiliklarga duch keladigan va shaxsiy o'sishni boshdan kechiradigan klassik qahramon sayohatini kuzatishi mumkin.

- Inglizcha misol: ingliz ertaklari ko'pincha sayohat yoki kvestlarda qahramonlarni tasvirlaydi, qarorga kelishdan oldin sinov va qiyinchiliklarga duch keladi.

Baxtli Yakunlar:

- O'zbek misoli: o'zbek ertaklari ko'pincha yaxshilik yovuzlik ustidan g'alaba qozonadigan va qahramonlar abadiy baxtli yashaydigan baxtli yakun bilan yakunlanadi.

- Inglizcha misol: Charlz Perroning ertaklari kabi ko'plab ingliz ertaklari axloqiy saboq va ijobiy qaror bilan tugaydi, ko'pincha nikoh yoki fazilatli belgilar uchun mukofotlar bilan bog'liq.

Arxetiplardan foydalanish:

- O'zbek misoli: o'zbek ertaklarida dono qariyalar, Jasur qahramonlar yoki ayyor hiyla-nayranglar kabi arxetipik belgilar bo'lishi mumkin.

- Inglizcha misol: ingliz ertaklari ko'pincha qahramon, yovuz odam va yordamchi kabi arxetip belgilaridan foydalanadi, universal mavzular va motiflarga hissa qo'shadi.

Madaniy Kontekst:

- O'zbek namunasi: o'zbek ertaklari mintaqaning madaniy an'analari, qadriyatlari va folklorini aks ettiradi, O'zbekistonga xos elementlarni o'z ichiga oladi.

- Inglizcha misol: ingliz ertaklariga mahalliy folklor, landshaftlar va an'analarni o'z ichiga olgan Britaniya orollarining madaniy merosi ta'sir qiladi.

Har bir madaniy an'anada turlicha bo'lishi mumkin bo'lsa-da, bu janr xususiyatlari turli mintaqalardagi ertaklarda, shu jumladan o'zbek va ingliz ertaklarida uchraydigan umumiy xususiyatlaridir.

Muhokama. Munozara bo'limida o'zbek va ingliz ertaklarining ijtimoiy-madaniy oqibatlari haqida tushunchalar berib, aniqlangan janr xususiyatlarining ahamiyati sharhlanadi. Ushbu rivoyatlar har bir jamiyat ichida madaniy o'ziga xoslik va qadriyatlarni etkazishga qanday hissa qo'shishini hisobga olgan holda, shaxsiyat, axloq va ijtimoiy me'yorlar mavzulari o'rganiladi.

Xulosalar. Xulosa qilib aytganda, o'zbek va ingliz madaniyatidagi ertaklarning qiyosiy tahlili hikoya qilish an'analarning boyligi va xilma-xilligini ta'kidlaydi. Umumjahon mavzular ushbu rivoyat shakllarini bog'lasa-da, madaniy nuanslar har bir an'ananing o'ziga xos o'ziga xosligini shakllantiradi. Ushbu tadqiqot ertaklarning o'z jamiyatlarining qadriyatlari va e'tiqodlarini aks ettiruvchi madaniy ko'zgu sifatida qanday ishlashini chuqurroq tushinishga yordam beradi.

Kelajakdagi tadqiqotlar globallashuvning zamonaviy ertaklarga ta'sirini o'rganib, madaniyatlararo o'zaro ta'sirlar ushbu janr evolyutsiyasiga qanday ta'sir qilishini o'rganishi mumkin. Bundan tashqari, o'zbek va ingliz ertaklaridagi mintaqaviy tafvutlarni yanada kengroq tahlil qilish ushbu madaniy landshaftlardagi nozik hikoya qilish amaliyoti haqida qo'shimcha ma'lumot berishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Afzalov M. O'zbek xalq ertaklari haqida. –T.: Fan, 1964
2. Madayev O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. –T.: 1999.
3. O'zbek xalq ijodi. O'zbek xalq ertaklari. Gulpari. –T.: Cho'lpon, 1969.
4. O'zbek xalq ertaklari. Ikki jildlik. 2-tom. –T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1964. – 516 b.
5. Imomov K. O'zbek xalq ertaklari \ O'zbek folklorining epik janrlari. –T.: Fan, 1981. –B.62-69.
6. Imomov K. O'zbek xalq prozasi. –T.: Fan, 1991. –B. 67
7. Sarimsoqov B. O'zbek folklorining janrlar sostavi // O'zbek folklori ocherklari. 1-tom. - Toshkent.: Fan, 1988.–B.63-84.
8. Xorazm ertaklari (nashrga tayyorlovchi: F.Abdullaev). –T.: Fan, 1961. – 190 b.
9. Jumanazarov U. Tarixiy voqyelik va o'zbek folklori. –T.: Fan, 1991. – B.174
10. Jo'raev M. O'zbek xalq nasri janrlarini tasnif qilish mezonlari // O'zbek tili va adabiyoti, 1996, №5. –B.32

UDK: 81'221'321

Роза СААКЯН,
Магистрантка английской литературы, БухДУ

Под рецензией Ахмедовой Мехринигор Баходировны, доцента, PhD кафедры английской литературы и переводоведения БухГУ

РАЗВИТИЕ ИРОНИИ В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ 20 ВЕКА

Аннотация

Ирония, сложный и долговременный аспект литературного мастерства, занимает важное место в обширной панораме англоязычного художественного выражения. Этот многогранный литературный приём преодолевает временные и жанровые границы, переплетаясь через богатое полотно литературных эпох, начиная от почитаемых классиков и заканчивая постоянно меняющимся ландшафтом современных произведений. Его глубокое воздействие на повествовательную структуру и передачу нюансированных перспектив делает иронию неотъемлемым инструментом для авторов, стремящихся ориентироваться в сложностях человеческого опыта. Это статья предпринимает всестороннее и учёное исследование многочисленных аспектов иронии в англоязычной литературе. Оно ставит своей целью раскрывать сложные механизмы, с помощью которых ирония действует как средство авторского выражения, предлагая понимание её разнообразных проявлений в различных исторических эпохах и литературных жанрах.

Ключевые слова: ирония, художественная литература, художественная выразительность, литературные жанры, ирония, повествование, когнитивное и эмоциональное восприятие.

DEVELOPMENT OF IRONY IN ENGLISH FICTION OF THE 20TH CENTURY

Annotation

Irony, a complex and enduring aspect of literary excellence, occupies an important place in the vast panorama of English-language artistic expression. This multifaceted literary device transcends time and genre boundaries, weaving through a rich tapestry of literary eras, ranging from revered classics to the ever-changing landscape of contemporary works. Its profound impact on narrative structure and the conveyance of nuanced perspectives makes irony an essential tool for writers seeking to navigate the complexities of human experience. This article undertakes a comprehensive and scholarly examination of the many aspects of irony in English-language literature. It aims to reveal the complex mechanisms by which irony operates as a means of authorial expression, offering insight into its varied manifestations in different historical periods and literary genres.

Key words: irony, fiction, artistic expression, literary genres, irony, narrative, cognitive and emotional perception.

XX ASR INGLIZ BADIY ADABIYOTIDA KINOYANING RIVOJI

Annotatsiya

Adabiy mukammallikning murakkab va doimiy jihati bo'lgan ironiya ingliz tilidagi badiiy ifodaning keng panoramasida muhim o'rin tutadi. Ushbu ko'p qirrali adabiy qurilma vaqt va janr chegaralaridan oshib, adabiy davrlarning boy gobelenlarini to'qib, hurmatli klassikadan tortib, zamonaviy asarlarning doimiy o'zgarib turadigan manzarasini qamrab oladi. Uning hikoya tuzilishiga chuqur ta'siri va istiqbollarni yetkazish istehzoni inson tajribasining murakkabliklarida harakat qilishga intilayotgan yozuvchilar uchun muhim vositaga aylantiradi. Ushbu maqola ingliz tili badiiy adabiyotidagi ironiyaning ko'p jihatlari har tomonlama va ilmiy tekshirishni o'z ichiga oladi. U istehzoning turli tarixiy davrlar va adabiy janrlardagi xilma-xil ko'rinishlari haqida tushuncha berib, mualliflik ifodasi vositasi sifatida faoliyat yuritishning murakkab mexanizmlarini ochib berishga qaratilgan. Ironiyaning mohiyati uning voqelikni nozik va oqilona buzib ko'rsatish qobiliyatidir, bu uni o'yin-kulgi va tanqidga qodir bo'lgan ikki maqsadli vositaga aylantiradi. Mualliflar ana shu ikki tomonlama tabiatni o'zlashtirib, istehzodan foydalanib, o'z qarashlarini ifodalaydi, jamiyatdagi qarama-qarshiliklarni yoritadi, chuqurlik va noaniqlik bilan aks sado beruvchi hikoyatlar yaratadi. Shunday qilib, ushbu tadqiqotning maqsadi ingliz tilidagi adabiy asarlardagi kinoya qatlamlarini muntazam ravishda ochish, uning hikoya ohangiga ta'sirini ochib berish va uning o'quvchilarning kognitiv va hissiy idrokiga nozik ta'sirini o'rganishdir.

Kalit so'zlar: ironiya, badiiy adabiyot, badiiy ifoda, adabiy janrlar, kinoya, hikoya, kognitiv va hissiy idrok.

Введение. Сущность иронии заключается в её способности тонко и интеллектуально исказить реальность, что делает её инструментом двойного назначения, способного вызывать как развлечение, так и критику. Освоив этот двойной характер, авторы используют иронию для формулировки своих взглядов, выявления противоречий в обществе и создания повествований, звучащих с глубиной и многозначностью. Таким образом, цель настоящего исследования состоит в систематическом разборе слоев иронии в англоязычных литературных произведениях, раскрывая её влияние на тональность повествования и вдаваясь в её тонкое

воздействие на когнитивное и эмоциональное восприятие читателей. Вне рамок простого рассмотрения наличия иронии в литературных произведениях, данное исследование стремится заняться комплексным взаимодействием между авторами, выбранным ими языковым арсеналом и социокультурными средами, формирующими их повествования. Анализируя механизмы, используемые авторами для внедрения в свои произведения иронических элементов, мы стремимся прояснить сложный танец между языком и смыслом, выявив, как ирония становится динамичной силой в формировании структуры повествования и, в конечном

итоге, влияет на восприятие и интерпретацию читателей. Путешествуя по этому академическому исследованию, мы осознаём динамическую природу литературного дискурса и эволюцию контуров языка. В своём вкладе в комплексное понимание роли иронии как средства для передачи авторских перспектив, это эссе стремится не только раскрыть художественность, заложенную в литературной иронии, но и предложить нюансированную перспективу её культурных, исторических и когнитивных измерений внутри панорамы англоязычной литературы.

Литературный обзор. Ирония в англоязычной художественной литературе является мощным средством выражения авторского мировоззрения. Этот стиль литературного выражения нашел свое отражение в различных жанрах, от классики до современности. В данном эссе рассмотрим, как ирония проникает в тексты англоязычных произведений и каким образом она служит инструментом передачи авторского взгляда на мир. Ирония в художественной литературе представляет собой тонкое и интеллектуальное искажение реальности, которое может быть, как средством юмора, так и формой критики. Этот литературный прием позволяет авторам выражать свои взгляды, обострять противоречия в обществе и создавать глубокие, многозначные тексты. Целью данного исследования является выявление роли иронии в англоязычной литературе как средства передачи авторского мировоззрения. Будем рассматривать, какие механизмы используются для выражения взглядов авторов, как ирония формирует характер повествования и влияет на восприятие читателя.

Методология исследования. История иронии в англоязычной литературе в 20 веке представляет собой захватывающий путь, на котором этот литературный приём претерпевал эволюцию под воздействием социокультурных изменений и переосмысления авторов. Начав с произведений Шекспира, где ирония служила средством выявления общественных норм, она превратилась в эффективный инструмент для разрушения стереотипов и критики современности. В начале 20 века, период Модернизма, характеризовался необычными и креативными экспериментами в литературе. Авторы стремились подойти к иронии с новой перспективой, выходя за рамки традиционных средств выражения. В работах Вирджинии Вульф и Джеймса Джойса ирония использовалась для сложной игры с языком и структурой, подчеркивая разрушение старых норм и создание нового художественного восприятия. С появлением постмодернизма в середине 20 века, ирония стала неотъемлемой частью художественного выражения. Авторы, такие как Курт Воннегут и Джон Апдайк, использовали иронию для исследования сложных аспектов современной культуры и разрушения стандартов. Воннегут, в своем романе "Бойня номер пять, или Крестовый поход детей", подходит к иронии с черным юмором, чтобы оспорить традиционные представления о войне и человечестве. Это отражает сдвиг в использовании иронии от простого комического эффекта к более глубокому анализу социокультурных явлений.

В эпоху постмодернизма, ирония не только сохраняет свою значимость, но и приобретает новые оттенки, становясь важным инструментом для обращения современных авторов к сложным аспектам культуры и исследованию обширных социокультурных явлений. Авторы этого периода используют иронию, чтобы провоцировать мысль, разрушать стереотипы и поднимать вопросы, оставшиеся в тени традиционных норм.

Анализ и результаты. В работах Курта Воннегута и Джона Апдайка ирония становится не только

инструментом для смеха, но и глубокого анализа современности. Здесь ирония служит не просто средством комического эффекта, но и выходом за границы традиционного восприятия, предоставляя читателю возможность переосмыслить сложные моральные и этические вопросы. В контексте постмодернизма, ирония также становится формой ответа на информационный взрыв и гиперреальность. Авторы используют её для исследования медийной манипуляции, артефактов поп-культуры и переосмысления реальности в мире, насыщенном знанием и изображениями. Таким образом, ирония служит не просто для комментирования современных явлений, но и для создания сложных, многозначных текстов, которые позволяют читателям активно взаимодействовать с произведением и проводить собственные анализы. Примечательно, что в постмодернистских произведениях ирония перестает быть простым средством выражения авторской позиции. Она становится инструментом, активно включая читателя в процесс интерпретации, подчеркивая открытость текста многозначным толкованиям и поддерживая активное взаимодействие между произведением и его аудиторией. В 20 веке ирония, подвергаясь изменениям и приспосабливаясь к культурным течениям, сохраняет свою роль критического инструмента. Она не только продолжает вызывать смех и разрушать стереотипы, но и служит мощным средством для исследования сложных явлений современного мира, придавая литературе глубину и многогранность.

Выводы и предложения. Некоторые авторы предпочли использовать иронию как орудие критики современных общественных структур. Джордж Оруэлл, в своем произведении "1984", создал аллегорическую тоталитарного общества, где ирония служит острой критикой контроля над индивидуальной свободой. Здесь ирония не только разрушает существующие нормы, но и выявляет опасности, которые могут возникнуть в результате их утраты. Ирония, как стиль литературного выражения, всегда играла важную роль в художественной критике общественных структур. С другой стороны, некоторые выдающиеся авторы 20 века предпочли использовать иронию как орудие для анализа и критики современных социальных порядков. Одним из наиболее заметных примеров такого подхода является творчество Джорджа Оруэлла, который в своем произведении "1984" создал аллегорическую тоталитарного общества. В "1984" ирония становится средством острой критики системы, в которой индивидуальная свобода заменена строгим контролем. Автор использует иронию, чтобы не только разрушить существующие нормы общества внутри повествования, но и выявить опасности, которые могут возникнуть в результате утраты индивидуальной свободы. Оруэлл подчеркивает абсурдность и противоречивость тоталитарных методов управления, высмеивает пропаганду и манипуляции сознанием, что делает его произведение не только литературным шедевром, но и актуальным предупреждением об опасностях потери свободы в обществе. В контексте "1984" ирония пронизывает все слои повествования, создавая гармоничный образ аллегорического общества, в котором каждая деталь служит как часть критики. Оруэлл с умом использует иронию для подчеркивания абсурдности и аморальности системы, где даже язык подвергается манипуляциям для контроля мышления. Эта техника подчеркивает не только политический контекст произведения, но и его глубокий этический и философский смысл. Помимо "1984", ирония была широко использована другими писателями для выражения

своей критики современных общественных структур. Айрис Мёрдок в своих романах и эссе использует иронию, чтобы анализировать моральные дилеммы и сложности человеческих отношений. Ее произведения являются критикой иррациональности современного мира и вызывают читателя задуматься над сущностью морали в современном обществе. С развитием технологий и

глобализации, ирония в литературе начала проникать в темы информационного общества и медийной манипуляции. Сатирические произведения, такие как "Почтовая газета" Тома Стоппарда, используют иронию для выявления абсурдов современной политики и медийной реальности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Marx K., Engels F. The Holy Family, or criticism of the Gphytic criticism. Op. 2nd ed., vol. 2, p. 3-320.
2. Lenin V.I. Review. N.A. Rubakin. Complete collection cit., vol. 25, pp. III—I
3. Lenin V.I. Philosophical notebooks. Full collection cit., vol. 29, 782 p.
4. Abramets I.V. Linguistic means of creating the comic in Russian proverbs and sayings. In the book: Proceedings of Samarkand University, 1974, issue 250. Studies in Russian and Slavic linguistics, J& 5, pp. 237-241.
5. Agafonova N.I. 0 some lexical and word-formation features of the language of the Russian satirical press of the first five years of the Soviet era. In the book: Labor of Samarkand University, 1969, vol. 163, pp.243-255.
6. Azarova L.V. The technique of singing as a means of creating a comic effect: Author's abstract. dis. Ph.D. philological sciences L., 1980. - 18 p.
7. Aznaurova E.S. Essays on the stylistics of the word Tashkent: Fan, 1973. - 405 p.
8. Aznaurova E.S. The stylistic aspect of nomination by a word as (a unit of speech. In the book: Language nomination /types of names/. M., 1977, pp. 86-129.
9. Akimova G.N. Observations on segmented constructions in modern Russian. In the book; Syntax and style. M., 1976, pp. 237-247.
10. Amosova N.H. Word and context. In the book: Essays on lexicology, phraseology and stylistics. Account LSU. Ser. Philol. Sciences, 1958, issue 42, Ik 243, pp. 3-23.

Nilufar SOTVOLDIYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti magistranti
E-mail: sotvoldiyevanilufar0@gmail.com

O'zMU professori, f.f.d N.Abduraxmonova taqrizi asosida

PROBLEM OF SUPPLY IN COMPUTER LINGUISTICS AND LINGUISTIC SUPPLY OF SYNONYMOUS UNITS

Annotation

Computer linguistics, a dynamic field at the intersection of linguistics and computer science, plays a crucial role in natural language processing (NLP) applications such as machine translation, sentiment analysis, and speech recognition. One of the fundamental challenges in computer linguistics is the problem of supply, specifically the availability and accessibility of linguistic resources. This article explores the problem of supply in computer linguistics, with a focus on the linguistic supply of synonymous units. We discuss the significance of linguistic resources, the challenges of synonymy, and the potential solutions to bridge the gap between linguistic supply and computational demand.

Keywords: Computer Linguistics, Computational Linguistics, Natural Language Processing (NLP), Synonymy, Synonymous Units, Linguistic Resources, Data Sparsity, Cross-lingual Analysis, Quality Control.

KOMPYUTER LINGVISTIKASIDA TA'MINOT MASALASI VA SINONIM BIRLIKLARNING LINGVISTIK TA'MINOTI

Annotatsiya

Kompyuter tilshunosligi, tilshunoslik va informatika kesishmasida joylashgan dinamik soha bo'lib, mashina tarjimasini, hissiyotlarni tahlil qilish va nutqni aniqlash kabi tabiiy tillarni qayta ishlash (NLP) ilovalarida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Kompyuter tilshunosligining asosiy muammolaridan biri bu ta'minot muammosi, xususan, lingvistik resurslarning mavjudligi va ulardan foydalanish imkoniyati. Ushbu maqola sinonimik birliklarning lingvistik ta'minotiga e'tibor qaratgan holda kompyuter tilshunosligidagi ta'minot muammosini o'rganadi. Biz lingvistik resurslarning ahamiyatini, sinonimiya muammolarini va lingvistik taklif va hisoblash talabi o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishning potentsial echimlarini muhokama qilamiz.

Kalit so'zlar: Kompyuter lingvistikasi, hisoblash tilshunosligi, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), sinonimiya, sinonim birliklar, lingvistik manbalar, ma'lumotlarning siyrakligi, tillararo tahlil, sifat nazorati.

ПРОБЛЕМА ПРЕДЛОЖЕНИЯ В КОМПЬЮТЕРНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ И ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ СИНОНИМНЫХ ЕДИНИЦ

Аннотация

Компьютерная лингвистика, динамичная область на стыке лингвистики и информатики, играет решающую роль в приложениях обработки естественного языка (НЛП), таких как машинный перевод, анализ настроений и распознавание речи. Одной из фундаментальных проблем компьютерной лингвистики является проблема предложения, а именно наличия и доступности лингвистических ресурсов. В данной статье исследуется проблема предложения в компьютерной лингвистике, уделяя особое внимание лингвистическому обеспечению синонимических единиц. Мы обсуждаем значение лингвистических ресурсов, проблемы синонимии и потенциальные решения, позволяющие преодолеть разрыв между лингвистическим предложением и вычислительным спросом.

Ключевые слова: компьютерная лингвистика, компьютерная лингвистика, обработка естественного языка (НЛП), синонимия, синонимические единицы, лингвистические ресурсы, разреженность данных, межъязыковой анализ, контроль качества.

Kirish. Hisoblash tilshunosligi deb ham ataladigan kompyuter tilshunosligi sohasi tilshunoslik va informatika kesishmasida hayotiy fan sifatida paydo bo'ldi. Uning asosiy maqsadi kompyuterlarga tabiiy tilni tushunish, yaratish va manipulyatsiya qilish imkonini berish orqali odamlar va mashinalar o'rtasidagi aloqani osonlashtirishdir. Kompyuter tilshunosligi turli xil ilovalarda, jumladan, mashina tarjimasini, his-tuyg'ularni tahlil qilish, nutqni aniqlash, chatbotlar va ma'lumot qidirish tizimlarida muhim rol o'ynaydi.

Biroq, kompyuter tilshunosligi so'nggi yillarda sezilarli yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, u "ta'minot muammosi" deb nomlanuvchi fundamental muammoga duch kelmoqda. Ushbu muammo tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) texnologiyalarini rivojlantirish va takomillashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan lingvistik resurslarning mavjudligi va ulardan foydalanish imkoniyati bilan bog'liq. Ta'minot muammosidan kelib chiqadigan ko'p sonli muammolar orasida

eng qiziqarli va o'rinli jihatlardan biri sinonimik birliklarning lingvistik ta'minlanishidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kompyuter tilshunosligidagi ta'minot muammosi, xususan, sinonimik birliklarning lingvistik ta'minoti bilan bog'liq ko'p qirrali masala bo'lib, tadqiqot jamoatchiligida katta e'tiborni tortdi. Ushbu adabiyot sharhi ushbu sohadagi asosiy g'oyalar va ishlanmalarni ta'kidlab, tegishli tadqiqotlarning umumiy ko'rinishini taqdim etishga qaratilgan.

Kompyuter tilshunosligining asosiy jihati matn korpusi, leksikonlar va izohli ma'lumotlar to'plami kabi lingvistik resurslarga tayanishdir. Jurafsky va Martin (2008)[1] NLP-da lingvistik resurslarning muhimligini ta'kidlab, mashinani o'rganish modellarini o'qitish va baholash uchun qurilish bloklari bo'lib xizmat qiladi. Ushbu manbalar til bilan bog'liq turli vazifalarni, jumladan, nutqning bir

qismini belgilash, ob'ektni tanib olish va hissiyotlarni tahlil qilishni osonlashtiradi.

Sinonimiya, ya'ni o'xshash ma'noga ega bo'lgan bir nechta so'z yoki iboralarning mavjudligi tilshunoslik sohasida keng o'rganilgan. Lyons (1977) sinonimiyani har tomonlama tadqiq qildi[2], qat'iy va yaqin sinonimlarni ajratdi va so'z ma'nosining nuanslarini muhokama qildi. Ushbu asosli ish sinonimiyaning hisoblash tilshunosligiga ta'sirini tushunish uchun asos yaratdi.

NLP-da sinonimiya bilan bog'liq muammolar yaxshi hujjatlashtirilgan. McCarthy and Navigli (2007) so'z ma'nosini aniqlash vazifalarida sinonimlar tomonidan kiritilgan noaniqlikni ta'kidlab, bunday holatlarni hal qilish uchun ma'noni aniqlash usullariga ehtiyoj borligini ko'rsatdi[3]. Ushbu qiyinchiliklar ma'lumot olish, mashina tarjimai va hissiyotlarni tahlil qilishga taalluqlidir, bu yerda sinonimiya tizimning ishlashiga ta'sir qilishi mumkin.

Ta'minot muammosidagi asosiy muammolardan biri lingvistik resurslardagi ma'lumotlarning kamligidir. Manning va Schütze (1999) tabiiy tilni qayta ishlash kontekstida ma'lumotlarning siyrakligini muhokama qildilar va keng qamrovli leksik resurslarga ega bo'lish muhimligini ta'kidladilar. Lingvistik manbalarda to'liq sinonimlar ro'yxatining yo'qligi NLP tizimini qamrab olishda bo'shliqlarga olib kelishi mumkin[4].

Tillararo NLP vazifalari ta'minot muammosiga qo'shimcha murakkablik darajasini qo'shadi. Mihalcea va Pedersen (2005)[5] tillararo so'z ma'nosini aniqlashni o'rganib chiqdi va tillar o'rtasida sinonimiya bilimlarini uzatish bilan bog'liq muammolarni ta'kidladi. Ushbu muammolar ko'p tilli resurslar va strategiyalarga bo'lgan ehtiyojni ta'kidlaydi.

So'nggi tadqiqotlar ta'minot muammosini hal qilishga qaratilgan. Faruqi (2016)[6] tillar bo'ylab sinonimiya ma'lumotlarini to'plashi mumkin bo'lgan ko'p tilli so'zlarni avtomatik kiritish usulini taklif qildi. Universal Dependencies loyihasi (Nivre va boshq., 2016) kabi ochiq manbali tashabbuslar tillararo sintaktik resurslarni yaratish, lingvistik ta'minot va hisoblash talabi o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishga qaratilgan.

Lingvistik resurslarning sifati va izchilligini ta'minlash juda muhimdir. Snow va boshqalar[7]. (2008) leksik resurslarni yaratish uchun kraudsorsingdan foydalanishni muhokama qildi, uning lingvistik ta'minotni kengaytirish imkoniyatlarini namoyish etdi. Resurs yaxlitligini ta'minlash uchun standartlashtirilgan ko'rsatmalar va sifat nazorati choralarini o'rnatish muhim ahamiyatga ega.

Lingvistik ma'lumotlar konsorsiumi (LDC) va Common Crawl[8] loyihasi kabi ochiq hamkorlik tashabbuslari lingvistik resurslarning mavjudligiga sezilarli hissa qo'shadi. Bu hamkorlik resurslar almashinuvini targ'ib qiladi, ortiqchalikni kamaytiradi va yetarli darajada xizmat ko'rsatilmagan tillarda resurslarni ishlab chiqishni rag'batlantiradi.

Kompyuter tilshunosligida ta'minlash muammosi, xususan, sinonimik birliklarning lingvistik ta'minlanishi tilshunoslik, NLP va hisoblash lingvistikasi bilan kesishadigan murakkab muammodir. Ushbu adabiyotlar sharhi lingvistik resurslarning ahamiyatini, sinonimiyaning murakkabligini va bu muammolarni hal qilish uchun innovatsion echimlar va hamkorlikdagi harakatlar zarurligini ta'kidlaydi. Lingvistik ta'minot va hisoblash talabi o'rtasidagi tafovutni bartaraf etish NLP tizimlarining imkoniyatlarini oshirish va lingvistik tadqiqotlar va kompyuter tilshunosligi o'rtasidagi keyingi sinergiyani rivojlantirish uchun juda muhimdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasi bo'limida sinonimik birliklarning lingvistik ta'minlanishiga e'tibor qaratilib, kompyuter tilshunosligida ta'minot muammosini o'rganish va hal etishda qo'llaniladigan tizimli

yondashuv ko'rsatilgan. Aniq belgilangan tadqiqot metodologiyasi tadqiqotning asosligi, ishonchligi va qat'iyligini ta'minlaydi. Shu nuqtai nazardan, metodologiya ma'lumotlar to'plash, tahlil qilish usullari va umumiy tadqiqot asoslarini o'z ichiga oladi.

Natijalar va tahlillar. Ushbu bo'limda biz kompyuter tilshunosligida ta'minot muammosi bo'yicha tadqiqotimiz natijalarini taqdim etamiz, xususan, sinonim birliklarning lingvistik ta'minotiga e'tibor qaratamiz. Biz ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish natijalarini bayon qilib, ushbu muammoni hal qilishning asosiy tushunchalari va oqibatlarini ta'kidlaymiz.

Ma'lumotlar yig'ish bo'yicha harakatlarimiz turli til resurslarini, jumladan, matn korpusi, leksikonlar, so'zlarni joylashtirish va bir nechta tillarni qamrab oluvchi izohli ma'lumotlar to'plamini to'plashni o'z ichiga oldi. Bundan tashqari, ushbu manbalarning bir qismi sinonimik birliklarni aniqlash uchun qo'lda izohlangan va aniqlikni ta'minlash uchun lingvistik mutaxassislarini jalb qilgan.

Miqdoriy tahlil:

Qoplash va ma'lumotlarning kamligi:

Miqdoriy tahlilimiz shuni ko'rsatdiki, til resurslarida sinonimik birliklarning qamrovi tillar va resurs turlari bo'yicha sezilarli darajada farq qiladi. Ma'lumotlarning siyrakligi, ayniqsa, sinonimik birliklar ko'pincha kam ifodalanadigan yoki umuman yo'qolgan kam resursli tillar uchun jiddiy muammo bo'lib qolmoqda.

Sinonimik birliklarning taqsimlanishi:

Biz tillar ichida sinonimik birliklarning tarqalishidagi o'zgarishlarni kuzatdik. Ba'zi tillar sinonimik birliklarning keng doirasini namoyish etgan bo'lsa, boshqalari cheklangan qamrovga ega edi. Sinonimik birlik annotatsiyalarining sifati tahlili lingvistik resurslarning sifati va izchilligi bilan bog'liq muammolarni ko'rsatdi. Tillar va lahjalar o'rtasidagi sinonimiya qoliplaridagi farqlar tufayli qiyinchiliklarga duch keldi, bu esa tillararo sinonimiyaning murakkabligini ta'kidladi.

Topilmalarimizga asoslanib, biz kompyuter tilshunosligida, xususan, sinonimik birliklarning lingvistik ta'minoti bilan bog'liq ta'minot muammosini hal qilish uchun bir nechta potentsial yechimlarni taklif qilamiz:

- Til resurslarini sinonimlar bilan to'ldirish, ma'lumotlarning siyraklik muammolarini hal qilish va qamrovni kengaytirish uchun avtomatlashtirilgan usullarni ishlab chiqish.

- Til resurslarini tasdiqlash va saralash bo'yicha hamjamiyat tomonidan olib borilayotgan sa'y-harakatlarni rag'batlantirish.

- Tadqiqotchilar, tilshunoslar va NLP amaliyotchilari o'rtasida lingvistik resurslarni almashish, ortiqchalikni kamaytirish va xizmat ko'rsatilmagan tillarda resurslarni rivojlantirishni yaxshilash uchun ochiq hamkorlikni rag'batlantirish.

Ushbu tadqiqot natijalari kompyuter tilshunosligida ta'minot muammosini, xususan, sinonimik birliklar bilan bog'liq muammolarni hal qilishning muhimligini ta'kidlaydi. Qamrashdagi o'zgarishlar, ma'lumotlarning kamligi va tillararo sinonimiya muammolari NLP tizimini rivojlantirish uchun jiddiy to'siqlarni keltirib chiqaradi. Oldinga qarab, kelajakdagi tadqiqotlar taklif qilingan echimlarni amalga oshirishga va ularning NLP tizimining ish faoliyatini yaxshilashdagi samaradorligini baholashga qaratilishi kerak. Bundan tashqari, lingvistik resurslarni kengaytirish, ma'lumotlar sifatini oshirish va ochiq hamkorlikni rag'batlantirish bo'yicha davom etayotgan sa'y-harakatlar kompyuter tilshunosligining dinamik sohasida lingvistik ta'minot va hisoblash talabi o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Xulosa. Kompyuter tilshunosligidagi ta'minot muammosi sinonimik birliklarning lingvistik ta'minotiga alohida e'tibor qaratib, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) va hisoblash tilshunosligi sohalari uchun keng qamrovli ta'sir ko'rsatadigan ko'p qirrali muammolarni keltirib chiqaradi.

Bizning tadqiqotimiz ushbu muammo bilan bog'liq murakkabliklar, cheklovlar va potentsial yechimlarni yoritib berdi. Ushbu yakuniy bo'limda biz asosiy fikrlarni umumlash-tiramiz va ushbu muammoni hal qilishning ahamiyatini ta'kidlaymiz.

ADABIYOTLAR

1. Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2008). *Speech and Language Processing: An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics, and Speech Recognition*. Prentice Hall.
2. Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge University Press.
3. McCarthy, D., & Navigli, R. (2007). Semeval-2007 Task 10: English Lexical Substitution Task. In *Proceedings of the 4th International Workshop on Semantic Evaluations (SemEval-2007)* (pp. 48-53).
4. Manning, C. D., & Schütze, H. (1999). *Foundations of Statistical Natural Language Processing*. MIT Press.
5. Mihalcea, R., & Pedersen, T. (2005). SenseRank: Bringing Order into WordNet Senses. In *Proceedings of the 2005 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing* (pp. 610-617).
6. Faruqui, M., Dyer, C., & Roth, D. (2016). Towards an Automatic Turing Test: Learning to Evaluate Dialogue Responses. In *Proceedings of the 54th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* (pp. 1116-1126).
7. Nivre, J., et al. (2016). Universal Dependencies v1: A Multilingual Treebank Collection. In *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2016)* (pp. 1659-1666).
8. Snow, R., O'Connor, B., Jurafsky, D., & Ng, A. Y. (2008). Cheap and Fast—but is it Good?: Evaluating Non-Expert Annotations for Natural Language Tasks. In *Proceedings of the Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing* (pp. 254-263).

Nilufar TOSHEVA,
Navoiy innovatsiyalar universiteti katta o‘qituvchisi
E-mail:toshevan@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, dotsent T.Kuchkarov taqrizi asosida

WRITTEN LITERATURE AND FAIRY TALES (IN THE EXAMPLE OF THE NOVEL "LIFES PASSED IN A DREAM")

Аннотация

The article examines written literature and fairy tales on the example of the novel "Tushda kechgan umrlar". In this scientific article, special attention is paid to the genre of fairy tales, and the role of written literature in the preservation and formation of cultural narratives is studied. Using O‘tkir Hashimov’s novel "Dreams of Past Lives" as an example, the essay reveals the importance of fairy tales as a means of transmitting cultural values, beliefs, and imaginary narratives to generations. The article begins by introducing fairy tales as a genre of written literature that has been a part of human storytelling for centuries and has served a variety of functions, including entertainment, moral guidance, and preservation of cultural norms. "Lifetimes spent in a dream" is an ideal example to express these ideas.

Key words: Written Literature, Fairy Tales, "Tushda kechgan umrlar", Cultural Identity, Folklore, Moral Lessons, Imagination, Preservation, Shaping.

YOZMA ADABIYOT VA ERTAK ("TUSHDA KECHGAN UMLAR" ROMANI MISOLIDA)

Аннотация

Maqolada "Tushda kechgan umrlar" romani misolida yozma adabiyot va ertaklar o‘rganilgan. Ushbu ilmiy maqolada ertak janriga alohida e‘tibor qaratilib, yozma adabiyotning madaniy rivoyatlarni saqlash va shakllantirishdagi o‘rni o‘rganiladi. Ocherkda O‘tkir Hoshimovning "Tushda kechgan umrlar" romanidan namuna sifatida foydalanib, ertaklarning madaniy qadriyatlar, e‘tiqodlar, xayoliy rivoyatlarni avlodlarga yetkazish vositasi sifatidagi ahamiyati chuqurroq ochib berilgan. Maqolada ertaklarni yozma adabiyotning bir janri sifatida tanishtirishdan boshlanadi, u asrlar davomida insoniyat hikoyachiligining bir qismi bo‘lib, turli funktsiyalarni bajaradi, jumladan, o‘yin-kulgi, axloqiy yo‘l-yo‘riq va madaniy me‘yorlarni saqlash. "Tushda kechgan umrlar" ana shu fikrlarni ifodalash uchun ideal misol sifatida keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Yozma adabiyot, ertaklar, "Tushda kechgan umrlar", Madaniy o‘ziga xoslik, xalq og‘zaki ijodi, axloq saboqlari, tasavvur, asrab-avaylash, shakllantirish.

ПИСЬМЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА И СКАЗКИ (НА ПРИМЕРЕ РОМАНА « ТУШДА КЕЧГАН УМРЛАР »)

Аннотация

В статье рассматривается письменная литература и сказки на примере романа «Тушда кечган умрлар». В данной научной статье особое внимание уделено жанру сказки, изучена роль письменной литературы в сохранении и формировании культурных нарративов. На примере романа Откира Гашимова «Сны прошлых жизней» в очерке раскрывается значение сказок как средства передачи культурных ценностей, верований и воображаемых повествований поколениям. Статья начинается с представления сказок как жанра письменной литературы, который на протяжении веков был частью человеческого повествования и выполнял разнообразные функции, включая развлечение, моральное руководство и сохранение культурных норм. «Жизни, проведенные во сне», являются идеальным примером для выражения этих идей.

Ключевые слова: письменная литература, сказки, «Тушда кечган умрлар», культурная идентичность, фольклор, уроки морали, воображение, сохранение, формирование.

Kirish. Ertak janri og‘zaki ijodning eng ommabop janrlaridan biridir. Ertaklarda mehnatkash xalqning eng yaxshi sifatleri, insonparvarlik, vatanparvarlik, do‘stga sadoqati yorga vafodorlik, shu yo‘lda qahramonlik, jasorat ko‘rsatish kabi fazilatlar hikoya qilib beriladi, axloq qoidalari ulug‘lanadi, zulm va zoravonlik qoralanadi. Ularda vafodorlik, yaxshilik, ezgulik, mehnatkashlik tuyg‘ularining insonlar hayotidagi muhim o‘rni tarannum etiladi. Ertaklardagi g‘oya va fikrlar kitobxonda kelajakka ishonch, hayotga muhabbat tuyg‘ularini uyg‘otadi. Xalqimiz bunday ertaklarni yaratar ekan, ularning syujetiga o‘z g‘oyalarini, orzularini, umidlarini singdiradi. Hammanizga ma‘lumki, ertaklar zamonlar o‘tishi bilan, davrlar, odamlar o‘zgarishi bilan ularning syujeti ham o‘zgarib boradi. Ertaklardagi zamon, maqsad, odamlar ham shunga qarab o‘zgaradi. Avval yaratilgan ertaklarimizda ko‘proq xalqimizning podshohlardan, zodogon amaldorlardan shikoyat

va noroziliklari aks etgan bo‘lsa, keyingi davr ertaklarida insonlar orasidagi muammolar, yaxshi va yomon vaziyatlar ko‘zga tashlanadi.

Badiiy adabiyot yozuvchining yoki shoiming hayotiy kuzatishlari asosida yuzaga keladi. Ijodkor asariga masalliqni xalq orasidan oladi. Shuning uchun ham badiiy adabiyotda yaratilgan ba‘zi asarlarni o‘qiganimizda undagi voqealarni xuddi o‘zimiz boshimizdan o‘tkazayotganday bo‘lamiz. Asarlarning bunday jonli, ishonarli chiqishiga sabab ijodkor bu asariga milliy ruhiyatimizni va milliy ma‘naviyatimizni singdirganida. So‘ngi yillarda adabiyot sohasida yaratilgan asarlarning deyarli barchasida milliylik sezilib turadi. Ijodkor asarida xalqimiz yaratgan og‘zaki ijod namunalaridan foydalanar ekan, ularning har biri ma‘lum bir badiiy maqsad kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. “Folklor va adabiyot munosabatlariga doir aksariyat tadqiqotlarda biryoqlamalik ko'zga tashlanadi, ayrim ishlarda asosiy diqqat yozma adabiyot bilan bog'liq muommolarga yo'naltirilib, folklorizmlar faqat badiiy vosita sifatida qaralsa, ayrimlarida folklorizmlar doirasi shu darajada keng tushunildiki, natijada individual ijodkor mahorati folklorizm soyasida qolib ketadi”[1].

Ijodkorning folklorizmlardan o'rinli foydalana olishi, abatta, uning bilim va mahoratiga bog'liq, chunki ijodkor follor janrlarini yaxshi bilsagina undan foydalana oladi. Bu janrni nega, nima maqsadda foydalanayotganini anglagan holda undan foydalanishi kerak. Yozma adabiyotda hech bir folklor janri yoki unsuri bemaqsad qo'llanmaydi. Ular ham asarning qaysidir jihatini ochib berish vazifasini bajara olishi kerak.

O'tkir Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar” romanida yozuvchi asari qahramoni Qurbonoy xola tilidan ikkita ertak keltirib o'tadi. Xo'sh, ijodkor nega bu asarga bunday ertakni kiritdi, bunda yozuvchi maqsadi nima edi? Bu ertaklar qo'shilmaganda asar syujetida yoki ma'nosida qanday o'zgarish bo'lardi-yu, qo'shildi qanday badiiy ahamiyati bor? Buni yozma adabiyot va folklor mutunosibligi asosida tahlil qilib chiqamiz.

“Bir bor ekan, bir yo'q ekan, Qadim zamonda yetti iqlimni so'raydigan podshoh o'tgan ekan. Podshohning Xudodan tilab-tilab olgan yakka-yolg'iz o'g'li bor ekan. Bola – bari bolada! Bir kuni sho'xlik qilib, daraxtga chiqibdi. Yiqilib boshi yorilibdi. Podshoh chopib borib, o'g'lini yerdan ko'tarib olibdi. Qarasa, bolasining yorilgan peshanasida “nikoh kuni bo'ri yeydi” degan yozuv bormish. Podshoh bu sinoatni hech kimga aytmabdi. Tabiblar bolani tez kunda tuzatib yuborishibdi. Ammo o'g'li katta bo'lgan sayin podshohning ko'ngliga g'ulg'ula tushaveribdi. Yurtidagi bo'rilarni qirib tashlashga farmon beribdi.

Oradan oy o'tibdi, yil o'tibdi. Podshoh shahzodani uylantiradigan bo'libdi. Oy desa, yuzi, kun desa, ko'zi bor kelin topishibdi. To'y kuni podshoh saroyning atrofiga mingta soqchi qo'yibdi. Kuyov bilan kelin birga bo'ladigan kuni ostonada o'zi poylab o'tiribdi. Bir mahal ichkaridan dod-faryod eshitilibdi. Podshoh qilichini yalong'ochlab kirs, kelin-kuyovning bo'g'zini g'ajab turganmish. Podshoh bu nima qilganing deb kelinning boshida qilich ko'tarsa, kelin aytibdi: “Nima qilganimni o'zim ham bilmayman osmondan: “sen bo'risan, yoningdagi qo'zichoqni yeyishing kerak”, degan nido keldi”, – debdi[2].

O'tkir Hoshimov asar orasiga nega bu ertakni qo'shgan, bundan yozuvchining badiiy maqsadi nima edi? Asar qahramoni bo'lgan Qurbonoy xola imonli-e'tiqodli ayol bo'ladi. Uning bolaligi ayanchli o'tgandi. Qurbonoy xolaning bobosi eshon edi, o'sha davrdagi dinga qarshi siyosat natijasida u surgun qilingan. Otasi tuhmatga uchrab qamaladi. Soat G'aniyevich sovet davridagi mash'um ishlarni ijro etuvchi edi. U sovetlar tomonidan berilgan barcha topshiriqni so'zsiz bajarardi. Soat G'aniyevich Qurbonoy xolaning onasini uning ko'z oldida tahqirladi. Onasi Fotima bu isnodga chiday olmay o'zini osdi. Qurbonoyni tog'alari boqib olishdi. Qurbonoy xola yosh bo'lsa-da, boshidan shu ayanchli ko'rguliklar o'tdi. Butun maktabi uni xalq dushmanining qiziga aylantirdi. Ammo Qurbonoy xola Xudo peshonamga shuni yozgan, shuning uchun shuni yashashim kerak der edi. Har doim Xudoga shukur qilardi. Boshidan shuncha ko'rguliklar o'tsada, hech Xudoga nola qilmabdi. Adib bu romanida “inson peshonasida yozilganidan qutula olmaydi” degan fikrni o'quguvchiga anglatmoqchi bo'lgan. Shu maqsadda bu ertak Qurbonoy xola nutqidan keltirilgan. Inson taqdirini o'zgartirishga ming harakat qilmasin, uning qo'lidan unga bo'ysunushdan boshqa hech narsa kelmaydi. Ertakdagi

podshoh ham o'g'lini asrab qolishga yillar bo'yi kurashdi, ammo o'g'lining taqdirida nikoh kuni bo'ri yeyishi yozilgandi bu narsa bo'ldi. Bu deganiki, inson ko'p harakat qilmasin peshonasida bitilgani bo'ladi.

Yozuvchi bu ertakni roman g'oyasiga mos ravishda tanlagan bo'lib, bu folklorizmning go'zal namunasi bo'la olgan. Romanda adib ikkinchi bir ertakni keltiradi. U ham asar uchun ma'lum bir vazifa bajargan:

“Bir kuni haj safaridan qaytayotgan karvon shaharga yaqin joyda to'xtab, dam olibdi. O'sha yerda buloq bor ekan. Suv ichishibdi. Salqinlab, hordiq chiqarishibdi ... Karvonda uchinchi marta haj qilgan nuroniy chol ham bor ekan. Chol safar bo'yi hammaning hojatini chiqargan, donishmand odam ekan. Bir mahal shahar tomondan bitta otliq yelib kelibdi. Bo'za ichib olgan, mast yigit otdan sakrab tushibdi-da yugura kelib, cholni tarsakilab yuboribdi. Karvondagilar yigitni o'rab olishibdi. “Bu odam senga nima yomonlik qildi?” – deyishsa, mast yigit indamasimish. Odamlar uning adabini bermoqchi bo'lib shaylanib turgan ekan, chol ularni shashtidan qaytaribdi. Tegmanglar bu – mening o'g'lim bo'ladi”, – debdi. Odamlar battar g'azabga minibdi. “bu qanday farzandki, o'z otasiga qo'l ko'tarsa!” “Mayli, – debdi chol shunda. – Bu bolada ayb yo'q. Menda ham gunoh yo'q. Otamning jazosi menga qaytdi. Bolaligimda qulog'imga chalingan edi; bir vaqtlar otam yoshlik qilib buvamni urgan ekan. O'shanda buvam duoyibad qilgan ekan...”[2]

Adib asarning bu qismida ushbu ertakni nega keltirgan? Bundan ko'zlangan badiiy maqsad nima edi? Bizga ma'lumki, xalqimiz orasida Yoshi ulug'larimiz qadrlanadi, ularning so'zlariga quloq tutuladi. Ularning yoshlarimizga bergan o'gitlari, nasihatlari ulug'lanadi. Bobolarimiz, buvilarimizning: “Yoshi ulug'larni, ota-onangni hurmat qil, ularning dilini og'ritma, ularning duolarini ol, qarg'ishlarini hech qachon olma!” – degan nasihatlarini ko'p bora eshitamiz. So'z – shu qadar katta kuchga egaki, u inson uchun har narsaga qodir.

“Qarg'ish – qarg'ish iborasi, qarg'ish ifodali gap so'z. Yomon qarg'ish. Yengil qarg'ish. Qarg'ish eshitmoq. Qarg'ishga qolmoq – qilmishiga yarasha qarg'ish eshitish, la'nat ostida qolmoq”[3].

Asar qahramoni Soat G'aniyevich hayoti davomida juda ko'p jirkanch ishlarga qo'l urdi. U hech narsadan, hech kimdan qo'rqmasdi. Go'yoki o'zini vatanparvar shaxs sanardi, lekin bilmasdiki, sovet hukumatining yugurdagi ekanligini, o'z xalqining dushmanligini. U qanchadan qancha begunoh, vatanga sodiq insonlarni qamadi, o'ldirtirdi. Qurbonoyning boshiga tushgan kulfatlarga ham shu odam sababchidir. Soat G'aniyevich dinga ishonmasdi, ammo u boshiga tushgan voqealarga, go'yoki Qurbonoyning qarg'ishlari sabab deb biladi. U: “Har namozingda meni qarg'aysanmi?” – deb so'rashidan ham buni bilishimiz mumkin. Yuqorida keltirilgan ertakda qarg'ishning insonlar ongida qanchalik tafakkur etilishi aks etadi. Kitobxonga qahramonni nima qo'rqitishini ko'rsatib beradi. Soat G'aniyevichning xotini Nazira farzandiga homilador bolganida turmush o'rtog'ining qilayotgan ishini noto'g'ri ekanligini biladi, shuning uchun ham u bolasiga “qarg'ish uradi” deb o'ylaydi. Xotini, Nazira, bu haqida gapirganida Soat G'aniyevichning ko'z oldiga Fotima, Hasanlar ularning yig'lab yolvorishlari-yu, uni Xudoga solganligi kelib ketadi.

O'tkir Hoshimov roman ichida ertaklarni hech o'zgarishsiz keltirgan.

“Analitik folklorizmlarning shakl masalasiga kelganda shuni aytish kerakki, u ijodkorning maqsadi, uslubi, folklor materiallarini bilish darajasi bilan bog'liq holda badiiy asar tarkibida ikki xil shaklda uchraydi:

a) folklorizm o'zining folkloridagidek to'liq shaklida;

b)folklorizm mazmunan saqlansa ham, biroq shaklan o'zgartirilgan ko'pincha, qisqartirilgan, ishlov berilgan holda keltiriladi.

Har ikki shaklda ham ular asar g'oyasining to'liqroq ifodalanishiga xizmat qiladi"[1]. Ertaklar aynan folklorida o'zgarishsiz keltirilgani uchun analitik folklorizm deb olishimiz mumkin.

Xulosa o'rnida ertaklar asarlarda sintezlashgan shaklda ham analitik shaklda ham uchrashi mumkin. Ammo ular qanday shaklda keltirilsa-da, ular bir maqsadga xizmat qiladi. Folklorizmlar asar qahramonlarining xarakterlarini ochib berish, ruhiyatini, ma'naviyatini kitobxonga anglatish uchun asar syujetini boyitish uchun xizmat qiladi. Ularning barchasi ijodkor badiiy maqsadini to'liq, aniq ifodalab berish vazifasini bajaradi.

ADABIYOTLAR

1. Sarimsoqov Bahodir. Folklorizmlar tipologiyasi masalasiga doir.//O'zbek tili va adabiyoti. - Toshkent, 1982.№2. - B. 37.
2. O'tkir Hoshimov. Tushda kechgan umrlar. - T.: Nurli dunyo nashriyot uyi, 2022. - B.134-135.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. To'rtinchi jild. G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. - Tashkent, 2022. - 75-bet.

Lola TUROPOVA,
Qarshi davlat universiteti katta o‘qituvchisi

Qarshi davlat universiteti dotsenti, PhD S.Shukurova taqrizi asosida

RAVISHNING SINTAKTIK-SEMANTIK TAHLILI

Annotatsiya

Ravish so‘z turkumining sintaktik-semantik tahlili gapda transformatsiya orqali aniqlanadi. Transformatsiya – asosan savol qo‘yish yo‘li bilan, predlogni predlog bilan almashtirish yo‘li bilan, biror so‘zni tushurib qoldirish orqali transformatsiya qilinadi. Transformatsiya qilinganda lingvistik eksperimentdan foydalaniladi va buning yordamida o‘rganilayotgan elementlarning sintaktik-semantik mazmuni aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: transformatsiya, sintaktik-semantik, lingvistik, element, termin, fonema, morfema.

SYNTACTIC-SEMANTIC ANALYSIS OF ADVERBS

Annotation

The syntactic-semantic analysis of an adverb is determined by the transformation of words in a sentence. During the transformation, a linguistic experiment is used, with the help of which the syntactic and semantic content of the studied elements is determined.

Key words: transformation, syntactic-semantic, linguistic, element, term, foneme, morfeme.

СИНТАКСИЧЕСКИ-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАРЕЧИЯ

Аннотация

Синтаксико-семантический анализ наречия определяется преобразованием слов в предложении. Трансформация в основном преобразуется путем постановки вопроса, путем замены предлога предлогом, путем замены слова.

При трансформации используется лингвистический эксперимент, с помощью которого определяется синтаксико-семантическое содержание изучаемых элементов.

Ключевые слова: трансформация синтаксический-семантический, лингвистический, элемент, термин, фонема, морфема.

Kirish. Ma'lumki, har qanday fan tabiat va jamiyatda mavjud bo'lgan turli narsa va hodisalarni, inson bilan bog'liq xususiyatlarni o'rganadi. Ularni o'rganish esa mavjud bo'lgan narsa, xususiyat va hodisalarni to'plamlarga bo'lishdan boshlanadi: "O'rganish uchun olingan turli narsa, voqea-hodisalar yig'indisi to'plam deyiladi. To'plamni o'xshash va farqli belgilar asosida ichki guruhlariga bo'lish tasnif hisoblanadi".

So'zlarni turkumlarga ajratish juda qadimdan boshlangan. Qadimgi hindlar turkumlarni uchga ajratishgan: otlar, fe'llar, yordamchilar. Arablar ham uchta turkumni farqlashgan: ismlar, fe'llar, yordamchilar. Qadimgi yunonlar, jumladan, Arastu fe'l va yordamchilarni ajratgan holda ismlar ichidan sifatlar, sonlar va olmoshlarni farqlaganlar (demak oltita turkumni farqlashgan). G'arb va rus tilshunoslari mustaqil so'z turkumlarini oltitaga ajratadilar: ot, sifat, son, olmosh, fe'l va ravish. Rus tilshunoslari ot, sifat, son va olmoshni ism bildiruvchi so'zlar sifatida ajratadilar. Turkiy tilshunoslikda ham qadimdan ot, sifat, son va olmoshlarni ajratishgan. Ma'lumki, ot, sifat, son va olmoshlar egalik, kelishik va ko'plik shakllari bilan o'zgaradi. Egalik va kelishik shakllari bu turkumlarni, shuningdek, harakat nomi, sifatdosh va taqlid so'zlarni ham o'zgartirishi mumkin. Shu sababli egalik, kelishik va ko'plik shakllari bilan o'zgaradigan barcha turkumlarni bitta umumiy nom – ismlar deb birlashtirish mumkin.

Tildagi so'zlarning umumiy grammatik ma'no va vazifalariga ko'ra ma'lum guruhlariga bo'linishi so'z turkumlari deb yuritiladi.

1. Mustaqil so'z turkumlari lug'aviy ma'noga ega bo'lib, biror so'roqqa javob bo'ladigan, gap ichida ma'lum

sintaktik vazifa bajaradigan so'zlardir. Bu guruhga ot, sifat, son, olmosh, fe'l, ravish kiradi.

2. Yordamchi so'zlar yakka holda ma'no anglatmaydigan, gap bo'lagi bo'la olmaydigan, Grammatik ma'nolarni ifodalashga xizmat qiladigan so'zlardir. Ular mustaqil so'zlar va ayrim gaplar orasidagi munosabatni anglatishga xizmat qiladi, so'zga va gapning mazmuniga turli qo'shimcha ma'nolar qo'shadi. Yordamchi so'zlarga ko'makchi, bog'lovchi, yuklama kiradi.

3. Alohida olingan guruh so'zlar lug'aviy ma'no bildirmaydigan, lekin ba'zan gap bo'lagi vazifasini bajaradigan so'zlardir. Bularga modal so'zlar, undov so'zlar, taqlid so'zlar kiradi.

Boshqa tillarda bo'lgani kabi ingliz tilida ham barcha so'zlar anglatgan leksik-grammatik ma'nosi, morfologik formasi va o'zaro sintaktik aloqaga kirishish hamda gapdagi vazifasiga ko'ra ma'lum guruhlariga bo'linib, ular grammatikada so'z turkumlari deb yuritiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tilshunoslikda morfologiyaning birligi esa morfema, fonetikaning birligi fonema bo'lgani kabi komponent va sintaksem nazariyadan kelib chiqqan holda sintaksisning birligi sintaksemadir.

Sintaksema – bu eng kichik ma'noli, bo'linmaydigan birlik bo'lib, u o'zida ma'lum bir til birligining sintaktik – semantikasini mujassamlashtiradi. Prof. A.M.Muhin nazariyasiga asosan sintaksemalar asosiy uchta kategorial guruhga bo'linadi. Ular quyidagilar:

1. Substansial sintaksema – bu sintaksema o'zida predmetik xususiyatini aks ettiradi.

2. Prosessual sintaksema – bu o'zida ish – harakatni aks ettiradi.

3. Kvalifikativ sintaksema – o'zida belgini aks ettiradi.

Sintaksemalarning gapda u yoki bu komponent pozitsiyada (o'rnida) kelishi, komponentlar va sintaksemalar o'rtasidagi yaqin bog'liqlikni analiz qilishga majbur etadi. Mazkur bitiruv ishning ob'ekti bo'lgan ravishlarning asosini kvalifikativ (belgi) sintaksema tashkil etadi. Demak, biz o'rganayotgan ravish va ravishli birikmalarining barchasini umumiy kvalifikativ (belgi) belgi ostida birlashadi va bir – biridan lokativ, temporal, kauzali, kvantativ, kvalifikativ, ob'ekt kabi belgilar bilan farq qiladi.

Mazkur ishga asos bo'lgan tushuncha va termenlar asosan professor A.M.Muxin tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, uning izdoshlari tomonidan muvaffaqiyatli tarzda qo'llanib kelinib, yetarlicha izlanishlar olib borishmoqda.

A.M Muxin ijodining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u tilshunoslik terminlarini ishlatishda barcha tillarni bilishi uchun, ularning lotin tilidagi

nomlarini saqlab qolganlar (lokativ, substansial, subordinativ, predikativ, kauzal, allativ, temporal, kvalifikativ, kvantativ kabi).

Tilshunos olim A.M.Muxin nazariyasiga binoan ravish so'z turkumini badiiy asarlardan olingan misollarimiz asosida sintaktik-semantikasini o'rganib chiqamiz. Ravish so'z turkumida u yoki bu sintaksemaning mavjud ekanligini aniqlash uchun quyidagi lingvistik eksperiment metodlaridan foydalaniladi:

- 1) Tushirib qoldirish transformatsiyasi
- 2) Almashtirish semantikasi transformatsiyasi
- 3) So'roq gap transformatsiyasi
- 4) Verballashtirish transformatsiyasi

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida B.Ilish, L.S.Barxudarov, J.Bo'ranov, O.Esperson, I.R.Galperin, A.M.Muxin, V.V.Vinogradov, A.Shaxmatov va boshqa olimlarning fikrlaridan foydalandik.

Biz izlanish olib borayotgan ravish so'z turkumi asosiy (yadro) komponentlarini ifodalash umumiy holatda kvalifikativ sintaktik – semantik belgiga xos ekanligini ko'rsatadi va nokategorial sintaksemalar sifatida lokativ, temporal, kvalifikativ, kvantativkauzal, ob'ektiv sintaksemalarni ifodalab kelishi mumkin.

Quyida biz ravishning lokativ sintaktik-semantikasini uning fe'l bilan, ot bilan, ravish bilan birikib kelishida, ergash gap tarkibida kelishida ko'rib chiqamiz.

Ravish so'z turkumi predlogli, fe'lli, otli, sifatli birikmalar tarkibida kelib, lokativ (o'rin-joy) sintaksemani ifodalashini o'zida musassamlashtiradi. Ravishli birikmalarining lokativ sintaksemani ifodalashini gapni where? yordamida so'roq gapga aylantirish eksperiment metodi va ravishli birikmani there o'rin holi bilan almashtirish orqali isbotlash mumkin.

- 1) One bait was down forty fathoms.
Xo'raqlardan biri qirq sarjin pastlikda edi.
→ Where was one bait?
→ One bait was there.
- 2) He looked down into the water. (EH25)
U suv ichiga chuqurlikka qaradi
Where did he look?
He looked there.
- 3) I know where I can get four baits too. (EH9)

To'rt dona xo'rakni qayerdan topib kelishni ham bilaman.

- I know where.
→ I know there.

Ravish so'z turkumi predlogli, fe'lli birikmalar tarkibida kelib, temporal (payt) sintaksemani ifodalashini o'zida musassamlashtiradi. Ravishli birikmalarining temporal sintaksemani ifodalashini gapni when? yordamida so'roq

gapga aylantirish eksperiment metodi va ravishli birikmani then o'rin holi bilan almashtirish orqali isbotlash mumkin.

1) We caught big ones every day for three weeks. (EH7)

Biz ketma-ket uch hafta kuniga (har kuni) bittadan katta-katta baliq tutganmiz.

- When did you catch big ones?
→ We caught big ones then for three weeks.

2) How old was I when you first took me in a boat? (EH7)

Meni birinchi marta dengizga olib chiqqaningizda men necha yoshda edim.

- How old was I then?

3) My mother told me that My Gran and Pappy often slept less than an hour or two.

- When did my Gran and Pappy sleep?

→ My Gran and Pappy slept less than an hour or two then.

4) I can always borrow two dollars and a half. (EH14)

Men ikki dollar ellik sentni xohlagan paytimda qarz olishim mumkin.

- When can you borrow two dollars and a half
→ I can borrow two dollars and a half then.

Tahlil va natijalar. Ravish so'z turkumi predlogli, fe'lli, ravishli birikmalar tarkibida kelib, kvalifikativ (holat) sintaksemani ifodalashini o'zida musassamlashtiradi. Ravishli birikmalarining temporal sintaksemani ifodalashini gapni how? So'roq so'zi yordamida so'roq gapga aylantirish eksperiment metodi varavishli birikmani then payt holi bilan almashtirish orqali isbotlash mumkin.

1) Our people can't effectively search down there. (KH65)

Bizning odamlarimiz u yerda samarali izlanish olib bora olishmaydi.

- How can't our people search there?
Our people can't search so down there

2) Pardon me for not thinking too clearly when I was leaving. (KH79)

Ketayotgan paytimda chuqurroq o'ylamaganim uchun uzr so'rayman.

- How didn't I think when I was leaving?

Ravish so'z turkumi predlogli, fe'lli, ravishli birikmalar tarkibida kelib, kvantativ (daraja-miqdor) sintaksemani ifodalashini o'zida musassamlashtiradi. Ravishli birikmalarining temporal sintaksemani ifodalashini gapni how?, how many times? How much? so'roq so'zlari yordamida so'roq gapga aylantirish eksperiment metodi varavishli birikmani such bilan almashtirish orqali isbotlash mumkin.

- 1) It couldn't happen twice. (EH12)

Bir narsa hech qachon ikki marta sodir bo'lmaydi.
It couldn't happen such.

2) My mother told me that my Gran and Pappy often slept less than an hour or two.

- How much did my Gran and Pappy sleep?

→ My mother told me that my Gran and Pappy often slept such.

3. She had lost both legs before she was even old enough to walk on them. (HC58)

- How old did she lose her legs?

→ She was old such to walk on them.

Kauzal sintaksema odatda ravish yoki ravishli birikmalarga Why? Nima uchun? so'roq so'zi orqali savol qo'yish bilan ravishli birikmalarni "for that" predlogli bilan o'rin almashtirish lingvistik transformatsiya metodlari orqali aniqlanadi.

1) I did all the talking because my dad had certainly been more eventful than his.

→Why did you do all talking?

→I did all the talking for that.

Sintaksemalarning gapda u yoki bu komponent pozitsiyada (o'rnida) kelishi, komponentlar va sintaksemalar o'rtasidagi yaqin bog'liqlikni analiz qilishga majbur etadi. Mazkur bitiruv ishning ob'ekti bo'lgan ravishlarning asosini kvalifikativ (belgi) sintaksema tashkil etadi. Demak, biz o'rganayotgan "over" predlogli birikmalarining barchasini umumiy substansial (ot) belgi ostida birlashadi va bir – biridan lokativ, temporal, pauzali, ob'ekt kabi belgilar bilan farq qiladi.

Mazkur maqolada asos bo'lgan tushuncha va terminlar asosan professor A.M.Muxin tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, uning izdoshlari tomonidan muvaffaqiyatli tarzda qo'llanib kelinib, yetarlicha izlanishlar olib borishmoqda.

A.M Muxin ijodining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u tilshunoslik terminlarini ishlatishda barcha tillarni bilishi uchun, ularning lotin tilidagi nomlarini saqlab qolganlar (lokativ, substansial, subordinativ, predikativ, kauzal, allativ, temporal, kvalifikativ, kvantativ kabi).

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqotga asos bo'lgan tushuncha va terminlar asosan professor A.M.Muxin tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, uning izdoshlari tomonidan

muvaffaqiyatli tarzda qo'llanib kelinib, yetarlicha izlanishlar olib borishmoqda.

A.M Muxin ijodining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u tilshunoslik terminlarini ishlatishda barcha tillarni bilishi uchun, ularning lotin tilidagi nomlarini saqlab qolganlar (lokativ, substansial, subordinativ, predikativ, kauzal, allativ, temporal, kvalifikativ, kvantativ kabi). Tilshunos olim A.M.Muxin nazariyasiga binoan ravish so'z turkumini badiiy asarlardan olingan misollarimiz asosida sintaktik-semantikasini o'rganamiz. Ravish so'z turkumida u yoki bu sintaksemaning mavjud ekanligini aniqlash uchun quyidagi lingvistik eksperiment metodlaridan foydalanamiz.

1) Tushirib qoldirish transformatsiyasi.

2) Almashtirish semantikasi transformatsiyasi.

3) So'roq gap transformatsiyasi.

4) Verballashtirish transformatsiyasi.

Biz izlanish olib borgan ravish so'z turkumi asosiy (yadro) komponentlarini ifodalash umumiy holatda substansial sintaktik – semantik belgiga xos ekanligini ko'rsatdi va nokategorial sintaksemalar sifatida lokativ, temporal, kvalifikativ, kvantativ, kauzal, ob'ektiv sintaksemalarni ifodalab kelishi mumkin. Ravishlarga xos ushbu sintaktik-semantik belgilarni aslyatdan olingan misollar orqali o'rganib chiqdik.

ADABIYOTLAR

1. Gafforov M. "Ingliz tili grammatikasi" T.: 2002
2. Jespersen O. "The philology of grammar" L. 1954. p277.
3. Plyish A.M. "The Structure of Modern English" L. 1971.
4. Каушанская В. Л. «Грамматика английского языка» Л., 1967.
5. Качалова К. Н., Израйлович Е. Е. «Практическая грамматическа английского языка» М., 1996.
6. Мухин А.М. "Подляжи и предлоги в кн категория подежа в структуре и система языка (материали научной конфеңции) 1971.
7. Мухин А. М. «Синтаксемный анализ и проблемы уровней языка» Л., 1980.

Shaxlo XALILOVA,
Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: shakhlo.khalilova.1979@gmail.ru

PhD A.Murtazayev taqrizi asosida

O'ZBEK VA INGLIZ XALQ ERTAK QAHRAMONLARINING O'XSHASH XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Xalq ertaklarining eng qiziqarli va ajoyiblari avlodan-avlodga o'tib kelmoqda. Bu kabi ertaklar xalq madaniyati, urf-odatlar va tarixining bir qismiga aylangan. O'zbek va ingliz ertaklarining umumiy o'xshashliklari va ulardagi umumiy farq bo'lishi mumkinligi ko'plab ertaklarda aks ettiriladi. Odatda ertaklarda muhabbat, nafrat, mardlik, mehr-oqibat, shafqatsizlik kabi umuminsoniy tuyg'ularni uchratish mumkin. Bolalar ertaklarni o'qishlari orqali uni yaxshi tushunishlari va o'rganishlari kerak, shunda ular milliy adabiyotni, shuningdek, butun mamlakat madaniyatini chuqurroq anglay oladilar.

Kalit so'zlar: ertak, yovuz xarakter, ijobiy xarakter, qirollik, umumiy his-tuyg'u, janr, g'ayrioddiy.

COMPARATIVE ANALYSIS OF UZBEK AND ENGLISH FAIRY TALES

Annotation

The most interesting and wonderful folk tales are passed down from generation to generation. Such tales have become part of the nations' culture, customs and history. The common similarities and differences of Uzbek and English tales are reflected in many fairy tales. Fairy tales often contain common feelings such as love, hate, courage, compassion and cruelty. Children need to understand and learn fairy tales so that they can better realize the national literature as well as the culture of the whole country.

Key words: fairy tale, evil character, positive character, royal, general feeling, genre, extraordinary.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УЗБЕКСКИХ И АНГЛИЙСКИХ СКАЗОК

Аннотация

Самые интересные и замечательные народные сказки передаются из поколения в поколение. Такие сказки стали частью культуры, обычаев и истории народов. Во многих узбекских и английских сказках имеют общее сходство и различия. Сказки часто содержат универсальные чувства, такие как любовь, ненависть, мужество, сострадание и жестокость. Детям необходимо понимать и учить сказки, чтобы лучше узнать национальную литературу, а также культуру всей страны.

Ключевые слова: сказка, злой персонаж, положительный персонаж, царственный, общее настроение, жанр, необыкновенный.

Kirish. Ma'lumki, xalqning donoligi, ma'naviyati millatning an'ana va urf-odatlarida, ayniqsa, xalq og'zaki ijodida namoyon bo'ladi. Folklor bolalar adabiyotining eng sirliligi va g'ayrioddiy janri hisoblanadi. Xalq og'zaki ijodining eng mashhur janrlaridan biri esa ertakdir. Unda hayajonli syujet, jasur qahramonlar va o'quvchilarni o'ziga tortadigan baxtli yakun bor. Xalq ertaklarining eng qiziqarli va ajoyiblari avloddan-avlodga o'tib kelmoqda. Bu kabi ertaklar xalq madaniyati, urf-odatlar va tarixining bir qismiga aylangan. Ko'plab yosh avlodlar ana shu ulug'vor va ajoyib ertaklar orqali tarbiyalanib kelmoqdalar. Barcha bolalar ertaklarni yaxshi ko'rishadi. Ota-onalarimiz, bobo-buvilarimiz bizga ertak aytib berishar ekan, ona tilimizning milliy hikmatini, go'zalligini ko'rsatishga harakat qilishadi. Biz ingliz xalq ertaklarini o'qir ekanmiz, ularda qandaydir o'xshashlik borligini payqashimiz mumkin. O'zbek va ingliz tili ertaklarining umumiy jihatlari va yoki ularda qanday umumiy farq bo'lishi mumkinligi ko'plab ertaklarda aks etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Hozirgi kunda ertaklar folklorning alohida bir turi sifatida o'rganilib kelayotganligi bilan ahamiyatlidir. Bu esa bizga boshqa xalqlarning madaniy qadriyatlarini, milliy ramzlarini va e'tiqodlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Agar biz o'zbek va ingliz xalq ertaklarini qiyosiy tadqiq qilsak, ertaklarning o'xshash tomonlari borligini isbotlashimiz mumkin, shu bilan birga ular xalq taraqqiyotining madaniy va tarixiy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ma'lum farqlarga

ham ega ekanligi namoyon bo'ladi. O'zbek va ingliz xalq ertaklarini qiyosiy o'rganar ekanmiz, biz o'z oldimizga qo'yadigicha maqsad qo'yishimiz mumkin:

- o'zbek va ingliz madaniyatida mos keluvchi ertaklarni aniqlash;

- ertak turlari bilan tanishish;

- o'zbek va ingliz ertaklaridagi farq va o'xshashliklarni aniqlash.

O'zbek va ingliz ertaklari bo'yicha tadqiqot va tahlillar olib borish mobaynida kuzatish, taqqoslash va tahlil qilish kabi usullaridan foydalanamiz va o'z oldimizga ikki til madaniyatining folkloridagi o'xshashlik va farqlarni o'rganishni muhim masala qilib olamiz.

Ertaklar - og'zaki an'analar asosida yaratilgan hikoyalardir. Ularning syujetlari sehr-jodu va baxt-saodat hamda yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi kuchli to'qnashuvlarni ko'rsatadi va ko'pincha baxtli yakun topadi. Odatda ertaklarda muhabbat, nafrat, mardlik, mehr-oqibat, shafqatsizlik kabi umuminsoniy tuyg'ularni uchratish mumkin. Bolalar ertaklarni o'qishlari orqali uni yaxshi tushunishlari va diqqat bilan o'rganishlari kerak, shunda ular milliy adabiyotni, shuningdek, butun mamlakat madaniyatini chuqurroq anglay oladilar. Xalq ertaklarida millatning hayoti, tarixi, e'tiqodi, mentaliteti aks etadi va ularda xalq taraqqiyotining turli bosqichlari ma'lum bir tarzda aks ettirilgan bo'ladi. Ertak elementlari parilar, elflar, devlar va suv parilari va boshqa bir qancha shu kabi fantastik

qahramonlarni o'z ichiga oladi. Ertaklarning juda muhim tomoni shundaki, ular odatda bizga qaysidir ma'noda saboq beradi. Ayrim mashhur ertaklardan, Sinderella, Sohijamol va mahluq, Kichik suv parisi va Alovuddin kabi qahramonlarni bilishingiz mumkin.

Hikoya bilan ertak farqini ajratishimiz uchun elementlarning kamida bir nechtasi ertakda bo'lishi kerak.

Elementlar quyidagilardir:

1) Maxsus boshlovchi va/yoki yakunlovchi so'zlar: Ertaklarning asosiy elementlaridan biri shundaki, ular ko'pincha "bir paytlar", "qadim-qadim zamonlarda kabi maxsus so'zlar bilan boshlanib, "ular baxtli-saodatli yashaganlar", deb tugaydi. Ushbu so'zlarni o'qiganingizda, hikoyaning ertakdan ajratuvchi farqi borligini bilasiz.

2) Ijoiy xarakter: Ertaklarda har doim hech bo'lmaganda bitta ijoiy qahramon yoki shaxs bo'ladi.

3) Yovuz xarakter: Yomon xarakterga misol - Hansel va Greteldagi yovuz jodugar. Oxir-oqibat, yovuz xarakter odatda qandaydir tarzda g'oyib bo'ladi.

4) Qirollik: Ko'pincha qahramonlardan biri qirollikka xos bo'lib, bu qirol, shahzoda yoki malika bo'lishi mumkin.

5) Joy: Ertakning yana bir elementi shundan iboratki, voqea ko'pincha qasrda, o'rmonda yoki shaharda sodir bo'ladi. Bu voqea sodir bo'ladigan joy yoki manzil deyiladi. Masalan, Zumrad va Qimmatda voqea o'rmonda, Sinderellada esa voqeaning bir qismi shahzoda qasrida sodir bo'ladi.

6) Sehrli narsalar: Sehr-jodu ko'pincha ertaklarning asosiy elementi hisoblanadi. Biz ertaklarda pari, mahluq, sehrli qudratga ega lilliputlarni, sehrgarlar va boshqa afsonaviy obrazlarni ko'rishimiz mumkin.

7) Muammo (tugun): Ertakning eng muhim elementlaridan biri shundaki, ularda doimo hal qilinishi kerak bo'lgan muammo bo'ladi. Misol uchun, "Malika va no'xat" ertagida shahzoda uylanishi uchun haqiqiy malika topishi kerak. Uning onasi, malika shaxzodaning yotog'iga no'xat qo'yib, haqiqiy malika topishi kerakligiga ishora qiladi.

8) Raqamlar: Ko'pincha biz narsalar, iboralar va topshiriqlarni "uch", "olti martalik" va yoki "etti" raqamlarida aks etishini ko'ramiz.

9) Turli ko'rinishlardagi haqiqatlar: Ertak, ba'zan, ayrim haqiqiy hodisalarni (ya'ni, balog'atga yetdi) yoki umid qilishni (ya'ni, yetarlicha oziq-ovqatga, sevgi-muhabbatga ega bo'lish) ifodalashi mumkin.

Bolalar ertaklarda uchratishlari mumkin bo'lgan umumiy motivlar ham mavjud bo'lib, ular:

- Gapiruvchi hayvonlar / narsalar
- So'z o'yinlari
- Sayohatchilarning ertaklari
- Kambag'allarning g'alabasi
- Yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi kurash
- Qo'riqchilar
- Sehrli so'zlar yoki iboralar / iboralarni takrorlanishi
- Kalitlar
- Insonning zaif tomonlarini ko'rsatish (ochko'zlik, dangasalik, egalik)
- Insonning kuchli tomonlarini ulug'lanishi (mehribonlik, saxiylik, sabr-toqat)

- Bajarish mumkin bo'lmagan vazifalar
- umumiy xulosa, saboqlar o'rganilishi

Tadqiqot metodologiyasi. Ko'plab bolalar bir nechta ertaklarni yoddan bilishadi. Ertaklarni bir necha turlarga bo'lish mumkin. Ertaklar odatda an'anaviy tarzda og'zaki ravishda aytib beriladi yoki kitoblardan o'qiladi, shuningdek ko'p ertaklar telefilmlar yoki mul'tifilmlarga moslashtirilgan bo'ladi. Ertaklarni turlarga ajratganimizda ularni qat'iy belgilaydigan qoidalari bo'lmaydi. Shuning uchun ular asosan elementlari, turlari yoki motivlari bo'yicha tasniflanadi. Shunga ko'ra, ertaklarni qo'yidagicha turlarga ajrata olamiz:

1. Hayvonlar haqidagi ertaklar: Ko'p sonli ertaklarda hayvonlar tasvirlanadi. Ushbu ertaklarning aksariyati juda qadimgi ertaklar bo'lib, ularni xalq ertaklari deb atash mumkin. Ushbu ertaklardagi hayvonlar ko'pincha odamlar kabi gapirishlari va harakat qilishlari mumkin. Ular odamlarni oddiy, axloqiy va ruhiy tomonlarini ko'rsatish uchun ishlatiladi, chunki hayvonlar mavhum g'oyalar ko'rinishi sifatida keladi. "Mushuk va sichqoncha birgalikda", "Billi va echkilar Gruff" kabi ertaklar va Ezopning ayrim ertaklari ushbu toifa ertaklarga misol bo'ladi.

2. Sehrli ertaklar: Ertaklarda aks ettirilgan asosiy motivlardan biri sehr-jodudir. Ko'pgina ertaklarda shunday fantastik elementlar mavjud bo'lib, bunda ertaklardagi voqea markazi sehrli elementlarga qaratilgan bo'ladi. "Rumpelstiltskin" va "Malika va qurbaqa" kabi mashhur ertaklarda sehrli afsunlar va g'ayritabiiy elementlar aks etadi. Ba'zi hollarda sehrli qudrat orqali ozodlikdan mahrum qilinadi, boshqalarida esa sehr ertakni qiziqitiruvchi element kabi ko'rinadi.

3. Monster ertaklari: Yirtqich hayvonlar haqidagi ertaklarda bosh qahramon qandaydir arvoh, odamxo'r maxluq, jodugar yoki mahluqqa duch keladi. Bunday yirtqich hayvonlar qahramon yengishi kerak bo'lgan qiyinchilik yoki muammoni keltirib chiqaradi. "Jek va loviya ildizi" va "Hansel va Gretel" kabi ertaklar ushbu toifadagi ertaklarga kiradi. Yirtqich hayvonlar itoatsizliklari uchun jazoga loyiq ko'riladi yoki bolalar qo'rqishi mumkin bo'lgan vahimani ifodani anglatishi mumkin.

4. Malikalar haqidagi ertaklar: Malika va boshqa qirollik a'zolari ko'plab ertaklarda uchraydi. Bunday ertaklar bir nechta telefilm va multafilmlarda asosiy mavzu bo'lin kelmoqda va qahramonlar ko'pincha qirol oila a'zosisiga uylanadi yoki o'zlarini qirol ekanliklarini ko'rsatadigan obraz sifatida tasvirlanadi.

O'zbek va ingliz ertaklarining farqlari va o'xshashliklari o'rganar ekanmiz, Angliyada xalq ertaklari o'zbek xalq ertaklariga qaraganda ancha kechroq to'plangan va yozilgan. Britaniya xalq ertaklarining birinchi to'plamlari 19-asr oxiriga kelib topila boshlagan. O'zbek xalq ertaklarining tipik bosh qahramonlari – Kenja botir, No'xat polvon, Egrivoy va To'g'rivoy, Cho'pon yigit, Odilshoh, Noshud bola va b. Ingliz ertaklarining esa qahramonlari odatda har qanday o'ziga xos kasb egalari, ya'ni fermerlar, dehqonlar va savdogarlar ko'rinishida bo'ladi. Ertak qahramonlarining odatiy ismlari - Piter Simpleton, Lazy Jek kabi bo'lishi mumkin. Mashhur ertaklardan biridagi bosh qahramonlar Noshud bola va Jekni solishtiradigan bo'lsak, o'zbek ertaklarida Noshud bola ijoiy xarakterdir. Ammo "noshud" so'zi bu so'zning bevosita ma'nosini bildirmaydi. O'zbek tilida "sodda" va "noshud" so'zlari - bir xil ma'noga ega emas, lekin ertakda bu so'zlar o'xshash ma'noda ishlatiladi. O'zbek xalq ertaklarida "noshud" so'zi o'zini g'ayrioddiy, o'ta sodda tutadigan odamni anglatadi. Noshud bolaning suratida barcha qiyinchiliklarga qaramay, baxt topa oladigan oddiy, kambag'al bola tasvirlanadi. Oyjamol bilan Kal ertagida ham podachi Kal podshoning qizi Oyjamolga uylanib, shahzodaga aylanadi va ko'p qiyinchiliklardan keyin o'z baxtini (shohlik, kelin, davlat) topadi.

Ingliz ertaklarida "noshud" so'zi kam uchraydi. Ingliz tipik ertaklarining bosh qahramoni Jek faqat ijoiy fazilatlariga ega bo'ladi. "Kornvol davlatida odilshoh Artur hukmdorlik qilay va Keyp Lend nomli joyda bir fermer bo'lib, uning Jek ismli yakkayu-yolg'iz o'g'li bor edi." Jek hozirjavob va aqlli yigit edi, "Jek - devlarning g'olibi". Jek o'zbek ertagidagi Noshud bola singari ingliz xalq ertagida ham oddiy, kambag'al bola obrazida ifodalanadi, lekin undan farqli o'laroq, Jek ingliz ertaklarida kambag'al ota-onaning o'g'li, keksa askarning o'g'li va boshqa shu kabi oddiy oila farzandi

sifatida tasvirlanib keladi. U ham baxtga va o'z sevgisini topishga erishish uchun harakat qiladi.

Tahlil va natijalar. Demak, o'zbek va ingliz xalq ertak qahramonlarining o'xshash xususiyatlari mavjud, ammo Noshud bola va Jek ikki xil mashhur belgilar bo'lib, ular o'ziga xos xususiyatlari orqali odamlarning xarakterini ifodalaydi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, o'zbek xalq ertaklarida pari, jodugar, yalmog'iz kampir, ajdaho, ko'rimsiz uy, malika, botir, semurg' qushi kabi turli xil rang-barang qahramonlarni uchratish mumkin. Ingliz xalq ertaklarida esa bosh qahramonlar devlar, parilar, jodugarlar, mitti odamchalar, elflar, suv parilari, sehrgar Merlin, qirol Artur, ritsarlar bo'ladi. O'zbek ertaklarida sehrlil gilam, sehrlil dasturxon (ochil dasturxon), ko'rinmas (sehrlil) qalpoqcha kabi sehrlil buyumlar uchrasa, ingliz xalq ertaklarida ko'rinmas palto, shlyapa-nerdy, etti liga etik, sehrlil oltin truba haqidagi sehrlil ertaklar mavjud.

Hayvonlar haqidagi o'zbek va ingliz xalq ertaklarida deyarli bir xil jonivorlar uchraydi, ya'ni bo'ri, tulki, ayiq, quyon kabi. Hayvonlar orasidan xo'roz, sichqon, mushuk va it boshqa hayvonlardan asosiy belgilari bilan ajralib turadi.

O'zbek ertaklarining qahramonlari ko'p mashaqqatlarni boshidan o'tkazadi, uzoq mamlakatlarga sayohat qiladi, bir qancha to'siqlarni, qiyinchiliklarni yengib, muammolarni hal qiladi, shu bilan birga boshqalarga ham yordam beradi. O'zbek ertaklarining qahramonlari oldida odatda, yordamchilar bo'ladi. Ular doimo bir-biriga yordam beradi, doimo kimnidir qutqaradi; To'g'rivoy Egrivoyga, (To'g'rivoy va Egrivoy) Zumrad va kampir bir-biriga (Zumrad va Qimmat), Vazir xo'ja sohibjamolga (Xo'ja savdogar) yordam beradi. Ingliz ertaklari qahramonlari mustaqil harakat qilishi bilan ajralib turadi. Ular odatda yolg'iz o'zi harakat qiladi va uning barcha muammolari o'zi tomonidan hal qilinadi, ba'zida kimdir unga to'g'ri yo'l tanlashida maslahat beradi. Bu ingliz madaniyatining o'ziga xos xususiyatini aks ettiradi, ya'ni "yakka o'zi harakat qilgan odam", mustaqil obraz ko'rinishida keladi. Misol uchun, ko'plab ertaklarning qahramoni Jek ulkan qaroqchilar va jodugarlar bilan yolg'iz kurashadi. Bosh qahramonlar dastlab boshqalarga nisbatan mehribon va ko'ngilchanlik singari axloqiy qadriyatlarni ilgari suradilar. Ko'pgina ingliz ertaklarining qahramonlari mehnatkash, halol, olijanob va

jasur bo'lishadi, ularning ba'zilari haqiqiy xalq qahramonlaridir. Shuningdek, oddiy dehqonning o'g'li Jek "Ulkan devni yengan Jek sarguzashtlari" ertagi qahramoni bo'lib, u devlar bilan jangga kirishadi, ammo dastlab faqat mukofot haqida o'ylaydi, lekin keyin o'z xalqi ozodligi uchun haqiqiy kurashchiga aylanadi va xalqini yovuz odamlardan qutqaradi. Ingliz ertagi qahramonlari bir qancha xilma xil voqealar va fantastik sarguzashtlardan keyin o'z baxtiga va boylikka ega bo'lishadi. Ingliz ertaklarida bosh qahramon yolg'iz harakat qiladi, shuning uchun u o'z maqsadlariga erishish uchun ko'proq harakat qilishi kerak bo'ladi.

O'zbek va ingliz xalq ertaklarini o'qir ekanmiz, ularning ko'pchiligida umumiy o'xshashliklar borligiga guvoh bo'lamiz. Ya'ni, har ikki xalq ertaklarining syujeti deyarli bir xil; o'zbek xalq ertaklari bilan bir qatorda ingliz xalq ertaklari ham xalq urf-odatlarini va mentalitetini o'rganishga imkon beradi. O'zbek ertaklarida qahramonlar har doim hamma narsani birgalikda bajarib, bir-biriga yordam berishadi, kimdir doimo bir kishini falokatdan qutqaradi, ingliz ertaklarida esa, qahramon odatda yolg'iz harakat qiladi va barcha muammolarini o'zi hal qiladi. U ingliz madaniyatining qadim zamonlardan beri "o'zi yolg'iz harakat qiladigan", mustaqil inson kabi o'ziga xos xususiyatini aks ettiradi.

Xulosa va takliflar. Umumiy xulosa qiladigan bo'lsak, ingliz va o'zbek xalq ertaklarida qahramonlar deyarli bir xil vazifani bajaradilar, ular o'z xalqining tafakkurini ko'rsatadi va u o'quvchiga yetkazilib beruvchi maxsus bir til shaklida ifodalanadi.

Ingliz va o'zbek xalq ertaklaridagi syujetlarni solishtirsak, ular o'rtasidagi asosiy farq o'zbek xalq ertaklaridagi fantastika, voqealarning kutilmagan burilishlari, sehr va yaratilishlarga asoslanganligida ekanligiga guvoh bo'lamiz. Ingliz ertaklarining syujetida kundalik hayotning ba'zi aniq voqealari haqidagi ma'lumotlar aks etadi. O'zbek xalq ertaklarida vaziyat aniq belgilanmagan. Unda faqat "Qadimda bir saltanatda, "qandaydir bir saltanatda", "bir davlatda", "bir mamlakatda", deb so'z boradi. Ingliz ertaklarida joy ko'pincha aniq nom bo'lib, haqiqatan ham Britaniya xaritasida mavjud shahar nomlari, Kornvoll, Gloucestershire, Devon, Uels, Keyp-Lendning End kabi keladi.

ADABIYOTLAR

1. Musakulov A. "Uzbek xalk lirikasining tarixiy asoslari va badiiyati". T., 1995,-pp95
2. Jacobs J. – English Fairy Tales, Germany, 1994.
3. Kerven R. – English Fairy Tales and Legends, Hong Kong, 2008.
4. [Common Similarities and Differences of Uzbek and English Fairy Tales](#)
5. KS Jalilovna European Journal of Innovation in Nonformal Education
6. 2 (1), 366-369
7. [PHILOSOPHICAL ASPECTS OF GLOBALIZATION](#) S Khalilova Gospodarka i Innovacje. 28, 6-11
8. [COMPARATIVE ANALYSIS OF UZBEK AND ENGLISH FAIRY TALES](#) KS Jalilovna IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 80-83
9. [A CASE STUDY ON VOCABULARY LEARNING THROUGH READING FAIRY TALES](#) KS Jalilovna E-Conference Globe, 5-6
10. [THE VALUE OF THE HERITAGE OF ABU ALI IBN SINA IN THE DEVELOPMENT OF YOUTH EDUCATION](#) S Khalilova American Journal of Research in Humanities and Social Sciences 14, 146-151
11. [The act of performance of fairy tales and traditions of storytelling](#) S Khalilova ACADEMICIA an International Multidisciplinary research Journal, 72-75
12. [Common features between the genres of English and Uzbek folklore](#) S Khalilova Asian Journal of Multidimensional Research, 323-327

Sevara XAMIDOVA,
Jizzax davlat pedagogika universiteti Ingliz tili amaliy kursi kafedrasini mudiri
E-mail: xamidovasevara@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, dotsent T.Kuchkarov taqrizi asosida

COGNITIVE NATURE OF PARADOX: ILLOGICAL UNITS OF LANGUAGE AND CONFLICT, PRESUMPTION, PRESUPPOSITION AND IMPLICATION

Annotation

This article provides information about the concepts of cognitive paradigm and paradox. The cognitive paradigm points to important structural elements of a person's internal structure, the role of language, and cognitive processes in understanding paradoxes. The text also defines cognitive dissonance, associative processes, and the two-way associative nature of the paradox. Information about understanding paradox and its cognitive structure is also provided. The similarities and differences between metaphor and paradox were pointed out. This text introduces important concepts of the cognitive paradigm, integrating them with cognitive linguistics and philological hermeneutics.

Key words: paradox, cognitive linguistics, presumption, implication, pragmatic presumption.

PARADOKSNING KOGNITIV TABIATI: ALOGIK(MANTIQSIZ) TIL BIRLIKLARI VA ZIDDIYAT, PREZUMPSIYA, PRESUPPOZITSIYA VA IMPLIKATSIYA

Annotatsiya

Ushbu maqolada kognitiv paradigma va paradoks haqida tushunchalar haqida ma'lumotlar berilgan. Kognitiv paradigma, odamning o'z ichki strukturasi, tilning roli va kognitiv jarayonlarning paradoksnini tushunishga olib kelishida ahamiyatli bo'lgan tuzilmalarni ko'rsatadi. Maqolada kognitiv dissonans, assotsiatsiya jarayonlari va paradoksnining qarama-qarshi va qarama-qarshi assosiativ mohiyati ham ta'riflangan. Paradoksnini tushunish va uning kognitiv strukturasi haqida ma'lumotlar ham berilgan. Metafora va paradoks o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlar ham belgilangan. Ushbu matn kognitiv paradigmanning muhim tushunchalarini o'z ichiga olgan bo'lib, ularni kognitiv lingvistik va filologik germeneytika bilan bog'liq holda ta'riflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: paradoks, kognitiv tilshunoslik, prezumpsiya, implikasiya, pragmatik prezumpsiya.

КОГНИТИВНАЯ ПРИРОДА ПАРАДОКСА: НЕЛОГИЧНЫЕ ЕДИНИЦЫ ЯЗЫКА И КОНФЛИКТ, ПРЕЗУМПЦИЯ, ПРЕСУПОЗИЦИЯ И ИМПЛИКАЦИЯ

Аннотация

В данной статье представлена информация о понятиях когнитивная парадигма и парадокс. Когнитивная парадигма указывает на важные структурные элементы внутренней структуры человека, роль языка и когнитивные процессы в понимании парадоксов. В тексте также дано определение когнитивного диссонанса, ассоциативных процессов и двусторонней ассоциативной природы парадокса. Также представлена информация о понимании парадокса и его когнитивной структуре. Были указаны сходства и различия между метафорой и парадоксом. Данный текст представляет важные концепции когнитивной парадигмы, объединяя их с когнитивной лингвистикой и филологической герменевтикой.

Ключевые слова: парадокс, когнитивная лингвистика, презумпция, импликация, прагматическая презумпция.

Kirish. Kognitiv paradigma doirasida paradoks strukturasi ajratish voqelikni konseptual modellashtirish mexanizmi sifatida anglangan. Kognitiv lingvistik tadqiqotlarda paradoksnini tubdan yangi talqin, paradoks, kognitiv asoslari talqini shartida tabiati tushunarli bo'lgan lingvokognitiv birlik sifatida ko'rib chiqila boshlandi. Paradoksnining yangi talqini kognitiv paradigmadagi fikrlash tabiatining tubdan yangi tushunishga suyanadi.

Kognitiv tadqiqotlarda ilgari abstrakt va mantiqiy tabiatga ega bo'lgan tafakkur, endilikda ongning eng muhim elementlari sifatida o'zining obrazli jihatlarini bilan bog'liq holda talqin qilinadi.

Kognitiv fan tilni ongning strukturalari olamni konseptualashtirish va turkmlashtirishda tilning roli haqidagi axborot manbai sifatida ko'rib chiqadi. J.Lakoffga muvofiq, tafakkur uchun, harakatlar va nutqdan ko'ra asosiyroq bo'lgan narsa yo'q. Turkumlashtirish inson tajribasi va tasavvurining natijasi, idrok, harakat faolligi va madaniyatning birikmasidir.

Kognitiv yondashuvga muvofiq, idrok etish, bilish va tushunish kognitiv jarayonlari, paradoksnining chuqur tuzilishini ko'rib chiqish alohida qiziqish uyg'otadi. Barcha kognitiv jarayonlar, u yoki bu tarzda ong bilan bog'liq bo'lib, psixologiya sohasidagi so'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson onggi, uning ichki ruhiy dunyosi paradoksal xususiyatlarga ega. Inson onginging anatomic tuzilishi bir vaqtning o'zida tasdiqlash va inkor etishda ifodalangan mantiqiy ziddiyatni o'z ichiga olgan paradoksnining asosidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Filologik germeneytikada ham, kognitiv tilshunoslikdagi kabi paradoks va metaforani ularning faoliyatida o'xshashligini ta'kidlanadi. S.Tis, L.Koen va J.Mason metafora xususiyatlariga uning yaratuvchi vazifasini kiritishadi, u dunyoni ko'rishning yangi usullarini yaratish imkoniyatidan iborat. Metafora ikkita alohida belgi yoki mavzu maydonni bog'lab, qiymatlar bilan ishlaydi va ob'ektning tashqi ko'rinish yoki hulqini ikkinchisining harakteristikalarini yordamidatashuntiradi. Biroq ma'no tashkil etish jarayonida metaforalar an'anaviy

tasavvurlar asosida yangi tasavvurlarni yaratadi: metafora ishlashi uchun, o'rnatilgan qiymatlar tizimidan foydalanish kerak, bunda me'yoriy karakteristikalar shubha ostiga olinadi. Metafora "o'xshashlik va farq orasida osilib turadi".

Tilshunos V.Y. Proppning ta'kidlashicha, ziddiyat "kulgi ob'ektida emas, uning sub'ektida emas, balki ular o'rtasidagi qandaydir munosabatlarda" bo'ladi. Shunday qilib, ziddiyatning (qarama-qarshilik) bir qutbi atrofidagi haqiqatda, ikkinchisi-o'quvchida. Propp o'quvchining "to'g'ri"(ya'ni tipiklashtirilgan, qoliplashtirilgan) tasavvurlari va u kuzatgan reallik o'rtasidagi muvofiqlik yo'qligi haqida gapiradi.

"Zamonaviy ingliz tili frazeologiyasi kursi"da A.V.Kunin quyidagi ziddiyat tiplarini ajratib ko'rsatadi:

1) mantiqiy ziddiyat, ikkita bir birini rad etadigan tushunchani birlashtirish

2) bevosita ziddiyat, unda tushunchaga xos bo'lmagan belgi qo'yiladi

3)absurd ziddiyat, turli sohalardagi tushuncha va belgilarni birlashtiruvchi.

Paradoks va ziddiyat haqida gapirganda, ziddiyat qarshi qo'yish emasligini ta'kidlash kerak, bu paradoksni qurish usullaridan biridir: "Nowadays all the married men live like bachelors and all the bachelors live like the married men" (Hozirgi kunda barcha turmush qurgan erkaklar bakalavrlar kabi yashaydilar va barcha bakalavrlar turmush qurganlar kabi yashaydilar)[1].

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy tadqiqotlarda matnda paradoks mavjudligini aniqlash uchun, bayonot tuzilishini soddalashtirish taklif etadiladi. Bayonotni transformatsiyasi natijasida yuzaga keladigan, aniq qarama-qarshilikni o'z ichiga olgan minimal til birligi paradoks prezumpsiya sifatida aniqlanadi. Paradoks prezumpsiya – oddiy yoki murakkab mantiqiy taklif sifatida ifodalangan paradokslikning mantiqiy tashuvchisidir. "Ertadan keyin qilish mumkin bo'lgan ishini ertaga qoldirma" paradoksalda tabiiy inkor "ertaga qoldirish", "bugun qilish" deb qaraladigan lingvistik prezumpsiyaning buzulishidir.

Tahlil va natijalar. Prezumpsiya bayonot kontekstida paradoksalning mavjudligini belgilaydigan paradokslarga misol keltiramiz.

I adore political parties. They are the only place left to us where people don't talk politics.(Men siyosiy partiyalarni yaxshi ko'raman. Bizda odamlar siyosat haqida gapirmaydigan yagona joy shu)

I love talking about nothing. It is the only thing I know anything about.(Men hech narsa haqida gapirishni yaxshi ko'raman. Bu men biladigan yagona narsa)

A man who allows himself to be convinced by an argument is a thoroughly unreasonable person.(O'zini argumentlar bilan ishonitirishga imkon beradigan odam mutlaqo aql bovar qilmaydigan odamd.)

Nowadays, with our modern mania for morality, everyone has to pose as a paragon of purity, incorruptibility, and all the other seven deadly virtues and what is the result?(Bugungi kunda, axloqqa bo'lgan zamonaviy tushunchamiz bilan har bir kishi poklik, halollik va boshqa barcha yetti o'lik fazilatni namuna sifatida ko'rsatishi kerak va natija nima?)

Umuman olganda, paradoksdagi semantik prezumpsiyani mantiqiy tahlil nuqtai nazardan ko'rib chiqishimiz mumkin:

A jumla B jumlaning prezumpsiyasi hisoblanadi, agar A ni yolg'onligi B ni semantik anomalligiga olib kelsa, yoki aksi bo'lsa: agar B ni haqqoniyligi A ni semantik normaligini zaruriy sharti bo'lsa.

Semantika sohasiga til paradokslari, pragmatika sohasiga – nutq paradokslari kiradi.Pragmatik prezumpsiya tushunchasi, paradoks qay tarzda umum qabul qilingan fikrni

inkor etadi va uni o'zgartirishini tushuntirishga yordam beradi[2].

Paradoks sintezning natijasi lingvokognitiv hodisa sifatida paradoks bo'lib, o'zaro qarama-qarshi tezislarni paradoks tuzilishidagi aksiomalar bilan ifodalanadi, masalan: paradoks kontekstdagi ob'ektiv-predikativ nomuvofiqlik.

Ikkinchi guruhga paradoks bayonotlarning tarkibiy tahlilidan foydalaniladigan qurish mexanizmlarini o'z ichiga oladi.

Bayonot tarkibiy qismlaridan birini antinomik almashtirish:

The amount of women in London who flirt with their own husbands is perfectly scandalous. It looks so bad. It is simply washing one's clean linen in public. (Londonda erlari bilan noz-karashma qiladigan ayollar soni haddan tashqari ko'p. Bu juda yomon ko'rinadi. Bu shunchaki jamoat joylarida toza kiyimlarni yuvish demakdir.)

to wash one's dirty linen in public

Maqolning birinchi komponentini almashtirish:

Fathers should be neither seen nor heard? That is the only proper basis for family life. (Otalarni ko'rmaslik va eshitmaslik kerakmi? Bu oilaviy hayot uchun yagona to'g'ri asosdir.)

Children should be seen and not heard.(Bolalarni ko'rish va eshitmaslik kerak)

Maqollarni o'zgartirish:

Lord Henry had not come in. He was always late on principle, his principle being that punctuality is the thief of time. (Lord Genri hali kelgani yo'q. U hamma joyga kechikib borishni o'ziga odat qilib olgan edi. Uning nazarida hamma ishini aniq vaqti – soatida qiladigan odam vaqtdan yutqazadi)

Procrastination is the thief of time.(Kechiktirish - bu vaqtdan yutqazishdir)

Kommunikativ ibora birligini o'zgartirish:

"You gallop with a loose rein."

"Pace gives life," was the riposte.

"I shall write it in my diary to-night."

"What?"

"That a burnt child loves the fire."

"I am not even singed. My wings are untouched."

"You use them for everything, except flight."

"Siz b'shahgan jilov bilan chopypsiz."

"Tezlik hayot beradi", deb javob berdi.

— Buni kechqurun kundaligimga yozaman.

"Nima?"

"Kuygan bola olovni yaxshi ko'radi."

"Men hatto yonmaganman. Mening qanotlarim buzilmagan».

"Siz ularni uchishdan tashqari hamma narsa uchun ishlatasiz."

Burnt child dreads the fire.(Kuygan bola olovdan qo'rqadi)

Bugungi kunga qadar tilshunoslar paradoks yaratishning juda ko'p lingvistik vositalarini tavsifladilar. Tilning strukturaviy darajalariga nisbatan paradoksni yaratish uchun til vositalarining bir nechta guruhlarini mavjud bo'lib, ular yetarlicha to'liq o'rganilgan.

1.Grafik darajadagi paradokslarni yaratish vositalari guruhi

1)So'z chegaralarini ko'chirib o'tkazish va omofonlardan foydalanish:

"If you step onto a plane and recognize a friend of yours named Jack, do't yell out "Hi, Jack!"(Agar siz samolyotga chiqsangiz va Jek ismli do'stingizni tanisangiz, "Salom Jek!" deb baqirmang)

2)So'z yoki iboraning xarflarini qayta joylashtirish orqali tuzilgan so'z yoki iborani bildiruvchi anogrammadan foydalanish

3) Boshqa so'zlarning birinchi harflardan hosil bo'lgan va ba'zan qisqartirish sifatida ishlatiladigan so'zlar bo'lgan akronimlardan foydalanish

2. Fonologik darajadagi paradoks yaratish uchun vositalar guruhi

1) urg'uni ko'chirish va intonatsiyani o'zgartirish

2) Paronomaziya (paronomik attraksiya) tovush o'xshashligiga ega bo'lgan so'zlarni ataylab yaqinlashtirish

3) Malopropizmlar

4) Spunerizmlar [6]

3. Morfologik darajada paradokslarni yaratish vositalari guruhi:

1) Affiksatsiya, ya'ni alohida morfemlardan yangi til birliklarini yasashda foydalanish;

2) Qo'shma so'zlarni qo'llanilishi va ma'no jihatdan o'zgartirish: I should have been a country-western singer. After all, I'm older than most western countries; (Men g'arbiy mamlakatning qo'shiqchisi bo'lishim kerak. men G'arb davlatlarining ko'pchiligidan kattaman;)

3) Alliteratsiya bilan, paradoks yasash alohida tovush, bo'g'in, so'zlarning keraksiz takrorlanishi bilan birga kelganda: I brought a brick to break the window with. And a spare brick in case it's double-glazing. (Deraza sindirish uchun g'isht olib keldim. Har ehtimolga qarshi ortiqcha bitta g'isht ham olib keldim, agarda u ikki qavatli oyna bo'lishi mumkin)

4) Leksik darajada paradoks yaratish vositalari guruhi:

1. Ta'riflanayotgan ob'ektni uni boshqa predmeti sohalarning birliklari: epitet va munosabatlar figurasi bilan adekvatligini (mosligini) aniqlash imkoniyati tuqayli qayta ko'rib chiqishga yordam beradigan yo'llar.

2. ko'p ma'noli so'zlar: There are only two kinds of pedestrians — the quick and the dead. (Piyodalarning faqat ikki turi mavjud - chaqqon va sekin yuruvchi)

3. Sinonimiya: I'm as pure as the driven slush. (Ona sutidek pokman)

4. O'xshash yoki yaqin ma'noli iboralarni almashtirish:

5. Allyuziyadan foydalanish, uni adekvat talqin qilish qo'shimcha madaniy bilimlarni talab qiladi

6. Paremiya yoki frazeologik birliklarni yangilash: til ongning ajralimas stereotiplashgan (qolipga solingan) qismi bo'lgan, paremiologik birlikning kutilmagan kontekstda qo'llanilishi, paradoksnii yaratishga olib keladi: Where there's a will, there's a way to avoid lawyers' fees. (Agarda xohish bo'lsa, advokat to'lovidan qochishning imkonii topiladi)

5. Sintaktik darajada paradoksnii yaratishning vositalar guruhi:

A) Asindeton- Change is inevitable... except from vending machines. (O'zgarish muqarrar... avtomatlashtirilgan savdo mashinasdan tashqari)

B) Ellips

S) Sintaktik tiptologiya

Paradokslarni yaratishning til vositalarining ko'pligi badiiy paradoksallik kategoriyasining namoyon bo'lishining variantivligi haqida gapirish imkonini beradi.

Xulosa. Paradoks paradoksal giperstrukturalarni kognitiv modellashtirish metodi yordamida kognitiv tilshunoslikka mos ravishda ramkaga solingan struktura holatida o'rganiladi. Paradoksnii kognitiv strukturasi paradoksal sintezning eksplitsitiv va implitsitiv strukturalarini freyimli tahlili orqali ochib beriladi. Ikkita bir-birini inkor etadigan hukmlar tezislarining assotsiatsiyasi asosida yuirlashtirganda ierarxik struktura quriladi, u kamida elementdan iborat, uning yuqori darajasida bir butun sifatida ishlaydigan yakuniy natijaviy tipdagi paradoks joylashadi.

ADABIYOTLAR

1. Философский энциклопедический словарь. Москва, 1983.-447с.
2. Lacey A.R. A Dictionary of Philosophy-3rd edn, Department of Philosophy, King's College, University of London, 1996.- P.386 .
3. Абдурахмонов Х. Махмудов Н. Сўз эстетикаси. – Тошкент.: Фан, 1981.- Б.38-37
4. Зиёвуддинова Ш. Абу Абдуллох ал-Хоразмийнинг “Мафотиҳ ал-улум” асариди поэтика. – Тошкент.: ТДШИ, 2001.- Б.57
5. Йўлдошев М. Исоқов З. Ҳайдаров Ш. Бадий матнинг лисоний таҳлили.- Тошкент.: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010.- Б.111
6. Йўлдошев И. Муҳаммедова С. Холмонова З. Мажидова Р. Султонова Ш. // Дарслик // Мутахасисликка кириш (Тилшуносликка кириш) – Т.: “Баркамол файз медиа”, 2018. – Б.328
7. Xamidova.S.B. Paradoks tarjimalaridagi leksik muammolar//FARS Internatioanal Journal of Education, Social Sience and Humanities – Finland, 2022. Volume-10. Issue-12. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7477902>

Jasurbek XUDAYBERDIYEV,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi
E-mail: jasurbekme2022@gmail.com

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiyasi universiteti katta o'qituvchisi B. Abduraxmanov taqrizi asosida

OG'ZAKI TARJIMAGA O'QITISHNING FUNDAMENTAL YONDASHUVI VA TAMOYILLARI

Annotatsiya

Og'zaki tarjimaga o'qitish mavzusi ko'p tillilik kasbiy faoliyatning ajralmas qismiga aylanib borayotgan zamonaviy jahon hamjamiyatida dolzarb va muhimdir. Ushbu maqola tarjimonlik ko'nikmalarini muvaffaqiyatli o'rgatish uchun zarur bo'lgan asosiy yondashuv va tamoyillarni tahlil qilishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: tarjimonlik faoliyati, tarjima tayyorlash, o'qitishga yondashuvlar, o'qitish tamoyillari, og'zaki tarjima mahorati, tarjimoni o'rgatish usullari.

ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЙ ПОДХОД И ОТБОР ПРИНЦИПОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ УСТНОЙ ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

Тема обучения устной переводческой деятельности является актуальной и важной в контексте современного мирового сообщества, где мультиязычие становится неотъемлемой частью профессиональной деятельности. Данный обзор направлен на анализ основополагающих подходов и принципов, необходимых для успешного обучения устным переводческим навыкам.

Ключевые слова: устная переводческая деятельность, обучение переводу, подходы к обучению, принципы обучения, устные переводческие навыки, методы обучения переводу.

FUNDAMENTAL APPROACH AND SELECTION OF PRINCIPLES IN TEACHING INTERPRETING ACTIVITIES

Annotation

The topic of interpreting skills training is relevant and important in the context of today's global community, where multilingualism is becoming an integral part of professional activities. This review aims to analyse the fundamental approaches and principles necessary for successful teaching of interpreting skills.

Key words: interpreting, translation training, teaching approaches, teaching principles, interpreting skills, translation training methods.

Kirish. Og'zaki tarjima faoliyatiga o'rgatish o'quvchiga taklif qilinayotgan tarjima mahsulotini oddiy lingvistik manipulyatsiyalar to'plami sifatida emas, balki keng qamrovli murakkab jarayon sifatida qaralishi kerak. Og'zaki tarjimaning har qanday turini o'zlashtirish tillararo va madaniyatlararo o'zaro ta'sir holatiga sho'ng'ishni talab qiladi, unda nafaqat til ko'nikmalari va qobiliyatlari yuzaga chiqadi, balki bo'lajak tarjimonning shaxsiy psixologik fazilatlarini va qobiliyatlarini / imkoniyatlarini ham ochiladi. Tarjima faoliyatining retseptiv-reproduktiv xarakteri, dunyoning turli tasvirlari, madaniyatlari, an'analari, turli xil tafakkur turlari, kommunikativ va nutqiy xulq-atvor, ayniqsa og'zaki shaklda, uni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalar tarkibini o'zgartiradi. Shu munosabat bilan tarjimonning aqliy amaliyoti, uning strategik harakatlari va texnikasi asosini tashkil etuvchi tarjima mahorati elementar grammatik, leksiko-grammatik va boshqa til malakalaridan farqli o'laroq, ko'p qirrali komponent tarkibiga ega bo'lib, o'zlashtirish qiyin hisoblanadi. Ularning shakllanishi maxsus didaktik jarayonni va uzoqroq tayyorgarlikni talab qiladi. Tarjima "yaxshi rivojlangan semantik idrok, samarali tushunish va fikrlash majmuini" o'z ichiga olgan retseptiv-reproduktiv faoliyat bo'lganligi sababli ma'lum bo'ladiki, tarjimaga o'rgatish jarayonini bitta universal yondashuv asosida tashkil qilish mumkin emas. Bir-birini to'ldiruvchi bir nechta uslubiy yondashuvlarning integratsiyasi zarur [1].

Ana shunday integral va ko'p qirrali yondashuvni izlash va o'qitish tamoyillarini tanlash, o'qitish usullarini

ishlab chiqishning eng muhim bosqichi sifatida tadqiqotimiz maqsadini belgilab berdi.

Yondashuvlarni integratsiyalashuvi tarjimoni samarali o'rgatish sharti sifatida

An'anaga ko'ra, og'zaki tarjima o'qituvchilari quyidagi yondashuvlarga murojaat qilishadi: shaxs-faoliyat (I.A. Zimnyaya), kontekst-kompetentlik (A.A. Verbitskiy), muloqot-kognitiv (A.V. Shchepilov); keyingi yillarda senariy-vaziyatli (S.A. Korolkova) va vaziyat-kontekstual (E.Yu. Moshchanskaya) yondashuvlar ishlab chiqildi. Keling, tarjima faoliyatini o'rgatish muammosini hal qilishda ushbu yondashuvlarning imkoniyatlarini ko'rib chiqaylik.

Tarjima faoliyatini o'qitishda lingvistik-didaktik fan sifatida haqli ravishda shaxs-faoliyat yondashuvi asosiy o'rinni egallaydi va ta'lim jarayonini tashkil etishning deyarli barcha zamonaviy yondashuvlari uning qoidalariga asoslanadi.

O'qitishda shaxs va faoliyat yondashuvi doirasida shaxs faoliyat sub'ekti sifatida namoyon bo'ladi, u mustaqil ravishda, faoliyatda va boshqa odamlar bilan muloqotda shakllanib, ushbu faoliyat va muloqotning xarakterini belgilaydi. Nomidan ko'rinib turibdiki, shaxsiy faoliyat yondashuvi ikkita komponentni o'z ichiga oladi: shaxs va faoliyatga asoslangan. Ushbu yondashuvning shaxs komponenti, I.A. Zimnyaya fikricha ta'limni o'quvchining shaxsiyati, qadriyatlarini, maqsadlarini, qiziqishlarini, istiqbollari va boshqalar orqali amalga oshirish maqsadga muvfiqdir [2].

Shaxs va faoliyat yondashuvi motivatsion yo'naltirilganligi sababli tarjimonlik faoliyatini o'rgatishning

muhim vositasi hisoblanadi. Og'zaki tarjima sharoitida tarjimon murakkab ko'p qirrali nutq faoliyatining sub'ekti sifatida ishtirok etadi va tarjimoni o'rganish jarayonida uning qarorlari, qiziqishlari va shaxsiy xususiyatlarini e'tiborsiz qoldirmaslik kerak. Shu bilan birga bir narsani unutmashimiz kerakki, tarjimonlik faoliyatini o'rganish jarayonida o'quvchi shaxsini rivojlantirish bilan birga uning tarjimonlik kasbining o'ziga xos xususiyatlariga singib ketishi uchun sharoit yaratishga hamda ko'pgina tashqi omillardan ajralmas murakkab jarayon bo'lgan ushbu faoliyatni amalga oshirishda o'quvchini tarjimonlik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlariga tayyorlashga ham e'tibor qaratish lozim.

A.A. Verbitskiy kontekstli o'qitish nazariyasining tushuntirish imkoniyatlari va malaka yondashuvi metodologiyasining integratsiyasi sifatida ta'limni tashkil etishga kontekst-kompetentlik yondashuvi haqida gapiradi [3]. Kontekst-kompetentlik yondashuvi shaxs va faoliyat yondashuvi bilan uzviy bog'liq bo'lib, kontekst va kompetentsiya komponentlarini o'z ichiga oladi. Kontekstli yondashuv og'zaki tarjima faoliyatiga o'rgatish maqsadlariga to'liq mos keladi, chunki bunday o'qitishning samaradorligi to'g'ridan-to'g'ri kasbiy madaniyatlararo o'zaro ta'sir vaziyatiga tushish bilan bog'liq, ya'ni o'qitish har doim ma'lum bir madaniyatlararo kontekstda amalga oshirilishi kerak. Bu holatda kontekst bilan tanishish, asosan, og'zaki tarjima orqali madaniyatlararo muloqotning muvaffaqiyatini belgilaydi. Malaka komponenti "kompetentlik" va "malaka" tushunchalariga asoslanadi. Eslatib o'tamiz, dastlab psixologiya va neyropsixologiyada "kompetentlik" atamasi atrof-muhitning ta'siriga "tayyorlik" degan ma'noni anglatardi, bu esa keyingi ta'sirlarga oqimiga nisbatan kompetentsiyaga aylanadi [4]. Shu munosabat bilan tarjima faoliyatini o'qitish nuqtai nazaridan "kompetentlik" atamasi bilim, ko'nikma, fazilat va sifatlar yig'indisi (ko'pincha uslubiy ishlar uchraydigan ta'rif) sifatida emas, balki tizimda tashkil etilgan bilimlarni, malaka va shaxsiy fazilatlarini safarbar qilish, integratsion qobiliyat/tayyorlik sifatida tushunilishi kerak. "Kompetentsiya - malaka" tushunchasi to'g'ridan-to'g'ri harakatning samaradorligi va optimal natijadorligi bilan bog'liqdir. Bizning tushunchamiz bo'yicha malaka - bu "aniq muammolarni hal qilish va harakatlarni amalga oshirishga yo'naltirilgan kuch, shijoat, bilim va ko'nikma hamda shaxsiy fazilatlarini amalga safarbar qila olish qobiliyati / tayyorligidir". Shu bilan birga, biz malaka tushunchasini kasbiy faoliyatni samarali bajara olish, harakatlarni samarali amalga oshirish va muayyan kasbiy muammoni hal qilish qobiliyatini safarbar qilishning yuqori darajasi sifatida qaraymiz [5].

Bo'lajak tarjimonning kasbiy malakasini shakllantirish masalalarini muhokama qilar ekanmiz, N.N. Gavrilenkoning ta'kidlashicha, tarjimonning kasbiy malakasi deganda "uning ixtiyorida qobiliyatlarini tanlash, birlashtirish va safarbar qilishni belgilaydigan ma'lum bir algoritim, skript, qoida tushuniladi. Tarjimon malakasi umumiy ma'nodagi "malaka"ga ko'ra kengroq tushuncha bo'lib, u ham kognitiv bilimlarni, ham tegishli ko'nikmalarni, shuningdek motivatsiyani, kasbiy jihatdan muhim shaxs sifatlarini, mehnatga va qadriyatga asoslangan munosabatni va hokazolarni o'z ichiga oladi" [6]. Shunday qilib, malaka komponenti kontekstli o'qitish doirasida kasbiy mahoratni safarbar qilish uchun muhim ahamiyatga egadir.

Og'zaki tarjimaga o'qitishning kommunikativ komponenti psixologiya va tilshunoslik chorrahasida paydo bo'lgan chet tilini o'qitishga muloqot-kognitiv yondashuv qoidalari bilan belgilanadi. A.V. Shchepilovanning ta'kidlashicha, kommunikativ-kognitiv yondashuv - bu "shaxsga yo'naltirilgan tushuncha, o'qitish tizimining uslubiy asosi bo'lib, o'quvchilarda o'rganilayotgan til tizimini yetarli

darajada tushunish, nutqiy harakatlar, nutq sohasidagi malakalar va o'rganish qobiliyatini shakllantirishga teng e'tibor berish zarurligini ta'kidlaydi» [7]. Bunday holda, o'quvchilarning kognitiv faoliyati bir vaqtning o'zida kommunikativ tajribani faollashtirish va boyitish (o'quvchida oldindan rivojlangan malaka va ko'nikmalarni safarbar qilish), shuningdek, o'quv jarayonida kontekstdan (vaziyatdan) keladigan yangi ma'lumotlarni tahlil qilish va keyin aks ettirishga asoslanadi.

Kontekstli ta'lim kontseptsiyasiga qaytib, so'nggi yillarda og'zaki tarjimaga o'rgatish metodologiyasida alohida mavqega erishgan ikkita o'xshash yondashuvni ko'rib chiqaylik: senariy-vaziyat va vaziyat-kontekst. S.A. Korolkova tomonidan taklif qilingan senariy-vaziyatli yondashuv "tarjimon nutqi muloqotning tabiiy jarayoniga iloji boricha yaqin bo'lgan kichik sahnalarda professional tarjima faoliyati materiallari asosida standart tarjima holatlarini modellashtirish orqali" amalga oshiriladi [8]. Ushbu yondashuvni qo'llash uchun tomonlarning har biriga o'rnatilgan ijtimoiy-madaniy me'yorlar va nutq xatti-harakatlarining variantlarini faol rivojlantirish uchun sharoitlar yaratiladi. O'quvchilarni haqiqiy kasbiy faoliyatga imkon qadar yaqinroq vaziyatga tushirishga imkon beradigan senariy-vaziyatli yondashuvning zamonaviyligi va dolzarbligini ta'kidlash kerak. Talabani kasbiy vaziyatga singdirish uchun sharoit yaratib, o'qituvchi tarjima faoliyatining xususiyatlarini ichkaridan o'rganish imkoniyatini beradi.

Senariy-vaziyatli yondashuv, o'z navbatida, vaziyatni o'qituvchi va talabalarning diqqat markaziga qo'yadi. Bundan tashqari, mashg'ulotlarda asosiy e'tibor madaniyatlararo muloqot jarayonining xususiyatlari bilan tanishishga qaratilgan. Ushbu yondashuv bo'lajak tarjimonlarga tipik kommunikativ vaziyatlar (aeroportda uchrashuv, tadbirkorlar bilan tushlik, ekskursiya va boshqalar) shartlariga muvofiq nutq jarayonini o'rgatish uchun mo'ljallangan.

Ta'lim olib boriladigan madaniyatlararo o'zaro ta'sir vaziyatning xususiyatlarini va o'quvchilarning o'z ehtiyojlarini hisobga oladigan vaziyat-kontekstual yondashuv professional tarjima qobiliyatlarini shakllantirishga hissa qo'shadigan muhitni samarali yaratishga imkon beradi.

Yondashuvlar integratsiyasi zamonaviy ta'lim paradigmasi bilan belgilanadi va chet tilini samarali o'qitish va tarjima faoliyatini amalga oshirish, shuningdek, ta'lim mazmunini yaxlit tizimga aylantirish, professional shaxs shakllantirishga yo'naltirish uchun zarur shartga aylanadi.

Integrativ yondashuvga muvofiq tarjimonlik faoliyatini o'rgatish tamoyillari

Kasbiy kontekstualizatsiya tamoyili (tarkibni tanlash). Ushbu tamoyil og'zaki tarjima faoliyatini tegishli ijtimoiy kontekst, madaniyatlararo o'zaro ta'sirning real vaziyati doirasida amalga oshirishni nazarda tutadi, chunki aynan vaziyat, kontekst nafaqat lingvistik vositalarni, balki tarjima strategiyalarini tanlash va ulardan foydalanishni belgilaydi. Kontekst ko'p jihatdan asl matnning tushunish va natijada og'zaki tarjima faoliyatini amalga oshirish muvaffaqiyatini belgilaydi, shuning uchun og'zaki tarjimonlik faoliyatini o'qitishga integratsiyalashgan yondashuv doirasida professional kontekstual-zatsiya printsipi bizga og'zaki tarjima faoliyati holatining barcha parametrlarini hisobga olgan holda o'zaro ta'sirning haqiqiylikini ta'minlashga imkon beradi.

O'qitishning kasbiy kontekstualizatsiyasi tarjimonlik mashg'uloti muvaffaqiyati uchun zaruriy shartga aylanmoqda.

Madaniyatlararo o'zaro ta'sir tamoyili ta'lim jarayonini madaniyatlararo muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi konstruktiv o'zaro hamkorlikni talab qiladigan vaziyatlar sifatida tashkil etishni nazarda tutadi. Tarjimonning o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalarini madaniyatlararo o'zaro ta'sir sharoitida safarbar

qilish qobiliyati va tayyorligi (ya'ni uning madaniyatlararo kompetensiyasi) professional muloqot muvaffaqiyatining kalitidir. Madaniyatlararo o'zaro ta'sir printsiplari to'plangan tajribani eng samarali safarbar qilish mumkin bo'lgan va talabalarni ona va chet tillaridan foydalangan holda kasbiy muammolarni hal qilishga undaydigan professional muhitni yaratishni nazarda tutadi.

O'zaro ta'sir tamoyili interaktiv kompetensiyani rivojlantirish orqali amalga oshiriladi. Buning natijasida tarjimon u bilan muloqotda bo'lgan boshqa shaxslar nutqining milliy, ijtimoiy va psixologik xususiyatlarini aniqlay oladi va u foydalanadiganidan farq qiladigan maxsus diskursiv strategiyalardan foydalanadi. Bunday holda nutq faoliyati mexanizmlarini tushunish, ona va chet tillarida nutq funksiyalarini bilish darajalarini muvofiqlashtirish, o'zaro ta'sirni ta'minlaydigan kognitiv, nutq-xulq-atvor va mediativ strategiyalarni ishlab chiqish katta ahamiyatga ega.

Xulosa. Tarjimonlik faoliyatining murakkabligi va ko'p qirraliligini hisobga oladigan bo'lsak, ta'limga integratsiyalashgan yondashuvdan foydalanish bo'lajak tarjimonlarni

tayyorlashning asosiy maqsadlariga javob beradigan muhim yechim bo'lib ko'rinadi. Faoliyat bazasiga ega bo'lgan, shuningdek, kognitiv, kontekstual, madaniyatlararo, muloqot va vaziyatli komponentlarni o'zida mujassam etgan integrativ yondashuvga asoslanib, bo'lajak tarjimonlarning murakkab kasbiy mahoratini rivojlantirishga qaratilgan didaktik ta'lim modeli tuzilishi mumkin. Bunday modeldan foydalanish talabalarning qiziqishini, stressga chidamliligini va mas'uliyat darajasini oshiradi, og'zaki nutqni va kognitiv moslashuvchanlikni, reaksiya tezligini rivojlantiradi, ya'ni ularni og'zaki tarjima faoliyatining real sharoitlariga tayyorlaydi. Taqdim etilgan didaktik model asosida hozirda asl materiallar (audio va video yozuvlar) asosida tarjimadan oldingi, haqiqiy tarjima va tarjimadan keyingi mashqlar majmuasi ishlab chiqildi. Og'zaki tarjima faoliyatini o'rgatishning ushbu modeli hozirda og'zaki tarjima darslarida Jahon tillari universitetida talabalari uchun eksperimental mashg'ulotlar doirasida qo'llaniladi.

Eksperimental mashg'ulotlarning asosiy natijalari keyingi nashrlarda o'z aksini topadi.

ADABIYOTLAR

1. Зимняя И.А. Лингвopsихология речевой деятельности. - М.: Изд-во Моск. психол.-социал. ин-та; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. - с. 127
2. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. - М.: Изд-во Исследоват. центра качества подготовки специалистов, 2004. - с.102
3. Вербицкий А.А. Теория и технологии контекстного образования: учеб. пособие. - М.: Изд-во МПГУ, 2017. - с.137
4. Прибрам К. Экспериментальные парадоксы и принципы нейропсихологии. - М.: Прогресс, 1975. - с. 286
5. Поршнева Е.Р. Становление дидактики переводческой деятельности: методологические проблемы и трудности // Дидактика перевода: традиции и инновации: колл. монография / под общ. ред. Н.Н. Гавриленко. - М.: ФЛИНТА, 2018. - с. 6-26.
6. Гавриленко Н.Н. Методика реализации компетентностного подхода при обучении переводу // Вестник московского государственного лингвистического университета. Образование и педагогические науки. - 2015. - № 725. - с. 113-127.
7. Щепилова А.В. Теория и методика обучения французскому языку как второму иностранному: учеб. пособие для студ. вузов, обучающ. по спец. «Иностр. яз.». - М.: ВЛАДОС, 2005. - с.129
8. Королькова С.А. Сценарно-ситуативный подход при обучении устному переводу // Вестник ВГУ. Лингвистика и межкультурная коммуникация. - 2014. - № 2. - с. 105-109.
9. Камбаров Н.М. Таржима трансформацияларнинг лингвокультурологик ва кognитив хусусиятлари (монография) // Ташкент, 2019
10. Р.К. Миньяр-Белоручев. Методика обучения переводу на слух // Вестник Московского университета. Серия 22. Теория перевода, 2015. № 1. С. 117–119.

UDK: 811.512.133:070(531)

Hasamuddin HAMDARD,
Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetida tayanch doktoranti.
E-mail: hasamuddin.hamdard@yahoo.com

PhD N.Jo‘raqo‘ziyev taqrizi asosida

THE BEGINNING OF MASS MEDIA IN UZBEK LANGUAGE IN AFGHANISTAN

Annotation

After 1978, the language and literature of the Uzbek people, as well as some cultural achievements in the field of Uzbek language and literature, were officially recognized in the regular of Afghanistan.

In July of this year, Yoldoz newspaper was published in Uzbek language, and Uzbek language bulletins were dedicated for half an hour through Afghanistan Radio. And then, with the opening of Uzbek language and literature departments in the Academy of Sciences, universities and the Ministry of Education, some action were taken to prepare textbooks for this language. At that time, Afghanistan and the Soviet Union, which had the same political and governmental systems, as well as the Central Asian countries belonging to the former Soviet Union, which had established cultural relations with Uzbekistan and Turkmenistan, and experts in the field of this language were sent to these countries.

During this period, in addition to the Uzbek-language newspaper "Yoldoz", other newspapers and weeklies were published in the northern provinces, including Faryab and Jozjan. Broadcasts in Uzbek language were also assigned to radio and television stations.

Key words: Gazeta, Uzbek Press of Afghanistan, Uzbek literature.

НАЧАЛО СМИ НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ В АФГАНИСТАНЕ

Annotatsiya

После 1978 года язык и литература узбекского народа, а также некоторые культурные достижения в области узбекского языка и литературы были официально признаны в регулярном Афганистане. В июле этого года на узбекском языке вышла газета «Йолдоз», а по Радио Афганистана в течение получаса были посвящены бюллетени на узбекском языке. А затем, с открытием кафедр узбекского языка и литературы в Академии наук, вузах и Министерстве образования, были предприняты некоторые действия по подготовке учебников по этому языку. В то время Афганистан и Советский Союз, имевшие одинаковые политические и государственные системы, а также страны Центральной Азии, входившие в бывший Советский Союз, которые установили культурные связи с Узбекистаном и Туркменистаном, и эксперты в области этого языка были отправлены в эти страны. В этот период, помимо узбекоязычной газеты «Ёлдоз», в северных провинциях, в том числе в Фарьябе и Джозджане, издавались и другие газеты и еженедельники. Передачи на узбекском языке также были закреплены за радио- и телестанциями.

Ключевые слова: Газета, Узбекская пресса Афганистана, узбекская литература.

AFG‘ONISTONDA O‘ZBEK TILIDA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING BOSHLANISHI

Annotation

1978- yildan so‘ng, rasmiy shaklda Afg‘oniston konstitutsiyasida, o‘zbek xalqining tili va adabiyoti hamda ushbu til rivoji va ravnaqi uchun rasmiyot bo‘yicha ba‘zi bir madaniy yutuqlar qo‘lga kela boshladi. Ushbu yilning iyul oyidan boshlab o‘zbek tilida “Yulduz” gazetasi, chopdan chiqqa boshlab, Afg‘oniston radiosi orqali o‘zbek tilida yarim soatlik vaqt ajratildi, keyin Afg‘oniston Fanlar akademiyasi hamda o‘zbek tili bo‘yicha universitetlarda kafedralar ochilishi bilan ta‘lim vazirligi bolalar uchun maktablarda ham o‘zbek tilida darsliklar tayyorlash uchun ba‘zi bir harakatlar yo‘lga qo‘ydi. Shu vaqtlarda, siyosiy-davlat sistemalari mushtarak bo‘lgan Afg‘oniston va Sovet Ittifoqi hamda unga qarashli O‘rta Osiyo mamlakatlari, jumladan O‘zbekiston va Turkmaniston bilan madaniy aloqalar qurilib, o‘zbek ziyolilari, oliy ta‘lim olish uchun ushbu o‘lkalarga jo‘natildi. Shu davrlarda o‘zbek tilidagi “Yulduz” gazetasidan ortiq, shimoliy viloyatlarda bosimdan chiqadigan boshqa gazeta va haftaliklar, jumladan “Foryob” va “Javzijon” gazetalari orqali ham, o‘zbek tili nashriyoti uchun vaqt ajratilar edi.

Kalit So‘zlar: Gazeta, Afg‘oniston o‘zbek matbuoti, o‘zbek adabiyoti.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘sbu maqolanin mavzuiga tegishli adabiyotlar qidirildi. Natijada bu mavzuda o‘zbek tiliga yozilgan ilmiy maqola yozilmaganligi

Tadqiqot metodologiyasi. Gazetanin nashr etilgan eski nusxalaridan birtasi erishildi va mustaqil o‘rganilib chiqildi. Hamda aniqroq ma‘lumotlar uchun “Yulduz” gazetasinin ayrim xodimlari bilan yuzma-yuz so‘hbat o‘tkazildi.

Uzoq muddatlardan keyin, 1978-yil kutilmagan bir holatda, Afg‘oniston o‘zbeklari osmonida “Yulduz” gazetasi nur sochdi. “Yulduz” 1965- yildan boshlab yo‘lga qo‘yilgan kurash va mulohazalar natijasi edi. O‘sha yili o‘zbek

farzandlari Muhammad Tohir Badaxshiy va Shahrullah Shahpar bilan Shar‘iy Javzijoniy tashabbusi orqali Afg‘oniston xalq demokratik jamiyati missiya bayonotida quyidagi matn kiritilgan edi:

"تعميم و اجراء تعليمات اجباري همگانی و مجاني ابتدایي به زبان مادري فرزندان کشور در سرتاسر مملکت بعد از سن هفت سالگی (پسر و دختر) بدون تبعيض..."

Tarjimasi: «Mamlakatning yetti yoshga to‘lgan bolalarini (o‘g‘il bolalar va qizlarni) kamsitmasdan ona tilida umumiy va bepul boshlang‘ich ta‘limni umumlashtirish va amalga oshirish...»

1964-yil «Xalq» gazetasining 3- va 4-sonlarida, ularning jiddiy sa'y va harakatlari natijasida, missiya bayonotidagi mazkur paragrafni amalga oshirish yo'lida birinchi qadam sifatida, Shar'iy Javzjioniyning ikki parcha o'zbek she'ri «Yangi yil» va «Yangi zamon taronasi» nomlari ostida va Andxuylik Turkman shoir Uzroning bir parcha turkman she'ri nashr qilindi. Bu Afg'oniston matbuoti tarixida birinchi marta nashr yuzini ko'rgan turkiy she'rlar edi.

Ajablanish va ta'sir joyi shundaki, Kobul dorulfununida o'zbek va turkman bolalari ona tillaridagi ushbu she'rlarni o'qishda qiynalgan va ayrimlari esa o'qiyolmaganlar. Albatta bu asarlar o'sha davom etib kelgan turkiy xalqlarga qarshi yuritilgan diskriminatsiya va milliy sitamga asoslangan siyosatning natijasi edi.

Undan keyin Shahid Shahpar va Shar'iy Javzjioniy tomonidan turkiy xalqlarning tili va milliy madaniyati masalasini siyosiy jihatdan himoya qilish zarurligi o'rta qo'yildi va ancha muddat kurash va mulohazalardan keyin, 1969-yil «Parcham» gazetasining 7, 8, va 9-sonlarida o'zbek hamda turkman tili va madaniy xaqqlarini siyosiy jihatdan himoyasiga qaratilgan Shar'iy Javzjioniy uchta maqolasi nashrdan chiqdi. Birinchisi «Farhang xalqhoye o'zbek va turkman, baxshi judoiy nopaziri farhang milliy Afg'oniston ast», ikkinchisi «Nigohiy ba zaban va adabiyoti xalqhoye o'zbek va turkman» nomlari ostida yozilgan va uchinchisi ularning fulkuluri va og'zaki adabiyoti haqida edi. Bu esa Afg'oniston tarixida turkiy xalqlarning madaniyat haqlarini himoya qilish bo'yicha rasmiy matbuotda nashr qilingan birinchi siyosiy e'tiroz maqolalari edi.

Birinchi maqolada jumladan quyidagilar deyilgan:

"چه وضعی اسفبارتر از این میتواند باشد که اکنون اکثریت و روشنفکران اوزبیک و ترکمن نمیتوانند به زبان مادری خویش بخوانند و بنویسند و امکانات تحصیل به زبان مادری خویش را داشته باشند..."

Tarjimasi: O'zbek va turkman ziyolilarining ko'pchiligi o'z ona tilida o'qish va yozishni bilmasligidan yomonroq va o'z ona tilida ta'lim olish imkoniyati bo'lmasligidan ayanchli nima bor..."

"در طی دهها سالی که از استقلال افغانستان میگذرد، نه تنها کوچکترین توجهی به احیای فرهنگ این خلقها صورت نگرفته است و با وجود آن اعتراف نشده، بلکه برعکس مرتجعینی هم وجود داشته اند که موجودیت فرهنگ آنانرا غیرقابل تحمل تلقی نموده اند؛ و حتی بی شرمانه به امحای مظاهر و بقایای آن اقدام کرده اند. تا اکنون هستند کوته نظران تنگ مایه‌ای که این دو خلق نجیب و وطن پرست را فاقد تاریخ و فرهنگ میدانند و در تحت تاثیر جهان بینی پوسیده و اندیشه های گمراه کننده خویش متقاعدند که باید بقایای اینگونه فرهنگها از بین برده شود."

Tarjimasi: Afg'oniston mustaqillikka erishganidan so'ng o'tgan yillar davomida bu xalqlarning milliy madaniyatini tiklashga zarracha e'tibor berilmay, uning mavjudligiga iqror etilmadi, aksincha ularning madaniyatini mavjudligi chidab bo'lmas deb hisobladi va ular hatto tarixiy asarlarini va uning qoldiqlarini yo'q qilishga harakat qilishdi. Hozir ham bu ikki aziz va vatanparvar xalqni tarix va madaniyatdan mahrum deb hisoblaydigan, ularning chirigan dunyoqarashi, noto'g'ri g'oyalari ta'sirida bunday madaniyatlar paydevori barbod bo'lishini istaydigan tor fikrli odamlar bor.

Maqolalar barcha ilm ahli va o'zbek ziyolilari tomonidan shavq va hayajon bilan kutib olinib, samimiyat harorat bilan qabul qilindi. Hatto qizil oyoq xalifasi va katta tojir «Katon garg nishon» fabrikasining egasi rahmatli Shahobiddin Yasaviy turli yo'llardan o'z mamnuniyatlarini izhor etdilar. Undan keyin ba'zi siyosiy gazetalarda, goh o'zbek va turkman tillarida she'rlar chiqib turdi.

Shu kabi muntazam kurash natijasida 7-savr inqilobidan keyin, missiya bayonotidagi paragrafni amalga oshirish maqsadida o'sha zamon adliya vaziri bo'lgan ustoz Shar'iy Javzjioniy tashabbusi davom etdi va rahbariyat dasturi bilan u tasdiq qilgan to'rtinchi farmon, Afg'oniston

Demokratik Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqdan o'tib, rasman ommaviy axborot vositalarida e'lon qilindi va unga binoan Afg'oniston turkiy xalqlar bilan birga baluch xalqi ham o'z milliy-madaniy haqlariga ega bo'lib, ona tillarida ta'lim olish va tarbiya ko'rish imkoniga ega bo'ldilar.

Farmonga muvofiq ustoz Javzjioniy tashabbusi bilan «Yulduz» gazetasi o'zbek va turkman tillarida, tashkil etildi. Gazeta asosan to'rt sahifada, kerak bo'lganda olti va sakkiz sahifada ham chiqarilardi va sahifalarida xilma-xil adabiy, ilmiy, ijtimoiy va iqtisodiy mazmunlar va she'rlarni o'qish mumkin edi. Biroz muddatdan keyin «Yulduz» gazetasi o'zbek tilida va «KURash» turkman tilida ikki mustaqil gazeta bo'lib ikki yulduz kabi madaniyatimiz osmonida nur sochib turdi. «Yulduz» gazetasining birinchi mas'ul menejeri sifatida ko'p yillar matbuotda ishlab kelgan iste'dodli muxbir, yozuvchi va shoir marhum Muhammad Amin Uchqun belgilangan edi [Oltoy1994:5].

Hurmatli Muhammad Kozim Aminiy «Bulut veblogida» nashr bo'lgan «Afg'onistonda turkiy matbuotning qisqacha tarixi» sarlavhali maqolalarida 1977-yilda savr inqilobidan keyin, rasmiy shaklda Afg'onistonning konstitutsiyasida: «Mahkum millatlar qatorida, o'zbek tili va adabiyoti uchun ham ma'lum darajada, unumli odimlar ko'tarilib ba'zi bir madaniy yutuqlar qo'lga kela boshladi. Shu vaqtlarda o'zbek tilida «Yulduz» gazetasi matbuot dunyosi faoliyatiga boshlab, keyin turkman tilida «Kurash» nomli gazeta ham chop zaminasini topdi» deb yozganlar.

Lekin haqiqat shundan iboratki, o'sha davrdagi Dovudxon tomonidan qabul qilingan Afg'oniston konstitutsiyasida, mahkum millatlarga hech qanday madaniy haq berilmagan va boshqa mazlum millatlar qatorida o'zbek xalqining tili va adabiyoti uchun hatto bir ishora ham mavjud emas edi. Balki yozganimizdek «Yulduz» va «Kurash» gazetalarini 1978-yil e'lon qilingan Vazirlar Mahkamasining to'rtinchi farmoni asosida tashkil etildi. Shuningdek, «Yulduz» gazetasi axborot va madaniyat vazirligida tashkil etilgan hamda ancha zamondan keyin, qabilalar vazirligiga oid bo'lgandir.

O'zbeklar va turkmanlar o'z gazetalari nihoyat qiziqish bilan kutib olib, ham moddiy ham ruhiy jihatdan himoya qildilar. Misol uchun «Katon garg nishon» zavod direktori rahmatli Shahobuddin Yasaviy bir fura vagon mashinasini «Yulduz» menejeri va idorasiga tuhfa qildi va ayrim vatandoshlar gazetani tarqatish hamda unga obunachilar topish ishlariga yordam bera boshladilar.

Yozuvchi, shoir va muxbir Muhammad Amin Uchqun, «Yulduz» gazeta-sining birinchi mas'ul menejeriga katta bo'lakda nashrdan chiqadigan gazetani to'ldirish va mazmunlarining sifatini oshirishi oson bo'lmadi. Chunki o'sha vaqtda o'zbek yozuvchilarning soni oz edi. Muhtaram Uchqun kecha-kunduz demay hamkor, shoir va yozuvchi qidirardi. Birinchi va ikkinchi betlarga tushadigan xabarlar, tafsirlar va rasmiy bayonotlarni tarjima qilib nashrga tayyorlash, kelib tushadigan she'r va maqolalarni tahrirdan o'tkazmasdan nashr qilish mumkin emas edi. Har holda «Yulduz» gazetasi uchun bir mezon yaratish kerak edi. Bu ishlarning hammasi Uchqunning zimmasiga yuklangan edi [Aybak ko'zgusi 2015:7].

Shuningdek ustoz Javzjioniy tashabbusi bilan Afg'oniston radio-televizioni qoshida «Zafar hunari guruhi» o'zbek milliy musiqasining bir ramzi sifatida tashkil etildi va sovet qo'shini bostirib kirib, davlatni almashtirgandan keyin, ustozni hibsga olishiga qadar, uning mustaqil himoyasi ostida edi. Hurmatli ustoz Muhammad Kozim Aminiy «Zafar hunari guruhi» nomli maqolalarida yozganlaridek, «Shu kishining qamoqqa tashlanib vazirlik lavozimidan chetlantirilishi bilan «Zafar» ramzi haqiqatan ham katta himoyachisini qo'ldan berib, ushbu guruh a'zosi o'zining buyuk homiysidan ayrildi».

Har holda Uchqun ikki yil hayotini “Yulduz”ga bag‘ishlab, uni davlat matbasi, “Linu tip” bo‘limida nashr qilishga kamyob bo‘ldi. U, sovet qo‘shini hujumidan keyin «Palanginaxuho» nomli qattiq bir e‘tirozli she‘rini nashr qilib, mudirlik vazifasidan bo‘shab, Turkiya tomon yo‘l oldi [Aminiy 2009:9].

Undan keyin “Yulduz” mas‘ul menejeri lavozimi, yosh muxbir Oyxon Bayoniga topshirildi. U og‘ir sharoitda bu vazifani zimmasiga oldi. Davlat organlarida hech bir yordam beradigan salohiyatli kishi yo‘q edi. Borlari ham millatchilik g‘oyalari berilib, salbiy kurash asosida ona tili va milliy madaniyatini juz‘iy masala hisoblab, ikkinchi o‘ringa qo‘yar edilar.

Bosmaxonada xudbinlik qiluvchilar ko‘p bo‘lgani sababli “Yulduz” va “Kurash” homiysiz qolib, har doim ham o‘z vaqtida nashrdan chiqma olmasdi. Mas‘ul menejer va yordamchilar kechalari navbatda nusxa ko‘chirish mashinasini olib, yarim kechgacha ishlar edilar va ba‘zan ikki sonni bir qilib bosimdan chiqarardilar. Albatta “Yulduz”ni yurgizish ishlari bo‘yicha rahmatli Abdulg‘affor Bayoniyning fidokorona hamkorligi va Dr. Muhammad Yaqub Vohidiyning yordami bu to‘g‘risida ta‘sirli edi.

Hamkorlik bo‘lmagani uchun gazetani tarqatish va abonentlarga yetkazish og‘irlashgan edi. Idora, Afg‘oniston axborot va madaniyat vazirligidan yuz sonni tekinga tarqatish buyrug‘ini olishga muvaffaq bo‘lgan edi. Hurmatli Muhammad Umar Alim Bayot tarjimon va maslahatchi sifatida gazeta uchun tahsinga sazovor xizmatlar qilgan [Aminiy 2009:3].

Asosan, Afg‘onistonda o‘zbekcha gazeta chiqarish sovet, ayniqsa Tojikistonlik maslahatchilarga yoqmasdi. Shuning uchun hokim partiyaning markaziy qo‘mitasi qaroriga ko‘ra 1984-yil “Kurash” Shibirg‘onga va “Yulduz” Mazori Sharifga surgun qilindi.

Albatta “Yulduz”ni zamonaviy (linu tip) tizimdan chiqarib, qo‘rg‘oshin harflari qoloq sistemiga o‘tkazish qattiq bir zarba edi. Bu sistemada kalimalar qo‘rg‘oshindan yasalgan ayri-ayri harflar bilan bitta-bitta terilib jumlar bog‘lanadi va shu uslubda terilgan sahifa mashinaga berilib bosimdan chiqariladi. Ko‘pincha harflar o‘chgan va satrlar aniq bo‘lib chiqmaydi.

Shundoq sharoitda “Yulduz”ning mas‘ul menejerligi vazifasi 1984-yili iste‘dodli yozuvchi va muxbir Abdulloh Ruina yuklatildi.

Abdulloh Ruin, sun‘iy ravishda yuzaga keltirilgan cheklanishlarga e‘tibor bermasdan, o‘zbek ziyolilari va yozuvchilari bilan birlashib va ularning yordami bilan to‘siqlarni oradan ko‘tarib, bosmaxona kamchiliklariga qaramasdan izchil mehnat bilan, gazetani yurgizishga va tirajini ko‘paytirib, o‘quvchilarga yetkazish masalasini hal qildi. Uning tashabbusi bilan Alisher Navoiyning bir qator asarlari jumladan “Majolis un-nafois”, “Lison ut-tayr”, “Nazm uj-javohir”, “Mashrab” devoni “Yulduz” gazetasida chop

etildi. U, Alisher Navoiy asarlaridan 16 tasini bir jurnalda nashr qilishini amalga oshirgan. Undan keyin “Yulduz” gazetasining mas‘uliyati ustoz Nurulloh Oltoy zimmasiga qo‘yildi.

Ustoz Nurulloh Oltoy nihoyat og‘ir sharoitda milliy matbuotimiz osmonida birinchi bo‘lib porlagan va necha yil davomida o‘z nurini sochib turgan “Yulduz” gazetasini chiqarib, uning hayotini saqlab qolishini o‘z zimmasiga oldi. Negaki, ijtimoiy va siyosiy sharoit o‘zgarib, ilm va madaniyatga qiziqish ruhiyati pasaymoqda edi. Jihodiy kuchlar to‘qnashuvi natijasida bosmaxonalar kuyib kul bo‘lib, ularning ishchilari har tomonga sargardon bo‘ldi.

Ustozga oliy himmat va kuchli irodani qo‘ldan bermasligi uchun, xalq va vatanni sevish hamda millati oldida mas‘uliyatini sezish ruhiyati, turtki bo‘lardi. U gazetani qo‘l bilan ishlatiladigan «Gastadnar» mashinasi orqali nashr etishda davom etadi. Gazeta 30-36 sahifalik kitobcha shaklida nashrdan chiqma boshladi va ustoz Nurulloh Oltoyning og‘ir mehnati bilan “Yulduz” yana 5 yilgacha nur sochib turdi. Aytish mumkinki, “Yulduz” nashriyoti og‘ir sharoit natijasida o‘zining kutilgan shakl va mazmuniga ega bo‘lolmagan bo‘lsa ham, mazmun yuzasidan Afg‘oniston o‘zbek matbuotida kelajak avlodlari uchun o‘rnak bo‘ladigan bir davrning boshlanishi bo‘ldi va barcha ziyolilarni yoshlardan olib qarilarigacha she‘r hamda maqola yozishga tashviq qildi va xalqimiz uchun bir ilm va adabiyot maktabiga aylandi [Toshqin 2013:1].

“Yulduz” gazetasining nashr etilishi janubiy Turkistonda o‘zbek tilini adabiy til darajasiga ko‘tarish, bu tilga nisbatan ishlatiladigan «mahalliy» va «norasmiy» kabi soxta niqoblarni olib tashlash yo‘lida qo‘yilgan ilk qadam bo‘ldi.

“Yulduz” gazetasini yangi zinaga ko‘tarish kerak. Ushbu gazeta butun o‘zbek xalqining quvonchlarini, tili va dardi bo‘lishini nazarda tutar ekanmiz, eng avval o‘zbek xalqining moddiy va ma‘naviy yordami, o‘zbek ziyolilarining samimiy hamkorliklari, fikriy mahsuloti va ijodi mana shunday niyatlarga asos bo‘ladi degan umiddamiz [Aminiy 2005:2].

Xulosa va takliflar. 18-asrning ikkinchi yarmidan 20-asrning ikkinchi yarmigacha Afg‘onistonda o‘zbek tili, adabiyoti va madaniyati turli bosim, cheklash va assimilyatsiya siyosatlariga duchor bo‘ldi. Mintaqa o‘zbeklari bu siyosiy amaliyotlarga qo‘llaridan kelganicha qarshilik ko‘rsatgan bo‘lsalar ham, o‘zlarining madaniy va sivilizatsiyaviy asarlarini, ularni yetkazishda qo‘llagan til va adabiyotlarini saqlab qolishda katta qiyinchiliklarga duch keldilar. 20-asrning ikkinchi yarmidan boshlab individual va ijtimoiy kurash va sa‘y-harakatlar o‘z samarasini bera boshladi. Ularning birlashib qudratga aylangani, ularning rasman mavjud bo‘lishlariga, borligini rasman ro‘yxatga olishlariga yo‘l ochdi. “Yulduz” gazetasini Afg‘oniston o‘zbek tili va adabiyoti rivojlanishi uchun qaytadan nashrga chiqishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Aybak ko‘zguasi haftaligi, 2015, 5-son, 4-bet.
2. Aybak ko‘zguasi haftaligi, 2014, 7-son.
3. Aminiy M. K. 2005 “Afg‘oniston Turkiy matbuotining qisqacha tarixi”(www.bayanifoundation.com).
4. Aminiy M. K. 2009. “Turkiy tillarning nasharot tarixchasi” www.bayanifoundation.com
5. Toshqin, A. 2013 “Yulduz jaridasining tarixchasi” www.bayanifoundation.com.
6. Oltoy, N. 1994 “Bu millatning egasi bormi?” (www.bayanifoundation.com).
7. Oq yo‘l gohnomasi, 2009, 1-yil, 1-son, 2016, 4-son.

Farida HAMROYEVA,
*Independent researcher of the Department of English Philology
Samarkand State Institute of Foreign Languages
E-mail: farida.hamroyeva@gmail.com*

Based on the review of SamSIFL, DSc, professor D.Salohiy

O‘TKIR HOSHIMOVNING “XIYONAT” NOVELLASIDA MAVHUM MUALLIFNING NUTQIQIY NIQOBI IFODASI
Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘.Hoshimovning “Xiyonat” romani asosida mavhum muallifning nutq niqobining ifodasi muhokama qilinadi. Bundan tashqari, muallif romanda bir nechta mumkin bo‘lgan mavhum mualliflarni taklif qilishga harakat qiladi va S. Fitsjeraldning romanini ushbu roman bilan taqqoslaydi. Bundan tashqari, nutq niqobining ta‘rifi berilgan, bunda nutq niqoblari yozma ravishda insonning ijtimoiy o‘zaro ta‘siri, aloqasi va tabiatining nozik tomonlarini tavsiflash uchun ishlatilishi mumkin.
Kalit so‘zlar: mavhum muallif, adresat omili, nutq niqobi, paradigmatic, hissiy-badiiy kuch.

EXPRESSION OF SPEECH MASK OF ABSTRACT AUTHOR IN O‘TKIR HASHIMOV’S NOVEL “BETRAYAL”
Annotation

This article discusses about expression of speech mask of abstract author based on O‘.Hoshimov’s novel “Betrayal”. In addition, author tries to propose several feasible abstract authors in novel and compares S.Fitsgerald’s novel as well. Furthermore, provides definition to speech mask as speech masks can be used in writing to depict the nuanced facets of social interactions, communication, and human nature.

Key words: abstract author, addressee factor, speech mask, paradigmatic, emotional-artistic strength.

ВЫРАЖЕНИЕ РЕЧЕВОЙ МАСКИ АБСТРАКТНОГО АВТОРА В РОМАНЕ УТКИРА ХАШИМОВА “ИЗМЕНА”
Аннотация

В этой статье обсуждается выражение речевой маски абстрактного автора по мотивам романа У. Хошимова “Измена”. Кроме того, автор пытается предложить несколько возможных абстрактных авторов в романе и сравнивает роман С.Фитцджеральда. Кроме того, дается определение речевой маске, поскольку речевые маски могут использоваться в письменной форме для описания тонких аспектов социальных взаимодействий, коммуникации и природы человека.

Ключевые слова: абстрактный автор, фактор адресата, речевая маска, парадигматическая, эмоционально-художественная сила.

Introduction. In prohibitions on the direction of narratology, the terms “abstract author” as well as “speech mask” are common. At this point, we think that it is necessary to briefly dwell on these two terms. An abstract author is not a “pragmatic” instance, unlike a narrator, but a semantic value of a text. Abstract author denotes a semantic phenomenon, not a structural one. This concept refers to interpretive poetry rather than narrative poetry. An abstract author is only a construct created by the reader and should not be personalized.

Narratives are usually understood as narrative works of any genre and functionality. The term “narrative” goes back to the Latin word *gnarus* (knowledgeable), derived from the Indo-European root **gno* (to know). The narrative as a whole acts as the main form of ordering and understanding of the surrounding world, and in the context of literary studies - as a special construct through which the surrounding reality is mastered through narration [1].

Literature Review. A speech mask is an image in the style of another person, the choice of which is determined by the goals of the speaker, the situation, the form of communication, the addressee factor (to whom the appeal is directed). A speech mask is a temporary and situational use of someone else's speech behavior, based on the generalized idea of a certain type of communicator, which is entrenched in the minds of readers. A speech mask is characterized by a certain set of linguistic means that can be selected based on the ideological goals of the work. A speech mask is made using

phonetic, grammatical, lexical-syntactic, and stylistic and various other linguistic means by expressing certain concepts, ideas and values [2]. In works of art, a speech mask can be used as a literary tool that allows the author to create a certain image or convey a certain idea. For example, in a novel or short story, the hero can wear a speech mask to hide his true identity or intention. This can be expressed through dialogue, in which the character uses a certain language or phrase to make a certain impression on other characters. In a short story, a speech mask can be used to create a certain atmosphere or mood. For example, an author may use a particular style of speech or dialogue to convey a sense of mystery. A speech mask can also be used to convey a specific topic or thought. For example, the hero uses certain words or phrases to express his point of view on politics, religion or other social issues.

Research methodology. The criteria of the text should include its existence (potential) in the form of a representative of a special paradigmatic series, where the most concise text is on a par with the expanded (“normal”) texts synonymous with it and where the initial primitive text already contains a certain program minimized to the limit of its further possible deployment [3].

1. In fiction, a speech mask can also be used as a symbol or metaphor that reflects different aspects of communication and social camouflage. At this point, we want to mention as an example the way in which several famous writers used the colloquial mask:

2. William Shakespeare's Hamlet: in this work, the oratory mask is one of the main symbols. Hamlet wears a mask of "false madness" to hide his true intentions and plans from other characters.

3. George Orwell's novel "1984": in this novel, a speech mask is presented to the establishment of new buildings, the activities of a system of Information Management and manipulation that limits the freedom of speech and thought of the inhabitants of Oceania.

4. Edgar Allan Poe's "The Masque of the Red Death": in this short story, the speech mask is used symbolically. It expressed a physical metaphor to avoid death and reality.

5. Chak Palaniuk's work titled "The Battle club": this novel and the film based on it used the oratory mask as a symbol of oppression and loss of individuality in modern society.

6. "The Count of Monte Cristo" by Alexandre Dumas: in this novel, The Mask of speech is presented through various characters who hide their true intentions and identity in order to achieve their goals.

Analysis and results. These examples show how the speech mask can be used in literature to reflect the complex aspects of Human Nature, Communication and social relations. O'. Hoshimov's work "The Affairs of the World" consists of large and small novellas based on the author's adventures. The author himself writes in the preface of the book that "I have seen all the people in this work with my own eyes" [4]. Vivid and vital images in the work, Uzbek approach and character, conversations between heroes enhance the reading effect. The work is based on the events of novelist's childhood. Ordinary rural families of the Soviet times, people's lifestyles are depicted harmoniously with novelist's mother. O'. Hoshimov also embodied the affairs of the world in this small work. The main character of the novelettes, which took place from this work, is the author's mother. The author himself is also one of the main characters in the stories. The novel "Betrayal" begins with the description of an event in the preschool age of the author, that is, the narrator. It is followed by a second incident during his time as a schoolboy. This is followed by the third event of his student days. A small story thus combines the three Adventures of the hero of the work.

O'. Hoshimov's work, composed of several small novelettes, chronicled the lifestyle of an ordinary Uzbek family living in a neighborhood during the time of the former Soviet Union. Each novel covers national, cultural and moral issues important for Uzbek life. In the process of Comparative Study of works created in the Uzbek style with examples of English or other Western countries literature, we should first of all focus on the issue of the above-mentioned national ideas, oriental traditions and Uzbek way of life. Events form the basis of the field of narratology. Another important issue is that we are thinking about novelettes that tell the life of the 20th century. Therefore, the story described in the selected two novellas is the space of events and we need to take into account both the life, social and political situations at that time. The narrator pays special attention to each of these.

It is known that a speech mask is used to create a specific literary image. It is difficult for a writer to fully express all information using the speech of one narrator. To do this, he refers to the acceptance of several distributed roles and speech "masks". These are the "masks" of the author, narrator and hero, which are very easy to distinguish in the text [5].

A little earlier we gave a brief overview of the novel "betrayal". In the process of research, we witnessed that this novel also attracted the attention of other researchers. For example young researcher A. Ziyayeva mentioned in her

article "*the embodiment of the mother in the story of the affairs of the world*" that at the end of each story in this work, specific conclusions are visible, that is, at the end of the story, the speaking hero feels remorse for suffering his mother due to himself. A. Ziyayeva says that each story root has a certain pattern. In particular, in the novel "betrayal", the mother encourages her child only to honesty, to do good to people, to return from evil. We face many people throughout our lives. Which of them is our close friend, which is our loved one. But it turns out that after the passage of times, betrayal can be seen from everyone. In the story, however, mothers are portrayed as the closest breed to the child, and it is emphasized that they will never see betrayal from him. Author said at the end of this novella, "*what if your mother ever betrayed you!*", which prompts the reader to meditate [6].

It is known that in literary works, a speech mask is a means of creating and communicating information about characters, events, ideas, and also serves to increase the emotional-artistic strength of the work. In much of the scientific research done to date, O'. Hoshimov's work has been analyzed in every possible way, studying language, style, writing skills and other aspects, but there is no consensus on the colloquial mask used in his stories. The analysis of the colloquial mask in the works of O'. Hoshimov is considered important in order to more broadly reveal the significance of his works. Because novelist lived in such a time that it was difficult, if not impossible, to express an opinion about certain national values, customs, in particular, issues related to religion. In scientific research, it is said that a speech mask is a means of expressing and transmitting information that is used during communication. It is considered an abstract concept that characterizes the way in which one behaves and manifests itself in society. It is this different style of statement that die. In the works of O'. Hoshimov, we are often found in special small stories. It is worth noting that novelist's works are more similar in this respect to novels created by Western novelists. Of course, considering its aspect of the narrator's type, we can conclude that the works of the two scribes O'. Hoshimov's novella S Fitzgerald are completely different. Because it has a more "first-person language" form, unlike Fitzgerald novels [7]. Certainly, in this definition we are referring to Adib's work "the affairs of the world".

From the very beginning of the novel "betrayal" we can notice that the speech is masked. "*I haven't attended school yet. Two miles from our neighborhood there was already a children's home.*"[4] it is here that we see a beautiful expression of Uzbekistan incorporated into a work of art. "...there was already a children's House." This little expression is actually derived from the folk language, which we can perceive as a "speech mask". Because one of the goals of the application of the mask in speech, which expresses a figurative meaning, as we mentioned in the above definitions, is to hide something. In fact, author is well aware of what kind of place the "already" children's house is, not far from the house where he lives, he can name the place. But we can conclude that with this colloquial mask-shaped expression, it expounds that space is unnecessary or useless. It is known that children's houses of this type were built by the government of the former Soviets. Looking back on history, we will witness that there were many critical opinions and even protests against schools, kindergartens, theaters and other types of institutions in the new system at the time of the show. Such sentences of O'. Hoshimov are also worthy of recognition for their historical significance.

In this short story, as in other stories, there are many examples of the life of Uzbek families in the village, its shortcomings, problems, and the lives of ordinary people who moved in a poor and modest way. We can come across some

of these images described in the form of a speech mask. "... That day, whatever they ordered me to do, I ran with six feet and seven feet. I watered the goat that was tied to a nut twice, I sat on the mat spread out on the platform in the yard, guarding it so that the birds wouldn't steal it... I even cut off the rubber band of my bag and gave it to my brother to make trousers..." [4]. It can be seen that this piece, despite its small size, can reveal the life of the above-mentioned villager. And in the last sentence, we can notice the presence of mask in an abstract sense. The saying "I even cut off the rubber of my bag and gave it to my brother to make trousers" actually has a great meaning hidden in it.

Conclusion. It is said that problems such as using a rubber band as either a trouser belt or a slingshot rubber were common at that time. Although the writer expressed these words with some kind of humor, in fact he revealed the shortcomings of the society and the problems of the life of the poor. After reading a dialogue in the novella about walking

barefoot for village children, and even talking about boots, "what's the point?" we come to the conclusion that there were times when the question was asked. Following this, here is given a dialogue in Uzbek language:

"...Akamning Damin degan o'rtog'i meni ko'rib so'radi:

–Sen qayoqqa?

–Kinoga! - dedim ishonch bilan.

Damin o'ylanib qoldi.

–Bolmasa, botinkangni kiyib chiq, - dedi oyogimga qarab.

Hammamiz yalangoyoq edik. - Botinkani nima qilaman?

–Devordan oshib tushamiz, bildingmi!- Birdan Daminning jahli chiqib ketdi.

–Qorovul quvlasa, yantoqzordan qocha olasanmi? Chop, kiyib chiq! Biz kutib turamiz..."[4]

LITERATURE

1. Мамуркина О. В.. "Теория нарратива в современном литературоведении" Царско-сельские чтения, vol. I, no. XV, 2011, С. 226-230.
2. <https://proza.ru/2022/02/01/1516>
3. Кубрякова, Е.С. Текст и его понимание [Текст] / Е.С. Кубрякова // Русский текст. – 1994. – № 2.
4. O'tkir Hoshimov, "Dunyoning ishlari". Yangi avlod, - Toshkent, 2019. -B. 45.
5. Лотман Ю.М. Труды по русской и славянской филологии. Тарту.: Ученые записки Тартуского Государственного университета. 1977.
6. Aziza Ziyayeva, G. S. «Dunyoning ishlari" qissasida ona timsoli». Zamonaviy Dunyoda Ilm-fan Va Texnologiya, 2/14, Zenodo, aprel 2023 y., bb. 42-45.
7. F Scott Fitzgerald The last of the bells// F Scott Fitzgerald Selected short stories Moscow Progress Publishers 1979 p. 179-195.

Lola SHASAI DOVA,
O‘zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti v.b. dotsent, (Phd)
E-mail: l_shosaidova@gmail.com

O‘zDJTU dotsenti, pedagogika fanlari doktori N.Kushieva taqrizi asosida

XITOIY TILI TA‘LIMIDA TALABALAR OG‘ZAKI NUTQIDA UCHRAYDIGAN IJTIMOYIY-MADANIY MAZMUNDAGI XATOLAR TAHLILI

Annotasiya

Mazkur maqola o‘zbek va Xitoy tillarining o‘ziga xosligi, farqli tomonlari, talabalarning og‘zaki nutqida uchraydigan ijtimoiy-madaniy mazmundagi xatolar tahliliga qaratiladi. Error analysis metodi orqali Xitoy tili ta‘limida talabalar og‘zaki nutqida uchraydigan lingvokulturologik mazmunga xos tipik xatolarni aniqlash asosida interferentsion tasnif shakllantirildi. Asosiy e‘tibor ona tili va o‘rganilayotgan til o‘rtasidagi tafovutda interferentsiyaning o‘rni salmoqli ekanligiga qaratildi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek va xitoy tillari, og‘zaki nutq, xatolarni tahlil qilish (error analysis) metodi, ijtimoiy-madaniy mazmundagi xatolar.

ANALYSIS OF ERRORS IN SOCIO-CULTURAL CONTENT FOUND IN STUDENT ORAL SPEECH IN CHINESE LANGUAGE EDUCATION

Annotation

This article will focus on the analysis of the specificity, differences of Uzbek and Chinese languages, errors in the socio-cultural content found in students' oral speech. Through the Error analysis method, in Chinese language education, an interferential classification was formed based on the identification of typical errors inherent in the linguocultural content found in student oral speech. The main focus was on the fact that the role of interference in the discrepancy between the native language and the language under study is significant.

Key words: Uzbek and Chinese languages, oral speech, error analysis (error analysis) method, errors in socio-cultural content.

АНАЛИЗ ОШИБОК СОЦИОКУЛЬТУРНОГО СОДЕРЖАНИЯ, ОБНАРУЖЕННЫХ В УСТНОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ КИТАЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

Данная статья будет посвящена анализу специфики, различий узбекского и китайского языков, ошибок в социокультурном содержании, обнаруживаемых в устной речи студентов. С помощью метода анализа ошибок в обучении китайскому языку была сформирована интерференционная классификация, основанная на выявлении типичных ошибок, присущих лингвокультурному содержанию, встречающемуся в устной речи учащихся. Основной акцент был сделан на том факте, что роль интерференции в расхождении между родным языком и изучаемым языком значительна.

Ключевые слова: узбекский и китайский языки, устная речь, метод анализа ошибок (error analysis), ошибки в социокультурном содержании.

Kirish. “Xato qilish” inson faoliyatining turli sohalariga, ya’ni amaliy, mehnat faoliyati, nazariy, anglash jaryonlariga taalluqlidir. Xatolarni tahlil qilish usulidan chet tilini o‘rganish jarayoni haqida ma’lumot olish uchun foydalaniladi. Metodikada xatolarni tahlil qilish (error analysis) metodiga qiziqishning qaytadan paydo bo‘layotganini kuzatish mumkin [8, 14, 15]. Mazkur metod o‘quv jarayonini boshqarish va samaradorligini oshirishning muvaffaqiyatli usuli bo‘lib, tizimli, ko‘p uchraydigan, takrorlanadigan tipik xatolarni o‘rganishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi zamon xitoy tilini o‘rganish metodikasida bir vaqtning o‘zida ham tilni, ham tili o‘rganilayotgan mamlakat ijtimoiy-madaniy hayotiga oid bilimlarni o‘rganishni taqozo etadi. Agar milliy muhit bo‘lmasa, talabalar uchun til sohibi bilan to‘liq muloqot qila olish darajasiga erishish juda qiyin. Ijtimoiy-madaniy layoqat tushunchasiga quyidagicha ta’rif beriladi: “tili o‘rganilayotgan mamlakatning milliy-madaniy jihatdan o‘ziga xos tomonlari, shu tilda so‘zlashuvchi millat vakillarining ijtimoiy va nutqiy muloqot madaniyati hamda ularning nutqiy muloqot jarayonida o‘z milliy urf-odatlari, muloqot odobi, muomala madaniyati me’yorlariga rioya

qilgan holda zaruriy bilimlardan foydalana olishlari, ijtimoiy sharoitlar va shu til egalariga xos stereotip muomala madaniyatidan xabardorligi haqidagi bilimlarning yig‘indisidir. Ijtimoiy-madaniy layoqat muloqotga kirisha olish layoqatining asosiy jihatlardan biri hisoblanadi” [1; 287-b.]. A.N.Shukinning ta’kidlashicha, ijtimoiy-madaniy layoqatning yo‘qligi yoki uning yetarlicha shakllanmaganligi xatolarni keltirib chiqaruvchi asosiy sabablardan biri sanaladi, boshqa tilda muloqot qilishning buzilishiga olib keladi [11]. A.V.Guseva o‘z izlanishlarida ijtimoiy-madaniy tushunchalarga doir xatolar mamlakatshunoslik, ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-madaniy sohalarga doir bo‘lishi mumkinligini ta’kidlaydi [3].

Xitoylik tadqiqotchilar ijtimoiy-madaniy layoqatni madaniy layoqat tarkibiga kiritadilar. Shuningdek, madaniy layoqat tarkibiga xorijiy va mahalliy lingvodidaktikada analog bo‘lmagan xalqaro dunyoqarash ko‘nikmasini yangilik tariqasida qabul qiladilar. Xalqaro dunyoqarash tushunchasi globallashtirish va multikulturalizm hodisalarini tushunish, turli mamlakatlar zamonaviy holati, tarixi, an’analarini bilish hamda tanqidiy fikrlash, turli yondashuvlarga ko‘ra tushuntira olish ko‘nikmalari, shuningdek, o‘zini dunyo fuqarosi sifatida

anglashni bildiradi [6]. Xitoy tili ta'limi jarayonida talabalarda xitoycha lisoniy madaniyat shakllanadi. O'z navbatida mazkur jarayonda turli madaniyatlar tutashuvi sodir bo'lib, bu ikki til madaniyatining tafovuti bilan birga talabani ichki madaniyatining o'ziga xos tomonlariga ham bog'liq bo'ladi. Madaniyatlararo tafovut, o'zga madaniyat muloqotiga xos bilimlarga ega bo'lish davlatlar o'rtasida diplomatik munosabatlar o'rnatish, xalqaro tijoriy muzokaralar olib borish va til sohibi bilan muloqot qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalar og'zaki nutqida ijtimoiy-madaniy interferensiya natijasida ro'y beradigan tipik xatolarning kelib chiqish omillarini ko'rib chiqamiz.

Xitoyliklarning kognitiv anglash borasidagi o'ziga xos stereotiplarni bilmasliklari natijasida kelib chiqadigan va tilda aks etadigan xatolar. Xatolarning ushbu turi yetarlicha bo'lmagan so'z boyligi darajasi va bu xitoy hamda o'zbek xalqlari milliy madaniyati milliy ongidagi turli xil assosiativ qatorlarning mavjudligi bilan belgilanadi. Bunga o'xshash xatolardan biri, masalan, insonga tavsif berayotganda uni turli xil jonzotlarga va qushlarga o'xshatish (zoomorfizmlar asosida insonga tavsif berish). Xitoy tilida it so'zi xoin, tilanchi yoki yuzsiz kabi salbiy ma'nolarni anglatadi, ajdar xitoy xalqining ajdodi, farovonlik va ezgulik ramzidir. Bu borada o'xshash tomonlarni aytib o'tish zarur. Masalan, bo'ri, tulki kabi so'zlar o'zbeklar va xitoyliklarning madaniy an'analari insonlarga nisbatan ko'proq qo'llanadi. Shuni e'tiborliki, bu obrazlarning ba'zilar ikki xalq madaniyatida ekvivalent ko'rinishlarga ega. Masalan, tulki ayyorlik va mug'ombirlik ramzi hisoblanadi, laylak–baxt va tinchlik ramzi [5; 182-b.]. Xitoy tilida tulki, shuningdek, erkaklarga nisbatan qo'llanganda, ijobiy ma'noda keladi, masalan, 狐男 (hú nán) erkak tulki so'zi ko'rkam va o'ziga e'tiborli erkakka nisbatan qo'llaniladi.

Xitoy xalqining o'ziga xos an'analari, aqidalaridan xabardor bo'lmaslik bilan bog'liq xatolar. O'zbek madaniyatida mavjud bo'lmagan tushunchalar, masalan, 红包 *hóngbāo* – qizil hamyon tushunchasi xitoy an'anaviy minnatdorchilik ramzi bo'lib, ichiga imkoniyatdan kelib chiqib pul solinadi. Qizil hamyon nafaqat insonga berilgan sovg'a, balki u vakillik qilayotgan an'ana yoki ta'limotga berilgan e'tirof hisoblanadi. Qizil hamyon o'quv qurollari do'konlarida sotiladi. [7; 39-b.].

Nutqiy madaniyat va muloqot etiketini bilmaslik bilan bog'liq xatolar. Bunday xatolar turiga etiket qoidalari, muloqot madaniyati qoidalari buzish bilan bog'liq xatolarga yo'l qo'yishlarni kiritish mumkin. Bu kabi xatolar har ikkala hamjamiyatdagi muomala vaziyatlarida modellarning bir-biriga muvofiq kelmasligi natijasida yuzaga keladi. Bunday vaziyatlarda talabalar o'zbek madaniyatida qabul qilingan murojaat etish, xushmuomalalik, minnatdorchilik bildirish, hurmat qilish bilan bog'liq bo'lgan fikr ifodalarini xitoy tiliga ko'chirishga harakat qiladilar.

Tahlil va natijalar. Nutqiy etiket – til sistemasining shunday qismiki, bunda jamiyat va shaxsiy hayot uchun zarur bo'lgan rasm-rusumlarni bajarish uchun muomala madaniyati verbal holatda xizmat qiladi. Nutq etiketi birliklari nutqiy ko'nikmalar darajasida amalga oshiriladi, bunda nutq tegishli vaziyatlarda tayyor jumlar ko'rinishida bir necha marta yuzaga keladi. Masalan, “Salomlashish”, “Xayrlashish”, “Uzr so'rash”, “Minnatdorchilik bildirish” va boshqalar [12-b.].

Salomlashish. Murojaat etish. Salomlashish yordamida muloqotni boshlayotgan ishtirokchilar o'rtasida aloqa o'rnatiladi, insonlar o'rtasidagi munosabatlar ifodalanadi. Xitoy jamiyatida stilistik jihatdan neytral hisoblangan va salomlashishga doir keng tarqalgan etiket jumalari qabul qilingan: “Salom, o'qituvchi Van!”, rahbarga murojaat etishda uning qo'l ostida bo'lganlar yoshi va jinsidan qat'iy nazar quyidagi formula asosida murojaat etadilar: familiya +

lavozim, familiya + rang, familiya + ilmiy unvon (faqat oliy), familiya + ism + ilmiy unvon (faqat oliy), familiya + ism + harbiy unvon va boshqalar. Masalan, direktor Lyu, professor Ma, doktor Li. Keyingi yillarda Xitoyda yoshlarga nisbatan quyidagicha murojaat etadilar: 美女 měi nǚ – go'zal qiz, 帅哥 shuài gē – kelishgan yigit. Xitoyliklar tanishlari bilan ko'chada salomlashayotganlarida, odatga ko'ra, shunday savol beradilar: “Sen qayerga shoshyapsan?”, “Tushlik qildingmi?”, “Sen qayerda bo'lding?” va hokazo. Bu salomlashuv savollari hech qanday ahamiyatga ega emas, ular e'tibor belgisi hisoblanadi. O'qish jarayonidagi vaziyatlarda o'qituvchi birinchi darslardayoq auditoriyani xitoycha nutq etiketi bilan tanishtirishi lozim.

Uzr so'rash bilan bog'liq bo'lgan jumlar xitoy tilida ancha keng tarqalgan bo'lib, o'zbek tilidagiga nisbatan ko'proq his-hayajon bilan ifodalanadi. Bu esa xitoy falsafasidagi “Yuz haqidagi bilimlar” asosida bo'lib, uning bosh tamoyili “yuzni yuqotmaslik” degan tushunchani targ'ib qiladi [10]. Agar xitoylik qo'li bilan bexosdan boshqa birovga tegib ketsa, boshqa birovni bezovta qilgani uchun u albatta bir necha bor uzr so'raydi. Xitoyliklar uncha ahamiyatga ega bo'lmagan harakatlari uchun ham notanish kishilardan uzr so'raydilar. Do'stlari va qarindoshlari oldida esa qisqagina uzr so'raydilar. O'zbek madaniyatida do'stlari va qarindoshlari oldida qoidaga ko'ra albatta uzr so'raladi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, agar muloqot ishtirokchilaridan biri aksirib yuborsa, o'zbek suhbatdosh xushmuomalalik bilan “Sog' bo'ling!” deb aytadi. Yuqorida eslatib o'tilgan vaziyatda xitoy madaniyatidagi nutq etiketiga ko'ra aksirgan kishi xushmuomalalik bilan “Kechiring” deb uzr so'raydi, chunki xitoy madaniyatida aksirish suhbatga xalaqit berish hisoblanadi.

Minnatdorchilik bildirish. Xitoy tilida minnatdorchilik bildirish uchun hissiy bo'yoqdor so'zlardan juda kam foydalaniladi, chunki xitoyliklar tabiatan og'ir, vazmin bo'ladilar, ular o'zlarining yoqimli his-tuyg'ularini kam ifodalaydilar.

O'rta yoshli odamlar o'z minnatdorchiliklarini bildirishda his-hayajonlarini ifodalashni istamaydilar, chunki suhbatdoshi u haqda so'zlovchi – jiddiy bo'lmagan inson ekan, degan fikrga borishdan ehtiyot bo'ladilar. O'zbek madaniyatida o'z minnatdorchiligini bildirish uchun “Baraka toping, rahmat”, “Otangizga rahmat” kabi hissiy bo'yoqdor so'zlardan yetarlicha foydalanishga harakat qilinadi.

Taklif qilish. Xitoyliklar kundalik turmush tarzida uchrashish uchun aniq vaqtini belgilamaydilar, chunki uchrashuvga kutilmagan ishlar chiqib qolishi mumkinligini hisobga oladilar. Mana shuning uchun xitoyliklar bir-birlariga “Biz senikiga peshingacha borishimiz mumkin”, “Darsdan so'ng boramiz” va boshqa jumalarni aytishlari mumkin. Shunga qaramasdan, xitoyliklar ham jiddiy hisoblangan rasmiy uchrashuvlar oldidan aniq vaqtini belgilaydilar. Xitoylik tilshunos Gu Yuyegoning fikricha, xitoyliklar muloqotida taklif qilish jarayonida qiziqarli “yolg'on” takliflar ham bor. “Yolg'on” taklif o'z ma'nosiga ko'ra aniq taklifdan ajralib turadi. Bunday taklif orqali suhbatdoshda yaxshi taassurot qoldirishga harakat qiladilar, bu takliflar keyingi munosabatlarda aloqalarni davom ettirishni nazarda tutmaydi [13; 46-b.]. Xitoy tilida bunday vaziyatlarda murojaat etilayotgan kishi oldida taklif qiluvchi o'ziga hech qanday majburiyatni olmaydi. Bu o'zbek madaniyatidagi mulozamat va manzirat qilishga o'xshab ketadi. Asli arabcha bo'lgan mulozamat, manzirat so'zlari o'zbeklar nutqida kishining ko'nglini olish uchun ko'rsatiladigan iltifot, izzat-ikrom, takalluf ma'nosida qo'llaniladi. O'zbek interetnik kommunikatsiyasida “Qo'qon manzirat” va “Samarqand manzirat” kabi jumlar mavjud [2; 47-b.].

Xayrlashish. Xitoy tilida xayrlashishning og'zaki shakllari “您慢走啊!” (*Nín màn zǒu a!*) va “您走好!” (*Nín zǒu hǎo!*) mavjud. Bu shakllar o'zbek tiliga so'zma-so'z tarjima qilinganda “Siz sekinroq keting!” va “Yaxshi boring!” ma'nosini beradi.

O'zbek tilidagi “Oq yo'l!” jumlasining ma'nosi xitoy tilidagi ifodaga juda yaqin. Lekin “Oq yo'l!” jumlasini o'zbek tilida uzoqroq safar oldidan aytiladi, xitoycha “您慢走啊!” (*Nín màn zǒu a!*) jumlasini esa har qanday vaziyatdagi xayrlashuv vaqtida aytilishi mumkin. Xayrlashish jarayonida xitoylar va o'zbeklarning muomala madaniyatida farqli jihatlari bilan birga o'xshashliklar ham bor. Xitoylar o'zbeklar kabi uchrashuv so'nggida suhbatdoshiga ko'proq e'tibor qaratishga harakat qiladilar. Masalan, o'zingni ehtiyot qil, o'zingga qara.

Yuqorida qayd qilingan xatolarning hech qaysi biri to'g'ri olmay qolmasligi kerak. Talaffuzdagi, grammatik shakllar va so'zlarni qo'llashdagi, stilistik jihatdan mos so'zlarni tanlash kabi faol turlardagi xatolar o'qituvchi tomonidan alohida tushuntirishlar berib to'g'ri qilinishi lozim.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, xitoy tilida og'zaki nutqni rivojlantirish jarayonida kommunikativ va qiyosiy yondashuvga asoslangan holda madaniyatlararo muloqotning o'ziga xos xususiyatlariga alohida ahamiyat berish, o'zbek va xitoy madaniyatining farqli va o'xshash tomonlarini tushuntirish orqali talabalarning xitoycha madaniyatni yaxshi tushunishlari va madaniyatlararo muloqotda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ziddiyatli vaziyatlarning oldini olishiga imkon beradi.

ADABIYOTLAR

1. Азимов Е.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: ИКАР, 2009. – 448 с.
2. Бобожонов Ф. Нутқ маданияти асослари. – Нукус, 2007. – 58 б.
3. Гусева А.В. Формирование социокультурной компетенций в процессе обучения устному иноязычному общению (школа с углубленным изучением иностранных языков): Дис. ... канд. пед. наук. – М.: 2002. – 235 с.
4. Демина Н.А. Методика преподавания практического китайского языка. Изд. 2-е. монография – М.: Восточная литература, 2006. – 110 с.
5. Дун Фу Хуа. Факторы культуры языка в процессе обучения китайскому языку // Ўзбекистон – Хитой тарихий-маданий, илмий ва иқтисодий алоқалар ривож. Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Т.: 2018. – 182 с.
6. Единая программа обучения китайскому языку как иностранному. Пекин: Пекинский лингвистический университет, 2014. – 222 с.
7. Маслов А.А. Наблюдая за китайцами. Скрытые правила поведения. – М.: РИПОЛ классик, 2010. – 109 с.
8. Малышев Г.И., Киселевич Я.Е., Митчелл П.Дж. Трудности в изучении фонетики китайского языка русскоговорящими студентами // Вестник Тамбовского университета. 2018. – С. 43.
9. Пассов Е.И. Концепция коммуникативного иноязычного образования (теория и её реализация). Методическое пособие для русистов. – Санкт-Петербург: Златоуст, 2007. – 200 с.
10. Сторожук А.Г. Три учения и культура Китая: конфуцианство, буддизм и даосизм в художественном творчестве эпохи Тан.–М.: 2010. –552 с.
11. Щукин А.Н. Методика обучения речевому общению на иностранном языке. Учебн. пособие. – М.; ИКАР, 2011. – 454 с.
12. Юй Цзяминь. Обучение русскому речевому этикету китайских учащихся: Дис. ... канд. пед. наук. – Санкт-Петербург, 2016. – 160 с.
13. Gu Yuego. Politeness, pragmatics and culture – // Foreign languages, 1992. P. 46.
14. Keiko Mochizuki., Hiroshi Sano., Ya-Ming Shen and Chia-Hou Wu. Cross-Linguistic Error Types of Misused Chinese Based on Learners' Corpora // – Computational Linguistics and Chinese Language Processing, 2015. – Vol.20. №1. – P. 97–114.
15. Pengpeng Wang., Xuede Zhao. Error Analysis and Teaching Strategies in Acquisition of chinese Synonyms by Foreign Students // Advances in Education, 2020, №10 (1). – P.76 – 83.

Shahnoza SHERALIYEVA,
Toshkent davlat transport universiteti katta o'qituvchisi.
E-mail:Shaxa2108@mail.ru

O'ZDJTU professori, filologiya fanlari doktori J.A.Yakubov taqrizi asosida

SPECIFIC LEXICAL-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE CLASSIFICATION OF AUTOMOBILE TERMS IN ENGLISH AND FRENCH LANGUAGES

Annotation

The increase of interest in the semantic research of language and speech in world linguistics is due, among other things, to the logical analysis of the scientific-technical text. In linguistics, deep semantic study of scientific and technical terms, questions and bases related to the structure of dictionaries of various terminological fields are relevant. To date, the semantic relationship of automobile terms has not been sufficiently clarified, and their linguistic features have not been given importance. This is an issue that is waiting for its solution, because the development of automobile transport in recent years has prompted the emergence of new terms.

Key words: automobile, mechanical and electrical engineering, term, terminology, conceptual meaning, lexical unit, linguistic analysis, extralinguistic factors, terminological lexicography, phrase, dictionary.

СПЕЦИАЛЬНЫЕ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ КЛАССИФИКАЦИИ АВТОМОБИЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Рост интереса к семантическим исследованиям языка и речи в мировой лингвистике обусловлен, в том числе, логическим анализом научно-технического текста. В лингвистике актуальны глубокие семантические исследования научно-технических терминов, вопросов и оснований, связанных со структурой словарей различных терминологических областей. На сегодняшний день семантическая связь автомобильных терминов недостаточно выяснена, а их лингвистическим особенностям не придается значения. Это вопрос, который ждет своего решения, поскольку развитие автомобильного транспорта в последние годы повлекло за собой появление новых терминов.

Ключевые слова: автомобиль, машиностроение и электротехника, термин, терминология, концептуальное значение, лексическая единица, лингвистический анализ, экстралингвистические факторы, терминологическая лексикография, словосочетание, словарь.

INGLIZ VA FRANSUZ TILLARIDA AVTOMOBIL TERMINLARINI TASNIFLASHNING O'ZIGA XOS LEKSIK- SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Jahon tilshunosligida til va nutqning semantik tadqiqiga qiziqishning ortishi, jumladan, ilmiy – texnik matnning mantiqiy tahliliga bog'liq. Tilshunoslikda ilmiy-texnik terminlarni semantik chuqur o'rganish, turli terminologik soha lug'atlari tuzilishiga oid qo'yilgan savol va asoslar dolzarb hisoblanadi. Bugungi kungacha avtomobil terminlarining o'zaro semantik aloqasi yoritilishi yetarli darajada bo'lmagan, ularning lingvistik xususiyatiga ahamiyat berilmagan. Bu esa o'z yechimini kutayotgan masala, sababi so'nggi yillardagi avtomobil transportining rivojlanishi yangi terminlar paydo bo'lishiga turtki bo'ldi.

Kalit so'zlar: avtomobil, mexanik va elektr texnika, termin, terminologiya, konseptual ma'no, leksik birlik, lingvistik tahlil, ekstralingvistik omillar, termino- logik leksikografiya, ibora, lug'at.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi hududida avtomobil terminologiyasi eng dolzarb, hali o'rganilmagan qirralari mavjud mavzu hisoblanadi, shu sababli bu maqolada ushbu mavzuni yanada chuqurroq yoritib berishga hamda o'zbek terminshunoslik yo'nalishida yana bir yangi qadam qo'yishga harakat qilish ko'zda tutilgan. Avtomobil terminlarini tavsiflashda ularning kelib chiqishi, leksik va grammatik xususiyatlari, strukturaviy turlari, turli gap bo'laklariga mansub termin elementlarining termin yasashdagi o'rni va leksik-semantik xususiyatlarini (polisemiya, sinonimiya, antonimiya) o'rganish avtomobil terminologiyasi tizimida ayniqsa dolzarbdir. Ingliz tili xalqaro muloqot tilidir. Avtomobil adabiyoti va texnik hujjatlarining katta qismi ingliz tilida nashr etiladi; dunyoning turli mamlakatlarida paydo bo'lgan avtomobil sanoatidagi ko'plab texnologik yangiliklar, qoida tariqasida, dastlab inglizcha nomlarga ega. Bundan tashqari, eng ko'p motorli avtomobillar ingliz tilida

so'zlashuvchi mamlakatlar, xususan, Amerika Qo'shma Shtatlari ekanligini yodda tutish kerak.

Ikkinchi g'oyat ulkan va eng rivojlangan davlatlardan hisoblangan Fransiya, Shvetsiya, Shveysariya, Belgiya asosan fransuz tilida gaplashuvchi mamlakatlar sirasiga kiradi va biz fransuz tilidagi avtomobil terminlarini ham ko'rib chiqishga harakat qilamiz. Terminologiya takomillashuv jarayonida bir nechta rivojlanish bosqichlarini bosib o'tadi. Dunyoning ko'pgina mamlakatlarida mashinasozlikning yetakchi tarmoqlaridan biri avtomobilsozlik hisoblanadi. Ushbu soha terminologiyasi tobora ko'proq talab qilinmoqda va hozirgi sharoitda muhim ahamiyatga ega. Avtomobil sanoati, avtomobilning texnik qurilmasi, shuningdek, uyda, shaxsiy foydalanishda va ishlab chiqarishda ishlatiladigan turli xil mashina va mexanizmlar bilan bog'liq terminlar hayotimizda doimiy ravishda uchraydi. Ushbu terminlarni bilish bugungi kunda nafaqat mutaxassislar, balki shaxsiy avtomobillari yoki

qishloq xo'jaligi texnikasi bo'lgan oddiy odamlar uchun ham majburiy bo'lib qolmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ingliz va fransuz tillarida "Yengil avtomobil qurilmasi va uning asosiy parametrlari" leksik-semantik sohasi alohida ajratilgan, uning shakllanish tarixi va tizim xususiyatlari tahlil qilingan va batafsil tillararo taqqoslash berilgan. Jahon tilshunosligida leksikografiya va terminologiya masalalari Yevropa olimlari Ferdinand de Sossyur, SH.Balli, A.Seshe, A.Mee, J.Vandries kabilar tomonidan o'rganilgan. Rus tilshunoslari A.A.Reformatskiy, D.S. Lotte, R.G.Piotrovskiy, A.D.Xayutin, L.V. Pumpyanskiy, O.S.Axmanova, L.V.Sherbalar ham o'z asarlarida terminshunoslik haqida gapirib o'tishgan. O'zbek tilida leksikografiya va terminologiya masalalari D.I. Xodjaeva, D.X. Kadirbekova, P.P.Nishonov, N.T.Hotamov, S.X.Nurmatova, O.Tursunova, O.S.Axmedov, H.V. Mirzaxmedova, S.T. Mustafayeva lar tadqiqotlarida o'z aksini topgan.

Tahlil va natijalar. Hozirgi vaqtda xorijiy ishlab chiqaruvchilarning avtomobillari va qishloq xo'jaligi texnikalari eng mashhurdir. Ingliz tilida yozilgan texnik hujjatlar, avtomobil va boshqa mexanik va elektr texnika vositalarini ta'mirlash, texnik xizmat ko'rsatish bo'yicha turli tavsiyalar oqimi ham ortib borayotgani ajablanarli emas. Afsuski, hozirgi vaqtda ingliz va fransuz tillaridagi texnik terminlarni o'zbek tiliga tarjima qilish xususiyatlari yetarlicha o'rganilmagan. Bunday terminlarning maxsus lug'atlari va umumiy oddiy lug'atlari yetarli emas, avtomashinalar va qishloq xo'jaligi texnikasiga texnik xizmat ko'rsatishga oid tarjima qilingan texnik hujjatlarda juda jiddiy muammolar mavjudligi va ularni bartaraf etish katta ahamiyat kasb etadi.

Terminlar bilan bir qatorda terminologiya tomonidan o'rganiladigan boshqa maxsus leksik birliklar ham mavjud. Ularning kelib chiqishi, tipologiyasi, shakllari, mazmuni, faoliyati va qo'llanilishi o'rganilgan, ingliz va fransuz tillarida avtomobil terminlarini lingvistik va ekstralingvistik darajada tavsiflangan. Avtomobil terminlari lingvistik tahlil qilishda ularning kelib chiqishi (asl va o'zlashtirilgan terminlar ajratiladi), leksik va grammatik xususiyatlari (termin elementlarining nutqning ma'lum qismlariga munosabati), leksik va semantik xususiyatlari (ko'p ma'noning mavjudligi, munosabati) tavsiflangan. Sinonimiya, antonimiya bir so'zli terminlarning so'z yasash tarkibi va qo'shma otlarning grammatik tuzilishi, shuningdek, termin hosil qilishda turli xil nutq qismlariga tegishli termin elementlarining roli ko'rib chiqilgan. Tadqiqotning dolzarbligi lingvistik va ekstralingvistik omillar bilan bog'liq bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi: - professional muloqotda; - ma'lum bir milliy tilda o'zini namoyon qiladigan maxsus vositalarni tahlil qilishga bag'ishlangan tadqiqotlarning yetishmasligi; - moddiy madaniyat qadriyatlarini yaratishga qaratilgan kasbiy faoliyat sohasida inson tafakkuri evolyutsiyasi jarayonini aks ettirish natijasida paydo bo'lgan leksik birliklarga asoslangan kasbiy aloqa; - ilmiy bilimlarni takomillashtirishni hisobga olgan holda maxsus lug'at va soha terminologiyasini nazariy-uslubiy asosda yanada tartibga solish maqsadida turli tuzilishga ega tillardagi maxsus til birliklari; - terminlarning semantikasini tahlil qilishning ahamiyati; - fan-texnika taraqqiyoti va kasbiy madaniyatni tezlashtirish nuqtai nazaridan avtomobilsozlik sanoatining rivojlanish darajasini aks ettiruvchi xalqaro ilmiy-texnikaviy axborot almashinuvini kengaytirish; - zamonaviy sanoat lug'atlarida yetarli darajada to'liq ma'lumotlarning yo'qligi, bu professional mutaxassislar va tarjimonlar ishinin o'zaro aloqasini qiyinlashtiradi; - avtomobil ishlab chiqaruvchilar, avtokorxonalar va firmalar tomonidan professional foydalanishga joriy qilingan avtomobil terminologiyasining hozirgi holati to'g'risida yetarli ma'lumotga ega emasligi; - tilda umumiy terminlarning

maxsus maqsadlarda qo'llanilishiga bag'ishlangan asarlarning, kasbiy muloqot holatlarida maxsus terminlar yordamida texnik ma'lumotlarni so'zlashuv uchun umumiy lug'atning yo'qligi; - maxsus maqsadlar uchun tillarning hududiy variantlarining sekin rivojlanishi (ularning eng asosiylari Britaniya inglizlari va Amerika inglizlari), ularning rivojlanishiga milliy tafakkur kuchli ta'sir ko'rsatadi; - Britaniya va Amerika avtomobilsozlik an'alarini hisobga olgan holda ingliz terminlarini qiyosiy o'rganishning amaliy yo'qligi.

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida terminologiya muammolarini o'rganish tilshunoslikning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib ko'rinadi. Zamonaviy dunyoda terminologiya axborot manbai, mutaxassislikni egallash quroli, hattoki fan-texnika taraqqiyotini tezlashtirish vositasi bo'lib, odamlar o'rtasidagi muloqot va muloqotda yetakchi o'rin tuta boshladi. Terminologiya axborot manbai bo'lib xizmat qilishi bilan bir qatorda, u lug'atning tashqi ta'sirlarga nisbatan eng sezgir qismidir. Aynan unda jamiyatning tilga ta'siri aniq namoyon bo'ladi, bu esa undan davlatlar rivojlanishining tarixiy bosqichlarini o'rganish, ularning shakllanishi, sivilizatsiya turlarini tahlil qilish va tilni aniqlashda foydalanish imkonini beradi, ularning madaniy, ilmiy va texnik salohiyatini namoyon qiladi.

Tasniflash - bu har qanday turdagi ob'ektlarni shu turdagi ob'ektlarga xos bo'lgan va ularni boshqa turdagi ob'ektlardan ajratib turadigan eng muhim belgilariga ko'ra o'zaro bog'liq sinflarga taqsimlash, shu bilan birga har bir sinf hosil bo'lgan tizimda ma'lum doimiy o'rinni egallaydi va o'z navbatida kichik sinflarga bo'linadi. Shunday qilib, tasniflashning asosiy vazifasi sinflar va kichik sinflar shaklida o'xshash xususiyatlarga ega bo'lgan obektlarning ierarxik tartiblangan qatorini tuzishdir. Terminlarni lingvistik hodisa sifatida tasniflash ikki tomonlama funksiyaga ega: bir tomondan, u belgilangan tushunchalarni tahlil qilishda qo'llaniladi. Boshqa tomondan, tasniflash ularni belgilash uchun leksik vositalarni tahlil qilishda qiziqish uyg'otadi. Terminologlarni katta qiziqish uyg'otadigan yagona tilning so'zi (iborasi) sifatida terminning ta'rifi lingvistik tasnifga asos bo'lishi mumkin. Terminlar shakliga ko'ra termin-so'z va termin-iboralarga bo'linadi. Termin-so'zlar o'z navbatida o'zak (so'z o'zagi uning o'zagiga to'g'ri keladi), affiks (ularning asosini o'zak va affiks(lar) tashkil qiladi) va murakkab, tarkibida bir nechta o'zak morfemalari bo'lgan. to'rt va undan ortiq so'zlarga bo'linadi. Tilning kelib chiqishining tarixiy asoslarini hisobga olgan holda, birlamchi, o'zlashtirilgan va gibrid terminlar ajratiladi. Aboriginal terminlar - bu tilning lug'at tarkibida tarixan shakllangan, ushbu tilga xos bo'lgan terminlar. Boshqa tillardan o'zlashtirilgan terminlar - boshqa tillardan to'liq yoki qisman olingan yoki faqat ma'lum komponentlar o'zlashtirilgan (masalan, shakl, mazmun, tuzilma) terminlar. Nihoyat, terminlar orasida gibrid terminlarni ham ajratish mumkin. Bunday terminlar bir qismini boshqa tildan qabul qilgan, ikkinchi qismi esa tarjima qilingan yoki ona tilidir. Ta'lim va terminologiyani rivojlantirish shakliga ko'ra, terminlarning quyidagi tasnifidan foydalanish mumkin: bu terminologiyaning paydo bo'lishiga asos bo'lib xizmat qilgan asosiy terminlar; ushbu terminologiyadan ajralmas tarzda yuzaga kelgan o'zlashtirilgan terminlar - ya'ni o'z asl ma'nosini yo'qotmagan holda o'zaro bog'liq ilmiy sohalardan o'zlashtirilgan terminlar.

Semantik (mazmun) tuzilishiga ko'ra terminlar motivatsion va nomotivatsion terminlarga bo'linadi. Motivatsion terminlar, o'z navbatida, qisman motivatsiyalangan va to'liq motivatsiyalangan terminga bo'linadi. Birinchisining ma'nosini faqat ular hosil bo'lgan so'zlarning ma'nolarini qo'llash orqali qisman tushuntirish mumkin. To'liq asosli terminlar bo'lsa, ularning ma'nosi tuzilish

elementlarining ma'nosi bilan to'liq ochiladi. Masalan, *chain* (ing.) *chaîne* (fr.) -zanjir, *pedal* (ing.) *pédale* (fr.) - pedal, *carburetor* (ing.) *carburateur* (fr.) - karbyurator, *engine* (motor) (ing.) *moteur* (fr.) - dvigatel, *cylinder* (ing.) *cylindre* (fr.) - silindr, *balloon* (ing.) *ballon* (fr.) - balon, *chassis* (ing.) *châssis* (fr.) - shassi, *mechanism* (ing.) *mécanisme* (fr.) - qurilma, *camera* (ing.) *caméra* (fr.) - kamera.

Terminologik birliklarning ma'no (mazmun jihatidan) va shakl (ifoda jihatidan) munosabatini qayd etib, terminologiyaning izchilligini ana shu munosabdan kelib chiqib tushuntirish mumkin. Bizning fikrimizcha, terminologik birliklarning ob'ektiv xususiyatlari - ular belgilagan tarmoq tushunchalarining muvofiqligi bilan belgilanadigan ma'nodagi izchillik va terminologik birliklarning shakldagi izchilligi ma'lum bir terminologik birlik shaklining muvofiqlik darajasi bilan bog'liq. Terminologik tadqiqotlarda terminlarning ierarxik tasniflari ularning jins-tur va assotsiativ munosabatlarini hamda terminlar orasidagi boshqa mantiqiy-konseptual munosabatlarni aniqlash uchun quriladi. Shuni ta'kidlash kerakki, tushunchalarni tasniflash tahtli terminlarni tizimli o'rganish bilan to'ldiriladi. Ma'lumki, soha terminologiyalari tizimli xususiyatga ega. Shuning uchun tadqiqotchilarning terminlarni ularning tizimli munosabatlarida o'rganishga qiziqishi tabiiy ko'rinadi. Terminologiya ko'plab terminologik mikrotizimlardan tashkil topgan fan tilining eng muhim qismi sifatida qaraladi. Bitta terminning ishlashi butun mikrotizimning tarkibiy va funksional fazilatlarini bilan belgilanadi va shu bilan birga, boshqa terminlar - xuddi shu mikrotizim elementlaridan foydalanishga ta'sir qiladi. Shu nuqta nazardan, terminologik tizim tadqiqotlarida terminologiyani tizimli ravishda o'rganishga urinishlar qiziqarli ko'rinadi.

Terminlar tipologiyasi terminologiyaning murakkab tizimini tuzadi va soddalashtiradi. U qisman termin yasash usullari - morfologik, semantik, sintaktik va boshqa aralash usullarga asoslanadi. Terminlarni tasniflashning turli usullari mavjud bo'lib, ular orasida tuzilish va shakl, ma'no, funktsiya, intralingvistik va ekstralingvistik funksiyalar, tarixiy xususiyatlar, shuningdek, qo'llanish shakllari bo'yicha tipologiya mavjud, bunda "tipologiya (yozuv natijasi)

ob'ektlarni mohiyatiga ko'ra belgilaydi." Bundan kelib chiqadiki, terminlar tipologiyasi terminlarning ma'lum bir tizimidan qat'iy nazar, terminlarga xos bo'lgan muhim belgilarga ko'ra taqsimlashni anglatadi, masalan, umumiy maxsus tushunchalarni belgilash uchun terminlar xususiyati olinadi. Terminlar turlari tushunchalar turlariga bog'liq. Termin deb ataladigan tushunchalarning predmetiga ko'ra va terminlarning ma'lum bir bilim sohasiga mansubligiga ko'ra matematik, biologik, diplomatik, sport, harbiy terminlar va boshqalarni, shuningdek, avtomobil terminlarini ajratish mumkin, o'z navbatida, bu terminlar bilimlarning torroq ixtisoslashuviga mansubligiga qarab kichik guruhlariga ham bo'linishi mumkin. Zamonaviy lingvistik paradigmadagi yangi terminologik birliklarni shakllantirishning turli usullari mavjud. Bular morfologik, semantik va sintaktik usullar, aralash usullar ham bor. Terminologik metaforani tabiiy hodisa deb hisoblab, agar ilgari nomlanmagan tushunchalarni nomlash zarur bo'lsa, yangi terminologik tizimlarni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Masalan, asosiy ma'nosi "qo'l" bo'lgan *-hand* (ing.) *main* (fr.) so'zi *avtomobilsozlikda handbrake* (ing.) *frein à main* (fr.) - "qo'l tormozi", "tormoz", "tutqich" kabi ma'nolarda ham qo'llaniladi. Avtomobil transportining konseptual tizimining murakkabligini og'zaki ravishda aks ettiruvchi zamonaviy avtomobil terminologiyasi leksik birliklarning miqdoriy jihatdan katta to'plamidir.

Xulosa va takliflar. Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida terminologiya muammolarini o'rganish tilshunoslikning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib ko'rinadi.

Zamonaviy dunyoda terminologiya axborot manbai, mutaxassislikni egallash quroli, hattoki fan-texnika taraqqiyotini tezlashtirish vositasi bo'lib, odamlar o'rtasidagi muloqot va muloqotda yetakchi o'rin tuta boshladi. Terminologiya axborot manbai bo'lib xizmat qilishi bilan bir qatorda, u lug'atning tashqi ta'sirlarga nisbatan eng sezgir qismidir. Aynan unda jamiyatning tilga ta'siri aniq namoyon bo'ladi, bu esa undan davlatlar rivojlanishining tarixiy bosqichlarini o'rganish, ularning shakllanishi, sivilizatsiya turlarini tahlil qilish va tilni aniqlashda foydalanish imkonini beradi, ularning madaniy, ilmiy va texnik salohiyatini namoyon qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Авербух К.Я. Общая теория термина. Москва, 2006 г., -252 стр.
2. Веселов П.В. Структура терминов дефинитивного типа на материале терминологии пластических масс и мягких искусственных кож. М., 1971 г., -208 стр.
3. Лейчик В.М., Шеллов С. Д. Лингвистические проблемы терминологии и научно-технический перевод. 2-часть. Всесоюзный центр переводов научно-технической информации и документации, 1990 г., - 80 стр.
4. Рохчина Л.Г. – Прикладная лингвистика СПб: Изд-во. СПбГПУ, Львов, 2003, - 310 стр.
5. Моисеев А.И. "К определению терминов в словарях." ОАВ Сб.статей 2004 г., -314 стр.
6. Doniyorov R. O'zbek tili texnik terminologiyasining ayrim masalalari. – Toshkent: «Fan», 1977-y., – 162 - bet.
7. Даниленко В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов. В сб. Исследования по русской терминологии. Москва, Наука, 1971, -246 стр.
8. Sh. I. Sheraliyeva The use automobile terms in texts. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal* ISSN: 2249-7137 Vol. 12, Issue 03, March 2022. ISSN: 2776-0960 Volume 3, Issue 10 Oct., 2022
9. Sh. I. Sheraliyeva "Ingliz va fransuz tillarida avtomobil terminlarining strukturaviy-semantik xususiyatlari" Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiya avtoreferati. Toshkent, 2023 y.

UDK:-001082

Mahbubaxon SHOKIROVA,
Central Asian Medical University katta o'qituvchi, Ph.D.
Email: shokirovamakhbubakhon@gmail.com
Tel: +998-93-646-25-76

Chonnam National University tadqiqot Doktorantlar maktabi ilmiy yordamchisi Z. Juraev taqrizi asosida

MORFOLOGIK XABARDORLIKNING IKKINCHI TILNI O'ZLASHTIRISHGA TA'SIRI

Аннотация

Ushbu tadqiqot morfologiyaning bolalarning ingliz tilini o'rganishiga ta'sirini o'rganadi. Til o'rganishda morfologik tuzilmalarning vazifasi ko'rib chiqiladi. Ushbu tadqiqot morfologik ta'limning o'quvchilarga so'z tuzilishi va rivojlanishini tushunishga yordam berishda, ayniqsa, yosh til o'rganuvchilarda samaradorligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: morfologiya; ingliz tilini o'qitish; morfologik ko'rsatma.

ВЛИЯНИЕ MORFOЛОГИЧЕСКОЙ ОСВЕДОМЛЕННОСТИ НА ОБУЧЕНИЕ ВТОРОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В этом исследовании изучается влияние морфологии на изучение английского языка детьми. Это исследование подчеркивает эффективность морфологического образования, помогающего учащимся понимать структуру и развитие слов, особенно у молодых изучающих язык. Чтобы помочь и улучшить языковое развитие детей, учителям языка рекомендуется использовать целенаправленные методы обучения и процедуры вмешательства.

Ключевые слова: морфология, преподавание языка, инструкция.

INFLUENCE OF MORPHOLOGICAL COGNIZANCE ON SECOND LANGUAGE ACQUISITION

Annotation

The study investigates the influence of morphology on children's English language learning, focussing on prefixes, suffixes, word formation and morphological awareness. The statistical analysis shows the relationship between morphological knowledge and language learning. The study emphasises the importance of morphological education for understanding word structure and development, especially for young learners. The study recommends targeted teaching techniques and intervention procedures for improved language development.

Key words: Morphology; EFL; Children; SLA; Morphological instruction.

Introduction Acquiring a second language, especially English, is a complex process for young learners. It is important to understand the factors that influence learning success. Morphology, the study of word structure, is an important aspect that helps learners understand word meanings, expand their vocabulary and improve their language skills. Therefore, focusing on morphology is essential for effective language teaching [1]. The systematicity inherent in morphological structures provides a gateway to crafting new words and altering existing ones, thereby facilitating a nuanced grasp of the English language.

The study investigates the relationship between morphology and children's learning of English. It conducts a comparative study to evaluate the effectiveness of different morphological structures in vocabulary acquisition and language development. The study examines the effects of word formation, prefixes, suffixes and morphological awareness on language acquisition outcomes [2,3]. The study investigates the influence of morphology on children's English language learning, focusing on vocabulary acquisition and language competency development, with the aim to enhance language education quality and improve teaching practices.

Theoretical Background/ Literature Review Morphology is a crucial aspect of language acquisition as it provides the structural framework for word structure and comprehension [4]. Morphological awareness, the ability to recognize and manipulate the internal structure of words, is a crucial aspect of language development. *Carlisle (2000)* and *Nagy et al. (2014)* have found a positive relationship between

morphological awareness and vocabulary growth, showing that children with strong morphological awareness possess better word recognition skills and a more extensive lexicon [5, 6]. The literature has extensively studied word formation, specifically the impact of affixation, such as prefixes and suffixes, on vocabulary expansion and comprehension. Research indicates that comprehending word formation processes aids in deciphering unfamiliar words and promoting vocabulary growth [7, 8, 9].

A meta-analysis of studies on morphological instruction found that targeted instruction significantly improves vocabulary acquisition and reading comprehension among young learners. Researchers have also explored the broader impact of morphology on general language competence [2, 9, 10]. Whilst some others examined the correlation between morphological awareness and second language proficiency in bilingual learners, finding a positive association [11]. Morphological knowledge improves language competence beyond the development of vocabulary. Comparative studies show that morphological teaching significantly improves spelling accuracy and the generalisation of rules compared to phonological and orthographic teaching. This suggests that morphological knowledge is a valuable teaching approach [1, 3, 12].

Additionally, sociocultural theory, as proposed by *Vygotsky (1978)*, is integrated into this research [13]. Sociocultural theory emphasizes the significance of social interactions and cultural context in language acquisition and cognitive development. It suggests that children learn English

more effectively in a communicative and supportive environment, involving meaningful interactions with proficient English speakers [14]. The text emphasizes the importance of scaffolding, which involves support from experienced individuals or peers, in morphology, which helps learners develop morphological awareness and apply it to language learning [15, 16].

Research Methodology This study investigates the influence of word structure on children's English language learning, particularly children learning English as a foreign language (EFL). The sample consisted of 30 children aged 11 to 12 years, divided into 15 boys and 15 girls. A specialised assessment tool was used to evaluate the participants' understanding and skills in relation to English word structure. The instrument included questions and tasks on morphological knowledge, such as identifying word stems, analysing prefixes and suffixes and forming new words. A two-way analysis of variance (ANOVA) was used for the statistical analysis. The study contributes to existing knowledge about English

language learning and pedagogy by investigating the influence of morphology on children's English language learning. The results can provide valuable insights for educators, teachers and parents to help them better understand and support the learning process of English as a foreign language.

Results and Analysis The study analyzed data on morphological knowledge assessment in English, focusing on the performance of 30 students. The mean score was approximately 6.77, indicating an average level of morphological knowledge. To investigate gender differences, a two-way analysis of variance (ANOVA) was conducted. The independent variable was gender, coded as boys (coded as 1) and girls (coded as 2). The dependent variable was the participants' assessment of morphological knowledge. The aim was to determine if there were significant differences in mean scores between boys and girls and if the interaction between gender and other factors had an impact on participants' performance. The analysis revealed an average level of morphological knowledge among the participants.

Table 1. Mean Scores for Morphological Knowledge Assessment

Participants	Mean Score
Overall (n=30)	6.77
Boys (n=15)	7.4
Girls (n=15)	6.13

The study examined the performance of boys and girls in morphological knowledge in English as a foreign language (EFL) in children aged 11-12 years. Boys performed slightly better on average than girls, with question #10 being the most challenging for all participants. The results showed a significant main effect of gender on morphological knowledge scores, suggesting that gender plays a role in participants' performance. However, no significant interaction effect was found between gender and other factors, suggesting that the influence of gender was not significantly moderated by other variables.

The results contribute to the existing literature on the acquisition of morphological knowledge in EFL environments and emphasise the importance of considering gender differences and specific difficulties in answering questions when developing teaching strategies. Analysing and interpreting the data provided valuable insights into participants' performance, the influence of gender and specific areas where the acquisition of morphological knowledge is difficult or easy. These findings have implications for EFL teachers, curriculum designers and researchers in promoting effective language learning strategies and supporting equitable educational practises.

Table 2. Two-Way ANOVA Results for Morphological Knowledge Scores.

Source	DF	SS	MS	F	p-value
Gender	1	2.68	2.68	4.85	<0.05*
Interaction Effect	1	0.78	0.78	1.42	>0.05
Residual	28	37.46	1.34		

Note: * p < 0.05 (significant)

Discussion The study of morphological knowledge in English as a Foreign Language (EFL) revealed an average level of knowledge among 30 participants, with boys scoring higher than girls. The most difficult question was number 10, while the easiest was number 5. The study suggests that gender may influence language learning outcomes, including morphological knowledge. It emphasizes the need for gender-specific pedagogical approaches, focusing on learning needs and preferences of boys and girls. Adapting instruction and implementing targeted interventions based on gender-specific performance patterns can improve morphological knowledge acquisition for all learners.

The study highlights the importance of identifying question-specific difficulty levels for instructional design, allowing educators to focus on challenging aspects of questions while promoting confidence and motivation. It also highlights the role of morphological knowledge in language mastery, particularly in EFL contexts, contributing to existing theoretical frameworks on language acquisition.

The study suggests the need for morphology teaching in language curricula and calls for ongoing research and

innovation. It provides valuable insights into morphological knowledge acquisition by 11-12 year old EFL learners but acknowledges limitations such as a small sample size and focusing on gender differences and question difficulty. Other factors like language proficiency, learning strategies, and socio-cultural background may also influence this knowledge [17]. The study's limitations include a single assessment tool for measuring morphological knowledge, which could be improved by using a combination of methods. Future research should also investigate the developmental trajectory of morphological knowledge in EFL learners and examine the effectiveness of instructional interventions targeting gender-specific needs for practical insights [18].

This study scrutinizes the acquisition of morphological knowledge in EFL learners using sociocultural theory. The theory suggests that language learning is a socially situated process influenced by interactions with others and cultural contexts. Gender differences in performance can be understood within the context of socio-cultural influences on language use and learning experiences [13, 16]. Cultural norms and practices can impact language development and

performance, with boys often given more opportunities for linguistic engagement, leading to higher morphological knowledge scores, while girls may face cultural barriers or social expectations affecting their language learning experiences and outcomes [19, 20].

This study highlights the importance of considering socio-cultural factors when developing instructional strategies for language learning. Language is embedded in a sociocultural context, and certain morphological structures may be more familiar or relevant to certain cultural or linguistic backgrounds [13]. By incorporating culturally relevant examples and contexts, educators can create a learning environment responsive to students' sociocultural backgrounds, promoting deeper engagement and understanding of morphological knowledge.

Conclusion. This study investigates the morphological knowledge of 11-12 year old children in English as a foreign

language (EFL) and its influence on gender differences and question difficulty. It highlights the need for gender-sensitive pedagogical approaches to optimise language learning experiences and improve the acquisition of morphological knowledge by tailoring teaching to the specific needs of boys and girls. The study highlights the importance of considering gender differences and difficulty levels in language classrooms. It suggests that educators can strategically address difficult aspects while using easy areas to promote deeper understanding of morphological concepts. However, the study acknowledges limitations, such as a small sample size and a single assessment instrument. Future research should use larger, diverse samples and multiple assessment methods to further understand morphological knowledge acquisition in EFL contexts.

REFERENCES

1. Goodwin AP, Huggins AC, Carlo MS, August D, Calderon M. Minding morphology: How morphological awareness relates to reading for English language learners. *Reading and Writing*. 2013 Oct; 26:1387-415.
2. Battellino Valenti N, Trebucq MD, Velazquez Y. Morphological Awareness: The Impact of Derivation on the English Lexicon. In *Selected Papers from the III ELT Conference at UNVM 2015 May 21* (p. 73).
3. Avazmatova MM, Israilova DS, Qodirova SS. The influence of the morphological awareness in reading comprehension. *Theoretical & Applied Science*. 2020(1):670-3.
4. Siboro E, Bram B. Morphological Awareness: Students' Proficiency in Analyzing Derivational Affixes in English. *Linguista: Jurnal Ilmiah Bahasa, Sastra, dan Pembelajarannya*. 2020 Dec 16;4(2):114-9.
5. Carlisle JF. Awareness of the structure and meaning of morphologically complex words: Impact on reading. *Reading and writing*. 2000 Jun; 12:169-90.
6. Nagy WE, Carlisle JF, Goodwin AP. Morphological knowledge, and literacy acquisition. *Journal of learning disabilities*. 2014 Jan;47(1):3-12.
7. Apel K. A comprehensive definition of morphological awareness: Implications for assessment. *Topics in Language Disorders*. 2014 Jul 1;34(3):197-209.
8. Lin MF. Developing EFL learners' morphological awareness: Instructional effect, teachability of affixes, and learners' perception. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*. 2019 Sep 25;57(3):289-325.
9. Bangs KE, Binder KS. Morphological awareness intervention: Improving spelling, vocabulary, and reading comprehension for adult learners. *Journal of research and practice for adult literacy, secondary, and basic education*. 2016;5(1):49.
10. Manolitsis G. How effective is morphological awareness instruction on early literacy skills?. *Literacy in the early years: Reflections on international research and practice*. 2017:151-74.
11. Zhang D, Koda K, Leong CK. Morphological awareness and bilingual word learning: A longitudinal structural equation modeling study. *Reading and Writing*. 2016 Mar;29:383-407.
12. Yeong SH, Fletcher J, Bayliss DM. Importance of phonological and orthographic skills for English reading and spelling: A comparison of English monolingual and Mandarin-English bilingual children. *Journal of Educational Psychology*. 2014 Nov;106(4):1107.
13. Vygotsky LS, Cole M. *Mind in society: Development of higher psychological processes*. Harvard university press; 1978.
14. Kahn-Horwitz J, Saba M. Weak English foreign language readers: the cross-linguistic impact of morphological awareness. *Reading and Writing*. 2018 Oct;31(8):1843-68.
15. Rankin YA, Tibi S, Kennington C, Han NE. In-Game Social Interactions to Facilitate ESL Students' Morphological Awareness, Language and Literacy Skills. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*. 2021 Oct 6;5(CHI PLAY):1-25.
16. Duff PA, Talmy S. Language socialization approaches to second language acquisition: Social, cultural, and linguistic development in additional languages. In *Alternative approaches to second language acquisition 2011 Mar 1* (pp. 95-116). Routledge.
17. Li C, Wang X, Hu X, Shang Z, Qian L. Relationship between socio-cultural writing strategy use and language proficiency among Chinese tertiary English majors. *Journal of Language Teaching*. 2022 Oct 21;2(10):6-16.
18. Ramscar M, Dye M, Blevins J, Baayen H. Morphological development. *Handbook of Communications Disorders: Theoretical, Empirical, and Applied Linguistic Perspectives*. 2018 Apr 23:181-202.
19. Eccles JS, Harold RD. Family involvement in children's and adolescents' schooling. In *Family-school links 2013 Oct 31* (pp. 3-34). Routledge.
20. Ahmad J. Traditional & Socio-Cultural Barriers to EFL Learning: A Case Study. *English Language Teaching*. 2015;8(12):191-208.

UDK: 82.9.6

Gulmira ESHQUVVATOVA,
Sharof rashidov nomidagi Samarqand davlat universitetining mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: gulmiraeshquvvatova77@gmail.com

Filologiya fanlari doktori, dotsent T.Kuchkarov taqrizi asosida

INTERTEXTUALITY IS AN IMPORTANT STYLISTIC TOOL OF INTERNET TEXTS

Annotatsiya

This article analyzed the general understanding of intertextuality and the scientific research of foreign scientists about its elements. The significance of the phenomenon of intertextuality in Uzbek internet texts was also studied and examples of it were given. It was found that referring to another text in the text is also of great importance in the Internet texts.

Key words: Intertextuality, intertext, N.A.Fateeva, stylistic device, allusion, quotation, metaphor, trope and hypertext.

INTERTEKSTUALLIK – INTERNET MATNLARINING MUHIM STILISTIK VOSITASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Intertekstuallik haqida umumiy tushuncha va uning elementlari haqida chet el olimlarining ilmiy izlanishlari tahlil qilindi. O‘zbek internet matnlarida ham intertekstuallik hodisasini ahamiyati tadqiq qilinib, unga misollar keltirildi. Matnda boshqa matnga murojat qilish internet matnlarida ham katta ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Kalit so‘zlar: Intertekstuallik, intertekst, N.A.Fateeva, stilistik vosita, ishora, iqtibos, metafora, trop va gipermatn.

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ – ВАЖНЫЙ СТИЛИСТИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТ ИНТЕРНЕТ-ТЕКСТОВ

Аннотация

В данной статье проанализированы общие представления об интертекстуальности и научные исследования зарубежных учёных о её элементах. Также исследовано значение феномена интертекстуальности в узбекских интернет-текстах и приведены примеры. Установлено, что обращение к другому тексту в тексте также имеет большое значение в текстах Интернета.

Ключевые слова: Интертекстуальность, интертекст, N.A.Fateeva, стилистический прием, аллюзия, цитата, метафора, троп и гипертекст.

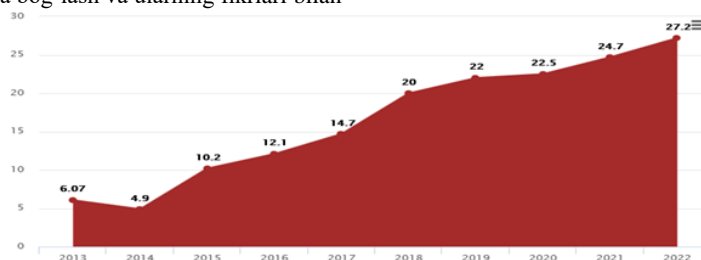
Kirish. Asrimizning so‘nggi o‘n yilligida axborot hajmining misli ko‘rilmagan o‘shishi kuzatildi. Tarmoq texnologiyalarining rivojlanishi axborot sohasida keskin o‘zgarishlar ro‘y berishiga sabab bo‘ldi. Butun dunyo qog‘ozsiz, elektron axborot davriga qadam qo‘ydi. Shu boisdan, D.Saidqodirova: “Dunyo kompyuter tarmog‘i o‘zida cheksiz axborot va ma‘lumotlarni jamlaydi. Internet bu turli-tuman ma‘lumotlar omboridir. Ushbu ma‘lumotlardan foydalanish uchun omborga kirish imkoniyatiga ega bo‘lish yetarlidir. Aynan shu imkoniyat Internet foydalanuvchilarini o‘ziga jalb etadi” – deb hisoblaydi [1].

Internet sahifalarida I.Shamsiyavanning “Avlodlar nazariyasi xususida” maqolasida “Ijtimoiy tarmoq va platformalar, ayniqsa, hozirgi kunda nihoyatda ommaviylashib ketgan turli xil ilova va servislar O‘zbekiston internet foydalanuvchilarini ham chetlab o‘tmasligi tabiiy edi»,-deb ta‘kidlaydi [2]. Shunday ekan, ijtimoiy tarmoqlar butun dunyo bo‘ylab odamlarni bir-biriga bog‘lash va ularning fikrlari bilan

o‘rtoqlashish uchun yaratilgan bo‘lsa-da, ushbu platformalar endi biznesni qurish va o‘zini targ‘ib qilish uchun keng vositaga aylandi.

O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasida «Elektron ta‘lim» milliy tizimini yaratish» investitsiya loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 2012-yil 16-aprelda e‘lon qilingan PQ–1740-son qarori ta‘lim sohasida axborotlashtirishning milliy tizimini shakllantirish, zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish va undan foydalanish, aholini tez fursatlarda jahon yangiliklaridan bahramand bo‘lishga zamin yaratadi.

Internet tarmoqlaridan foydalanuvchilar soni kundan kunga ortib boradi. 2013-2022-yillar oralig‘ida olingan statistika ma‘lumotlariga asosan O‘zbekistonda jami internetdan foydalanuvchilar sonining o‘shish koeffitsiyenti (mln) quydagi sxemagada ko‘rsatilgan edi.

Ushbu sxemaga asosan yurtimiz bo‘ylab internetdan foydalanuvchilar soni 27,2 mln dan oshdi, shundan 25,3 mln

kishi mobil internetdan foydalangan bo‘lsa, hozirgi kunga kelib internetdan foydalanuvchilar soni 31 mlndan oshdi.

Shulardan 29,5 mln nafari mobil internet orqali tarmoqqa ulangan [3].

Yildan yilga, kundan kunga Internetga bo'lgan ehtiyoj bilan birga axborot ham kengayib bormoqda. «Yandex» tarmog'i axborot berishicha, statistik so'rovnoma asosan bir oyda muloqot qiluvchilar «chat»da - 1664 215 ta, «mail pochta»da - 1312161, «kun axboroti»ni - 419763, «onlayn filmlar» namoyishini ko'ruvchilar - 2 994061 ta tashkil etadi.

O'tgan asrning so'nggi yigirma yilligi kompyuter monitorida taqdim etilgan yozma matn ya'ni «elektron matn»i - Butunjahon Internet tarmog'ining rivojlanishi tufayli ommaga ochiq va barcha birdek kuzatishi mumkinligi bilan ajralib turadi. Internetdagi asosiy matn strategiyalaridan biri bu - gipermatndir.

Elektron matnning intertekstualligini filologik tadqiq qilishda uning barcha jihatlarini hisobga olish muhimdir. Hattoki muallif va o'quvchi o'rtasidagi an'anaviy munosabatlar ham bu erda o'z shaklini o'zgartiradi. Natijada, maxsus belgilar tizimi shakllanib, uning kodini bilmasdan turib, matnni idrok etishning imkoni yo'q bo'ladi.

Tarmoq gipermatn an'anaviy yozma matndan ajratib turadigan yana bir muhim xususiyatidan biri u ta'minotga bog'liqligi deb hisoblaymiz. Demak, Internet matnining tarixi uning tarmoqni tasvirlash texnologiyasi tarixi deya baholash mumkin.

Maqolaning dolzarbligi Internet matnlarining asosiy shakli sifatida gipermatnning tarqalish ko'lamini va tezligi bilan belgilab olinadi. Bugungi kunga kelib Internetning ahamiyatini bo'rttirish deyarli mumkin emas. Bu dunyodagi eng katta kompyuter tarmog'i hisoblanib, uning foydalanuvchilari soni 400 milliondan ortiq kishini tashkil etadi va bu raqam doimiy ravishda o'sishda davom etmoqda.

Gipermatn shaklining zamonaviy aloqa jarayonlariga muvofiqligi Internet tarmog'ida elektron matnlarining tobora ortib borayotganligi sababli ham intertekstuallikni o'rganish muhim ekanligidan dalolat beradi.

Tarmoq nafaqat matnning grafik maydonini, balki iqtibos tushunchasini, matnning o'zi va uning paramatnli konteksti o'rtasidagi korrelyatsiyani ham sezilarli darajada o'zgartiradi

Asosiy qism: Adabiy matnlarda, asosan, ilgari yozilgan asarlardan yoki taniqli shaxslarning nutqidan havolalar, asarlarning adabiy bilimlarini o'z ichiga olgan yozma madaniy kodlar mavjud bo'lib, ular kichik va yashirin bo'lishi mumkin, ba'zida esa asar deyarli butunlay boshqa asar asosida quriladi. Aynan shu hodisa Intertekst deb ataladi. Intertekst asarlarda turli shakllarda bo'lishi mumkin: ishoralar, eslatmalar, iqtiboslar, epigraflar, metafora kabilar. Matn maydonida kamida bitta matn mavjud bo'lib, o'sha matn tarkibida yana ko'plab matnlar mavjud, chunki asl matn tarkibida boshqa matnlardan havolalar olingan bo'lishi mumkin.

Intertekstuallik nafaqat adabiy atama, bu hodisa fanlararo atama hisoblanadi Intertekstuallikni adabiyotshunoslik, tilshunoslik, madaniyatshunoslik, semiologiya, falsafa kabi zamonaviy gumanitar fanlarning dolzarb muammolari bilan ham bog'liqligi mavjud. Intertekstuallik ramziy tushuncha bo'lib, o'zaro ta'sir qiluvchi belgilar tizimi deyish mumkin.

M.M.Baxtin o'zining izlanishlari orqali intertekstuallik nazariyasini rivojlantirishga katta hissa qo'shdi. U ilmiy ishlarida dialogizmga e'tibor qaratdi, chunki bu hodisa butun adabiyot va tilga singib ketgan, shuning uchun har qanday matn va suhbat jarayonida boshqa matn va nutqning elementlari uchraydi.

M.M.Baxtinning intertekstuallik haqidagi izlanishlarini fransuz adabiyoti va til tadqiqotchisi Yu.Kristeva rivojlantirishga harakat qiladi. U birinchi marta

«intertekstuallik» atamasini tilshunoslik faniga kiritdi va matnlarning xususiyatlarini ochib berdi, uning fikricha, matn juda ko'p kichik matnlarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, u «inqilobiy lingvistik psixoanaliz», intertekstuallik, geno va fenotekst nazariyalarining asoschisi ham hisoblanadi.

Yu.Kristeva M.M.Bartning shogirdi bo'lib, u ham matnlar mahsuldorligi va matnlararo o'rtasidagi yaqin aloqani ochib beradi va intertekstuallikni o'rgangan holda, o'zining asarlarida quyidagilarni yozib qoldiradi:

«Har bir matn intermatndir: o'sha matn tarkibida boshqa matnlar turli darajalarda ko'proq yoki kamroq ishtirok etadi. Har bir matn eski ipaklardan to'qilgan yangi matodir. Madaniy kodlarning parchalari, formulalar, ritmik tuzilmalar, ijtimoiy idiomalarning parchalari va boshqalar - bularning barchasi matnga singib ketadi va unga aralashadi, chunki matndan oldin va uning atrofida doimo til mavjud» [4].

Intertekstuallikni aniqlashda turlicha yondashuvlar mavjud bo'lib, asosan, bu tushuncha tor va keng talqin qilinadi. J.Jenette tor tushunchaga amal qilgan holda intertekstuallikni transtekstuallikning turlaridan biri deb hisoblaydi:

«Intertekstuallik» tushunchasi N.A.Fateeva tomonidan keng talqin qilingan bo'lib [5], uning «Intertekst in the world of texts: counterpoint of intertekstuality» nomli monografiyasida matnlararo elementlarning tasnifi, funksiyalari va matnlararo aloqa turlari, formal birliklari hamda matnlararo tahlillari keng yoritib berilgan. U intertekstuallik haqida ilgari o'rganilgan ma'lumotlarni umumlashtirib, «intertekstualizatsiya» jarayoniga o'z nazariyasini taklif qiladi va bu orqali u o'zidan keyingi izdoshlariga ma'lum yo'l-yo'riq ko'rsatib ketadi.

N.A.Fateeva o'zining ishlarida J.Jenette tasnifiga tayanadi va uni to'ldirib, matnlararo elementlar va bog'lanishlarni quyidagicha chegaralaydi:

- «Matndagi matn» konstruksiyasini tashkil etuvchi intertekstuallikning o'zi (iqtiboslar, atributli iqtiboslar, iqtibossiz iqtiboslar, tashbehlar, ishoralar, atributsiz ishoralar, sention matnlar);

- Paramatnlik yoki matnning sarlavhasi, epigrafi, keyingi so'ziga munosabati: (iqtibos-sarlavhalar, epigraflar);

- Metamatn qayta hikoyalash va bahonaga sharhlovchi havola sifatida (matnlararo-qayta hikoya qilish, bahona mavzusidagi variatsiyalar, «xorijiy» matn qo'shish, bahonalar bilan til o'yini);

- Gipermatnlik - bir matnning boshqasiga masxara yoki parodiya sifatida;

- Intertekstuallikning boshqa modellari va holatlari (intertekst tropik yoki sintaktik figura sifatida [5], oraliq troplar va stilistik figuralar, intertekstning tovush-bo'g'in va morfemik turlari, texnikani o'zlashtirish).

Intertekstuallik bu - ochiqlik, dialog, matnida «begona» so'zning mavjudligini nazarda tutib, yangi ma'nolarni yaratishga qaratilgan bo'ladi.

Ushbu maqolamizda biz N.A.Fateeva tomonidan taklif qilingan intertekst hodisalarining tasnifiga amal qilgan holda intertekstuallikning eng yaxshi namunalarini bo'lgan iqtibos, trop va sintaktik figuralarning ta'riflari bilan tanishaylik va ularning internet matnlarida qo'llanishini misollar orqali ko'raylik:

Iqtibos - (arab. — ziyo olmoq), sitata — biror asardan so'zma-so'z olingan parcha. Iqtibos bayon qilinayotgan fikrni ishonchli fikr bilan quvvatlash [6], muayyan fikrni tanqid qilish uchun hamda muhim faktik material — misol sifatida qo'llaniladi.

N.A.Fateeva esdaliklarni quyidagicha ta'riflaydi: «Nominal tashbeh ba'zan reminissensiya vazifasini bajaradi. Eslash orqali biz matnga emas [5], balki boshqa muallifning

hayotidan so'zsiz tanib bo'ladigan voqeaga havolani tushunamiz".

Reminissensiya bu nima? "Reminiscence - bu yashirin iqtibos, tirnoqsiz iqtibos. O'z tabiatiga ko'ra, reminissensiya har doim hosila yoki ikkilamchi bo'lib, u aqliy havolani, ma'lum bir model bilan taqqoslash, ongli yoki ongsiz taqqoslash orqali, orqaga, o'tmishga nazar tashlashdir".

Biroq eslash usulining o'zi hamisha intellektual ijodiydir va shu bilan u oddiy nusxa ko'chirish, kompilyatsiya yoki, bundan tashqari, plagiatdan farq qiladi. Xuddi shu sababga ko'ra [7], eslatma va iqtibosni farqlash kerak.

Ko'pgina internet matnlarida insonlarni jalb qilish maqsadida obro'li fikrga murojaat qilish uchun intertekst indeksleri qo'llaniladi.

- iqtiboslar (taniqli, hozirda dolzarb bo'lgan ommaviy axborot vositalari vakillari - teleboshlovchilar, siyosatchilar, taniqli yozuvchilarning asarlari va nutqidan);

iqtiboslar matn bilan bir lahzali emotsiyani keltirib chiqarishi va reklamaga qo'shimcha e'tiborni kiritishi bilan izohlanadi.

"Ko'rish va sezish, bu mavjud bo'lmoqdir. MULOHAZA yuritish esa YASHASH demakdir"

© Uilyam Shekspir

@VAXSHIY_TARIX [Telegram 29.09.2022-y. 21:15]

Shu o'rinda Imom Buxoriy bobomizning hayotiy hikmatlarini keltirsak, "Dunyoda ilmdan boshqa najot yo'q va bo'lmagay".

Imom Buxoriy[8]

"Raqamlar dunyoni boshqarmaydi, ular dunyoning qanday boshqarilayotganini bildiradi" bu nemis mutafakkiri Yohann Gyotening fikri.

Yohann Gyoten[9]

Daniyel Defo *"Ehtiyoj kishini buyuk kashfiyotchiga aylantiradi"*, degan mazmundagi fikrni keltiradi.

Daniyel Defo[10]

Iqtiboslar intertekstuallikning eng katta qismini tashki etadi. Internetdagi 90 foiz maqola va yangiliklarda iqtiboslardan foydalaniladi. Bu bilan maqsad faqat emotsiyani kuchaytirish emas, balki muallif o'zining fikrini boshqalar fikri bilan tasdiqlab o'quvchiga uqtirishga ham urinadi.

- xalq donoligiga murojaat qilish (paremiya) va boshqalar.

Albatta, bunda ustozlarning o'rini beqiyos va ularga katta mas'uliyat yuklanadi. Demak, taqdirimiz muallimlarning qo'lida ekan, avvalo jamiyatda hurmatli ustozlarimizning, o'qituvchi-murabbiylarning obro'sini ko'tarish, hurmatini joyiga qo'yish, zarur sharoitlar yaratilishi lozim. Zero, *"Ustoz otangdek ulug'"*, degan hikmat bejiz aytilmagan [8].

Ushbu maqolada esa qahramon o'zining nutqida xalning dono fikriga murojati orqali o'quvchiga ustozning mashaqqatli mehnatini ochib berish bilan birga qadimdan ham ustozning qadr-qimmatini yuksaklarga ko'tarilishini ta'kidlamogda.

Trop – Adabiy asarning badiiy qimmatini, ifodaliligini, ekspressivlikni kuchaytirish uchun bir narsaning nomini, belgisini ikkinchisiga ko'chirish yoki so'zlarning umuman ko'chma ma'noda ishlatilishi trop deyiladi.

Ongimizda qandaydir xususiyatlari bilan, belgilari bilan bir-biriga yaqin bo'lgan ikki predmet yoki hodisani

chog'ishtirish-o'xshatish tropga asos qilib olinadi. Ya'ni biror predmet yoki voqea-hodisa haqida aniq [10], yorqin tasavvur hosil qilish uchun unga boshqa biror predmet yoki voqeaning belgisi ko'chiriladi, o'xshatiladi.

– Kuni bo'yi xonada o'tirib, *qog'ozbozlikka ko'milib ishlaydigan odam maktabning asl hayotidan bexabar qoladi, – deydi Nigora opa [11].*

Qog'ozbozlikka ko'milib birikmasi matn tarkibida metanimiya hodisasini keltirib chiqarmoqda. Biz bilamizki, tropning tarkibiga ma'no ko'chish turlari ham kiradi.

Har bir misol matn tarkibidagi matn hisoblanib intertekstuallik hodisasi hisoblanadi. Yozuvchi o'zining matnida buyuk shaxslarning fikrlari orqali o'quvchini matn o'qishga jalb qilishni maqsad qilib olgan.

Intertekstuallik gumanitar bilimlarning eng dolzarb va izlanuvchan sohalaridan biri deyish mumkin, chunki bu tushuncha global internet asrida internet janrining barcha tarmoqlarida makon va zamonda frazeologik burilishlar, klassik asarlar, filmlar, aforizmlar iqtiboslar, hamda nufuzli manbalarga havolalar insonlarning odatiy turmush tarzida ham muhim o'rin egallamoqda. Zamonaviy odamning ongi mozaik shaklga ega bo'lib, bu yerda ibora va tushunchalarning turli bo'laklari o'zaro bog'langan bo'ladi. Shu sababli ham, tadqiqotchilar turli xil internet matnlarida intertekstuallik konsepsiyasini o'rganishga bo'lgan qiziqishlari ortib boradi.

Shunday qilib, internet matnlarida ham intertekstuallik doimiy ravishda matn tarkibida ishtirok etadi va bu matn tarkibidagi matn hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, Intertekstuallik lingvistik nuqtai nazardan matn stilistikasi, kognitiv lingvistika va madaniy tilshunoslik kabi fanlar nuqtai nazaridan tadqiq etiladi. Internet matnidagi intertekstuallik o'zgaruvchan va davriylik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Intertekstuallik matndan matnga muallifning yoki o'quvchining boshqa matnlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bu bog'liqlik esa almashtirish, o'zgartirish, mazmunlarni takrorlash orqali ifodalash bilan ifodalanadi.

Internet foydalanuvchilari dolzarb ma'lumotlarni o'qishdan ko'ra podkastlarni tinglash yoki dastur, film, blog va hokazolarni tomosha qilishni afzal deb bilishadi. Shuning uchun matn vositasi sifatida ommaviy auditoriyaga ma'lum bo'lgan ishora va iqtiboslardan foydalanish tavsiya etiladi.

Shunday qilib, intertekstuallik internet tarmog'ida matn yaratuvchi omil bo'lib, matnlararo qo'shimchalar tarmoq matnida ekspressiv, estetik va baholash funksiyalarini bajaradi, chunki ular qabul qiluvchining assotsiativ-majoziy fikrlashini faollashtiradi va muloqot samaradorligini oshiradi.

Internet bu yagona standart asosida faoliyat ko'rsatuvchi jahon global kompyuter tarmog'idir. Respublikamizda milliy Internet-segmentini rivojlantirish bo'yicha ishlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish choratadbirlari to'g'risida" 2002-yil 6-iyundagi 200-son qarori bilan tasdiqlangan "2002-2010-yillarda kompyuterlashtirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish dasturi"ga asosan amalga oshirilmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Саидқодирова Д.С. Инглиз ва ўзбек тилларида интернет терминларининг лингвистик тадқиқи. Филол.фанлари номзоди...дис.-Тошкент, 2017. – С.10
2. Шамсиева И. Ижтимоий медиаплатформалар таъсиридаги янги авлод ёхуд интернет зарарлими? (Интернет: 2020 йил 14 июль).
3. Statistika.uz
4. Barthes R. Texte//Encyclopedia universalis Vol. 15. P., 1973, p.78) (Цит. по: Антология
5. Фатеева Н.А. Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности. М.: КомКнига, 2007. С. 122 -159.122

6. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
7. Краткая литературная энциклопедия / под ред. А.А. Суркова: в 9 т. М.: Советская энциклопедия, 1971. Т. 6. 1040 с.
8. "Dunyoda ilmdan boshqa najot yo'q va bo'lmagay" Jahongir ZIYAEV, «Milliy tiklanish» DP deputati. Uza.com sayti.
9. Til masalasi mavsumiy mavzu emas: o'zbek tilida fikrni ifodalashda oqsayapmiz, savodxonmizmi? Rahimboy Jumaniyozov, Filologiya fanlari nomzodi, «TIQXMMI» Milliy tadqiqot universiteti matbuot xizmati rahbari, O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi va «Ma'rifat» targ'ibotchilar jamiyati a'zosi. Uza.com sayti.
10. Ta'lim – barcha sohalarimizning asosiy poydevori. Zuhra IBRAGIMOVA, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi Spikerining o'rinbosari, «Adolat» SDP fraksiyasi rahbari
11. O'rinboyev B. O'zbek tilining stilistikasi. "O'qituvchi" nashriyoti 1983-y. 362-b.
12. Maktabning chin jonkuyari Nazokat Usmonova, O'zA muxbiri. Uza.com sayti.